

X. Révainak Nagy-Károlyba áthelyeztetése

1. Pestről Nagy-Károlyba lehetőleg jutányosan utazhatni, kivált őszi időben, — akkoron még vajmi különböző dolog volt ettől a gőzerő eszközölte mai kényelmes szállongástól. — Olykor napokig tartó veszteglésbe került holmi esetleg találkozó olosz „alkalmatosság“-ra szert tehetni, melyen aztán lehetőleg együttesen keltek útra az egy irány felé indulók, kik takarékosan és biztosan kívántak céljukhoz jutni.

A szegényes állapotú szerzet előljárói azonban a „parsimoniae lex“ ily kényszerét is jól hasznosíták. Különösen az áthelyezendő ifjú levitákra nézve az ily veszteglési idő szellemi tekintetben értékesítettett.

Már ekkoron a pesti társház a piarista rend magyarországi testületének mintegy központjává vált, minthogy ez egy pár év óta az előbb Nyitrán lakott rendtartományi főnöknök állandó lakásául szolgált.¹⁾

Orosz Zsigmond a kor-viszonyok, a szerzeti s oktatásügyi igények tekintetéből igen fontos okoknál fogva tette a pesti társházat rendkormányi székhelyévé, különösen a rendházak látogatása, meg a

¹⁾ Egyébként még most is inkább a nyitrai collegium volt a rend magyar provinciájának fő tanintézete. úgymint melyben a gymnasiumi tanulmányok mellett a theologia és philosophia is tanítatott s így a rendtartomány főbb tanárképezdéje is itt vala, hol ez oknál fogva is gondosabban kiszemelt tanerők működének, valamint a tanuló ifuságnak nagy sokasága miatt is, melynek száma még ez idétt is közel járt az ezerhez, az előbbi években pedig (pl. 1743. és 1771. közt) többnyire meg is haladta azt, sőt 1769-ben 1087-ig emelkedett. (L. Csász I. „A kegyesrendiek Nyitrán“ 906. l.) De miután az előbbi mostoha viszonyok miatt a felvidékekre menekült muzák ez idétt már mindinkább visszakiváncoltak az ország belsejébe s főleg annak természetes központjára, hol a szellemi művelődés tevékenysége szép gyarapodásnak indult: az egykoron oly népes felsővidéki tanintézetek aránylag apadoztak; így különösen a kegyesrendiekéi közt a privigyei s utóbb nyitrai is mindinkább érezék a hazai muzáknak az ország szíve felé visszavonulását.

rendtagok elhelyezése érdekében. Itt inkább állott módjában őrfigyellel kísérnie mindazt, a mi a rend-kormányzás ügyét sikeresebbé teheti; közelebről szemmel tarthatta a tanügy átalakítására célozó mozgalmakat, a közművelődés fejlesztésére irányult társadalmi törekvéseket, valamint övéinek ezekhez képesti igyekezeit vagy kiigazítandó hiányait.

Az átköltöztetés többnyire Pesten át történvén, ez is némi szemle gyanánt szolgált s olykor az elhelyezések célszerűbb módosítását eszközölte; különösen jó alkalmat nyújtott arra, hogy a gondos főnök közvetlenebb módon intézhette a körülményekhez képest szükséges utasításait s atyai figyelmeztetését főleg az ifjabb rendtagokhoz, egyszerűsáid üdvös szellemi útravalóval látván el őket rendeltetési misszióikra.

Mily szellemben s minő hatással cselekvé ezt Orosz Zsigmond még ily rövid alkalmakkor is, némileg elképzelhető jellemének azon vonásaiból, melyeket már ez életrajz előbbi fejezeteiben érintettem.¹⁾

2. De itt mintegy kézügybe esik e lelki kormányzásra termett férfúra kissé közelebről rámutatnunk, s ily ténykedésének jelzésével némileg visszaemlékeztetnünk a szellem-intézés azon közvetlenebb módjára, melylyel egykoron a belsőbb lelki élet ápolói nemcsak a valláserköleszi érzület képezését eszközölték hathatósabban, hanem olykor a tudomány iránti önzetlen szeretetet és fennsőbb indokú szellemi munkásságot²⁾ még a módszerek együgyűsége, a képző eszközök gyarlósága és egyéb kellekek hiányossága dacára is oly eredménytelenséggel élesztgettek, hogy azoknak a Beda Venerabilis-féle³⁾ magistereknek példáját, — minők az előbbi szerzetes életben, ha nem

¹⁾ L. 79. l.

²⁾ Komolyabb olvasóimnak, kik a tudományos művelődés történelmébe mélyebben behatoltak, fölösleges volna értelmezgetni, hogy mennyiben különbözött ez az újabb tudományos törekvések motivumaitól. — Az anyagelvi gondolkodás elhatalmasodása előtt (még úgy a 40-es években) nálunk is emlegetett és pedig olykor meglehetősen hangsúlyozva a „tisztán szellemi érdekű tudomány és művészet;“ — de ma már ilyes elvet nagyon is „meghaladott álláspontnak“ tart az új korszellem szerinti „közvélemény.“ — Úgy látszik, a kritika sem igen mer a végett szót emelni. Talán a sok érdemű Erdélyi János sem tartaná ma már tanácsosnak emlegetését. Hisz az ő „Magyar Szépirodalmi Szemléje“ is, mely ezt 1847-ben hangoztatá, csakhamar áldozatául esett a rohamos áramlatnak. — A Kisfaludy-társaság, mely akkor a népköltészet ápolása mellett a classicismus által igyekezett a nemzeti irodalmat nemesbíteni, nem volt képes ezen organumát fentartani; kénytelen volt az, mint Ferenczy Jakab mondja (l. Magyar írók életr. gyűjt. 123. l.) „év mulva hideg részvétlenség miatt elnémulni.“ Más idők, más elvek! S mily haladását látjuk azóta a mercenarius szellemnek a tudomány és irodalom terén!

³⁾ Venerabilis Bedáról Alzog ezt mondja: „Bis zu seinem Tode war er un-
ausgesetzt thätig, es war ihm immer ein süszer Genusz zu lernen, zu lehren oder zu schreiben („aut discere aut docere aut scribere dulce habui“ sagte er selbst).
Unter seinen zahlreichen Schülern hatte er einen ausserordentlichen Wissensdurst angeregt.“ (l. Alzog Johann „Handbuch der Patrologie, oder der ältern christlichen Literargeschichte. Freiburg 1876. 499. l.)

is mindig irodalmilag, de szellemi hatékonyság tekintetében nem voltak épen ritkaságok, — erős okoknál fogva bizony jó volna ma is komolyabban megszívleltetni, — midőn az értelemfejlesztő és szívképző eszközök oly változatos készleteivel bőven rendelkezőknek sem nagyon sűrűen sikerül már a fontos feladatot — főleg sarkalatosabb részében — valami különös szerencsével megoldaniok.¹⁾

Már ezen életrajz előbbi részében²⁾ volt érintve, mily kegyeletes elismeréssel vallja Révai Orosz Zsigmond atyai szelid szavainak mintegy varázserejű hatását, hogy midőn „kegyes lágyan szólít is, nem csak szívreható, hanem „csoda nagy tehető (csodálatra méltó nagy hatást gerjesztő) volt szava.“

„Jól jut eszembe, miket tettél, hogy lássalak egyszer:

Láttalak és szívem téged azóta imád.“ (Elegyes Versei 87. l.)

Még valamivel későbbben kerül rá a sor, hogy e párvers valódi jelentését kellőbben földelítsük. Itt elég legyen róla annyit jegyeznünk, hogy ez már zilált állapotára vonatkozik, — s talán viszonylag annyival is nyomósabb tanúságul szól ide.

3. De ezen utóbb támadt háborgásaihoz képest most még meglehetősen zavartalan vala Révai kedélye. Vagy talán csak némi gyöngébb habozást kelthettek abban azon ekkoron közbeszéd tárgyává lett újabb mozzanatok, melyek egyelőre csak a közoktatási, utóbb az egyházi, sőt politikai s összes társadalmi viszonyoknak nagymérvű átalakítását látszottak jelezni. Ilyesmink tervezetéről annál nagyítottabb hírek szállongtak szerte, minél tartózkodóbbak valának az azok fölötti bensőbb tanakodások s mennél hallgatabb intézkedésekkel folytaták célba vett szándékuk valósítását a hatalom emberei. — Nam cum „vera obscuris teguntur, . . . latior ex incerto metus“ (Tacit. Annal. IV. 59. 62.) — Vulgus fingedi avidum. (Tacit. Hist. II. 1.) Famaque in novis coeptis validissima“ (Tac. Annal. XIII. 8.)

¹⁾ Láttatja ezt különösen a szilárd és feddhetlen erkölcsi jellemekben tapasztalható sajnos fogyatkozás. De e mellett az igazán tudományos jellemek szaporodása sem igen vehető észre, még csak azon felfogás szerint sem, melyre az ókor kiválóbb gondolkodói is eléggé nyomatékosan eszméltetnek. (L. Sokrates célzatait Platon Protogorasában, — és Aristotelesét „Ethikája“ I. k. 5—7. fejj. és a pythagoreusok nézeteit.) — A tudományosság eszmei értéke, erkölcsi becslése mindinkább háttérbe látszik szorulni az üzleti érdek, hivalkodási dicskedés vagy csak egyéni kedvtelés és magán szenvedély-féle önző indokok mögött. — A jóvót illetőleg pedig az újabb nemzedék mai irányzatát még búsitóbbnak látják azok, kik jelen erkölcsi viszonyainkról, szellemi oeconomiánk állapotáról s különösen nevelés-oktatási ügyünk szeszélyes forgatásáról komolyabban gondolkodnak. Ily nagy aggodást keltő körülmények közt nem kevésbé indokolt dolog úton-útfélen hallatni a multakból elvonható üdvös tanúságokat. Különösen ott, hol a feladat tárgya úgy is folyton ilyesek körül forog, az újabb tudomány javallta összehasonlító, egybevető tárgyalás nem lesz tán épen szemetszűrő. — Hűsünk pályájának nyomozása s korához viszonyítása eléggé ösztönzők ilyes-mire.

²⁾ L. 82. és 85.

Révainak izgatag természetét ismerve, alig tehető fel róla, hogy az átalakulásra irányult kornak oly nagy előjelensége, mint különösen a jezuita-rendnek feloszlatása, valami kedélyváltozást ne okozott volna benne sokkal inkább, mint más nyugalmasabb lelkületű sorstársában, holott az ilyenekben is nem csekély tűnődést keltett az. — A rendnek jövője iránti bizonytalanság s a közviszonyok alakulásához képest sorsuknak mire fordulása másokat is gondolkodóba ejtethetett ily válságra vált időben.

Bajnokunk ekkori dispositióját sem igen érezte kedve szerintinek. Önművelésére nézve szűkkörűnek, kellékekben hiányosnak gyanította a nagykárolyi studiumot; — nem alap nélkül. — Ismeretszomja sokkal kedvezőbb alkalmat, tágabb versenyért óhajtott, — becsvágya kitüntetőbb figyelmet remélt. — Neki mindig zokon esett a nem méltatás érzete, sőt olykor annak gyanuja is.

Mindezek azonban vagy nem támasztottak benne még ekkor feltűnőbb nyugtalanságot, vagy pedig — a mi valószínűbb — ilyes habozását ildomosan lesimítá, megnyugtató a bölcs főnök, kiről meleg elismeréssel vallja a róla 1782-ben írt lessusban, hogy atyai kegyessége mellett

„Benne velős megvizsgálás, sok előre kilátás¹⁾

Volt s bátor végzés s ingadozatlan erő.“ (Elegyes versek 89. l.)

Mint ilyen alkalmasint eléggé megértette vele, mennyire jóakaró szándékkal történt az iránta való intézkedés s mily ildomos dolog neki a jól megfontoltan tett határozatban megnyugodnia.

4. Nem lehet kételyünk abban, hogy azon atyai szeretetét, melyet Révai amaz utóbb megjelenésekor oly meghatottan tapasztalt, most még melegebben is érezte vele.

Hisz eddigi viselkedése s iparkodása, — buzgalmának némi túlzását, vagy olykor kedély-hevének apróbb kipattanásait leszámítva, — szép reményekre jogosítóul tűnt fel. — Hogy ne fogadta volna mint ilyent oly jószágos, oly szeretetteljes²⁾ főnök kedvesen? — Kétségkívül örömét fejezve ki ifjú bajnokunk dicséretes igyekvése iránt, nyájasan ajánlá a célszerű munkásságban való állhatatosságot. Hazafias érzelmeinél fogva bizonyára örömet javallta magyar irodalmi törekvéseit is, természetesen azon üdvös irányban, mely valamit a rend feladatának leginkább megfelel, úgy a nemzeti művelődés ügyének is főképen javára válik.³⁾

1) Előre látó okosságát, bölcs mérsékletét, s kedélymérsékli, megnyugtató képességét sok szép vonással jellemzik a róla szóló adatok, mint ezekről részleg már a föntebbieken is volt szó. (L. 79. l.)

2) „... Natura et educatione animique moderatione erga omnes etiam infimos humanissimus atque officiosissimus... omnibus officii ac consilii potissimum causa ad se confluentibus aditum facillimum esse voluit, quasi nullum aliud ipsi esset onus impositum. — In omnes domesticos, ac familiares suos tanta erat facilitate, ac comitate, ut communis videretur omnium parens (l. Horányi „Oratio in exsequiis Sig. Orosz.“)

3) Nyomos adatok tanúsítják Orosz Zsigmondnak ily szellemű buzgal-

Kútíóim oly részletesen értesítnek e szép emlékkü férfiúról — kit övéinek közszeretete s változatlan bizalma kimultáig marasztalt főnöki tisztében, — hogy azokból 16 éven át¹⁾ folytatott kormányzásának jelentősb mozanatai eléggé élénk képekben tükröződnek elem. Mintegy szemlélni vélem őt azon ténykedéseiben, melyekkel különösen szellemképző befolyását oly üdvös sikerrel érvényesíté.

Irányzó feladatánál, de sokkal inkább lelkülete mivoltánál, meg ifjabb kora óta folytatott tüzetesb tanulmányainál²⁾ fogva is igen természetes, hogy minden hasznos ismeretekre való buzdítása közben főleg a vallás-erkölcsi művelődést, a szilárd s feddhetlen jellemre törekvést ajánlotta övéinek legmelegebben, mint a lelki tökélyesedés legsarkalatosabb kellékét, mely nélkül a nevelő oktatás fő feladata mennyire nem oldható meg sikeresen, bőven tanusítják a tapasztalati példák minden időben, — leginkább pedig a nagy fölvilágosultságot negélyző időszakokban.

Hogyne igyekezett volna e rendkívül gyöngéd lelkiismeretű mentor különösen ez idétt minden jó alkalommal megszívleltetni mindazt, a mi neki leginkább szívéen feküdt? — — —

5. E nagyban várandós idő jelenségei valóban aggályosakká fokozhatták a lelki vezérek gondjait. — Oly merész átalakítási szándékok mutatkoztak, melyek a „saltus in natura non datur“ szerint sokkal nagyobb zavarodást helyeztek kilátásba, semmint szerves fejlődést. Itt a korszerű művelődés sürgetése fajunk önfentartását is nehezíté.

Történelmi tanúságok szerint a haladottabb és jóval kedvezőbb helyzetű nemzetek is mintegy szorongva érezték már baljóslatú előjeleit ama társadalmi bomladozásnak, melyet a mind nagyobb mérvet öltő szellemi forrongás vonand maga után. — Nálunk pedig mennyivel több ok ellenzé a hevenyésző átalakítást! — Hazánknak két százados pusztulása romjaiból kelle fölépülnie. Nemzetünk csak imént kezdett föllábadozni hosszas aléltságából.

Nem csekély küzdelembe kerültek itt még azon mérsékelt kez-

mát. — Sajnos, hogy a rend szükös állapota s egyéb körülmények miatt nem állt módjában az ily buzdításainak eredményeit kiadás által is értékesíthetni.

1) „Ob insignem animi moderationem consiliiue maturitatem et paternam in omnes caritatem inusitato apud scholas piis exemplo tribus et quod excurrit lustris, difficillimis temporibus iisdem praefuit.“ (L. Horányi „Oratio in exsequiis Sig. Orosz.“)

2) A tudományos ismeretek gyűjtésében gyermekkora óta ernyedetlen szorgalmú vala, de főleg azokra fordított legtöbb iparkodást, melyek az erkölcsi jellem képezésére leghathatósabbak. S ezeket ugyancsak hasznosítá is. „Nam quaecunque ex morum Philosophia et Theologia bene provisá et diligenter explorata principia coram aa. suis adduxerat, ea continuo ad rationes vitae probe instituendas, ad circumscribendam liberioris ingenii licentiam, ad comparandam animi tranquillitatem, ad firmandum, provehendumque religionis decus et incrementum adferebat.“ (Horányi u. o.)

demények is, melyek az újabb tudományos törekvéseknek hasznosíthatóbb vívományait iparkodtak átültetni.¹⁾

Méltán tarthattak attól a gondolkodóbbak, hogy a kezdődő ki-keletet idő előtt megrohanó nyár nem érlel élvezetes gyümölcsöket.

Lengyelországot már ekkor szomorúan lakoltaták efféle túlhajtásai. — A franciáktól mohón elsajátított eszmék s irányzatok által a legellentétebb törekvésekre oszolva, meghasonlásaival rohamosan sietteté bukását s külellenségeinek diadalát maga segíté elő leginkább e jobb sorsra érdemes nemzet, -- melynek óriási csapásaiból bár eléggé okult volna fajunk!

Vajmi igen fontos dolog volt nálunk a haladásra sürgetés mellett a lehető legbiztosabb iránynak kijelölése s főleg a szilárd erkölcsi alapnak megóvása, midőn ezt s vele nemzeti létünket oly annyira veszélyezteté az új korszellem áramlata.

Zokon panaszojják ennek ártalmait a nyugati nemzetek hig-gadtabb gondolkodói, kik az értelmi fejlesztés mellett az erkölcsi épség fenntartását is kellőleg szívőkön viselék.

Fölszóltak a „szabad vizsgálódás“ hitét vallók közül is némelyek az újabb kor skepsise ellen, mely a keresztény hit alapjainak kiméltlen feszegetésével egyszersmind az erkölcsi sarkelveket is megrendíté s így a társadalom szilárd alapját mindinkább hullámozóvá tette.

Figyelemre méltó, hogy Osterwald Fr. J. „neocomuni hely. hitvall. lelkipásztor a keresztények között uralkodó romlottságnak kútfejéről való elmélkedésében“ már a 17. század végén súlyos panaszt emel egyebek közt a hitetlenséget terjesztő könyveknek felette nagy szaporodása ellen.²⁾

Fölszólalásának indokoltságát jelentékenyen igazolja egyebek közt az is, hogy műve, mely előbb francia nyelven jelent meg több ízben, aztán más (angol, német, belga) nyelvekre áttéve ismételt

¹⁾ Már említettem, hogy a kegyesrendiek által 174^{4/5}. fölkarolt újabb tanítási módszer és a „recentior philosophiá“-nak óvatos módon előadása is tetemes akadályokkal találkozott. (L. 57. l.) Olyatén kifogások s ellenvetések még utóbb is ismételtlen nyilatkoztak az ellen azon arányban, a melyben az úgynevezett „erős szellemek“ erkölcsi gyöngeségei mind nagyobb mérvben csökkenték a mérsékelt gondolkodásúak előtt az új philosophia hitelét.

²⁾ Ismertetésül hadd álljon itt ennek magyar fordításából egy-két sornyi mutatóvány:

„A romlottságnak legközönségesebb és legvezetesebb kútfejéül“ vádolja a rosz könyveket, úgymint melyek a „veszettségnek fentartását felette igen segítik iszonyú sok voltuk miatt.“ — „A felette igen nagy számú rosz könyvek között — u. m. — legveszedelmesebbek azok, a melyek a Keresztyéni Hitet ostromolják; mineműek az Atheisták és a Deisták könyvei, egyszersmind azok az írások is, a melyek vagy a Szent Írásnak Isteni méltóságát, vagy a Keresztyéni Hitben befoglalt meglett dolgokat és tudományokat, — vagy a Keresztyéni Hitnek valamely fundamentumát igyekeznek felforgatni. Ide számlálom azokat a könyveket is, a melyek a Pyrrhonismust terjesztik. . .

„Tudálkozásra méltó, hogy ily sok veszedelmes Principiumokkal teljes

kiadatott. — Magyar fordítása a fönnebb jelzett címmel Debrecenben látott napvilágot 1745-ben annak jeléül, hogy ekkoron már nálunk is éreztetett az ily óvakodásnak szüksége, s alkalmasint utóbb még sürgetőbben is, midőn a mindegyre merészebb „bölcsesek iratait — mint Cantu C. mondja, 1) — a tiltott gyümölcs ingerével olvasta egész Európa“ és mindinkább tapasztalható vala, hogy eszméik terjedésével versent szaporodnak a féktelen erkölcsök²⁾ és a társadalmi rendet ingató izgalmak. — A történelmi adatok szerint³⁾ ez újabb ostromlókra még inkább rájok fért, a mit Osterwald az előbbiekről mond.⁴⁾

6. Hazánkat sem lehetett az ilyesek beszivárgásától mintegy léghatlanul elzárni. — A „vámmentes gondolatok“ eléggé leleményesek voltak már akkor is, hogy közegeiket a tilalom sorompóin átsempészszék. — Mária Terézia szigorú censurája⁵⁾ dacára is belopdóztak olykor a „liber prohibitus“-félék s velök együtt a nyugatot nyugtalanító izgalmakból is beszürenkedett holmi, habár itt oly zajt nem üthetett afféle elem. — —⁶⁾

Gondolkodóink nem ignorálhatták a tudományos vizsgálódás újabb eredményeit. Tudomást szereztek azokról a külföldön tanultak s tapasztalás kedvéért utazottak által a „domi doctusok“ is; csak hogy a hazai viszonyokhoz képest óvatosan megszürogették, a mit rólok közzé tenni kívántak⁷⁾ — Papi egyének, különösen szerzetesek külön tanulmányaik érdekében többnyire az egyházi főbb ható-

könyveket bocsátottak ki az emberek e Világra, és hogy a Keresztyén Vallás tudománya eránt ez a feslett szabadság annyira mehetett, mint ez idő szerint tapasztaljuk: úgy hogy a Keresztyén Vallásnak megesküdt el-lenségi a Keresztyéni Tudományt nagyobb erővel és ravaszsággal soha sem ostromlották, mint némelly Keresztyének e mai nap tselekesznek.“ (L. Osterwald u. o. VII. Kútfő 171—5. l.)

1) Cantu Caesar „Világtörténelem“ Eger 1875. XIV. 226. l.

2) Nonnotte Cl. Fr. „Les erreurs de M. de Voltaire“ (1762.) és „Dictionnaire philosophique de la Religion“ 1772. és Zabuesnig J. K. „Histor. u. Kritische Nachrichten“ című műveik számos példában láttatják ezt.

3) Cantu C. a „Storia di centi anni“ című igen tanulságos művében a „bölcész század“ vezérszellemeit bőven s igen jellemzően ismerteti legtöbbször saját nyilatkozataikból.

4) „Ez ilyen nehézségeket koholó mesterek, a kik magokat nemes elméjű embereknek tartják, nagy részént megveszette szívű emberek; szeretik a feslett szabadságot, ha nem mindenkor ama vastag és gyalázatos szabadságot is, mindazáltal az alattomban valót, a mely nem tűnik mindjárt szembe. — Sok híjában-valóság is vagon ezeknek magokviselésében. Sokan így vélekednek, hogy nagy becsülletekre szolgál, ha magokat a köznéptől megkülönböztetik és nem hiszik azt, a mit a köznép hiszen.“ — (U. o. 282. l.)

5) L. Arneht Alfr. Maria Theresia's letzte Regierungszeit. III. k. 156—69. l.

6) Erjesztő befolyásuk annyiban nem volt még észrevehető, mert azon értelmiség, mely azokat tudomásul vette, leginkább a conservatív elveknek vala híve. Meg egyébként is mind az irodalmi s társadalmi, mind a politikai viszonyok sokkép akadályozták azoknak terjesztését

7) Az itt érintettekre nézve figyelmet érdemlő tanúság egyebek közt Baj-

ság engedélyét kérték ki — lelkiismereti megnyugtató végett — arra, hogy az egyházilag kárhozott műveket is olvashassák.¹⁾

De ez idő tájt már mindegyre bajosabbá vált a szerte szalngó eszmék ellenőrzése, sőt még a gyanús művek határozottabb fölismerése is; minthogy más címmel elpalástolva, vagy együvé kötve s különféleképp elvegyítve nyomtatványokban s kézirati kivonatokban messze elszármaztak a tiltottak is, olykor nagy kanyarodással egészen más utakon kerültek be.

Ezért a merőben prohibitív szabályok mellett mind szükségesebbé váltak a praeservatív szerek. — Ilyesekről gondoskodtak is a külföld komolyabb elméi.

Miután a mindegyre szertelenebb merészségű új tanok különösen Franciaországban már némely fanatikus elméket közbotrányú merényletekre²⁾ bősztettek volt; — a társadalmi rend s a józanabb gondolkodás hívei, ha nem is épen aránylag, de növekvő mérvben bátorodtak föl az erkölcsileg veszélyes áramlat ellen. — Bírálatokban, cáfoló és feddő iratokban nyilatkoztak a higgadtabb ész és erkölcsi érzület tiltakozása.³⁾ — Olyanok is hallaták eszméltető sugalmaikat, kik előbb nem igen riadtak vissza a 18. század merész vizsgálódásaitól, sőt készségesen igyekeztek felkarolni mindazt, a mit azokból a művelődés gyarapítására hasznosíthatni véltek, még a csökönős ellenzéssel is harcot vállalva a végett.

Ilyenül említhető Konarski Szapiszló is, ki élte alkonyán már vést sejtő aggodalommal int „De religione honestorum hominum⁴⁾” című könyvével, melyet Varsóban 1771. tett közzé; már előbb 1767. lengyelül adta azt ki honosainak külön figyelmeztetés végett, még pedig — hogy inkább megszívleltessék, — oly kimérettel a bölcsélet iránt, hogy e miatt a theologusok részéről erős megrovás érte.⁵⁾

taynak, mint a pesti k. r. gymnasium igazgatójának, Andrassy János báróhoz 1747. Turinba küldött levele, melyben neki a tanulmányaira ajánlatos kútfőkrol jegyez föl némelyeket. (L. Horányi Scriptorum S. P. I. 101—10. l.)

¹⁾ Így jegyzi Tapolcsányi Gergelyrol Horányi (I Scriptorum Sch. Piar. II. 733. l.) hogy Rómában létekor 1754-ben egy vegyes házassági ügyben fölmerült kérdés megoldásához, mint debreceni lelkész alkalmas fölvilágosítással járulván, fölszóllított, hogy valami kegy-adomány vagy kiváltság iránti kívánatát nyilatkoztatná ki, a szerény férfiú csak azt kérte ki, hogy jó szándékból tuta conscientia olvashassa a különhitűek könyveit, meg hogy egyéb szellemi foglalkodásra bővebben érkezhettek végett fölmentessék a brevarium rendes elmondása kötelmétől.

²⁾ Ilyenek példái olvashatók Nonnotte és Zabuesnig idézett műveiben

³⁾ L. Nonnotte (Cl. Fr.) „Dictionnaire philosophique de la Religion, ou l'on établit tous les points de la doctrine attaqués par les incredules, et ou l'on repond a toutes les objections.“ Avignon 1772. Figyelemre méltó, hogy egyebek közt Nonnottenak „Les erreurs de M. de Voltaire“ című 1762-ben Avignonban kiadott műve nemsokára olasz, német és spanyol nyelvre, valamint a Dictionnaire philosophique-je is olaszra és németre fordítva terjesztetett.

⁴⁾ L. 82. és 83. l.

⁵⁾ A kifogással illetettek ki is igazította Konarski, részben világosabb

E mű intelme most már a szerencsétlen nemzet mostoha sorsának mind sötétebbé borultával is nyomósbitva, különösen a szerzőnek iménti kimulta után¹⁾ sokkal figyelmesebben olvastatott, s kiváltképen rendtársai által terjesztve, a magyar piaristák között is érezteté eszméltető hatását. — — —

Egyébként is „tanulva a szomszéd háza üszögén,“ méltán óvakodhattak gondolkodóbb honosaink oly eszmék erjesztésétől, melyek Európának egymástól távol eső szélein is immár erősen éreztették rendbomlasztó hatásukat s még vészjóslóbb eredményekkel fenyegették szülő honjukat. — — —

7. Ily constellatiók között a fontos feladatú szerény testület irányozóját nagy indokok készítették arra, hogy a gondjaira bízottakat meunél kellőbben tájékozza a korviszonyok iránt s őket gondosan óvja a szabados elmék ártalmától, melyek különösen a tehetségebbeket s fennsőbb tudományos képzettségre törekvőket könnyen tévirányba szédíthetik.

A bajnokunk eddigi törekvéseiről mondottakból sejtheti olvasóm, hogy ily óvás ő rá is nagyon ráfért az ő szerfölötti ismeret-szomja miatt. S alig lehet kétségünk, hogy a mély belátású főnök nagyon időszerűnek látta az ő fiatal elméjét is jól fölfegyverezni, szintűgy mint túlnyomóan költői lelkesültséggel telt kedélyét óvni az elkapattatásoktól, melyek mind őt, mind az általa szolgálendő ügyet tetemesen károsíthatnák.

De bölcsesége szerint jól ismerte Orosz a mértéket is, — a mi nem épen könnyű dolog, — s az ő méltán magasztalt moderatiója²⁾ tudta, kinek mennyit, mikor és mikép osztogasson az üdvös tanácsokból.

Minő eredményűek voltak a szeretetteljes atyai szív illetén

értelmezéssel igazolta a latin kiadásban, mely elé a distichonból álló verszetet tűz „ad Clementem XIV.“ s ebben ama megrovást ilykép említi:

Parvus hic, et sua perpeusus convitia, sistit
 Se Romae praesens ad Tua jussa, Liber:
 Ille quidem cautus solam petit Impietatem;
 Ecquonam potuit displicuisse piis?
 Sarmatico, vix ausus erat, pavidusque tremensque;
 Quid nunc? cum Latio cogitur ore loqui?

¹⁾ 1773. aug. 3-án 73 éves korában mult ki a jeles férfiú, ki nemzetének szellemi művelődését korszakalkotó irányadással s nagymérvű munkássággal lendítette előbbre. Azon iránynak, melyet váltig ajánlgata, teljesebb megszívlelése alkalmasint sok véstől megóvta volna hazáját. — Most ennek alkonyodásával történt elhúnytát érzékenyen gyászoló elbúsult nemzete s pártkülönbség nélkül egyesített fájdalommal borult sírjára. Még iménti ellenesei is elérzékenyedve vettek részt a gyászszünetben. — Az ő elhúnytát néhány hóval előzte meg Lengyelország szétdaraboltatásának szomorú kezdeménye.

²⁾ „... inter cetera virtutum ornamenta singularum animi fortitudinem et moderationem cum insigni prudentia atque in omnes caritate coniunctam, quibusvis temporum conversionibus constanter ita exhibuit; ut longe facilius sit viris etiam mentis compositae ac virtutis vete-

sgallatai általán azon nem csekély mennyiségű szellemi nemzedékben, mely leginkább neki köszönhetette lelki életrealitását s az anyyira ingadoztató közviszonyok közt is eléggé megóvott hivatási hűségét, valamint ez által a haza szellemi javára üdvösen gyümölcsözőt képesültségét: elő fog fordulni a következőkben. De eléggé ki fog tetszeni a többi közt az is, hogy mennyiben vált erkölcsi javára különösen Révainak is azon jó irányzat, melyet jobbára ugyan közvetve, de olykor közvetlenebbül is kiváltképen e szép lelkű mentortól nyert volt, ki ezuttal is hathatósan érezteté vele szellemének igéző befolyását.

Kétségkívül főleg a valláserkölcsi jellemzilárdságot kötötte lelkére, s éles belátása szerint ekkor a szokottnál nyomósabban is hangsúlyozta azt.¹⁾ — Ily izgékony kedélyű s olykor ingatag gondolkodású ifjúnak megedzése végett szükségesnek láthatta azt Orosz, ki oly mélyen olvasott a szívekben. — De egyszersmind az általa célba vett tanulmányoknak mennél üdvösebb irányú folytatására is melegen buzdítá őt,²⁾ a nélkül azonban, hogy szélesre eresztett *πρότροπις* és *παράνσεις*-félékkel fárasztotta volna. Inkább egyes igen jól alkalmazott velős mondatokkal szokta ő jelezni célzatait. — S habár ilyesekek bőven rendelkezék, az ő rendkívüli szerénysége³⁾ örömes-tebb utalt mások tudományára, szívesen emelvén ki alattasainak tekintélyét is, hogy általok annál tetemesebb gyarapodását eszközje az épületes hatásnak.

8. E szerint Révainak is — mint szokta volt tenni az ifjabbakkal, — legott meghagyta, hogy a társház előkelőbbjeinél rendre bemutatkozván, igyekezzék megismerkedni mindazokkal, kiktől javára fordítható ismereteket nyerhet, különösen pedig leendő tanárával, Hyross Sámuellel⁴⁾, kiktől bizonyára lesz mit tanulnia, úgymint olyantól, ki a bölcséleti tudományok mellett a classica-literatúrában is jelesen elősegítheti törekvéseit s kivel együtt fog nagy-károlyi útjára kelni.

Révait egyébként saját érdeklődése vagy legalább kíváncsisága is ösztönözhetette arra, hogy a pesti társháznak ekkori tagjaival, különösen tanultabbjaival közelebbi ismeretségbe lépjen. Hisz itt vala

ranae cultoribus ipsam admirari, quam imitari, ostenderetque suo exemplo nihil esse inivium virtuti, quo non perveniat.“ (Horányi „Oratio in exsequiis Sig. Orosz.“)

¹⁾ „Eum, ut fervidi animi iuvenem etiam solito amplius adhortandum esse existimavit, paterne sollicitus, ne tam praestantis ingenii et facultatum iacturam patiatur“ jegyzi Katsor K. Orosznak Révaira vonatkozó intéseiről.

²⁾ „Omnibus ad studia magis, magisque excolenda calcar addebat.“ (Horányi „Oratio in exsequiis S. Orosz.“)

³⁾ „Et licet apud omnes multum eruditionis ac virtutum fama floreret, de se ipso multo sentiebat demissius. (L. Horányi „Oratio in exsequiis S. Orosz.“)

⁴⁾ Hyross 1771—3. a pesti intézetben tanárkodott s ép ekkor rendeltetett Nagy-Károlyba a philosophia tanítására.

ekkor egy pár a Szegeden megismertek közül, mint Horányi Elek és Poór Cajetán¹⁾ meg a kit Kecskeméten örömet hallgatott volt, a jó pomologus Egerváry Lőrinc²⁾.

De előbb Couradi Norbertnél, a ház főnökénél kellett magát bemutatnia, ki ismert jelleméhez képest bizonyára szintúgy megnyerő nyájassággal fogadta a jó hírben álló szellemes növendéket. — E jámborlelkű s tudós férfiú, ki utóbb (1782.) Orosznak lön utóda a főnöki tisztben, kétségkívül hasonló szellemben figyelmezteté őt különösen jövőbeli tanulmányaira nézve.

Itt kezdette ismerni a tudományos műveltségű Schaffrath Leopoldot,³⁾ kivel aztán három évtized múlva is kellemes érintkezései lettek, valamint Piller Coelestint, a rendnek szintén egyik jeles műveltségű tagját s általok némileg a pesti intézet ekkori állapotát is.

Már ekkor a tanév kezdetét vévén, az intézetnek elevenedő képét láthatá.

Egyébként úgy sem igen lelhetett tudományos kíváncsisága kielégítése végett az akkori Pest sőt Buda városában sem valami jelentékenyebben érdeklő tárgyakat a szemléltetésre. S ezen intézet vala akkoron Pesten a szellemi életnek olyatén pontja, mely egy pár évtized óta az itteni tanultabbak figyelmét mindinkább magára vonta, a mióta tudniillik a böleseleti tanulmányokkal is növelé a hazai művelődés gyarapítását.

9. De vajmi inséges kezdeménnyel indulva meg (1717.) és huzamos ideig csak nagyon szűkös körülmények közt bajosan küzdödvé haladhatott a szerény intézet hivatási ösvényén, míg 1744-ben odáig juthatott, hogy már a böleseleti tanokból is oktatást adhasson!

Pályájának illetékesebb ismertetése egyébűtt lesz inkább helyén. — Azonban alkalmilag talán itt sem lehet épen érdektelen róla holmit úgy mellesleg megérítenem most, midőn ép imént ünnepeletett meg századik évfordulója ama nagy fontosságú mozzanatnak, mely Pest városa kebelébe szállította az ország fő tanintézetét, a mely aztán egy század óta a haza központjából árasztván szét a tudományos művelődés sugarait, — jelentősen járult ahhoz, hogy Pest valóban fővárossá alakuljon.

Ezen „alma mater“ százéves multjának szellőztetése tán némi visszagondolást kelthet arra is, hogy minő lehetett itt azelőtt a közoktatás állapota. — S e tekintetben a kegyes-rendieknek már másfél századot meghaladott korú pesti tanintézete nem jelentéktelen tanúságot szolgálhatna, különösen ha az idő viszontagságai miatt tanügyi okmányainak tetemes csorbulását nem szenvedte volna. — Fájdalom! a mult időkbeli oktatásügy tényezői részint nem igen

1) Róla l. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“

2) Említettük a fönnebbieken l. 92. 100. l.

3) L. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“

érkeztek ténykedéseik följegyezgetésére, részint túlszerénységből mulaszták azt; hisz a dicsvágy nem volt gondjuk annyira, hogy a jövő idők jogos tudvágyát sem igen vették számba. — Ilyes öncsekélylésének egyebekben is bőven adja tanuságát a mult kor...

És valóban csakis igen vézna forráska lehetett ez intézet kezdetben a tudományos kiképződésért epedő sarjadék számára. — Pest is, mint honunk több más rombolt városa, még az ujonnan alakulás nehézségeivel küzdve, csak igen vékony alapítvánnyal, t. i. évenkénti 600 forinttal s némi biztatással gyámolította az ide kívánt kegyesrendieket, kik egyelőre csak ideiglenes szálláson szorongva vonták meg magokat az akkori városház szomszédságában, honnét a következő (1718) évben azon házba szállottak be, mely a mostani, — 1791. óta létező — görög templom mögött,¹⁾ a galamb-utcában maig fennáll s előbb a jezsuiták háza volt.²⁾ — Itt laktak 1762-ig, áldozatos buzgalommal ápolgatván a tudomány szerény mécsvilágát, melyből azonban mégis gyuladt az ifjú nemzedék lelkében olykor továbbra terjedő fény is. — Innét sugárzott ki Bajtay szerény cellájából a külföldön gyűjtött dús ismeretkincs. És az ő virasztó lámpája átderengett az ős Buda vár romjai fölé is.

10. Első évben (1717/8.) a szerzetes személyzet 4 tagból állott. A házfőnök meg az iskolák praefectura egyszersmind hitszónokok is a parochialis templomban, egyik magyar, másik német nyelven; két ifjabb szerzetes egyén a tanítást kezeli, mely a syntaxisig 155 ifjával kezdetett meg. — De 1719-ben már a poesis és rethorica is megnyitott. — Az ifjúság száma 1720-ban 232, 1721-ben pedig 279-re ment.

Sokféle nehéz viszontagságok közt még a pestis is közbejövén, — melynek 1739-ben az akkori házfőnök (Pogadl Florián) is áldozatul esett, — ezen igen szerény kezdetű intézet a körülményekhez képest kitelhető buzgalomával a gymnasiumi tanítás akkori igényeinek lehetőleg megfelelően, folytonos gyarapodással haladott előre.

Hathatósabb lendületét leginkább a kitűnő képzettségű és tekintélyes jellemű Erdős István³⁾ főnöksége alatt nyerte, a midőn

¹⁾ L. Rómer Fl. „Régi Pest“ 108. l. a térképen.

²⁾ Ezt tőlök Lenner János, Pest városának bírja 4300 forinton szerezte meg a város által a piaristák számára (l. Hist. Domus S. P. Pestiensis. 25. l.)

³⁾ Sok szép vonást lelhetni róla a rendtörténeti adatok közt. Itt csak röviden ismertetem Dományi M. jegyzéséből (Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ művében, minthogy irodalmi művel nem lépett föl, nem fordul elő): Erdős Stephanus a S. Ladislao. Episcopi Jaurinensis Adolphi Groll Theologus, et homo eadem in paucis carus, qui intra duos annos Superior, Provincialis et Assistentis Generalis creatus est. Hoc Superiore illud memorabile, quod in Hungaria primum omnium Pestini 1745. introducta sit recentior Philosophia, Professore Alexio Cörver e S. P. quam iam ante 1741. cum plausu Neapoli tradidit... Tum 1752. beneficio A. Magistratus pro annis 9 Parochia loci nobis est collata, accessit etiam eius Prís Erdős opera Comitís Francisci Esterházy domus, nempe illa, quam hodie ad forum incolimus (l. „Series chron. Superiorum S. P. Prov. Hung.“)

1744-ben már a philosophia tanítás is megkezdett és pedig az akkoron úgynevezett jobb módszerű újabb bölcelet („recentior philosophia“) felkarolásával, mely Horányi szerint hazánk katolikus iskoláiba Cörver Elek kezdeménye által jutott be. Ő vállalkozott először — nem kevés ellenzés¹⁾ dacára — annak előadására Pesten, miután abból már 1741-ben Nápolyban is tartott volt előadásokat, még pedig jeles elismeréssel.²⁾

Nemsokára ezután 1747-ben Bajtay Antal mint philosophia tanár állíttatván a tanintézet élére, ott a Rómában és más nevezetesebb városokban szerzett tanügyi tapasztalatait igyekezett érvényesíteni.³⁾

További feltűnőbb lendületét eszközölte ez intézetnek különösen Cörver János⁴⁾ rendtartományi kormányzója (1757—60.) s aztán pesti házfőnöksége 1760—66.) folytán.

Cörver Jánosnak erélyes buzgalma eszközölte leginkább, hogy azon Eszterháy-féle egy emeletes ház, mely a városháztér felé néz,⁵⁾ a kegyesrendiek által megszerzettván, a plebániával párhuzamos (kétemeletű) szárnynyal megtoldva,⁶⁾ kápolnával és könyvtárral, — melyet szín-

1) L. Horányi „Scriptores Schol. Piar. I. 385—6. l.

2) „Qui primus meliorem philosophandi methodum in Catholicas Hungariae scholas intulit, fuit vir ordinis nostri Alexius Cörver, idque anno 1744. in Collegio Instituti sui Pestano evenit, quo etiam tempore breves, sed luculentas vulgavit Budae Geometriae practicae institutiones.

Huius vestigia in eadem urbe egregie presserunt et amplificaverunt Antonius Bajtay eiusdem Instituti, — — — mox Ernestus Schultz, Norbertus Conrad — hodiernus Provinciae Praeses, Josephus Königsacker, Benedictus Cetto, Josephus Belloth, Jacobus Valero et alii longo ordine, qui partim Ecclecticam, partim Leibnitzianam, partim Newtonianam philosophiam magna nominis celebritate docendo professi sunt et usque ad nostra tempora egregie propagarunt.“ (Horányi „Responsum ad Georgii Szerdahelyi apologiam . . . 1784.“)

3) Bajtaynak ekkoron hallgatója volt Valero Jakab is, kire egyszersmind az ifjú Grassalkovich Antalra való felügyeletet is kívánta bízni. — Itteni működése következtében érte őt azon megtiszteltetés, hogy 1749. a budai királyi lak alapkövének ünnepélyes letétele alkalmával neki jutott a szónoki tiszts. Ezt akkor némelyek úgy értelmezték, hogy Bajtay e kiténtetéshez leginkább főrendi rokonsága által jutott (Grassalkovich mostoha atyja levén.) És ez nem alaptalan megjegyzés. Csakhogy Bajtay mind beszédével, mely aztán többszöri kiadatása által európai hírvé lett, (l. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“ I. Bajtay) mind egyébként jogosultnak bizonyult ama kiténtetésre.

4) Tanügyi érdemeiről már az előbbi fejezetekben emlékeztünk.

5) Belső alkalmasságát kivéve, e rész maig eredeti alakjában látható, a két szögleten kidomboruló tornyocskák hadi jelvényeiből és belül is a plafond dombormű ékítményeiből eléggé kitetszik az még most is, hogy sajátképp martialis ízlés alkotta.

6) E szárny 1757—62-ig készült el. S így ez a piaristák mostani rendháza ekkor **L** alakban nyúlt a Duna felé; később e század elején építette hozzá a város az elemi iskoláknak szolgáló másik szárnyat. — (Dományi szerint: „Sub eo (Ignatio Egerváry Rectore Domus) Aedes Scholarum Normalium, quas nobis annuentibus in fundo nostro Civitas posuit, perfectae sunt.“) — 1843. pedig a Dunára néző oldalt építettván föl a szerzet, az előbbi **L** alak — némi közbeékeléssel — négyszögge vált.

tén Cörver J. tetemesen gyarapított, — ellátva, a tanítási tevékenységnek jóval alkalmasabb helyiségévé alakult.¹⁾

11. A gymnasiumi oktatás mellett a bölceleti tanítás ez intézetben 1777-ig két, azontúl pedig négy tanár által kezelve, az akkori igényekhez képest elismert sikerrel folydogála 1784-ig; mily irányban, minő rend és mód szerint: arról tanúságul szolgálhatnak a nyomtatásban is megjelent thesisek, „Propositiók,“ — melyek olykor meglehetősen terjedelmesek.

A „Catalogusok“ jelzése szerint azok sorához, kiket Horányi a pesti k. r. bölceleti oktatás jeleseitül említ, nem egy jelentékeny név csatolható még, így p. Schaffrath Leopold, Volako Marcell, Hyross Sámuel, Piller Coelestin, Koppi Károly, Zimányi I. Lajos, Poór Cajetán, Benyák Bernát, Szablik István, Sárváry Ferenc sat. mint a mult századi bölceleti oktatásnak derekas bajnokai.

1778—80-ig Horányi is részt vőn abban mint történelem-tanár, de ez után a II. József-féle irány miatt visszavonult, hogy csupán irodalmi tevékenységre szorítkozva szolgálja a hazai tudományosság ügyét.

1773. Hyross S. és Piller C. tanították itt a philosophiát, részben velők működvén Schaffrath L. a tanodák igazgatója is, ki a *physica experimentalis*ből tartott előadásokat. Rólok valamint a főnnebbiekről is lesz még alkalmunk emlékezhetni.

Főlemlíthetőnek vélem itt még, hogy a *philosophia*-tanítás tényezői ez intézetben az általános műveltség okszerű igényeinek

¹⁾ Dományi M. így jelzi röviden Cörver J. emlékét a pesti ház főnökei felsorolásában: „Joann. Nepomucenus e Baronibus Cörver (a Matre Dei) Superior strenuus, qui postquam primum Romae cum Antonio Bajtayt nondum sacris initiato, dein Neapoli cum Fratre suo Alexio Philosophiam docuisset, postmodo peragrasset Italiam, Galliam, Belgium, Hassiam, Brandenburgiam et ubique ad aulas accessisset, tandem 1757. factus est Provincialis et Collegium novum, uti nunc est, condidit, ac instruxit, quod 1762. coepimus incolere.“ — Bővebben ismerteti őt Horányi (I. Memoria Hung. I. és Scriptorum Sch. Piar. I.) tudományos és tanügyi buzgalmát egyebek közt így jellemzi: „litteras et Institutum disciplinam ad amissum promovere studuit. Demum Collegio Pestano praefectus illius partem a fundamentis ad concedentem molem eduxit. Bibliothecam multorum praestantium librorum accessione locupletavit.“ Jellemzően kitünteti tevékenységi buzgalmát, hogy miután orvosi tanács őt hivatalmentes állapotra sürgette, Bécsben a gyógyíttatás ideje alatt sem nyugodhatván, irodalmilag kivánt a nevelés és szellemképző oktatás javára munkálni. Ott írta s adta ki 1770-ben e művét: „Politique Chretienne aisée et abregée methodiquement a l'usage des Jeunes Princes et de la Noblesse propre a les rendre habiles a procurer le bien publique des etats et leur propre en particulier“ mely az ő nevelési irányzatát eléggé jelzi. — E sok érdemű jelese a rendnek szintén ez évben (1773.) mult ki Bécsben aug. 12-én (Konarski után 9 nappal). S így a magyarországi kegyesrendiek testülete ezen évben a szerzet több más érdemes tagjának elhúnyta mellett különösen három kiváló fényét gyászolá: Bajtayt († jan. 1.) Cörver J. és Tapolcsányit († 1773. oct. 8.), és ezekkel együtt az egész rendnek messze fénylő csillagát, Konarski Szaniszlót.

tekintetbe vétele mellett különösen a hazai művelődés és a nemzeti fejlődés jogos követelményeit is szem előtt tartották. A lelkes magyar érzésű Benyák 1777. már magyar értelmezéssel is megkísérté a bölcselkedő gondolkodást fejleszteni, midőn ahhoz nem kis bátorkodás kellett, mire más tanintézetek nem igen mutattak példát.¹⁾ — — —

12. Azonban, mint fönnebb mondottuk, ez idétt már különösen Horányi buzdítása s példaadó tevékenysége a tudományos művelődés mellett irodalmi működésre is hathatósan melegíté a rend szellemesebb tagjait és pedig leginkább hazafias irányban, melynek időnkénti eredményeiről a továbbiakban kissé részletesebben is fogunk szólni. — S azokból a szíves olvasó az imént érintett alkalmi indoknál még jóval ösztönzőbb érvét is kitalálja annak, miért véltém helyén ezeket itt legalább így útközben s mellesleg fölemlíthetni.

Tekintettel a következményekre, talán valamivel többet is előlegezhetnénk ama lelkes kezdeményekről, — melyek a körülményekhez képest annál több sikert eszközöltek, minél zajtalanabban folytaták kihatásukat. Legyen elég egyelőre annyit jeleznünk, hogy a mely csendes mozgalom e szerény intézetben akkoron növekvő gyarapodással folydogál vala, a hazai művelődés ügyére nézve általán fontos eredményű lőn, különösen a piarista rend kebelében, részint a közoktatás és nevelés ügyének mind. célszerűbb irányban való lendítésére, részint pedig a tudományos és irodalmi törekvéseknek hazaszerte élenkebb mozgatására. — — —

13. Olyan mivoltú szellem, milyenül Révaiét ismerjük, hogyan érezte volna e nemű gerjesztő impulsus hatását? Neki elég volt valamely nagyobb horderejű eszmének némi megpöndítését hallani vagy olyasnak csak távolról való fölvilanását megsejtenie. — A mit pedig ő itt most Horányitól s barátaitól közelebről tudomásul vőn, annak hatása valóban még delejesebben ösztönözhetette hazafias érzellemmel telt keblét, mint a Molnár János „Régi jeles épületekről“ írt művéből merített eszme. — Ki fog ez tetszeni a további mondandókból.

De egyébként is Zimányi²⁾ s Hannulik³⁾ szerint e pesti rövid

¹⁾ Erről Toldyt többször hallottam melegen emlékezni. Irodalomtört. műveben pedig így említi ezt: „A tanodai téren Benyák Bernát k. r. tanár bátorodott fel egy merész lépésre: szerzetének pesti lyceumában philosophiai előadásait nemcsak magyarul ismételni, hanem tantételeit is két ízben magyarul hirdetni, s hallgatói által fényes vendégek gyülekezetében (a kir. Curia jelenlétében is) magyarul védelmeztetni (1777). Villanat az éjben, melyre nagysoká következett nap.“ — Toldy F. Magy. Nemz. Irod. Tört. 1868. II. kiadás I. kötet 128. lap.

²⁾ „Haud parum profuit illi tunc paterna Praesidis optimi audivisse monita ac multum contulerunt ad componendum eius animum etiam colloquia cum viris bene eruditis, quorum conatus rem literariam inter nostros promovendi plurium iuniorum animos acuebant.“ (Zimányi jegyzetei)

³⁾ Nécsey J. Hannulik közléséből.

tartózkodása jelentékeny befolyású vala bajnokunk lelki állapotának módosulására. — Kiváltképen hatásos lehetett rá a Hyrossal való megismerkedés, kinek első látása azonnal mintegy e gondolatot keltette benne: „ez az igazán nekem való tanító, ez lesz az én emberem!”

Ilyesmit jó alapon tehetünk föl róla, azon adatok szerint, — melyek mindkettejüket eléggé élénk vonásokkal jellemzik.

Addig is, míg Hyrossal körülményesebben megismerkedhetünk, itt csak az első találkozásnak gyanítható hatására vonatkozólag legyen említve, hogy Hyross egyike vala azon férfiaknak, kik feltűnően bírnak afféle tulajdonokkal, melyek oly szellemes egyénre, minő Révai, igen megnyerően hatnak.¹⁾ Tekintélyes alak, nemes magatartás, nyílt tekintet és beszéd, ékesszólásra termett s képezett szellem.²⁾

Zimányi egy párszor verses magasztalásban emeli ki Hyross kiváló tulajdonságait. Azok egyike meglehetősen költői túlzással így szól róla:

Mercurius lingua, digitis Dircaeus Apollo,
Mavors incessu, nutu Ammon, vertice Consus;
Quinque uno divos conclusis corpore solus,“ (Carm. I. 11. p. 158.)

Ebből levonva a költői képzelem túlhajtását, még a prózai valóságnak is marad annyi, a mennyit fönnebbi állításunk mond, s ennek bizonyosságait adandják a róla részletesebben szólandó adatok.

Itt egyelőre ennyit Révainak leendő tanáráról s méltán megkedvelt „moderatorá“-ról,³⁾ kitől csakugyan volt mit tanulnia.

1) I. Révai „Latina“ 60. l.

2) „Quem plausus sequitur, culto dum carmine ludit,
Romanoque potens dum tonat e'oqueio.“

„De huius latine dicendi facultate, rara et virili, malto melius loquuntur ipsae illae Orationes, quam ut ego pro merito dilaudare possim....
Révai u. o.

3) u. o.

XI. Révai Nagy-Károlyban bölcselet-tanuló.

177³/₄—177⁵/₆

1. Mult évi állapotával — ha csak távolról is — szembe állítva nagykárolyi helyzetét, legott felötleni látjuk annak némi okát, hogy miért szólal itten írt verseiből nyomottabb hangulat, sőt olykor föl-tűnően elkomorult érzelem is.

E lélektani szempontból is figyelmet igénylő jelenségnek indító okai valamivel teljesebben tárulnak elének itteni viszonyainak részleteiből, melyeket ez okból, meg a jövőre való hatásuk tekintetéből is, lehetőleg körülményesen igyekeztem kinyomozni.

Egybevetésünk érdekében nem lesz fölösleges még egy-két röpke pillantást vetnünk iménti belvilágába.

Veszprémi igyekvései s azoknak nem egy részről dicsérettel javalt eredményei jóformán magasra fokozták volt költői önérzetét. Föllengő képzelmében már szinte elérkezettnek látta az irodalmi föllépés idejét. Hogy is ne? Hiszen azonfölül, hogy latinul mintegy rögtönző könnyűséggel verselgete, a magyarban is nagy reményeket gerjeszt vala íjű lantja.

Az ekkoron újólag felkapott görög-római szabás szerinti magyar kísérletei már is biztató tetszést nyertek. Styl-kezelése mindkét nyelven, de különösen classikus zamatú latinsága föltűnő bizony-ságot tón helyesen művelt ízléséről. Magyarul írása is eléggé kelle-mes hajlékonysággal tetszhetett föl nyelvünk akkori nehézkességéhez képest kiváltképen ott, hol csak imént még Padányi Biró Márton-nak szertelenül túláradozó s majd igen sallangos, majd torzonborz magyarsága mintegy irányadóvá tekintélyesült volt, — érvényre jutva a hírneves püspök hő tudományszeretete és a vallásos hazafiúi szel-lem gerjesztése végetti lángoló buzgalma által,¹⁾ bármily szomorúan

¹⁾ Biró Mártonnak ily szellemű tevékenységéről nyomós bizony-ságot tesz irodalmi hagyatéka mellett maecenási buzgalma is. — „Emicuit praeterea in eo singularis erga litteras litteratosque homines amor. Quo factum est, ut complures libri, quod typorum beneficio vitam accipere potuerint, in fronte liberale

jelzé is egyébként nyelvünknek a Pázmány-korabeli lendületéből alább-alább szálló hanyatlását.¹⁾

Hogy ne képzelhette volna ifjú bajnokunk ehhez képest irodalmi jogosultságúinak gyorsan serdülő magyar műzsájának zsenge termékeit, melyek az ifjú erő üdeségével mindegyre megnyerőbb hatásúak valának?

Mennyivel fesztelenebb gördülékenységgel foly vala az ő magyar nyelve Biró Mártonnak éktelenül zajló s gyakran ízetlenül cikornyás beszédeinél²⁾ még az ódon görög-római méret bilincseibe szorítottan is!

Mintegy könnyűded grátiával lebegökként bájolak fűrgé magyar distichonjai azok füleit, kik az iskolázás folytán ez idétt leginkább megkedvelték volt a bicegve lejtő párverses latin elegiákat.

Ugyanis abból a kis házi körből, csakhamar tovább is kihatottak különösen a magyarított alagyák, leginkább vérmes ügytársának Magyary Ignácnak közvetítése által, ki azokat Sárvány mérsékelt helyeslése után lemásolgatva magasztaló buzgalommal terjesztgeté az ismert értelmesebbek között.

Igy lön, hogy azokból ítelve némely tanultabbak is Révaiban egy nemsokára föltűneendő magyar Tibullust sejtének, ki már a Bakony táján is földerengő szellemi kikeletnek mintegy első fülemiljeként kezde magyarul zengedezni.

Ilyesmit maga részéről még jóval örömeztőbb érezve, alkalmasint nagyon is közeledni látta már a költők szárnyas paripáját, melyen a hazai Parnassus magaslatára szállhasson.

A tüzes ifjú képzelem, — még ha kevésbbé költői hangulatú is, — vajmi könnyen túleszi magát azon számos merev akadályokon, melyek a való élet zordon ösvényein oly sokképen gátolhatják lépteit óhajtott céljainak elérésétől! — Az ismeretes költői mondat:

„Leicht im Gehirne wohnen die Gedanken;
Doch hart im Raume stossen sich die Sachen.“

egyiránt jelzi az elméleti és gyakorlati, a képzeleti és való élet nagy különbözőseit.

Martini Biró de Padán nomen praeferant, eoque gloriantur⁴. (I. Horányi „Memoria Hung. I. 300. l.) Erről részletesebben is szót Conradi Norbert „Oratio de laudibus Martini Biró de Padány. Pest, 1762.“ 23. l. —, hol a többi közt így ír róla: „ . . . optimo cuique ingenio auctor, atque hortator extitit ad rem litterariam, unde Fidei ac Patriae praesidia, atque ornamenta accederent, promovendam; atque id ut fieret, beneficentissima liberalitate, quae magnarum mentium praecipua laus est, provocavit.“

1) V. ö. Toldy F. „A magyar nemz. irod. tört. II. kiad. I. k. 1868. 48. §. 86. l.

2) E kissé tán erősen hangzónak vélhető ítéletet nyomósan igazolhatják különösen a Pozsonyban 1741. mondott beszédei. (I. Petra prominens sat. nyomt. Budán.)

2. Reális tartozásai csakugyan más komolyabb igényekkel állottak még most a főleg költői babérért rajongó ifjú elé.

Hogy a rendi szabványok szerint a felkarolt hivatásnak teljesebben megfelelhessen, még az úgynevezett szigorúbb tanok („severiores disciplinae“) rendszeres tanulmányozásán kellett átesnie. — Hátra voltak még a philosophia s theologia tanfolyamai. — Amazok végett, mint látjuk, a nagy-károlyi társházba kellett költöznie.¹⁾

Kétségkívül nem csekély változat s első tekintetre is szembezőkő különbség a hegyvölgyes Bakony, és Balaton regényes magaslatairól az ecsedi láp síkjaira jutni, — a tanszékről ismét a tanulópadba helyzetetni, a költői képzelmekek tündérvilágából az iskolai bölcselkedésnek száraz abstractióba mélyesztetni, meg egyébként is ismét összevontabb fegyelmi szabályzattal körülövezetten, mintegy második noviciatusban, idősb mentorok által idomítgatva,²⁾ tanogatva kiszabott adagokban s meghatározott időre, még pedig a kedélyállapotnak bármily változása dacára naponként elmébe szorongatni a

1) A következőkre való tekintettel megjegyzendőnek vélem itt, hogy csak is a rendi viszonyok igénye szerint történhetett ez így s Orosz Zsigmondnak legjobb akarata mellett sem állt ekkor módjában Révai tudományos aspiratióinak kedvezőbb alkalmat nyújtani. Ő tudta legjobban, mit miért tesz irányában. E jó főnök, kit Révai is „szerzetes rendje bölcs és nagy mértékletességű előljárójának“ nevez, (l. „Elegyes Versei“ 85. l.) oly igen megfontolva cselekvő vala, hogy megszólói csak is némi lassúsága miatt bírtak ellene holmi kifogásokat tenni. — — „Prae oculis semper habens aureum illud divinae sapientiae monitum: „Ante omnem actum praecedat consilium stabile, nihil agredi, aut moliri solebat, antequam diu, multumque cogitando omnia, quae contingere poterant, adcurate perspexisset, et quantum humana perspicacia potest, futurum exitum praevidisset: atque adeo cautus in deliberando erat, ut a quibusdam non satis peritis tarditatis nonnumquam inepte accusaretur. Capto autem consilio constans et firmus nulla prorsus re abripi se a recta via patiebatur“ (l. Horányi „Oratio in exsequiis Sig. Orosz.“ 10. l.)

2) E privát studiumi intézetek ekkor a piarista rendben „professorium“ nevezettel nemcsak tanulmányi, hanem szerzetes fegyelmi tekintetben is szűk korlátúak valának és a szabados hajlammak épen nem nyújthattak kényelmes helyzetet. — Részletesebben ismervén ezt az akkori szigorú fegyelmi szabályzatot, épen azon kellene csodálkoznunk, ha nagyon is önértetes hősrünk — különösen az imént jeleztük felhangoltságával — ily szoros helyzetben egy pár éven át minden zúgolódás nélkül békésen meg tudott volna férni.

A kegyes tanító-rendiek ez idétti professoriumainak szabályzatát s kezelésmódját, a mint az a főnöki rendeletek és rendgyűlési határozatok nyomán időnkénti módosításokkal ez ideig megállapított, legrészletesebben tárgyalva találjuk a lengyel piaristáknak 1754. XIV. Benedek pápa jóváhagyását nyert szervezeti szabályzataiban, kiadva e címmel: „Ordinationes Visitationis Apostolicae una cum collectione Capitulorum provincialium . . . pro Provincia Polona CC. RR. Schol. Piarum. Varsaviae. 1755. — Többnyire ezek szolgálták ekkor az irányzatul a magyarországi kegyesrendieknél is, habár az itteni viszonyok tete-mesebben gátolák azok teljesebb megvalósítását. — E viszonylati különbség teljesebben ki fog tetszeni Konarski Szaniszló életének részletes előadásából, melyről már a fönnebbiekben tettem említést.

feladott pensumokat s némely írásbeli feladványok kidolgozása mellett a megtanulandók jó részét is előbb leirogatni.¹⁾

E kedvlohasztó állapot iránt Révai már előre is érzett némi visszatetszést; de ezt meglehetősen kiegyesztelte a Pesten szerzett megnyugtató és a verselgetésnél realisabb szellemi tevékenységre buzdíttatás, kiváltképen pedig a Hyros iránt kelt sympathikus vonzalom.

S még sem menekülhetett teljesen holmi aggodalmaktól, melyek élénken sejteték, hogy e korlátolobb helyzetben nem egy kellemetlen érintkezéssel lesz kénytelen találkozni s hogy ezek izgékony kedélyét olykor nyomasztóbban is megkeseríthetik.

Ilyesmiktől való óvakodása erősítő azon eltökélését, melyet egyébként szellemi művelődése érdekében is igen szükségesnek tartott, hogy mennél inkább magába vonultan lehetőleg eszme-világának fog élni. — Hisz a bölcelet határtalan régióiban annál tágabb látkör nyílik a gondolkodó elmének, minél gyűjtekezettebb figyelemmel mélyed be annak nagy feladatai vizsgálásába: a dolgok bensőbb mivoltának s a létezők okainak kutatásába. — S azon arányban élvezi is ily igyekvéseinek eredményeit.

„Felix, qui potuit rerum cognoscere causas!...“ Ily vágytól égve emelkedett tekintettel nézett szembe a bármily terheseknek mutatkozó nehézségekkel, sőt akadályokkal is, melyekkel ama nagy célok felé törekvésében kellend küzdenie, szem előtt tartván egyik igen kedvelt elegia-író példányának e biztatását:

„Ardua per praeceps gloria vadat iter.“²⁾

3. Becsvágya és ismeretszomja hatalmasan ösztönzék arra, hogy

¹⁾ A kegyes tanító-rend derekasabb tanfériai már a mult század kezdete óta ellenezgették a kézirati füzetek használatát s főleg a lecke alatti dictálgatást különösen a fensőbb iskolákban. E káros szokásnak roszalását erőlyesen fejezi ki a többi közt Deményi László „de expedita ratione philosophiae studendi“ című oratiojában, melyet Privigyén 1740. mondott volt. (I. Ladislai Damiani Orationes in variis Hungariae gymnasiis habitae. Tyrnaviae 1742. — pag. 386—414.) Későbbben felsőbb rendelet is adatott ki e szokás ellen. (Igy 1752. az e című utasítás: „Reformatio Studiorum, missa ab aula ad Consistorium 1752. mense Junio; a Consistorio communicata P. Antonio Vanossi, Collegii Academici Viennae Rectori.“) Ez azonban annyit mégis megenged, hogy egy negyedig szabad legyen a tankönyv pótlékául némely különös jegyzeteket toll alá mondogálni („id tamen permittitur, ut peculiaries aliquas notas uno quadrante dictare liceat“. U. o. „De Studio Philosophico 14. pont.)

De e több tekintetből nagyon is átmenetinek mondható időszakban a bölceleti oktatás leginkább az eklekticismus felé fordult vala s így a szemelvényekkel pótolgatás olykor tetemesb adalékokkal is toldozgatta vagy módosította a tankönyveket. — Kiméletes tanárok ily magánszerű oktatásnál leckén kívül iratták azokat kevés számú hallgatóikkal. Ily praxis folyt Nagyvárolyban is. — Láthatni ezt abból, hogy némely főnmaradt kézirati tankönyvekben a szövegbe illesztett szemléltető alakzatok gondosan vannak közbe illesztve, — mi dictálás közben nem eszközölhető.

²⁾ Ovid. Trist. IV. el. 3.

mennél dúsbabb vívományra tegyen szert a valódibb tudás terén, melylyel aztán annál jelentősebb dicsőséget vívhasson ki a forrón szeretett haza szellemi ügyének szolgálatában.

Ilyféle sikerért a költői koszorúk kecsegtető reményét sem habozott volna áldozatul adni, eltelve annak érzetével, hogy mily előnyös gyarapodására fog az válni, ha ezentúl szelleme a költői ábrándozás kétes szürkületéből immár a tudás világítóbb láthatárába is átszállonghat, különösen oly mentor kalauzolása mellett, ki maga is a poesis kies virulmányairól andalgott volt át a komolyabb tanok terére és — szintűgy mint ő — előbb a classica literatura remekeivel nemesítvén ízlését¹⁾ fokozatos haladással emelkedett a gondolkodás és fensőbb tudás közdelmes ösvényeire.

Hősünk valóban céltudatosan fogott a szigorúbb tanulmányokhoz. — Physikai kora s ezt jóval meghaladott szellemi fejlettsége eléggé képessé tették őt a philosophia nagy problémáinak feszegetésére. Tetemes előkészületei is lévén erre, hő lelkesültséggel karolta föl azon szellemi munkakört, melyben eddigi törekvéseinek eredményeit fokozottabb értékre emelheti az által, hogy a szakadatlanul fűzött önképzés, vetélybuzgalom, kiváltképen Bolla és Sárváryval²⁾ gyakorlott eszmecserék s egyéb tudományos társalgás útján szerzett ismerethalmazát rendszerbe fűzvé, lelkének tudatosan áthatott hódítmányává, szerves tulajdonává varázsolandja.

A mily komolyan határozott volt eltökélése, oly szilárd buzgalommal igyekezett annak valószínűsítésére. Belsőleg sürgető indokaihoz a helyzeti viszonyok is járultak tüzelő ingerrel: — Versenyre képes

¹⁾ Hyrosnak ily alapú műveltségéről szép tanuságul szolgálnak egyéb nyomós bizonyságok mellett különösen a nyomtatásban megjelent emlékbeszédei, melyekről röviden e mérsékelt megjegyzést teszi Horányi: „Duabus vir praestans inclaruit a se dictis orationibus, quae ad priscam Eloquentiae Romanae maie statem adspirant.“ (I. Scriptorum Sch. Piar. P. II. 137. l.) Behatóbban vizsgálva e két beszédet (Gusztinyi János és gr. Révay Antal nyitrai püspökökről gyász-ünnepélyök alkalmával a nyitrai székesegyházban 1777. és 1781. mondott elogiáimait) nem kevésbbé tanulságosnak találjuk azokat az indokoltan dicséret két püspökre, mint a hatásos szónok szellemi mivoltának jellemzésére nézve. Csak is e két beszéde látott napvilágot az ünnepélyes alkalom igényei miatt. — Tudományos műveltségű elméjének számos egyéb gyümölcseit ő is szintűgy, mint több más jeles kor- és rendtársa szerényen visszatartotta a nyilvánosságra jutástól. — V. ö. Révai „Latina“ 60. l. —

²⁾ Sárváryval folytatott szellemi közlekedéséről — mint már a fönnebbieken is említők — jóval utóbb is meleg emlékezéssel jegyzi meg, hogy az ő baráti vidám együtt lakásuk ideje alatt folytonos szellemi gyönyörködést mérítének mindennemű tanulmányaikból, leginkább pedig a költőiekből. („ex omni quidem genere studio rum, sed maxime Poetico.“) E nyilatkozata (l. „Latina“ 41. l.) arra mutat, hogy már akkor a bölcséleti tanulását végzett Sárváryval alkalmasint a philosophia propylaeumába is meglehetősen behatolt vala. — Igen valószínű, hogy Sárváry az ő kedvenc studiumába, a mathesisbe leginkább bele irányozta tüzeszü barátját már csak azért is, hogy poetikus hevületét lehetőleg mérsékelje.

fiatal pályatársak, nem megvetendő tanultságú idősb figyelők, tekintélyes vezérlő s egy magas állásáról a mily messzeható, oly élénken érdeklődő őrszellem,¹⁾ — megannyi szítói az egyébként is izzó buzgalomnak.

Mily hatású lehetett mindez Révai becsvágyó lelkiületére: ki fog tetszeni e szerény intézet nivoltának s viszonyainak ismertetéséből.

Nemcsak Révainak képeztetése tekintetéből, hanem tán egyébként is megérdemli e viszonylat a részletesebb tárgyalást, annyival is inkább, minél távolabb hajtott korunk gőzerejű haladása a század előtti művelődési küzdelmek illő méltatásától.

Elfogulatlanul visszatekintő figyelmünk azonban némely hátrányos jelenségekkel is kénytelen találkozni, melyek jelzését nem mellőzheti a valóság híű tükrözésére törekvő előadásunk.

• 4. Mai felfogással pillantva vissza arra a nagyon is szegényes állapotú nagy-károlyi tanintézetre, melyben bajnokunk a philosophia oly messzeágazó tanainak alapismereteihez fog, valóban növekvő részvétet érezhetünk tudománysovár lelkesültsége iránt. — Mert ehhez képest, — a felsőbb tudományos művelődés-igényelte eszközök s források tekintetében, — vajmi sajnosan szűkölködő helyzeti viszonyok közt indul ő útnak imént érintett magasztos célzata felé, holott neki már biz' ekkoron élénk sejtelve vala a haladó tudomány igényeiről, sőt meglehetősen tudomása is lehetett azon kellekekről, melyek az emelkedettebb állapotú tanintézetekben a fensőbb ismeretek megszerzését már ez időtájban mindinkább könnyítgeték.

Bizonyára száanalomgerjesztő jelenség, még a tanügy akkori állapotához mérten is, hogy oly intézetben, — hol a gymnasiumi oktatáson fölül évenként 5—6 növendéke a rendnek philosophia tanulás mellett elméleti s gyakorlati útmutatást nyer vala a tanításra²⁾ — a taneszközök csekély készletével rendelkezve — sajátlag csakis egy tanférfiú foglalkozik tüzetesen ama fontos feladattal, hogy a bölcséleti oktatás köréhez tartozó tudományok mindkét irányú (realis és idealis szakbeli) tárgyainak tanításával — legalább az akkori tudományos művelődésre — meglehetősen alapvetést eszközöljön.³⁾ — És e mentor ekkoron egyszersmind a gymnasiumnak és az úgynevezett „professorium“-nak is igazgatója.⁴⁾

1) E viszonyokról odább körülményesebben értesülnek olvasóim.

2) A rendi növendékeknek ily sporadice eszközöltt képeztetése főképen e két oknál fogva történt így: t. i. részint a társházak alapítványi minősége s eltartási képessége, részint meg kisegítési igényletei miatt a közös teendőkre nézve, úgy egyházi mint tanügyi tekintetben. Nagykarolyban kezdet óta (1720-tól fogva) folyamatban vala néhány tanuló növendéknek itt képeztetése, olykor ujonc növendékek is neveltettek itt.

3) Pedig a rend egyéb intézeteiben, hol bölcsélet-tanítás foly vala, mint Pesten, Nyitrán, Kalocsán s Vácson, e végett két tanár működék már ez időtt.

4) Ez a többrendbeli elfoglaltatás is fontos tanúság Hyross sokoldalú

Valóban patriarchalis és primitivszerű viszonyokra emlékeztető állapotként tűnhetik ez elénk, a mai nagy apparatusú felsőbb oktatással és tanárképzéssel szembe állítva!

Ugyan mikép lehetett volna az ily nagyon is szegényes oekonomiával eszközlött oktatásnak valami jelentékeny eredménye? — kérdezheti csodálkozva s tán némileg hegyezett gúnymosolylyal is azok valamelyike, kik ama nagy szerencsében részesültek, hogy dús fölszereltetésű és válogatott tanerőkkel bővelkedő főiskolákban kaphattak föl — alig egy pár év alatt — az európai tudományosság s műveltség „szívnonalára,“ sőt még tán állami ösztöndíjakkal is segítve a külföldi egyetemek nehányát is meglátogatták, hogy mennél bővebben meríthessenek a tudományok oceanjából.

Ilyenféle kérdés csakugyan támadt már eddig is, habár az imént érintett állapot aligha volt ismeretes.¹⁾

Nem tarthatjuk e szerint merőben alaptalannak bajnokunk a miatti gyötrődését, hogy neki is legalább valamivel bővebb forrásokhoz nem sikerült jutnia — Eleve érzett s időnként meg-megújult kedvsüggedésének alkalmasint egyik nem lényegtelen okául tudható be egyebek közt ez az ő égető ismeretszomját oly sokban ki nem elégíthető „res angusta domi.“

Azonban nemcsak Révainak eshetett ez zokon. Mások is érezték ezt s fájlalták is,²⁾ legérzékenyebben pedig maga a derék tanár, a tudomány- s oktatás ügyéért búzgó Hyros, ki a saját hiányokat erőfeszítő iparkodásával igyekvék valahogy pótolgatni.

5. Hyros Sámuelnek ily fontos tevékenysége körül forogván leginkább ez idétt az intézet szellemi élete, az ő befolyásának mérlegelése végett érdekünkben áll képességeit, szellemi s jellemi mivoltát legalább megközelítőleg ismernünk. Hadd lássuk, vajjon mi telhetett tőle ily nem könnyű föladat megoldására nézve.

képessége s közügyszeretete mellett, melyről ezentúl is számos jeles tanúság szóland.

¹⁾ Olvasóim, kik Révai életviszonyai iránt élénkben érdeklődnek, alkalmasint tudomással bírnak azon elméskedésről, melylyel Bánóczi József „Révai M. élete és munkái“ című művében nemcsak Révai philosophiai studiumát s tanárát, hanem összes mult századi művelődésünknek mivoltát is — a foris-doctuság magas szempontú leszólásával — mintegy pajzánul gúnyolgatja.

Már „bírálati észrevételeimben ejtettem alaphiányos föllengéséről egy kis megjegyzést, (l. Figyelő VI. 224—6. l.) úgy hiszem nagyon kíméletesen, mások szerint a kellőhöz képest „túlságos gyöngédséggel.“ Itt, a tényadatok szólaltatásával, alkalmasabban tárhatom föl akkori megjegyzésem indító okát. — Im ez is érvelheti, miért látom szükségesnek hősünk nagykarolyi állapotának körülményesebben földerítését.

²⁾ 1725. óta, midőn e társházat Károlyi Sándor gróf — a történeti nevezetességű pacificáló — a béke műveinek előmozdítása érdekében megalapította volt, jelentékeny sorát látjuk annak tagjai közt az oly tudományszomjas elméknek, melyek kétségkívül zokon érezték az oly lényeges kellékekben tapasztalt szűkölködést. Leveleikben, melyekből tetemes csomó van a gróf Károlyiék pesti levéltárában is, több ízben nyilatkozik ily panaszuk.

Azon megbízható adatokból, melyek e jelentékeny egyént elég részletesen elénk tüntetik, olyannak látjuk őt, ki csakugyan üdvös hatású tényezőként működhetett ily feladati körében.

Hyrost oly elismeréssel emlegetik a rendtörténeti tanúságok, mint a rend legjelesebbjeinek egyikét. A felsőbb helyről iránta nyilvánult figyelem s kitüntetés pedig hazánk akkori tanférfiainak legkiválóbbjai közé sorolja őt.¹⁾

Figyelemre méltó, hogy rendtársainak róla szóló nyilatkozatai tudományos műveltsége s jeles ékesszólási képessége mellett nyomtatékoltan emlegetik erkölcsi komolyságát, nevelői tapintatosságát, s mérsékelt szigorát.²⁾ — Oly tulajdonok, melyek félszázados tanítói pályáján s többnyire népes tanintézetekben és sikeres következetességgel igazolva valóban emlékszerű életképet tükrözthetnek vissza.

Több másnál nyomósabban vallják ezt azon kegyeletes sorok, melyek kimulta után jegyeztettek róla úgy a váci társház évkönyvébe,³⁾ — hol végső napjait töltötte, Kámánházy László püspöknek, egykori tanítványának gyöngéd kegyeletét sírba szálltaig élvezve, — valamint a rend kimúltjainak emlékkönyvében is.⁴⁾

Hyros ekkoron életkorának legjavában díszlő 35 éves férfiú, bőven megáldva testi és lelki erővel, megnyerő szellemi tehetségekkel s legjobb akarattal arra, hogy hivatási feladatának sikerrel megfelelhessen. Vallás erkölcsi alapon fejlesztett ízlés és ítélet embere, szív- és értelemképző tanokkal s kiváltképen classikus velővel táplált lélek.

Tanítási pályáját a grammatikai osztályokon és humaniorákon át jeles eredménnyel folytatá s ilyest vívott ki imént Pesten a bölcsélettanítással is.

Így történt eme fontos feladattal való megbízása, melynek körében, hogy mitsem mulasztott el, a mi tőle telhetett, a már eddig érintett jellemvonásokból is bizton következtethető. Hogy pedig nem kevés telt tőle, arról szólhatnak derekasan képzett elméjé-

1) L. Horányi „Scriptores Schol. Piar. II. 137. l. — Liber Suffragiorum v. Compendium Vitae Defunctorum. a. 1814.“ és az alább említendőekben.

2) Horányi Scriptores Schol. Piar. II. 137. l. — Zimányi Lajos, Keszthelyi László, Nécsey Jeromos s mások jegyzetei és szóbeli közleményei.

3) Váry Gellért jeles buzgalmű rendtársam szíveskedett kértemre kiírni ebből Strobl György házfőnök kegyeletes sorait, melyekben a derék férfiú érdemeit s az iránta nyilvánult szép elismeréseket röviden említvén, jellemzésére vonatkozólag így nyilatkozik: „Vir erat morum gravitate, doctrina et eloquentia spectatissimus. Directoris Archi-gymnasii Pisoniensis munus magna cum laude et Instituti commendatione per 25 annos gessit, numo aureo propterea a Rege Francisco I. honoratus, quem defunctus apud Provinciam servari voluit, ut juvenes, inquit, nostri, etiam hoc argumento ad bene de instituto merendum incitentur.“ — Tudni való, hogy akkor az ily kitüntetés sokkal, de sokkal ritkább dolog volt, mint napjainkban.

4) „Compendium Vitae Defunctorum an. 1814.“

nek írásba foglalt termékei is.¹⁾ Gyaníttatják ezek azt is, mily sikerrel taníthatta ő a többi közt a philosophiát, sőt azt is, hogy minő philosophiát tanított, s minő szellemirányzatot adott az oktatására bízott elméknek.

6. Hyrosnak bölcséleti tanításáról azonban, — mely itt Révai tanulmányaira vonatkozólag különösen érdekelheti figyelmünket, — nyilvános tanúságot is nyújtnak nyomtatásban kiadott thesisei.²⁾ — Ezek ugyan sajátlag azon bölcséleti tanok vázlatát tartalmazzák, melyeket ő Pesten 177¹/₂ és 177²/₃-ban adott volt elő világi ifjakból álló tanítványainak; de bizvást föltehetjük, hogy az ez után nyomban következett nagy-károlyi tanítása folytán is legalább ily-szerű bölcséletet tanított, csak hogy alkalmasint az itt már jóval érettebb s alaposabb előkészületű hallgatónak ugyanazon rendszert valamivel tudományosabb modorban s teljesebben tárgyalá, már úgy-mint tüzetesen tanárságra készítendőknak.

E közrebocsájtott s meg amúgy is nyilvános vitatkozás tárgyául szolgált thesisekből is jóformán kiészlelhetjük, hogy a szemel-

1) Kiváltképen a nyomtatásban megjelent két emlékbeszéde, melyek egyikeben Gusztinyi J. püspök tudományos műveltségét oly helyesen dicséri, hogy mellesleg az övéről is szép tanúságot meríthetni abból. — Dr. Csösz Imre „A kegyes tanító-rendiek Nyitrán“ című művének 429. lapján Hyros Sámuelnek „szép számú értekezéséről“ tesz említést. Ezek — kérttemre adott szíves értesítése szerint — a kegyesrendiek nyitrai collegiumának történetében, meg a gymnasium jegyzőkönyvében (Protocollum Gymnasii Maioris S. P. Nitriensis 1777—1800) jeleztetnek az 1777—80. években, (a 12. 19. 20. 22. 37. 40. 50. 119. lapokon), melyekből kiteszik, hogy az új oktatási rendszer Hyrosban igen alkalmas tanügyvezető férfiúra talált, kinek véleményadásai, tankönyvbírálati, tervjavaslati s egyéb fölterjesztvényei kiváló figyelembe vétettek a tanügy főbb intézőinél s ilyesekért különös bizalom is nyilvánult irányában. — Szintily elismerést, s megtisztelő bizalmat tapasztalt rendkormányára részéről is, melynek 1796. tagjává is megválasztott, miután a rendi közgyűlésen tárgyalandó irány-eszmék szónoki előadásával is nagy mértékben fokozta volt rendtársainak rokonszenvét.

2) L. „Positiones ex Universa Philosophia et Mathesi, quas Nob. D. Joannes N. Urik, hungarus Makoviensis ex praelectionibus P. Samuelis Hir os Philos. et Mathes. Prof. Publ. Ord. Pestini apud Scholas Pias publice propugnavit a. 1773. m. Septembri, sub auspiciis Exc. ac Illmi D. Antonii e Comit. Grassalkovich.“ (8-adrét 64 lap). Pesten Eitzenberger bötüivel nyomtatva.

Ezek elején a pártfogóhoz intézett dedicatio íme szavai: „in hac sapientissimorum patrum patriae et regni procerum frequentia...“ arra mutatnak, hogy ezen ünnepélyes vitaközönségen vele együtt több főrendi s más előkelő férfiú is jelen volt. — Alkalmasint nem egy közülök szintűgy mint a pártfogó gr. Grassalkovich Antal, ez intézetnek egykori növendéke, rokonszenves érdeklődéssel s ügyszerető figyelemmel kíséré az ifjúság ily szellemi bajvívását, s versenyeit. — Mily hathatós ösztönül szolgált ez, vallja egyebek közt e dedicatio kezdete is.

Efféle nyilvános productiója a tanítás eredményének különösen főrendi és tanultabb hallgatók előtt kétségkívül a tanár tudományának is mintegy köz-bírálat elé kiállítása vala.

vényező bölcselés ez időszakában¹⁾ mely irányt s minő nyomokat követhetett Hyros leginkább — bölcséletteni compendiumának összeállításában.

S ezekre nézve elég részletesen is eligazodhatik a kíváncsiabb szakértő, ha úgy élénk tudásvágya valahogy pontosabb egybevetésre találná ösztönözni.

Ilyesminek megkönnyebbitésére némi tájékozásul szolgálhatnak tán, a miket e végett alább említendek, jelezvén azon irányzatokat, melyeket a kegyesrendiek, — különösen bölcséleti oktatásaikban, — követtek s azon tankönyveket is, melyeket leginkább használtak.

De előbb pillantsuk át röviden Hyros S. thesiseinek lényegeseb tartalmát s irányát. Hadd lássuk, nem olyan philosophiát tanított-e csakugyan, mint a mielőtt Bánóczi József oly határozottan rá fog? —²⁾

¹⁾ A Criticismus teljesebb föllépte előtt mikép dívott a német tanítézetekben is az eklekticismus, azt a többi közt föltetszően jellemző vonásokkal ecseteli Schlosser F. C. e művében: „Geschichte des 18-ten Jahrhunderts und des 19-ten bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs, mit besonderer Rücksicht auf geistige Bildung. III. B. bis 1788, Heidelberg. 1843.“ melynek II. szakasza 3. fejezetében élénk képét látatja a philosophia és theologia tanításának a német iskolákban s különösen 5 nevezetesebb egyetemen, mielőtt Kant bölcselete elismertetésre jutott.

Mutatványul álljon itt néhány sora különösen az eklekticismusra vonatkozólag: „Die gegen 1780 auf den Kathedern herrschende willkührliche Verbindung von allerlei Sätzen und Lehren aus allerlei Systemen, aus den Alten, sehr oft aus der Predigt und dem Katechismus, oder auch zuweilen aus dem ersten besten berühmten Franzosen, kurz aus lauter auf gut Glück entlehnten Gedanken, und das Gerede in den Tag hinein nannte man in Deutschland eklektische Philosophie. — Diese Art Philosophie ward nach dem siebenjährigen Kriege so beliebt, dass man 1768 einen Mann, der zu den achtbarsten Gelehrten Deutschlands gehört, den würdigen Feder, ausdrücklich darum nach Göttingen rief, um auch dort Popularphilosophie und Moralphilosophie, wie man das nennt emporzubringen.“ — (I. i. k. 74. l.)

Ily áramlattal egybevetve azt a bölcséleti oktatást, mely nálunk ez időt — hazai mostoha viszonyaink miatt — csak sanyarúan éledezhetett, még sem tarthatjuk oly fölöttébb leverően szomorítóknak, — mint a minőnek azt az eddigi fölületes ismertetések mondogatják, — melyek cáfolatára az alább fölhozandók is mondhatnak valamit; csak legyen türelmünk a hazánkbeli szellemi törekvések egykori állapotával alaposabban megismerkedni. — Erdélyi János korán elhunyt jeles gondolkodónk a „Sárospataki füzetek“-ben 1857—8 példát adott arra, hogy multbeli bölcselőink igyekvéseit bizony valamivel illetékesebben kellene méltatnunk, mint a hogy az eddig történt. Azzal a nemzeti művelődésünk kiváló tényezőinek behatőbb ismertetésével egyszermind a jelenben észlelő értelmiség termékenyítése is hathatósan elősegítenék.

²⁾ Sokból álló s nem is épen helyén való volna e mű folytán rendre fölemlítenem mindazt, a mit Révaira vonatkozólag hibásan írtak eddig életírói. — Azonban Bánóczi J. téves állításaira itt-ott reflectálnom némileg kötelességemmé vált az által, hogy ez életrajz — mint már előszavában említém, — esetleg épen Bánócziának bírálatával eredt meg, s annak részint hiányai, részint hibái miatt kénytelen némely szakaszaiban — mint különösen ebben is, — szinte aránytalanul kiszélesedni, hogy hol hézagpótló; hol pedig kiigazító adatokkal hívebben tüntesse elő Révainak valódibb mivoltát, Ezt az eddigi fejeze-

Mert annak föltövésére épen nem lelek érvet, hogy a Pesten tanított és nyomtatott thesisei által nyilvánosan is vallott bölcsélettanától tetemesen eltérőt tárgyalt volna azonnal. S így bizvást vehetők pesti thesisei egyszersmind a nyomban következő nagy-károlyi előadásainak is némi tanuságaiul addig is, míg valahonnét előkerülendő e nemű kéziratai vagy tanítványainak másolatai még teljesebb világot deríthetnek e kérdés tárgyára.¹⁾

Hyros főnnebb jelzett thesisei némely módosításokkal többnyire azon rendszert tűkrözik elének,²⁾ melyet a hazánkbeli kegyesrendiek

tekből is eléggé tapasztalhatta a figyelmes olvasó. — B. J. úrnak is módot kell nyújtanom annak elismerésére, hogy a „bírálati észrevételeim“-ben ejtett egyik kifejezésem, melyek ott részletes indokolás nélkül Bánóczi J.-nek zokon estek, mint hiszem, igazoltatást nyernekk itt a dolognak teljesebb tárgyalása által.

E végett idéznem kell művének legalább azon részletét, melyre azok illetékesen vonatkoznak, s melyet jó lesz az alább tárgyalandókkal figyelmesen egybevetnünk. — A 18. század negatív irányú bölcséletének a 32. lapon mintegy kiemelő fölemlítése után a 34. lapon így mutatja be Bánóczi olvasóinak azt a philosophiát, melyet szerinte Révai tanult: „Révai tehát 1774-ben philosophiával foglalkozott. Ki forgatta már valaha a katolikus theologiai intézetek számára írt philosophiai kézikönyveket? A természetben kezdik és az Istenen végzik; vagy kezdik és végzik az Istenen. Azon problémákról, melyek az e téren kutató elméket kínozatták és faggatták és nyugtalanították, ritkán van szó — s ha említik, alig ismerünk reájok. Aristoteles tévedett, mert pogány volt; Plató kevésbbé tévedt, mert nem volt oly nagy pogány, neki már sejtelme volt a kereszténységről Seneca igazi philosophus lett volna, ha kikeresztelkedik. A középkor volt az igazi philosophia kora — Bonaventura, Albertus, Thomas, az igazi philosophusok, Bacon Roger már gyöngye, Campanella meg zavaros fő; és így tovább. Bruno nevével talán még találkozunk, de Spinozáé már elő sem fordul. (!?!)

„Ilyen volt az a philosophia, melylyel Révai foglalkozott, a melyre ugyancsak Hyros tanította.“ (!!) Helyesebben szólva, ilyennek képzelte Bánóczi azt a philosophiát, melyet Révai tanult. — És ezzel ugyancsak jellemezte is nemcsak Révai, hanem általán a „katolikus theol. intézetek“ művelődési viszonyairól való felfogását! — Különös, hogy akadémikus bíráló még annyi észrevételt sem tették ezen gyalró elméskedések ellen, mennyit Almási Balogh Pálnak 1843. akademiái jutalmat nyert pályaművéből: „A philosophiai művelődésünk hátramaradásának okairól“ is ráolvashattak volna — Annyira nem vették tekintetbe a tartalmi valóságot, elbűvölve a meggyerő előadás által!

1) Reményem, hogy ifjabb rendtársainnak ez irányban növekvő kutatási buzgalma több mással együtt, a miket nekem húzamos fürkészgetéscim dacára sem sikerült föllelnem, — az itt érintettekre nézve is még nem egy érdekes tanúságot fog eredményezni.

2) A 4. első thesis szól a philosophiáról általában, annak különböző felfogását érintvén és elfogadhatóbbnak azt tartván, mely szerint bölcséleti ismeretünk részben bizonyos, részben csak valószínű s így vagy tudás vagy csak vélekedés; és az iránti itéletejtés pedig a logikát illeti. Ez okból tehát a bölcselés kezdete a logikával indul meg. — Ezután 6. thesisbe szorítván a gondolkodás-tanról előadottakat, s elvetvén a logika azon szűkkörű felfogását, mely azt csak is némi vitakozástannak tekintti, vagy holmi iskolai okoskodás tanításának, az újabb logikának ennél jóval fontosabb feladatát jelzi: „At non hoc unum agit hodierna Logica: maius illa quiddam praeterea, multoque utilius molitur. — Nempé isti (t. i. qui Logica arctus nimium limitibus compre-

ez idétt többé kevésbé változtatgatva használnak vala előadásaikban, mint ezt részint nyomtatott synopsisaik s thesiseik, részint kézirati tankönyveik láttatják.

hendunt, qui eam non nisi disputationum nostrarum ducem et magistram esse dicunt) artem Criticam, cuius tanta per omnes artes ac scientias, et per communem privatamque hominum vitam utilitas, immo necessitas est, ex Logica, sua videlicet statione exturbant. Num recte? — Ezután röviden körvonalozván a logikának az igazság kutatására s megítélésére való hasznát, annak tágabb fogalmára utal, mondván: „haec vera germanaque Logica docet omnia, quae singillatim hoc loco persequi longum sane et supervacaneum foret. — IV. Generativum vero agitur hic de perceptionibus nostris, iudiciis et ratiociniis nostris; methodum quoque duplicem, aliam Analyticam, aliam Syntheticam, ad pervestigandas, declarandasque remotiores veritates Logica tradit.“ S végül Cartesiushoz szertelen kételkedési tanát elvetvén, a tudás tárgyainak megítélésére a logika törvényeit elégséges kriterionnak tartja.

Ezek már magokban is meglehetősen jelzik, hogy Hyros bölcelettanítása valóban nagyon különböző attól, a melyet Bánóczi J. tulajdonít neki. — Legalább a kritika szükségének ily hangsúlyozása csak mond valamit.

Azonban közelebbi ismerés végett hadd lássunk egy pár jellemző vonást metaphysikai tanításáról is: Az anyagi világban létezőkre nézve a sufficiens ratio-nak egyik elvül elfogadása után Bayle, Berkeley s Fardella kételkedését a testek létezéséről elveti, valamint a Spinozismust, Demokritos és Epikuros nézetét (de aeterna materia et fortuito atomorum concursu) s Leibnitz optimismusát, Hobbes, Toland, Coward s más anyagvédők (materiae advocati) véleményeivel ellenkezőleg állítja, hogy a lélek egyszerű lény, mely értelemmel s akarattal bír. — A lélek eredetéről szóló különböző vélemények közül „illud — u. m. — maxime probabile, animas nostras tum creati, quum corpuscula organica primum animantur.

Nem terjeszkedhetvén itt ki tantételeinek felsorolására sem, elégnék tartom megjegyezni, hogy a mint a 23 thesisbe foglalt metaphysikai tanításából következtethetni, korához képest helyes álláspontot foglalva el, Hyros a metaphysika lényegesebb kérdéseit oly felfogással látszik tárgyalni, mely ifjú hallgatóinak alkalmas tájékozást adhatott a metaphysikai véleményezések labirinthjében — logikai bíráló képesség mellett — eligazodhatni a negatív szellemek állításai iránt is, melyek helyenként föl is említettek s az elfoglalt álláspontból indokoltan cáfoltatnak. — Jót akaró tanár ma is így cselekszik.

Bánóczinak költött ráfogása dacára Spinoza neve és helytelenített elvei háromszor is említettek e thesisekben (l. 15. 22. és 57. l.) annak jeléül, hogy nem ignoráltak B. J. e kedvelt pantheistája; úgy szintén más olyanok is, kiknek újító bölceleti irányzatai magokat föltűnőségre küzdötték föl, legalább nagyobb figyelembe vétettek.

Hogy Hyros sem pesti, sem nagy-károlyi hallgatóit nem lázította „azon tűz elméknek“ gyújtó eszméivel, kiket Bánóczi a 18. század bölcséletének κατ' ἐξοχήν képviselőiül emel ki (Voltaire és Rousseau, Diderot és D'Alembert) — „mely bölcelet — u. m. B. — hadat űzen, a főnálló államnak és társadalomnak, egyháznak és vallásnak egyaránt,“ — azt csak dicséretére valónak tarthatják a mai józan gondolkodók is. — Azonban mennyiben vette figyelembe a korabeli tudományos haladás jobb eredményeit, kitetszik e thesisekből is.

Ugyanis a szemlélődési valamint a dialektikai fölőlségegeknek melőztével metaphysikáját a hívő bölcelem megnyugtatóbb elveivel végzi; a vizsválódásra biztatott elmét pedig a hivalkodó bölcseskedésnek sikertelen feszegetései helyett a hasznosítható physikai erőknél s tüneményeknek főleg mathe-

7. Effele nem kevésből álló iratainknak becslését — minthogy ezt egyéb indokok mellett a fönnebb érintett furcsa állítások¹⁾ is szükségessé teszik, — jócskán megkönnyebbíthetni vélem az által, ha némileg rámutatok azon közzétett bölcelettani művekre, melyekből ezen iskolai compendiumok leginkább kivonatoltattak vagy holmi módosításokkal összeállítottak. — Mert arra az időre gondolva, midőn a már nagy lépésekkel haladó nyugaton főleg az iskolákból áradának szét²⁾ a társadalom átalakítására célozó új eszmék, méltán érdeklődhetünk az iránt, hogy mily kútfőkből s minő csatornákon át ömledezének be hazánkba akkorban különösen a felsőbb művelődésre irányzó tanok s mikép szívárogtaták azokat szerte a honi nevelés és oktatásügy kertészei.

Az ilyenemű kiadványok s írásban fennmaradt szellemi hagyatékok egybevetése nyomán meglehetősen jelezhetők ezeknek főbb s alsóbbrendű forrásai.

Itt e tekintetben feladatomhoz képest csakis a piarista rend szerény tevékenységére szorítkozom. Úgy hiszem, ha csak nagyából mondom is el, mily phasisokon át haladott nálók a bölceleti oktatás hősünk íme tanulókoráig: abból nemcsak az itt fenforgó kérdés nyer némi földerítést, hanem egyúttal azon hézagok pótlására is jut valami, melyek a mult századi művelődésünk s különösen oktatásügyünk történeti ismertetéseiben tátognak mindekkorig.¹⁾

matikai számítás és észlelő kutatás általi behatóbb nyomozására s tanulmányozására utalja.

Erről jelentékenyen bizonyít az, hogy a metaphysikai 23 positiót nyomban követi „32 ex Physica generali és 60 ex Physica particulari.“ A Philosophia moralis 9 positiója után következnek „ex Mathesi“ 27 theorema és 27 problema, — melyekből kitetszik, hogy philosophia tanítása túlnyomólag a valódi tudás tárgyaira terelő vala, s hogy ez irányban lehetőleg figyelembe vette a haladó tudományt.

Thesiseinek e sora azonban nem azt jelenti, mintha a jelzett tantárgyak e rendben adattak volna elő. — Hisz a mathesis mindkét éven át tárgyaltott.

1) Bánóczy József „Révai M. élete s munkái“ 32.—35. l.

2) „Es kommt hier nur darauf an — mondja Schlosser F. C. a fönnebb idézett művének 69. lapján, — zu zeigen, welchen Gang in einem Lande, wo im 18. Jahrhundert noch alle Gebildete der höhern Classen und alle höhere Bildung der ganzen Nation von den gelehrten Schulen, von den Universitäten und von ihren Kathedern ausging, wo die ganze Literatur von der Schulphilosophie abhängig war, der philosophische öffentliche Unterricht bis auf Kant's Anerkennung unter den Gelehrten genommen hatte.“ — Bármily csekély mérvben, de mégis szól ebből valami ránk nézve is, Mert a mi szellemi tevékenységül jelentkezett hazánkban az idétt, midőn sem hirlapirodalom nem izgatott, sem az alkotmányos élet nem vert hullámokat, csak is az iskolai oktatásból nyerte folsarjadását. Meglátszik ez még a legkiváltabb elmék termékein is.

1) „Hanyatlás korának“ nevezvén el latinoskodása miatt nálunk a mult század derekát nevezetesen az (1711—72. közti időszakot) irodalmunk történetírói, ezzel nem igen éleszthették a kedvet annak illetékes méltatására. Pedig művelődéstörténelmünk feladatához tartozik, még a meddőbb idősakok szellemi mozgalmait is méltányosan számba venni. — Ez okból érintgettem alkalmilag már a

8. A philosophiai tanulmányoknak, különösen a mennyiben azok a theológiának is alkalmas alapvetésül szolgálnak, a kegyesrendiek közt a szerzet keletkezte óta meglehetősen számú művelőik találkoztak a rend mindegyik provinciájában; habár illetén fáradozásuknak eredményét napvilágra nem hozhatták is.¹⁾

Igen természetes, hogy hivatásuk szerint, — mint egyelőre főleg az alsóbb tanítás kezelői vagy az egyházas népoktatás részei, — a korviszonyok különös igényeinél fogva is azon irányban kultiválták a bölcséletet túlnyomólag, a mely tüzetes feladatuknak megfelelőbb. — Ez pedig az akkoron dívó hitvitálás érdekében leginkább a dialektika, metaphysika s ethika vala a scholastica philosophia modorában.

De azon irány szerint, melyet a rendalapító kitűzött volt, hogy a jámborságban nevelő oktatásuk a gyakorlati életre is hathatósan képező és az okosan gondolkodás, helyesen beszélés s jól írás mellett különösen a számolástanba is minél kellőbben beavató²⁾ legyen, — a grammatika és arithmetika alaposabb ismerete végett³⁾ a logika és mathesis behatóbb tanulmányozását is aránylag mindinkább felkarolák.

Idő haladtával azok, kik a rend privát studiumaiban, — a növendékeket tanítókká képezgeték, továbbá kik a némely előkelőbbek kívánatára alakított magán növeldéikben (convictusaikban), vagy mint főbb rendűek által kikivánt házi nevelők működének, a tőlők igényelt felsőbb oktatás végett a bölcséleti tudományoknak szélesebb körű tanulmányozásához is mindinkább hozzá fogtak. — Észrevehetőbben növekedett efféle igyekvésök a mult század eleje óta.⁴⁾

főnnebbi fejezetekben is holmit a mult századi alsóbb s középoktatásra vonatkozókból; itt pedig a bölcsélettanításról kívánok némelyeket főlemlíteni, a miket tudomra figyelmen kívül hagytak eddigelé azok is, kiknek feladati körébe tartozott volna ennek méltatása. — Nem említve a philosophia történetíróit, kik csak a rendszer-alkotó vagy kimagaslóbb irányadással föltűnt bölcselők ismeretetésére szoritkoznak, Almási Balogh Pál, a philosophiai művelődésnek csekélyebb nyomaira is figyelt derekas tudósnak jeles pályaművéből is kimaradt egy és más emlékezetre méltó tényezője a hazai bölcsélet művelésének. Mély belátással figyelmeztetett Erdélyi János éles eszű bölcselőnk ilyféle hiányokra „A hazai bölcsészet jelene“ című könyve végén és a „hazai bölcsészet történelméhez“ című közleményeiben (l. Sárospataki füzetek 1857—8.)

¹⁾ Nem egy kézirati tanúság szól erről különösen a podolini társház könyvtárában s egyébütt is.

²⁾ Joseph. Calasantius „Constitution. P. I. prooemium IV. és Constit. P. II. c. 10.

³⁾ A számtani oktatásra, mint a gyakorlati élet fontos kellékére, mily súlyt helyezett a kegyes rendalapító, kitetszik az egyes rendtagokhoz írt leveleiből is. (l. Nicht Guido ab Angelis „Documenta Spirituality ex epistolis S. Josephi Calasantii. 1772. Nicolsburgi.“ 40. s 41. l.)

⁴⁾ Moesch Lukácsnak (Lucas a Sto Edmundo) (l. életrajzi ismertetését Horányi „Script. Schol. Piar. II. 347—8) tetemes mennyiségű matematikai, astronomiai s egyéb ily tudományos tartalmú kéziratái és Wolfgangus a Sta

Jobbára még ekkor is némi scholastica, s aristotelico-thomistica philosophia¹⁾ vala főbb irányzatuk, jóllehet a matematikának és a tanításra nézve gyakorlatibb hasznú logika- s ethikának jelentékeny előnyösítésével.

De azon sikeres törekvések nyomán, melyeket a mult század első felében a Rómában tanító Chelucci Paulinus²⁾ s egyidejűleg a Florentiában, majd Pisában működő Politus Alexander³⁾ gerjesztettek volt főleg hathatós didaktikai s aesthetikai irányzásuk által, a bölcséleti tanok okszerűbb tanulmányozása is mind föltetszőbb lendületet nyert a rend tagjai közt.

Chelucci remek becsű oratióival egyrészt az ízlés nemesbítését s az ítélet élesbítését eszközlé az ó-remekek alaposabb tanulmányoztatása által, másrészt pedig a komolyabb tudományok célszerűbb felkarolását, azok tanulásának észszerűbb módját és ez által az iskolai didaktikának is alkalmasabb módszerét sürgeté, számtani s geometriai tankönyveivel pedig azt tettleg is elősegíté. — Politus A. szintén oly célzatú szónoklataival a latin remek irodalom mellett a hellénre is lelkesen buzdíta s philologiai dolgozataival példaadólag is ösztönze.⁴⁾ Bölcsélet tanítása pedig az aristotelico-thomistica philosophia felé irányult vala.⁵⁾ Mindkettejük tudományos értéke jellemi kiválósággal frigyessülten a legmagasb tekintélyek hajlamát biztosítá szándékaik iránt, — melyek így valóban dús sikert is eredményeztek az általok művelt szellemi téren.⁶⁾

9. Mint már a fönnebbieken említgettem, több rendbeli körülmény kedvezése járult ahhoz, hogy e szerzetes társulat kebelében fejlődő korszerű szándékatok megvalósításukhoz mind közelebb juthattak.

1724. Groll Adolf, kremsiri morva származatú s a német pro-

Elisabeth „Gnomonica Varia“ című jeles rajzolatokkal illusztrált kézíratai a 17. század végéről magokban is nyomós bizonyságok ily törekvéseikről.

1) Az „angelicus doctor“-ról írt számos elogium ez időbeli kézírataikban tanúsítja, hogy Aquinói sz. Tamás műveit buzgón tanulmányozgatták.

2) Róla már a fönnebbi fejezetekben több ízben is tettem említést. Teljesebb ismertetése Horányi „Scriptores Sch. P.“ — Bonada Ferencnek emlékebeszédében s több más biographusban.

3) Horányi u. o. és Angelus Fabronius „Vitarum Italarum doctrina excellentium decas I.“ T. J. p. 254.

4) I. Horányi u. o.

5) Erről bizonyít e műve is: „Philosophia peripatetica ex mente S. Thomae Aquinatis per breves theses ad Aristotelicam methodum explicata ab Alexandro a S. Sigismundo S. P. Florentiae. 1708. — Ez irányban terjedelmesebb munkához is készült, de e szándékával felhagyván előbb a theologia, aztán a philologia felé fordult s nagy munkássága termékenyítőleg művelte azt.

6) Műveiket a latinul tanítás idejében szorgalmasan olvastatták a rend tagjai nálunk is e századnak majdnem derekáiig. Korukban különösen irányadó befolyásúak voltak azok óvéik közt, sőt mint a több ízbeli kiadások mutatják Európa szerte fergalomban valának az iskolázottabb tanultaknál.

vincia tagja választatott a rend főkörmányzójává. — Első eset volt ez arra, hogy nem olasz juthatott a rendfőnöki állásra s már így is epochalis fordulatot jelző. — E széles tudományú s erélyes buzgalmú férfiú jóval hathatósabban lendületet adhatott a rendjebeli tudományos lelkendezésnek. Ily célzatának érvényesítését alkalmasan eszközölheté már ekkoron a szentszék jóváhagyásának megnyerésével, majd a birodalmi uralkodó helyeslésének is kieszközölésével.

Így lőn, hogy a viszonyok olynemű fejlődése folytán XII. Kelemen pápa 1731. máj. 1-én kelt rendeletével a kegyes tanítórend működési körét tetemesen szélesíté,¹⁾ VI. Károly császár pedig birodalmában a rend gyarapodását szintén nevezetes kedvezményekkel segíté elő.²⁾

Groll Adolf aztán mint győri püspök még hathatósabb befolyásával igyekvék fokozni a rend tagjainak tudományos művelődését.³⁾

Az érintett lendület nyomán a humaniorák alkalmasabb művelése mellett a bölcséleti tanulmányokat is mindegyre serényebben s korszerűbben gyakorolgták a piarista rend tagjai.

Chelucci és Politus irányzatát mintegy összefonva⁴⁾ még hathatósabban folytatá Corsini Eduárd, ki 1731. kezdte kiadni bölcséleti tankönyveit,⁵⁾ melyek aztán párszor ismételt kiadást értek.⁶⁾

Műve homlokára illesztett jelmondatával⁷⁾ eleve tudatja, s legott terjedelmes bevezetésében indokoltan vallja, hogy ő nagyon is a szemelvényező bölcselés pártolója.⁸⁾ Bizonyítja ezt a nyomban követ-

1) 2) Ezekről már a fönnebbieken is emlékeztünk.

3) I. Horányi *Scriptores Schol. Piar. és Katsor k. rendtört. jegyzetei*

4) Cheluccinak classikai és matematikai, Politusnak philosophiai és archaeologiai tanulmányait s mindkettejök didaktikai irányadását kiváltképen sikeres buzgalommal követé Corsini.

5) „*Institutiones Philosophicae ac Mathematicae ad usum Scholarum Piarum.*“ Florentiae 1731—4. I.—VI. kötet.

6) Bolognában 1741—2. öt kötetbe foglalva e címmel: „*Eduardi Corsini CC. RR. Schol. Piarum, et in Pisana Academia Philosophiae Professoris Institutiones Philosophicae ad usum Schol. Piarum, editio altera auctior et emendatior.*“ Velencében pedig 1743. ismét hat kötetben az előbbieknél javítottabban. — Ez utóbbi lévén kezeimben, úgy látom, hogy korához képest méltán lett oly kapós az illető tanférfiaknál. — Horányi „*Scriptores Schol. Piar.*“ művében körülményesebben kívánván ismertetni a személyesen is ismerte s igen tisztelte férfit, ki az ő tudományos igyekvéseinek is kiváló méltatója vala — az Angelus Fabronius írta életrajzán kívül a lipcei tudósoknak Corsini bölcséleti művéről szóló elismerését is közli. — Ez is fölment attól, hogy ezúttal részletesebben szóljak róla, mi úgy is helyén kívül volna itt.

7) „*Philosophiam autem dico non Stoicam, nec Platoniam, aut Epicuream et Aristotelicam, sed quaecumque ab his Sectis recte dicta sunt, quae docent iustitiam cum pia scientia, hoc totum selectum dico Philosophiam.*“ Clem. Alex. Strom. I. — E vezér mondatot görögül s latinul állítván az I. kötet címlapjával szembe, előre is határozottan kijelenti követendő irányát.

8) Mint az olvasóhoz intézett előszavaiban mondja különösen Ciceronak bölcséleti művei, főképen pedig az „*Academicæ quaestiones*“ iratának olvasása terelte őt ezen irány felé. (I. k. VII. 1)

kező „Historiae Philosophiae Synopsis in qua Sectarum omnium divisio ac series demonstratur“ című tájékozás előre bocsátásával is.

A fönnebb érintettem¹⁾ német iskolákbeli bölcséleti oktatás viszonyaival alkalmasan összetalálkozik az, hogy Corsininak eklektikus irányú tankönyvei a lipcsei „Nova acta eruditorum“ című folyóiratban is javallással fogadtattak²⁾.

Corsini mint a görög-római classica literatúrának buzgó tanulmányozója, szemelvényezésével többnyire amaz antik forrásokból merítgette bölcséleti tanainak érveit.³⁾ Ez irány következetesen összefügg a Chelucci és Politus által megindított ízlés-nemesítő s bíráló ítélésre képező igyekvéssel. S mint ennek igen alkalmas folytatása részint a korviszonyok igénye miatt, részint Corsininak tekintélyes szellem-erkölcsi befolyásánál fogva⁴⁾ is jelentékeny fölkaroltásban részesült.

Corsininak bölcséleti tankönyvei,⁵⁾ mint kiadásainak ismételteiből is látható, meglehetősen terjedést nyertek, habár akkorban már számos ily tankönyv vala forgalomban, mint ezt Corsini is vallja az olvasóhoz intézett előszavában (I. k. VI. l.)

10. Valamint Konarski Szaniszló, a lengyel piaristák e kiváló fénye, Rómában tanulta után leginkább Chelucci Paulinusnak mint

1) L. fönnebb az idézetet Schlosser F. C. művéből.

2) L. Horányi „Scriptores Sch. Piar. I. 566—9.

3) Gyakori s helyenként sűrűbben előforduló idézetei többnyire az ókori gondolkodókra hivatkoznak, habár mint a szövegből kitetszik az idábbi s a koráig fejlődött bölcsélet termékeit is lehetőleg igyekezett figyelembe venni.

4) Érdekes vonásokkal tünteti ezt föl Corsini barátja s életírója Angelus Fabronius (I. Horányi „Scriptores Sch. Piar. I. 401—445.). — Corsinit 1754. Chelucci elhunytá után az iránta nyilvánuló köztisztelet a rendfőnöki állásra emelte. Konarski Szaniszlónak hozzá intézett egyik leveléből kitetszik, mily nagy tisztelettel viseltetett ő Corsini iránt s mint óhajta őt a rend élére (I. Mauro Ricci „Prose letterarie, storiche e di vario argomento.“ Firenze. 1869. 88—9. l. — Ugyanott 352—5. l. Ricci egy rövid elgiumban említi, mily nagy vala Corsini iránt a tisztelet ama kor jeles tudósai részéről s a becslés XIV. Benedek pápa részéről is, mint ez kitetszik egyebek közt a jeles egyházfőnöknek Corsinihoz írt két leveléből is, melyek szinte ott olvashatók a 83. lapon.

5) Hat kötetből álló tankönyvei ily rendben tartalmazták bölcséleti oktatása külön szakait: I. k. a logikát, II. a physica generalist, III. és IV. a physica particularist (ábrák mellékletével) és rövid metaphysikát, (332—450. lapig, hol a felekezeti controverziákra is reflectál.) 3 disputatióban foglalván ennek részeit, melyek elseje Ontologia, 2-dika pneumatologia, 3-dika theologia. Ebben a felekezeti controverziákat röviden érintvén a döntő ítéletet végül az egyház tekintélyére bizza. — V. k. tartalmazza az ethikát, a VI. a Mathesist, geometriai ábrákkal illusztrálva. — Figyelemre méltók az ez utóbbi elé tűzött idézetek is Platón Politeia-ja VI. könyvéből, melyek jól jelzik, hogy Corsini a mathematicának gyakorlati hasznossága mellett didaktikai fontosságára is kiváló súlyt helyez. — Ez és a physikának aránylag túlnyomó részben tárgyalása mutatja, mennyire szem előtt tartotta az oktatás feladatának realisabb igényeit.

mentorának eszméivel lelkesülten tért vissza hazájába,¹⁾ hogy ott azoknak valószínűsítéséhez fogjon: úgy Bajtayt és a Cörver testvéreket, s utóbb Horányit is, a magyar piaristák e jelesei, Rómában tanulások folytán a Corsini Eduárd philosophiájának irányzata ragadta meg leginkább. Ennek eredménye tetszik föl kiváltképen első működésökön.

Bajtay Rómában a Collegium Nazarenumban tartott előadásai folytán leginkább a bölcselek nevezetesebb véleményeinek tárgyalásával keltett kiváló tehetségei iránt figyelmet.²⁾ S ily bírálva szemlélvénéző irányban folytatta tovább nagy tanulmányait Párisban s más nevezetes városok tudományos intézeteiben.³⁾

Bajtay és Cörverék egy időben valának Rómában⁴⁾ tanulmányozás végett. Mint a következményekből kitetszik, nem csekélyes célok lebegtek szemeik előtt. Szintúgy mint Konarski évtizeddel előbb, ismeretekkel fölkinselten kívántak ők is visszatérni hazájokba, hogy itt hivatási feladatuk magasb igényei szerint valami jelentős lendületet eszközöljenek a nevelés és oktatás terén.

Bajtayt azonban, ki legalkalmasb megindítója leendett a rend kebelében oly szellemi mozgalomnak, minőt Konarski támaszta lengyel rendtartásai között, részint égető tudomány-szomja, részint fontos megbízatásai huzamosabban marasztalák Rómában,⁵⁾ szintúgy Cörver Jánost is mintegy telhetlen ismeretvágya éveken át tartóztatta ott, — majd a nyugati műveltség egyéb gócai felé vonta.⁶⁾

Cörver Elek, — a szép lelki tulajdonokban Bajtayval mérköző, — volt hármuk közül, kit honvágya és a körülmények alakulása korábbi hazatérésre ösztönzött,⁷⁾ s lángoló buzgalma arra

1) Erről már némileg emlékeztem a fönnebbieken; annak idején részletebben szándékozom ismertetni hatásának nagy eredményeit Konarski Sz teljesebb életrajzában

2) Horányi „Scriptores Sch. Piar. I. 77. l.

3) Horányi u. o. 78. l. „Ea occasione nobiliora Europae Athenaea tam praeclara industria pervestigavit, ut ea, quae ad provehendam Hungaricarum litterarum gloriam conferre viderentur, ipse menti alte imprimeret litterisque consignaret.“

4) Bajtay 1736. ment Rómába, Cörverék pedig 1738.

5) 1739-ig theológiát tanulván, két évig mint lector philosophiae et mathematicae működött a collegium Nazarenumban, — 1741—44. Barberini hercegnél nevelő, s könyvtárnok. Ez után pedig 1747-ig Párisban s egyéb nevezetes városokban gyarapította tudományos ismereteit.

6) 1740-ig theológiát tanult, aztán 1742-ig philosophiae lector, — 1744-ig iuris utriusque studens Romában; ezután Bajtay példáját követve Párisban s egyéb nevezetes városokban szélesbíté ismeretkórét 1748-ig, szintúgy mint Bajtay előnyös összeköttetéseinél fogva segélyeztetve főrendűek részéről. Cörveréknek a gr. Károlyi Sándorhoz írt leveleikből kitetszik, hogy olykor tőle is kaptak Rómában pénzküldeményt (2 ilyen levelök van a gr. Károlyi levéltárban Pesten).

7) 1743. március hó derekán némi bajjal érkezett meg a háborús viszonyok miatt. l. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ I. 383. l.

sürgetett, hogy Romában érlelt szándékának valósításához legott hozzá fogjon. Mily serényen tette ezt s mily eredménnyel: az érdeklődőbb olvasó eléggé tudomásul veheti Horányinak ismertetéséből, melyből kitetszik, hogy ő volt sajátlag eszközlője annak, hogy a bölcelettanításnak újabb módja nálunk azonnal fölkaroltattott.¹⁾ — Sürgetésére a rend magyar tartományának főnöke Szlopnjai Elek beleegyezett, hogy ily korszerűbb tanításnak helybehagyása a fennsőbb hatóságnál kérelmeztessek. S ez a fölkívánt program nyomán, melyet szintén Cörver Elek készített,²⁾ némi nehézségek legyőzése után meg is engedtetett.

Cörver Elek Pesten kezdette meg azonnal a „recentior philosophia“ szerinti előadását. Minő lehetett ez, tudomásul vehető nyomtatott thesiseiből³⁾ is. Ezeket a Pelzhofer „Lacon politicusa“⁴⁾ elé csak rövidre vontan tűzte, mint melyeket tanítványa b. Andrassy Jánossal propugnáltatott; de a M. Christophorus kegyesrendi növendéknek nyilvános vitatásakor kiadottakban már 1—85. lapon részletesebben fejti ki bölceleti tanítását, sőt melegen s lelkesülten ajánlja az újabb tanításnak hazaszerte befogadását.⁵⁾

E részletesebb thesisei, melyeket „Compendium elementorum Geometriae practicae“ művéhez csatolt, egyszersmind magokban foglalják az 1744. fölterjesztett programjának tartalmát is.

Cörver Elek után nyomban Bajtay folytatá Pesten az újabb bölcelettanítást egyrészt nagy magasztalást aratva, másrészt tetemes gáncsolást, sőt gátolást is tapasztalva, de melyet — mint Horányi jegyzi¹⁾ — tudományosságának előnyével és előkelő pártolónak tekintélyével nem volt nehéz kielleneznie.

Íme már a mult század derekán, M. Terézia uralkodása elején, ily mozzanatok történtek a scholastica philosophiától való eltérés végett! Vajon hihető-e, hogy egy $\frac{1}{4}$ század mulva oly nagy visszaesés támadt volna, egész a „szellemi poshadtság“-ig, mint a hogy azt Bánóczi hirdeti? — — —

De még ennyivel e fontos themát nem végezhetjük. — A szíves olvasó türelmét még továbbra is fölkerjük néhány efféle nem jelentéktelen adatnak tudomásul vételére.

¹⁾ u. o.

²⁾ I. Horányi u. o. 386. l. — E programnak, mely nyomtatásban is megjelent Pozsonyban, 1744. IV-rétben teljes címe ez: Philosophiae omnium recentissimae, quam experimentalem quidam vocant, ac Mechanicam, methodus, totaque ratio summarie exposita nomine CC. RR. Shol. Piarum Provinciae Hungaricae ad iussa et petitum Excelsi Regii R. Hung. Consilii Locumtenentialis A. 1744.

³⁾ „Selectae positiones ex universa scholastico-experimentalí Philosophia.“ 1746.

⁴⁾ Horányi szerint e művet ő adta ki (1746. Pozsonyban.) ellátván fölvilágosító jegyzetekkel, mint ez a címlapján is jelezve van.

⁵⁾ Valóban érdekes tanúság ez az akkori művelődési viszonyoknak alakulásáról. — Sajnálható, hogy azok sem vették kellőleg figyelembe, kik a mult századi bölcelettanításról tüzetesen akartak szólni.

11. Vajon minő philosophiát tanított voltaképen az a jó Hyros Nagykárolyban s így milyent tanulhatott tőle Révai?

E kérdésnek, mely feladatunkra épen nem lényegtelen, kellőbb megoldását nagyon megkönnyíthetné annak az írott vagy nyomtatott kézikönyvnek hiteles bemutatása, melyből Révai Nagykárolyban Hyros előadásait tanulgatta, — de eszközölhetné-e annak teljes bizonyosságú eldöntését? — Rá lehetne-e egész határozottsággal¹⁾ mondani: íme „ilyen volt az a philosophia, melylyel Révai foglalkozott²⁾ a melyre ugyancsak Hyros tanította.“³⁾

Erősen ingató kételyek férhetnének még az ily nyomós tanúsághoz is azon nézet szerint, melyet hazánk mult századi műveltségi állapotára vonatkozólag Bánóczi Józsefnek — a magyar tudományos akadémia tekintélyes jóváhagyásával — mintegy érvényre sikerült emelnie.³⁾

Hisz a szerint, a mit B. a m. t. akadémia részéről bokros korszorúzással⁴⁾ fölmagasztalt művében mult századi szellemi éle-

¹⁾ Már úgymint olyannal, a minővel azt Bánóczi J. gondolomra összeillesztett gyanításai után oly emphaticce kimondotta (l. „Révai M. élete s munkái“ 35. l.).

²⁾ Erre nézve elég egyszerűen érintenem, hogy mennyire eltérő lehet egyes kiválóbb tehetségű ifjak tanulási foglalkodása, különösen a már évek óta céltudatos önműveléssel haladóké az iskolai leckék szűkkörű adagaitól, úgymint melyek inkább csak izleltetői a tudománynak s többnyire a középszerű tehetségekhez méretnek. Azon szellemi viszonyt tekintve, — mely Hyros és Révai közt több rendbeli adatok szerint szíves közlékenységű és főleg culturai érdekeltetésnél fogva mindvégig kölcsönös bizalmú vala, — bízást föltehetni, hogy a tudományos ismeretek oly buzgó és tapintatos sáfára az ily többet megbíró elméknek aránylag többet is juttatott tudományszomjuk kielégítésére, legalább a kútfők iránti tájékozásaiban jóval fokozottabb lehetett irányadása, különösen Révait illetőleg, kit ő még évtizedek mulva is oly szíves készséggel igyekezett támogatni magyar irodalmi törekvéseiben, mint ezt a Pozsonyból 1793. jun. 20. némely irodalmi küldemények kíséretében hozzá intézett szívélyes levele elég nyomósan tanúsítja. Erről odább lesz még említés.

³⁾ Legalább azok előtt, kik jó hiszemmél úgy vélekednek, hogy a mely művet a m. t. akadémia minden kifogás nélkül helyesel, sőt négyszeresen is kitüntet, annak tartalmaért minden tekintetben, különösen pedig tudomány tekintetében teljesen jót áll. — Bánóczi Révaiát egyéb megtisztelése mellett különösen a „könyvkiadó vállalatá“-ba felkarolásával is paizsa alá vette a m. t. akadémia, a mint erről címlapja is bizonyít.

⁴⁾ Már a „bírálati észrevételek“-ben (l. Figyelő VI. 214. l.) érintettem, mily szokatlan tüntetéssel ölelte föl a m. tudományos akadémia Bánóczit. Azóta pedig a hármast kitüntetésre már a negyediket is ráadta (a tagjai közé beválasztással) sőt hallatszik, hogy az ötödik megtisztelés is in petto volna, (valami philosophiai chrestomathia szerkesztésével való megbízást emlegetnek.) Mintha a tudományos intézet Révai iránti régi tartozását akarná egyszerre leróni, majdnem összes érdemeit az ő — szerinte — oly szerencsés föltámasztójában igyekszik megjutalmazni. — Már csak ezért is érdemes dolog e rendkívüli jelenséget Révai teljesebb életrajzában hangsúlyozva fölemlíteni, mint Révai posthuma glóriájára vonatkozó nevezetes eseményt, — mely valóban nem csekély bámulatot keltett azok közt, kik az irodalmi jelenségekre figyelgetnek. — Bánóczi pedig jóízűen mosolyoghatott e tudós enthusiasmuson, látva mily kapós nálunk még a hazai

tünkről oly határozottan állít s meglehetősen garral elmond, lehetetlen, hogy abban a szerinte még merőben, „XIV. századias poshadt világunkban“¹⁾ valami életre valóbb bölcsélet taníttatott volna.²⁾

tudományosság areopagja előtt is a tetszetős olvasmány, ha mégannyira hiányzik is benne az alaposság. — Valóban B. ily szerfölötti kitértekről nem álmodozhatott, nagyon is érezvén — a mint ezt elismerésre méltó nyíltsággal vallja is, hogy mily csekélység az, a mit ő Révai életviszonyairól oly kevés idő alatt tudomásul nyerhetett. — Ez okból a műve ellen támasztható kifogások tetemes részben a szertelenül fölmagasztalók rovására esnek.

¹⁾ Elmondhatnók: mély hálára kötelezte a m. tud. akadémia a nemzetet, — mely iránta súlyos napjaiban oly áldozatkész lelkesültséget tanúsított, mint ennek elévülhetlen emléké az akadémia fényes palotája láttatja, — az által, hogy oly szokatlan kedvezményekkel tiszteli meg és erősítgeti azt a véleményt, mely Lajtán túl a mult században is nagy érvnek tartott beolvasztásunkra s bizony még maig is hagyományosan átöröklöttkép ápolják azt szomszédaink. — Pedig a t. akadémia tudhatja, mit tesz az, ha még részéről is gyámolítatik a nemzeti fölédés küzdelmes vajudásának oly méltatlanul leszólása, mely a dolog valóságához képest tán szidalomnak is beválik, ép akkor, midőn kül- s belföldi ellene-seink kárvágygyal károgják, s mindenkép igyekeznek is érvényre emelni azt a nézetet, hogy culturánk még ma is inkább ázsiai, mint európai, vagy ami efféle mutatkozik benne, az inkább ennek csak látszatát majmolja s ha van is némi jelentékeny igyekvésünk, az csak iménti kezdemény, rögtönzött erkődés, kölcsönzött ékszer ragyogtatása steff. S ezekből aztán európai létjogunkra ma is olyan conclusiokat hoznak ki, hogy nincs köszönet benne! — Nem figyelmetlenség-e ilyesmit csak távolról is támogatnunk, plane akadémiai kitértesekkel?!

²⁾ Emlékezet okáért ide kell igtatnom a földicsőített műnek már érintetem részletéből azt az ide vágó csattanós passust, (l. 32. l.) mely így hangzik: „Révai természetesen a latin prózával egy magával nem érte be. Tanulmányának rendjében a philosophia következett. 1774-ben ezzel foglalkozott tüzetesen“ (még 1775-ben is). — És most a helyett, hogy valami tényleges adatokat hozna föl e jelentős foglalkozásáról, ügyesen számító fogással íme mily phrasosokat hangoztat:

„Révai és philosophia! — u. m. — Révai, aki a XVIII. század fia, hozzá fog a philosophia tanulmányozásához! Voltaire és Rousseau, Diderot és D'Alembert neveit kell csak említenünk, és előttünk áll e század bölcslete. mely hadat üzen a főnálló államnak és társadalomnak, egyháznak és vallásnak egyaránt . . . Nem, ezektől a tűz elméktől nem kell őt féltetnünk. Magyarországon (nem M—o—ban!! ad norman: „él nemzet e hazán“ = élődik,) nem is éltek ekkor a XVIII. század mozgalmak, hanem a XIV-iknek poshadt világában. A mi renaissanceunk, a magyar renaissance csak most kezd még derengeni . . . Európa XV. és XVI. százada jó formán meg sem volt Magyarországra nézve. A hitújítás szülte mozgalom fölrázza nálunk is az elméket, de csakhamar lelohad.“ — Mutatványifak elég lehet ennyi. — A gondolkodóbb olvasó legyen szíves a többit magából a felmagasztalt műből átpillantani és ha érkezőse engedni, a fölött elmélni, hogy mi mindent el lehet nálunk nagy bátran mondani, a nélkül, hogy valami alaposabb kritikaféle csak reflectálna is rá, (mintha a II. Fülöp udvarában divott „sosi ego“-t választotta volna elvül ez az „agyonhallgatás“ előnyösítő tudományosság) sőt az illetékesebb bírálatra kiváltképen hivatott tudományos forum supremum-félék is mily langyosan elnézők akárhány irodalmi s tudományos képtelenség irányában. — E főben járó ügy iránti bámulatos közönyt, mint szintén holmi „poshadtságra“ emlékeztető jelenséget, elég legyen itt alkalmilag csak gyöngéden érintenem; minthogy a „bírálati észrevételek“-ben jeleztem sajnos körülmények maig sem igen módosultak vigasztalóbbakká. — Révairól s némileg Révai hazafias gondolkodása szerint eszmélődve s ez-

Azonban hogy a dolog valósága — úgy kissé behatóbb tanulmányal vizsgálva, — jóformán másképp áll, arról B. J. a nálánál fiatalabb dr. Szinnyi Józsefnek a mult századi irodalomtörténetünkről szóló dolgozatából¹⁾ is meríthetett volna némi tájékozást; habár ahhoz, a mi abban a mult századi bölcséletünkről s tanirodalmunkról említetik, még nem kevés adalékkal járulhat a szorgalmas kutatás, mint azt talán az itt érintett s tovább érintendő szerény mozzanatok is sejtethetik, — melyek ezennel természetesen csak is az itt tárgyalandókra vonatkozólag említetnek.

12. Mennyi egyéb kerülhet elő e nemben a még rendezendő s átkutatandó könyv- és kéziratárakból, ha az a buvár-szenvedély, mely meglehetősen növekvésnek kezd indulni, a multbeli csöndesebb és szerényebb művelődési tevékenység nyomait is oly érdeklődéssel fűrkészendi, mint a minövel eddig a népszerűbb sikert eredményező buvárkodás hívei a multak látszatosabb s hangzatosabb tanúságait kutagatják.²⁾

Mert a mint már ez idő szerint is a viszonyok válságos alakulása mutatja, szellemi életünknek általában jóval több bensőségre van szüksége, hogy a jelen nehéz feladatának kellőben megfelelhessen, meg a jövőbe áthatását is méltóbb gyümölcsözésével biztosítsa. E végett pedig a multak rétegeibe is mélyebben be kell

méltetni kívánva, ezúttal sem hagyhattam szó nélkül oly téves állításokat, melyek a tudomány nevében s annak fedezete alatt hangoztatva többszörösen növelik a hibás felfogást. — A mit Bánóczy a „renaissance“-ról s ahhoz való viszonyunkról a 32. és 147. lapon hibásan mond, arra nézve a bírálati észrevételekben csak futólag érintettem holmit. Az illető szakférfiak jól tennék, ha arról teljesebb fölvilágosítással szolgálnának neki s műve olvasóinak.

1) I. „Irodalmunk története 1711—1772.“ írta ifj. Szinnyi József. 1876. A fiatal író korához képest figyelemre méltó tanulmány, habár csak címét tekintve is a kritikának némely kifogásai lehetnek tartalma ellen.

2) Korunk praedominans áramlatai szerint előbb a zajlongások emlékei, majd az archaeologia tárgyai, az őshajdan maradványai, a kezdetleges művelődés productumai steff. voltak érdekességi előnyben annyira, hogy a történetelőtti kor nyomai, a palaeontologiai leletek, s egyéb effélék élenkebb érdeklődésben részesültek, mint a mi jóval tanulságosabb mult századunk viszontagságai, különösen a szatmári békekötés és gárdista mozgalom közti jobbára latinos művelődés időszaka. Ettől — mint a nemzeti nyelv hanyatlási korától — oly elfogultsággal idegenkedék a buvár figyelem, mintha anathemat vetett volna rá a tudomány is. Zilált szellemi viszonyainkból megmagyarázható ugyan ez az elfordulás, de elégségesen nem indokolható. — Mert ím annak illetékes vizsgálata híjjával mily méltatlan ráfogásokkal ítéltetik az el minrovásunkra! — Ha egyéb nem, Arneth Alfred eszméltető műve („Geschichte Maria Theresia's“) is eléggé éreztetni, hogy nekünk is élesebben szemügyre kell vennünk azt az úgynevezett „hanyatlási korszakot,“ már csak a nemzeti élet lankadási jelenségeinek keHőbb motiválása végett is. — Azonban a behatóbb vizsgálas lel ezek mögött a „tranquilla potestas“ halk munkásságáról is nem csekély mérvben vizagstalo tanusagokat. — Az ilyesek iránt újabban nyilvánuló figyelem becses eredményei már is jobb bizonyosságot tesznek. — Nem mulasztom el ezeket illető helyen szíves elismeréssel fölemlíteni, mint szellemi életünk folytonosságának érveit.

kapaszkodnia s fokozódó kegyelettel ápolgatnia főleg egykori bensőbb lelki világának emlékeit, melyek habár nesztelen rejtekben, mégis jobban megőrzék a jövő fejlődésnek csiráit, mint ama zajos mozgalmaké, melyek merész vállalatokkal kétes remény fejében nem egyszer kockára veték nemzetünk létét, vagy lázas túlhajtásokkal oly kimerültségét okozták, hogy évtizedek erőlködésével is alig sikerült némileg föllábadoznia aléltságából, hogy ismét cselekvéshez foghasson, alkothasson vagy legalább helyre állíthassa azt, a minek lerombolását hal számítású vállalatai okozták.

Így volt bizonyára nemzetünk a mult század derekáig, midőn a kétszázados török invasiók, a hitújítási villongások, a több ízbeli fölkelések szülte ezernyi bajaiból alig bontakozva ki, új meg újabb bonyodalmak, csapások és kuszált viszonyok miatt csak nagy nehezen gyűjthetett erőt a tetemes részben elparlagult ország műveléséhez s e célra szükséges építkezésekhez.¹⁾ — Mert tudnivaló, hogy ilyesmi akkoron még nem ment oly könnyen, mint mostanában az így meg amúgy törleszthető nagy kölcsönökkel, financ-operatiókkal steff . . .

Ily nehéz időszak művelődési állapotáról is csak az összes viszonyok mélyebb ismeretével lehet alapos ítéletet ejteni. — Ezek behatóbb vizsgálása nemcsak hogy mérsékli a bírálat szigorát, hanem egyébire is meglehetősen tanulságot nyújt, láttatván, hogy mint volt rajta akkor is a honszerető buzgalom legalább azon módok eszközzésén, melyekkel a haza jövőbeli fölvirulásának alapját valahogy megvethesse.

13. Hogy ily szellemi újra-éledés célszerűen főleg a belső lelki élet felköltése s erősítése által²⁾ indítható meg, azt a józan politika avatottjai nagyon jól tudják.³⁾ — „A Jove principium.“

1) Szamba véve, hogy mily pusztulást hagyott hátra a közel két százados dulakodás, elképzelhetjük, hogy a tatárjárás utáni erőfeszítésnél sokkal terhesebb küzdelem háramlott mult századunkra, hogy nemzetünk a már ez idétt következőbb és szorongatóbb korviszonyokhoz képest létét fenntarthassa.

2) Mennyi áldozatot igényelt az e célra kellő hiterkölcsei intézményeknek, az egyházaknak és a legsürgetősebben szükséges tanintézeteknek lassankénti létesítése! — Erről leginkább a hazai egyháztörténelmi adatok behatóbb ismerete nyújthat fölvilágosítást. — Mert ilyenkor főképen érvényre jut az „ecclesia praecedit“-féle szabály. A társadalmi restaurálás és culturalis ügyek megindításánál szívesen engedtetik neki elsőség. És ezt művelődés-történetünk tanúságai szerint az egyház ekkor is nem csekély áldozatokkal igyekezett kiérdemelni. Ezekről az itt csak mellesleg érínthető dolgokról az „Uj magyar Sion“ sok érdekest közölhetett volna a fönnebb jelzett hibás ítélet cáfolására. És ez jobb lett volna, mint az, hogy benne a jó lelkű dr. Várkonyi némi elhamarkodó buzgalommal „minden részletében aláírta az akadémia ítéletét“ Bánóczy Révaiáról és ez ellen a t. szerkesztő sem tett semmi kifogást. — Itt újra fölvilan egy oly történelmi adattár óhajtása, mely az egyház és tanügy mult századi viszonyairól szóló latin okmányokat s tanúságokat illetékesebben méltatná, mint erről már a fönnbbieken is tettem említést.

3) Hisz olykor a kábult politika emberei is hangoztatják annak elismerését, hogy a vallás hatalom, sőt nagy hatalom . . .

Ez hangzik felénk a mythikus korból is. — Minden jó kezdemény a legfőbb elvből indul ki okszerűen.

Lélektani észleléssel nem nehéz annak belátására jutni, hogy az oly huzamos időn át folyt ziláltság mennyire eltompíthatta a hiterkölcsi érzelmeket s egyszersmind az értelmi fogékonyságot is,¹⁾ úgy hogy bizony sok részben a kezdetleges művelődés megindítása is vajmi nehéz és hosszás fáradalomba kerülhetett!²⁾

Ilyenkor valóban sem a művészeti sem a tudományos fejlődés nem mutathat egyhamar oly föltetsző eredményeket, melyek a sokkal kedvezőbb helyzetű s viszonyú nemzetek haladási fejleményeihez képest számba vehetők.

Hazánk mult századi nyomasztó viszonyainak kellőbb méltatása végett nagyon érdemes a fontosabb okmányok mellett figyelembe venni azon bizalmas levelezéseket is, melyek ama korbéli jobblelkű s értelmes hazafiak közt folytak, kiknek szívökön feküdt a nemzeti fejlődés előmozdításának gondja.³⁾ A nemzet élete bármelyik szakának concretebb felfogása végett jelentékeny tanulmány az, mely a közügyért sűrűgő honfiak bensőbb érzelmeibe bepillantást szerez.⁴⁾

Azokból látható, mennyi akadályokat gördítettek a mult századi művelődési törekvések ellen a sanyarú viszontagságok, pl. az 1738—42 dulongó vészmirigy s utána nem sokára a háborús viszonyok!

Nem kell felednünk, hogy a művelődési jelentékenyebb fejlődés a szomszédos tartományokban is csak a hétéves háború után indult meg föltetszőbben,⁵⁾ holott pedig azok nem sínlették a keleti invasiók bajait olykép, mint szegény hazánk. A szellemi bágyadtság sőt mintegy benuátltság jelei látszanak ott is az ekkori elmeműveken.

¹⁾ Okoztak ilyest egyébutt s több országban csupán a hitujítási villongások is török berontások hozzájárulása nélkül, mint ezt a történelmi iratok eléggé tudatják. Nagy jelentőségű erre nézve Kölcsey vallomása.

²⁾ Nem szükség vitatnunk, hogy ily állapotban épen nem lett volna logikai rendű gondolkodás a negatív irányú bölcelet felkarolásával fogni hozzá a cultura — fejlesztéshez. Hogy különösen Spinoza „natura naturans és natura naturata“-féle elméletének értelmezésénél jóval fontosabb feladati lehettek ekkor a hazai oktatásnak, azt a hírneves pantheista buzgó hívei épen Spinozának ama nyilatkozatából is elgondolhatják, melylyel ő egy ízben azon jámbor szomszédokat, kik tőle bölceleti tudományának titkairól kérdezősködtek, a papjok egyházi oktatásainak megfigyelésére utalta.

³⁾ Meglehetősen mennyiségű található ilyen a Károlyi grófok pesti levéltárában s több más becses archivumban.

⁴⁾ Ezt az egyébként is jól tudható dolgot csak azon fölületes felfogás ellenében érintem, mely olykor mintegy föllobogó hazafiaskodással még Bánóczyánál is erősebb arculcsapásokat ejt művelődés-történetünkre. Így hallottam egy-egy fensőbb műveltséget igénylő s jelentékeny állású (pl. tanfelügyelő, s tanár steff.) emberektől is komolyan vitattatni, hogy a hazafias érzésnek és a nemzeti öntudatnak ébredése is sajátlag csak 1848-ra vagy legfőlebb 1825-re tehető. — Pedig ilyesek mondogatói szintén tekintélyes aegissel imponálhatnak.

⁵⁾ I. Beer-Hohegger „Fortschritte des Unterrichtswesens I. 266. Arneht A. „Geschichte Maria Theresia's“

Az ízlés és kritikai felfogás fogyatkozását mily igen érezhetően jelzik több más nemzetnél is az ez idétti irodalmi termékek, erről egyebütt lesz még alkalmam tán kissé részletesebb említést is tehetni.

De eléggé erre szól az is, hogy a már ismételt felhozott Chelucci, Politus és Corsini-féle didaktikai s irodalmi törekvések ép az ily ellapultság s eldarabosodott ízlés ellen keltek szelid küzdelemre,¹⁾ melyet aztán Konarski Szaniszló honosai közt kissé erélyesebben is kénytelen vala folytatni.²⁾

Efféle mozgalom a kornak többnyire latin nyelven eszközölt tudományos művelődésénél fogva nálunk is hathatósabban gyakorolhatta solidaris erejű befolyását.³⁾

Egy kissé behatóbb vizsgálattal nem nehéz kiészlelni, hogy ily viszonyok közt egyelőre a latin nyelven folyt pallérozódás magyar nyelvünknek utóbbi fejlődésére is jól szolgált,⁴⁾ mint ezt egyebek közt épen hősünk példája is fogja éreztetni. — Hogy pedig az emberiség műveltebb része nemzetünk művelődési törekvéseiről sőt történelmi jelentékenységéről is latin nyelven szóló elméműveiből inkább vön tudomást, mint a nemzeti nyelvünkön írottakból, ezt még a mai tapasztalatok is bizonyítják.

Ily tekintet szerint mult századi latin irodalmunk értékét nem illenek kevesebbre tennünk, mint a mennyire azt a haladottabb nemzetek tanultjai, kivált az angol tudósok méltatják.⁵⁾

14. Mult századi nevelési s oktatási viszonyaink méltóbb ismeretése is csak a latin nyelven szóló tanuságokból kerülhet elő,⁶⁾ s tán nem épen tanulság nélkül tanügyünk mostani kerengéseivel szemben.

A mit a fönnebbieken az újabb bölcelet („recentior philo-

¹⁾ Chelucci Paulinus oratióinak mindjárt elsejében „de neglectu literarum humaniorum et earum corruptela“ 1713. — aztán „de forensi latinitate expurganda“ 1716. és a többiekben is hathatósan jelzi ezt.

²⁾ I. „De emendandis eloquentiae vitiis. Varsaviae 1741.“

³⁾ Ily renaissanceféle mozgalom megindítása tehát ott a távolban is szükséges volt ekkor. Sajátlag a latin nyelv „barbaries“-e ellen szállt az egyelőre síkra, de mint következményei mutatják, nagyobb mérvet öltve az oktatásügy célszerűbb átalakítására irányult. — A mint az itt említetteköl látható, e mozgalomnak jelentékeny befolyása volt hazai művelődésünkre is.

⁴⁾ Erre a többi közt tán Faludy Ferenc irodalma is mondhat valamit. Ő is Rómában csiszolgatta ízlését, hol akkor újabb lendületet vön ez irányzat.

⁵⁾ A britt muzeum világhírű könyvtára dús birtokában van ilyeseknek s maig is szívesen szerzeszgeti be különösen latin műveinket.

⁶⁾ S így csak is olyantól várható, ki elégséges latin nyelvi ismerettel, de meg egyébként is avatott képességgel s főleg ügyszerető türelemmel bír arra, hogy azon nagy mennyiségű kéziratokat, melyek a tanító szerzetesek irattáraiból fönmaradtak, illetékesen átanulmányozgassa. — Tetemes számmal vnnak ilyesek csak az egyetemi könyvtárban is, különösen a jezsuita collegiumokból, és a paulinusok szerzetes házaiból, melyek culturtörténetünkre nézve igen jelentékenyek.

sophia“) tanítására vonatkozólag említettem, már eddig is sejtetheti, hogy annak jelentősége valamivel többlől álló, mint a mennyit a kifejezés egyelőre jelez.

Cörverék és Bajtay azon képzettséggel, melyet Rómában szerettek s egyéb előkelő műveltségi helyeken gyarapítottak volt,¹⁾ nem csak a bölcséleti tanításnak, hanem evvel kapcsolatban az alapvető alsóbb oktatás- és nevelésügynek is jóval célszerűbb kezelésmódját igyekeztek itthoni rendtársaik által foganatosíttatni. De főképen Chelucci Paulinus, Politus Alexander és Corsini Eduard irányadását, mely Romában tanultokkor a rend olasz tagjai közt növekvő buzgalommal karoltatott föl, minden alkalmas módon érvényre igyekeztek emelni.²⁾

Nevezetesen arra irányult törkvésők, hogy a rend iskoláiban a hiterkölcsei alapú, józan fegyelmű s művelt modorú nevelés s jellemképzés mellett a latin nyelvnek a jobb classikusok szerinti alkalmasb tanítását, s végette a hellennel is közelebbről megismerkedést, a történelem és földrajz alaposabb ismertetését, a reáltanokba való könnyebb bevezetés végett a számtannak mennél szorgalmasabb s helyesebb módszerű tanítását a közép s alsóbb iskolákban is okvetlen kellékül sürgeték azon célra, hogy a fensőbb oktatásnak ama módja, melyet meghonosítani igyekvének, kellőbb sikert eredményezzen.³⁾

Ily alapon kívánták az úgy nevezett „recentior philosophia“ tanítását nálunk is befogadtatni. És erre Corsininak bölcséleti tankönyvei csakugyan jól használható közegül szolgáltak. Könnyedén folyó, mintegy középen tartott (μέση λέξις-féle) kellemes nyelvezetű, classikus idézetekkel gyakran fűszerezett, polyhistor-szerű előadása az utile és dulce vegyítésével, mintegy vonzó olvasmányt nyújtott a latin nyelvbe jól bevezetett szellemesb ifjaknak s így megnyert elméjüket fokenként édesgeté s mélyeszté be a feszültebb figyelmet igénylő komolyabb tanokba.⁴⁾ — Miut ilyenek természetesen helyes átmenetet képeztek e bölcséleti tankönyvek a huma-

1) I. Horányi „Scriptores Schol. Piar.“ I.

2) Ily igyekvéseikről már a fönnebbieken fordult elő említés I. 24, 56, 73 ll.

3) Ez irányú igyekvéseikről írásbeli hagyatékaiknál jóval nyomósabb tanúságot tesz azok sikeres működése, kiket pædagogico-didaktikai elveikbe jól beavatván irányzatuk buzgó folytatóivá képeztek.

4) Előadásának ily módját érdekesen indokolja Corsini az olvasóihoz intézett előszóban (I. Institutiones philosophicæ I. k. XVII. l.) még azon túlradó bőséget is, — melyet utóbb életírója Angelus Fabronius is megrótt (I. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“ I. 441.) — az ő tanmódjához képest befogadható mentességgel fedezi. (u. o. XVIII. l.) Jellemzi ez is azon tanirányzatot, mely inkább tudományt megkedveltető és tanulásvágyat gerjesztő kívánt lenni, sem mint nagy tudományt előlegező, mely utóbbi, komoly ítéletűek vallomása szerint több bajt okoz, semmint hasznot, különösen oly erkölcsi alapon, minőt a mai nevelés képes adni.

niorákból, vagy is az úgy nevezett kellemesebb, szelidebb tudományokból (amoeniores, mansuetiores literae) a szigorúbb tanok (severiores disciplinae) terére. Az eklekticismus ajánlása pedig a subjectiv itéletnek is kedvezett, — vagy inkább ezt az objective itélésre készítet, s bíráló gondolkodásra biztatá.¹⁾

Corsini a szemelvényező bölcelet fölkarolására kiváltképen azon indító okkal buzdít, mivelhogy ez visszatartóztat a külön bölceleti rendszerek valamelyikéhez való túlságos ragaszkodástól, mely gyakran korlátolt egyoldalúsággá, sőt konok elfogultsággá fajul. Ő inkább oly észszerűbb bölceleti tanulmányra ösztönöz, mely valamennyi philosophiai rendszerek kritikai ismeretére s így az „universa philosophia“ nevezetnek megfelelőbb tudományra igyekszik szert tenni.²⁾ Rendtársaiban különösen azzal is igen növelhette a hajlamot az ilyféle bölcelet tanítása iránt,³⁾ hogy a rend alapítójának is ily tanmódra irányzását értelmezi ki⁴⁾ annak szabályzati utasításából.⁵⁾ Mert Corsini szerint az olyan békés és szerény buzgalommal folytatandó tanítási működésre, mint a minőt a szent célzatú alapító tűzött ki rendje feladatául, — nagyon ártalmas, valamely külön bölceleti rendszerhez elfogultan ragaszkodni. Ilyesmi a tanítókat s tanulókat könnyen feleselésekre ingerelheti, civakodásokba bonyolíthatja.⁶⁾

1) I. Institutiones philosophicae I. „Auctor lectori suo“ X. XI. I.

2) I. u. o. és XIV. I. — Az „universa philosophia“ kifejezés, mely a mult századi thesiseken gyakran fordul elő, az akkori felfogás szerinti bölcelettan köréhez tartozó ismeretágazatok összegét jelenté.

3) Műve előszavában, sőt ennek már homlokán is e kifejezéssel: „ad usum Scholarum Piarum“ világosan jelzi, hogy abban különösen szem előtt tartotta a rendtársai által megszívleltetendő irányt.

4) I. u. o. XII. XIII. I.

5) Különösen azon szavaiból, melyekkel Calasanzi sz. József óvít arra figyelmezteti, hogy bármelyik tudomány-tárgy előadásában leginkább javokra válik a tanítványoknak, ha tanítóik mindannyian valamely könnyű, hasznos és lehetőleg rövid módszert alkalmaznak, s így „operae pretium erit, — u. m. — ut ex peritissimis expertisque in hac materia viris, qui optimus fuerit seligatur“ (Constitution. P. II. C. XI.). Ezzel azonban inkább csak általán arra int, hogy a tanításra felügyelők a tanítandó ismeretek mindegyikére az azon szakbeli legjobb kalauzt válaszzák, s a szerint a legcélszerűbb módszerrel s összhangzatosan folyjon a tanítás, elvül tekintvén, hogy az üdvösen képezendő ifjúság oktatására csak az eléggé jó, a mi a maga nemében legjobb; — a mint-hogy ezt valóban minden igaz hivatású tanítónak így kell éreznie.

6) Corsini jellemének, a mint azt Angelus Fabronius az ő életrajzában jól tükrözteti, igen természetes vonása ez az ovakodás mindentől, a mi kellemetlen surlódásokra bármí távolról is alkalmat nyújthat. A. Fabronius szerint már ifjú korában nagyon elidegenedet a peripatetikusoktól az ő zordon vitatkozásuk miatt, s mint florenci tanár szelid kiméletességéncél fogva oly gyöngéd objectivitással méltatta bölceleti előadásaiban a különböző philosophemákat, hogy e miatt félreértve vagy irigységből arról is vádoltatott, mintha különösen Gassendus és Cartesius nézeteinek értelmezése közben olyasmiket nyilvánított volna, a mik a vallás tanaiba ütköznek, s hogy ennek cáfolása végett buzdult föl leginkább bölceleti tanításainak közzétételére. (I. Horányi Scriptorum Sch. P. I. 404—6.)

15. Ily motívumok s különösen föltetsző szellemi s jellemi előnyei miatt, — melyeknél fogva a közszeretet rendtársai, a tudomány emberei, sőt az egyházi fő tekintély részéről is kitüntető megtiszteléssel nyilvánult iránta,¹⁾ tankönyvei huzamos időn át használtattak kiváltképpen rendtársai által nemcsak Olaszországban, hanem idább is, különösen nálunk és Lengyelországban,²⁾ habár Corsini azoknak velencei javított kiadása után a philosophiával való foglalkozástól — barátjának Politusnak nyomait követve — mindinkább a classica philologia és archaeologia felé fordult, különösen miután 1752. Politus elhúnytával a pisai akademiában ennek helyébe „humaniorum litterarum professor“-rá lett, hol azonban a már 18 éven át tuzetesen tanított philosophiával is még 2 évig annyiban foglalkozék, hogy magán órákban buzgón tárgyalta a metaphysikát s e célra 1754. tankönyvet is adott ki, melylyel a bölceletre vonatkozó irodalmi működését befejezván, ezután archaeologiai buvárlatainak eredményeivel irodalmilag is nem kevésbé gyarapította e szakmája tudománykörét. Mint a tanuló ifjúságnak emelkedett érzelmű mentora s meleg keblű barátja az ókori irodalom és emlékek tanulmányozása iránti nagy előszeretetét többszörösen iparkodott annak javára gyümölcsöztetni. Mindazt, a mivel tisztább értelmi felfogást s bíráló ítéletet vélt fejleszthetni, de leginkább a mivel erkölcsileg nemes jellemet gondolt képezhetni, a legkészségesebb közlékenységgel tárta eléjük. — Mint ilyen lángbuzgalmú híve a szellemi sáfárkodásnak minden kitelhető módon igyekezett övéi közt a nevelő oktatásnak mennél jobb rend- s módszerét foganatosítani. Ezért a testület vezérfényéül tisztelvén őt 1754. az egész rend kormányzásával bízta meg. Mint főnök szerzete legjelentősb korszakát idézte elő.

Corsinit Horányi mint rendfőnököt Rómában közléről ismerve nem ok nélkül tisztelte meg oly terjedelmes ismertetéssel („Scriptores Sch. P. I. 399—569. l.) melybe az A. Fabronius írta életrajzot is belefoglalta. — Azon szellem irányzatnak, melynek lendítője s mintegy személyesítője vala Corsini, közvetve hazai művelődésünkre is hatásos volta miatt, meg az odább említendőkre nézve is tán nem volt fölösleges itt róla e lényeges vonásokat fölemlítenem. — Ez által alkalmasint coretebb fogalmát nyerjük azon szellemnek, mely ez idétt a rend tagjai közt érvényre emelkedett.

Corsini bölcelettanának első megjelente után még másfél évtized múlva is adott ki a rendnek egyik tagja Spanyolországban

¹⁾ I. Angelus Fabronius s Horányi u. o. — és „Prose letterarie, storiche e di vario argomento di Mauro Ricci, delle Scuole Pie. Firenze 1869. 352—5. l. és 83—90. l. hol a hozzá és róla szóló levelekből őt közöltetik; és pedig kettő XIV. Benedek pápától, melyekből kitetszik, mily kedvelt embere volt ő e tudós pápának is.

²⁾ Ordinationes Visitationes Apostolicae pro Provincia Polona Schol. Piar. Varsaviae 1754. P. IV. 68. 70. l.

szintén „ad usum Scholarum Piarum“ Aristotelico-thomistica“ philosophiát, a scholasticához szító modorban szerkesztettet.¹⁾ De ez Spanyolországon kívül nem igen használtatott, habár melleleg tudomásul vétetett nálunk is. Szintígy Kapeller Jaroslavé is.

16. Chelucci, Politus és kiváltkép Corsini irányadásának számos lelkesült proselytái közt jelesen föltetsző vala már Rómában a három fiatal magyar rendtárs: Bajtay Antal, Cörver Elek és János, kik nyomban próbatanításukkal is bizonyosságot tőnek arról, hogy nem sokára ama jeles mesterek pótlása is kitelik tőlök, sőt azok irányzatát többre is vihetik. — Ezért ott marasztalásukra is történtek kedvező ajánlatok. — Cörver Eleket legelőbb sarkalta honvágya s alkalmasint vetélybuzgalma arra, hogy itt is mentől előbbi felkaroltatását eszközölje rendtársai által azon bölcsélettanításnak, melyet Rómában és másutt különösen 11 olasz városban a piaristák már is jó sikerrel gyakorolnak vala, s melynek helyeslését, úgymond, ő maga is hallotta XIV. Benedek pápa dicsérő nyilatkozatából.²⁾

Cörver Elek e hő vágyáról erős bizonyossággal szólnak legott megindított sürögései; — jellemzően tükrözik azt írott buzdításai és tanítási buzgalma mellett némely kiadványok általi hatása,³⁾ mely rövid 4 év folytán kifejtett sikeres törekvéséből ítélve nagy reményekre vala jogosító. De a 33 éves és már magas állásra destinált⁴⁾ férfiú túlfeszített munkássága következtében ideglázba esvén a tanügy nagy kárára korán, nagyon korán elhúnyt Nyitrán 1747.

Mint bátor kezdeményezőről a fönnebb említettek érvéül itt sem volna tán épen érdektelen némi részleteket hozni föl, különösen bölcséleti álláspontjának s törekvési irányzatának közelebbi ismeretetésére. De e már is igen tág kitérés mérséklése végett más alkalomra kell ezt fenntartanom⁵⁾. Csak röptiben érintem még, hogy bölcséleti tanítása a Corsini „institutiói“-nak alapján — a reál tanok iránti túlnyomó hajlamnál fogva — az újabb bölcselők műveit Corsiniánál jóval behatóbban igyekezett méltatni. Newton s Leibnitz-Wolff

1) Címe: „Schola Pia Aristotelico-Thomistica, seu brevis Philosophiae Cursus iuxta mentem angelici doctoris ad Piarum Scholarum usum. Authore P. Antonio (Porchet) a S. Justo et Pastore e CC. RR. Sch. Piar. Philos. ac. S. Theologiae lectore. Caesar-Augustae 1745.“ I—IV. k.

2) A fönnebiekben már említettem programmnak 18. lapján így szól: „Ipseque Sacrorum Romanorum Antistes, literati orbis confessione eruditissimus Benedictus XIV. (me ipso, qui haec scribo, coram adstante) praecipuis eam laudibus etulerit, atque eo modo, quo in Italia iam fauste precrebuit, doceri illam impensius commendarit.“

3) I. Horányi „Scriptores Sch. Piar.“ I. 386—7.

4) Horányi szerint (u. o. 388. l.) Szörényi László püspök segédéül s leendő utódául szándékozott őt kikérni M. Theresiától.

5) A hazai tanügy történetére nézve, úgy hiszem, nem lesz érdektelen az itt csak nagyából érintett mozzanatoknak körülményesebb megvilágítása, melyből a specialis irányzatok is alkalmasabban kivethetők lesznek.

szellem-irányzata erősebben hatott rá, mintsem hogy a classikusoktól való szemelvényeztetésre vagy épen a metaphysikai szemlélődésekre szerfölötti súlyt helyezzen. — A hazai viszonyok megszívleltével inkább a gyakorlati élet igényeit igyekezett mérvadókul tekinteni. Hogy ez irányú törekvéseit magas tekintélyek is pártfogolták, sejteti az is, hogy a többi között Barkóczy Ferenc püspököt s Battyáni Lajos cancellárt is Maecenásául nyerte.¹⁾

Minő volt Bajtay bölcelettanítása a pesti tanintézetben: erről tudomást nyújt előadásainak kézirati példánya.²⁾ Abból is Corsini vezérelvei ismerzenek ki leginkább s mellette Purchotius és Newton-Jacquier tanulmánya. (I. Principia Philos. Naturalis Mathem.).

1746. Kapeller Jaroslaus osztrák piarista adott ki „Philosophia historico-dogmatica“ című tankönyvet magántanítási célból.³⁾

17. Mintegy a hatodik évtized végéig az imént jelzett tankönyvek valának jobbára a magyar piaristák bölcelettanításának kalauzoldói; mellettök azonban az elsőbb rendű források tanulmányának nyomai is mutatkoznak kézirati hagyatékaikban s jegyzeteikben.⁴⁾

Miután Horányi már mint bölcelet-tanuló Rómában 1756. a physikából megvitatott propositiók mellett Beccaria János turini piaristának a Franklin villanyosság theorijáról szóló értekezése kiadásával azon vállalatát megindította, melylyel a rend jelesb tanultjainak a bölceleti oktatás körébe vágó dolgozatait kiadás vagy újra nyomtatás által ismertetni s terjeszteni igyekezett: Beccaria mellett Fassoni Liberatus és Dalham Florian⁵⁾ egyes műveinek kiadásával hathatósan fokozta rendtársainak hajlamát az újabb bölcelet iránt, mely némileg a Wolfféle demonstráló irányban a mathesis és physika előnyösítésével foglalt tért, míg a logikát gyakorlati cézzal a kritikai ítélet fejlesztésére értékesíté.⁶⁾

A piaristák bölcelet-tanításában ez idétt a realistikus irány előnyomulásának bizonyosságául vehető Dalhamnak azon didaktico-methodikai nézete, mely szerint ő a bölcelettanítást a mathesis és physikával kívánja kezdetni⁷⁾ még pedig olykép, hogy ez a mathe-

¹⁾ Erre mutat a „Compendium elementorum Geometriae practicae“ melletti s meg külön is kiadott „Selectae positiones“ dedicatíója. 1746.

²⁾ I. a m. n. muzeum kéziratárában (609. IV. Latin jegygyel.) „Institutiones philosophicae A. Bajtay,“ ex bibliotheca Caroli Koppi.

³⁾ „Philosophia historico-dogmatica, in tres partes divisa auctore Jaroslao a S. Alexio e CC. RR. Schol. Piar. A. A. L. L. et Philos. Professore. Psonii. 1746.“ Igen korszerű didaktikai intelmek előrebocsátásával.

⁴⁾ Ilyenek p. Prileszky Mihály, Nemcsényi Adolf s mások, különösen Conradi Norbert philosophiai előadásai.

⁵⁾ I. rólok „Scriptores Sch. Piar.“

⁶⁾ I. Floriani Dalham „de ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi“ libri III. praecipua Logicae, Criticae, Hermeneuticae capita illustrantes. Hos emendatiores et auctiores in usum inventutis recudif. Alexius Horányi 1770. Venetiis.

⁷⁾ I. Dalham Fl. „Psychologia, cum praevio generali in ordinem et methodum Philosophicarum disciplinarum apparatu 1756. Viennae.“ 4. l. „Physica et

matikai calculusok mérséklett alkalmazása mellett kiváltképen a mennél szemléltetőbb illusztrációkkal vonzó legyen az eszméltető hatású természettan megkedveltetésére s ez által tovább a philosophia magasabb s mélyebb tárgyainak fokenkénti tanulására.¹⁾

Valóban Dalham tankönyvei a korhoz képest figyelemre méltó jelenségül tűntek föl s az általa vallott cél elérését alkalmasan eszközölheték, mint ezt a lipcei tudósok dicsérő ismertetése is tanúsítja,²⁾ legnyomósabban pedig magok a művek láttatják.

Hogy Dalham a tudomány akkori fejleményét illően karolta föl, arról működési köre (a bécsi Sabaudico-Lichtensteiniana Akademiában tanárkodása) is kezeskedhetik némileg. Ott gondosan kiszemelt tanerők működtek. Egy ideig Bajtay is működött ott.

A physikát illetőleg ennek haladásához képest 1772. ugyanazon akadémia számára Fuchsthaler Miklós osztrák piarista adott ki egy kötetnyi tankönyvet³⁾ jól készített ábrákkal, — a logika, metaphysika és philosophia practica tanítására pedig Job Eduard piarista. Ez utóbbiak rövidre szabott tankönyvei nem csak a Lichtenstein-féle akademiában használtattak, hanem egyébütt is; még a cs. főhercegeket is ezek szerint oktatta Jób Edvard.³⁾ Az olasz piaristák közt a mathesist és physikát illetőleg becses értekezéseket s tankönyveket tettek közzé ez időt különösen Beccaria János és Gaudio Ferenc.⁴⁾

18. E nyomtatásban megjelent tankönyveknek itt alkalmilag csak sebtében érintésével is tán némileg jelezve volna az, hogy — legalább a kegyesrendiek bölcselettanítására nézve — Bánóczyi felfogása tetemesen elűt a valóságtól. — Az említettek részletes tárgyalása s nem egy még kéziratban maradt efféle dolgozat meg némely elég terjedelmes thesisek s értekezések ismertetése bővebben kiderítheti azt, hogy a bölcselet tanulásában a rend előkelőbb elméi nem igen maradtak el a philosophia jóra való haladásától.

Talán mond e tekintetben az is valamit, hogy a rend olasz tagjai közül egyik másik már Galileivel, a scholastica philosophia eléggé kiváló ellenesével⁴⁾ is tudományos viszonyban állott és pedig a rendalapító tudtával, ki 1629. ápril 16. Rómából a florenci provincialis-hoz írt levelében megelegetését fejezi ki a fölött, hogy P. C. Soltini Galileinél tartózkodik Alcotriben.⁵⁾ Egy másik Galileinek olaszul írt mun-

Geometria cum Arithmetica debent aliis scientiis praemitti. Post hanc sequitur Psychologia.“

¹⁾ I. Dalham „Institutiones Physicae II. K. Praefatio.“⁴⁾ I. „Script. S. P.“

²⁾ I. „Praefatio“ „Elementa isthaec Physicae ex optimis Authoribus deprompta stb. . . .“

³⁾ I. Horányi „Sriptores Schol. Piar.“⁴⁾

⁴⁾ „Galilaeus egregius Ducis Hetruriae Mathematicus, qui excusso inveteratae in Scholis consuetudinis iugo novas vias tentavit“ I. Purchotius Edmundus „Institutiones Philosophicae. Patavii 1751. I. k. Praefatio. 10. l.“

⁵⁾ E levél eredetije a florenci kegyesrendi collegium birtokában van, Róla

káját latinra fordította, mely kéziratban van meg a pesti k. r. ház könyvtárában. Ilyféle tanuságul szól azon jó viszony is, melynél fogva Borelli, a jeles matematikus a római piaristákat tudomány szerezneinek örökösévé tette.¹⁾

A pesti k. r. társház könyvtárában látható két díszes tokba foglalva Wolf Chr. „*Philosophia practica Universalis methodo scientifica*“ etc. című művének eredeti kézírata, melyet Némethy Lajos magyar piarista Wolf fiától 1758. kapott Halában, hol mint tábori pap tartózkodott.²⁾

Nem hagyhatom említetlenül, hogy az eklekticus irány, mely a subjectiv itéletnek oly tág ösvényt nyit, némi túlkapasokra is nyújtott alkalmat, mint már ilyes az emberi elme tévedékenysége miatt bármely bölseleti irányból is könnyen támadhat. Effélék mutatkozása miatt történt, hogy a rend főnöke Giuria József kénytelen volt 1763. nov. 14. némi határokat jelezni ki a rendbeli philosophiae lectoroknak a metaphysika némely kérdéseire nézve³⁾. — E tekintetben azonban a viszonyok módosultával a szabályzat is enyhült, — és a rend tagjai bölselettanításukban jobbra azon irányt követék, mely az oktatás hiterkölcsei fő igényeinek tiszteletben tartása mellett a helyes úton járó tudomány hasznos vívományainak értékesítését ismeri feladatául.⁴⁾ — — — —

Ezek szerint tán már valamivel biztosabban vethetnénk hozzá, hogy minő lehetett az a philosophia, melyet Hyros, a rend műveltebbjeinek egyike tanított. — De azt egész határozottsággal részemről még most sem vélem mondhatni, hogy íme ilyen volt az a philosophia, melylyel Révai Nagykárolyban foglalkozott. Azonban arról, hogy mily irányban s mikép képezgette ott magát, még hozhatunk fel némely figyelemre méltó részleteket.

könyomatú másolatot hozott onnét Nagy Alajos ügyszerető rendtársam, melynek fölirata ez: *Collezione Galileiana esistenta alla Torre del Gallo.* — *Fac-simile della lettera autografa di S. G. Calanzio al P. Ministro delle S. P. in Firenze, nella quale si dichiara contentissimo di il P. C. Soltini stia con Galileo ad Arcetri.*

¹⁾ I. Cörver Elek az említett programm 17. lapján,

²⁾ Wolf Ferdinand hitelesen s pecsétjével erősítve bizonyítja benne, hogy az valóban atyjának kézírata. — A gondos megőrzés élénk érdeklődésre mutat.

³⁾ Mauro Ricci florenci piarista főntebb idézett művében 84—6. lapon eredetiben közli e rendfőnöki kőriratot.

⁴⁾ Hangsúlyozva említi ezt a többi közt Dalham is a *Psychológiája* elé hocsátott „*praeuius apparatus generalis in ordinem et methodum Philosophicarum disciplinarum*“ című tractatusában. I. 6. l.

XII. Révai tanulmányai Nagy-Károlyban.

1. Az előbbi fejezetben érintett bölceleti tankönyvekből, melyeket 1773-ig a piarista-rend tagjai nyomtatásban közzétettek, vagy mint mások által kiadottakat oktatási használatra befogadtak, meglehetősen kiészlelhetni, hogy minő álláspontig jutott náluk a philosophia-tanítás azon ideig, mely itt szóban forog. — Hazánkbeli tagjainak haladásáról pedig az illetők följegyzései úgy értesítenek, hogy az, — mint már az eddig jelzettekéből is kiviláglik, — eléggé nyomon követte a rend más országbeli legjelesebbjeinek irányadását.¹⁾

¹⁾ Azon kívül, mit erre nézve Horányi tudósításaiból említettem, figyelemre méltók a Hannulik, Katsor, Dományi, Keszthelyi s mások írtaiban szórványosan előforduló jegyzetek, melyekből gondos egybevetéssel annak idején teljesebben összeállítva szándékozom a rend oktatási működéséről szóló adatokat ismertetni. — Hannulik a bölcelettanítást illetőleg, a Córver Elek kezdeményére vonatkozva ezt jegyzi: „Forma haec Philosophiae ad eum modum fuit, quo celeberrimus Corsinus noster, unus e praecipuis suae aetatis Philosophiae instauratoribus illam eloquentissime executus est. . . . Postea Corsino substitutum in quibusdam Scholis Jacquierium, cum doctissimus Newtoni commentator publica luce opus suum donavit; in quibusdam autem Dalhamum nostrum. — Mathesim plerumque in usu Chr. Wolfii tenebamus.“ — Hannuliknak egy másik jegyzetében ezt olvasom: „A Córvero et Bajtayo Ernestus Schultz, Norbertus Conradi, qui nunc Provinciae nostrae Moderator est (1782—5.) tum Remigius Temlényi, Jos. Cal. Königsacker, Benedictus Cetto, Marcellus Volako, Samuel Hyross, Ladislaus Keszthelyi et alii permulti partim Eclecticam, partim Leibnitzianam, partim Newtonianam Philosophiam magna sui nominis celebritate professi sunt et usque ad nostra tempora egregie propagarunt.“ — Ismét más jegyzetben ezt írja: „Ab hoc tempore (t. i. Córver és Bajtay óta) quicumque apud nos publice Philosophiam professi sunt, (erant autem multi) ii omnes partim Eclecticam, partim Leibnitzianam, partim Newtonianam magna nominis celebritate professi sunt et ad nostra usque tempora propagarunt.“ — Ezeket Hannulik Conradi főnöksége korában (1782—5) jegyezte. Szintilykép szól a rendtagok egy másikának jegyzete a Córver és Bajtay kezdeményéről, Bajtayt illetőleg ezt mondván: „Hanc ipsam Philosophiae formam tenuit, qui post hunc (Córver Alexium) docere aggressus est (A. Bajtay). Quod, si opus sit, videri potest ex Propositionibus an. 1748. Budae editis, quas in gratitudinis monumentum Exc. C. Antonio Gras-

Arra, hogy új rendszer-alkotással, vagy a bölcelet történetében kimagasló irányadással igyekezzenek föltűnni, sem a közviszonyok, sem helyzeti körülményeik nem buzdíthatták.¹⁾ Tudományos ismereteiket főleg hivatási feladatuk végett gyarapították s mint az oktatás ügyének szerény köz munkásai azon voltak, hogy az elismertebb tudományos vizsgálódásoknak a hazai művelődés javára hasznosítható vívományait mintegy apró pénzzé verve az iskolai tanítás útján lehetőleg élénk forgalomba hozzák. E célból a bölcelettanítók is feladatszerű s az oktatandók képességéhez vagy rendeltetésökhöz mért compendiumokat²⁾ készíttettek a legalkalmasabbakul ajánlott vagy legalaposabbaknak talált kézi könyvekből. Világosabb értelmezés végett pedig a nevezetesebb alapműveket tanulgatták s a főbbrendű tudományos forrásokból merítgettek.³⁾

salkovich obtulit, quando Pestini — — in publicam disputationem adductus est Jac. Ant. Valero S. Piar. clericus, quem nunc virum omnigena eruditione conspicuum — — veneramur. Porro autem statim ac in Italia doctus Jacquier prodiit, eum ad usus quarumdum Scholarum nostrarum in Hungaria adhibuimus; cum ceterarum doctores ab eodem praelegendendo abhorrerent. Qua vero de causa, facile quisque potest coniectura assequi.~ (De ez az ok még sem oly könnyen sejtethető; mert Jacquier bölcelettana, címe szerint: „Institutiones philosophicae ad studia theologia potissimum accomodatae, auctore Francisco Jacquier, ex Minimorum Familia, primariarum per Europam academiarum socio, in Lyceo Romano et in Collegio Urbano de propaganda Fide Professore“ — ebben is meg előzményeiben — a praefatióban és approbatiókban — láttatja, hogy nem vallásbolygató, sőt épen a theologia felé irányzó, e végett Wolfnak dicsérettel kiemelte logikáját is arra való tekintettel használta fel. — Vagy tán az „abhorrent“ kifejezés a másik félre értendő? —) „Praeterea Dalhanum etiam in quibusdam scholis sumsimus explicandum. — Utriusque promerita in normam Philosophiae Newtonianae soli scire possunt, qui, quid illa sit, perfecte cognoscunt.“

¹⁾ Még azok is, kik feltűnő képességgel bírtak olyasmire, mint Nemcsényi, Bajtay, Cörver Elek s mások, a körülmények alakulása folytán más és más munkássági feladattal terhelve, nem lelték eléggé módját ily szándék valóstításának.

²⁾ Az efféle compendiumok némelyike magán oktatásra készült, — gyakran történetvén, hogy a főrendiek az idétt szerzetes egyént kívántak házi tanítóul, vagy a convictusokban privatim taníttatták fiaikat a philosophiára s ilyenkor a tanultabb s tekintélyesebb atyák kijelölték egyszersmind az irányt s vezérkönyveket, melyek szerint fiaikat a bölceletben oktattatni kívánják. Így keletkezett például Kapeller Jaroslavnak fönnebb jeleztem „Philosophia historico-dogmatica“ című műve is sajátlag a hős Pálffy János nádor kívánata nyomán, unokájának magánoktatására, mint ezt a szerző az előbeszédben vallja. („Ad Lectorem“ 6. l.) A bécsi „Sabaudico-Lichtensteiniana“ akadémiában tanárkodóknak tankönyvei is különösen az otvani tanítás igényeihez illesztvék, így különösen Fuchsthaler Miklós, Dalham Florián és Job Eduardéi, mint ezt címök is jelzi „in usum Academiae Sabaudicae.“ — Ez utóbbinak „praefatio“ ja (l. Institutiones logicae et metaphysicae. Viennae 1772.) kútfoinek jelzése mellett nyíltan kifejézi művének azon viszonylagos feladatát, melyet itt érintek, mottó-ja pedig tájékoz az intézet tanelve iránt, mely inkább a tanulási képesség és vágy fejlesztése, mint a kész tudóssá felavatás. — De ezen tekintélyezett intézeti tanításmód nálunk is befolyásos vala a rendtagok solidaritása folytán.

³⁾ A fönnebbi jegyzetkékből látható, hogy az újabb bölceleti oktatás vé-

Némelyeknek behatóbb tanulmányai olykor egy-egy specialis értekezést eredményeztek, vagy valamivel önállóbb szerkezetű tankönyvet, mely aztán, ha kedvező körülmény érte, napvilágra jutott.¹⁾ Oly búvárlatokra, minőket Deseritzky Ince s Horányi tőn, nem igen jutott alkalom a szűkös állapotú rendben. — A viszonyok ismeretéből eléggé kiviláglik az is, miért nem mozgathatták sűrűbben a sajtót.²⁾

A latin nyelvnek fensőbb oktatási közegül divásánál fogva kinálkozóbb lehetett jutányosan szerezni a külföldön megjelent több rendbeli tankönyvekből,³⁾ sem mint itthon oly bajosan eszközölhető kiadásra vállalkozni — valamely nagylelkű Maecenas nélkül.

Nemzetünknek már említettem bajai és egyéb balviszonyai távol tartották akkor hazánktól azt a szerencsés állapotot, mely az irodalomból is juttat nyereséget az ügyesen számító élelmesekeknek. — Akkorban nálunk a tollforgatással s az eszmegyártással még nem lehetett üzletet csinálni. — Apostoli fáradalmak s nélkülözések voltak a tudomány sáfárainak osztályrésze. Ónaldozattal járt az írói s tanítási pálya.

Egyébűtt lesz inkább helyén körülményesebben elmondanom

gett egyebek közt Newton, Leibnitz s Wolf tanulmányozása járta közöttök. Egyebűnben pedig s különösen némelyek hátrahagyott könyveiből s kézirati maradványaikból kitetszik, hogy több más nevezetesebb bölcselő műveit is bevonták tanulmányuk körébe, mint Bacon, Locket. Némely más irányú gondolkodó s negatív szellemű író sem kerülte ki bíráló figyelmeiket. Sőt találkoztak, kikben az ilyesekkel foglalkozás némileg a pozitív szellem fogyatkozását is okozta. — E nemű példák fölemlítését sem mulasztom el annak idején. Mellesleg megérinthezőnek gondolom, hogy külön tanulmányként némelyik, mint például Nemcsényi Adolf, Bajtainak nevelője, egyéb komoly tárgyai mellett szenvedélyesen foglalkozott a chemiával is, mint ezt Katsor írja, és ily nemű könyveinek lajstroma is tanúsítja.

¹⁾ Mily bajos volt akkor is Maecenasokra szert tenni, arról más alkalommal szólaltatok néhány adatot. — Horányi kivételes szerencséje sem volt keserű bajlódások híjával. I. Merkur von Ungarn 1786. 987. 991. l.

²⁾ Több érdekes kézirat szomorú sorsát jelzi már Horányi is irodalomtörténeti műveiben. Ily miseriák miatt bölcséleti irodalmunkat is érte károsodás. De hisz a komolyabb tudományos művek iránt a mostani irodalmi élénkség sem valami kedvező időszak ám még.

³⁾ Hogy külföldön a mult század derekán nem kevés számmal adattak ki a bölcsélet-tanításra szánt különféle irányú és szerkezetű tankönyvek, egyebek közt jelezve látjuk azt Corsininál (I. Instit. Philos. I. k. VI. l.) és Jaquiernél is, (I. Instit. Philos. I. k. X. l. „Aliae circumferuntur — u. m. — et quidem plurimae Institutiones Philosophicae ad Tironum captum usumque compositae...“) — Nálunk is került közre ez idétt néhány bölcsélettan latinul, leginkább a jezuítáktól, — kiknek a kiadásra kedvezőbb módjuk vala. A mult századi bölcséleti irodalmunk termékeinek jelzését láthatni Almási Balogh Pál 1843. pályaművében; — Ruszek József „A Filozofának rövid históriájában; — Veszprém. 1811. — és ifj. Szinnyei József „Irodalmunk története 1711—1772,“ című művében. Budapest. 1876. — 159. s köv. l.

mily inséges viszonyok közt kezdték meg a mult század első felében s folytaták évtizedeken át alig kissé enyhébb állapotban a művelődés szerény utászai azon működésöket, melynek feladata vala nemzetünk biztosítékául szolgáló sarjadékot képezgetni. — Azokról a sanyarú állapotokról sokkal könnyebb mostanában becsmérő ítéletet hevenyészni, mint alapos méltánylattal emlékezni. Ez huzamos tanulmányba kerül.

2. Valami zsibbadtság, valami dermetegszerű csakugyan volt abban a kimerültség által tengődésre jutott nemzeti életünkben, — de csak olyanféle, minőt a physikai természet téli szunnyadása ábrázol, midőn növényvilága pihelve gyűjti a tavaszi viruláshoz kellő erőit, az erdők s kertek letarolt fái csak gyökereiket izmosítják a jövőbeli gyümölcsözés eszközlésére. Ez a látszatlan belső működés igen különböző a poshadtságtól, mely már az oszlás processusa.

Vannak az erdő sarjadékai közt olyanok is, melyek reményszínű díszeket a tél zivatarainak sem engedik oda martalékkul, de azért gyümölcsessel nem kedveskedhetnek a merevítő időben.

Csekélyjük-e, ha a dermesztő évszakon kifogni tanult kertészek az ő melegházi tenyésztményeikből inkább csak gyöngé illatú s halványos virágot nyújthatnak, mint zamatos gyümölcsöt?

Múlt századunk irodalmi termékei fölött tűnődve megnyugvást lelhetünk a természet ily viszontagságaiban. — És mégis derül föl ezeknél vigasztalóbb jelenet is abból a lankatag időszakból. — Szellemi életének bensőbbi működését mélyebben kutatva, rátalálunk azokra a csirákra, azokra a rejtekben izmosult gyökerekre, melyek a jövőnek termékenyítő erejét hathatósan gyarapíták.

A mit ama gyöngé hasonlat fönnebb ábrázol, csak arra szóljon ezennel, hogy a mai felfogás szerint épen nem mérhető határozott ítélet a másfél század előtti szellemi állapotokra.

Ha majd bebatóbb tanulmánnyal teljesebben ki lesznek bányászva a nemzetünk mult századi gondolat- s érzélem-világát rejtő emlékek — nemcsak az irodalmi művek, bármely nyelven s bármily igénytelen minőségű iratokban adták is ezek annak kifejezését, — hanem mindazon szellemi hagyatékok, melyek arról jellemző tanúságot szolgálhatnak: akkor biztosabb látszögből lesz megítélhető nemzetünk akkori szellem-élete s nem csekély tanulságra is nyújthatandó alkalmat. Akkor majd az is, a mit most még kezdetleges gyügeségként néz le a tudományosság magaslatairól szemlélő, élénkebb érdeklődést kelthet, ha a viszonyok szövevényeinek kibontása földeríti, hogy mily terhes küzdelem eredménye az. És jelentősebbé értékesülendnek ama nehezen fejlődött csirái a jövőnek, melyek a kétszázados sínlődése után lassan lábadozó nemzetnek megfoghatkozott lelki erejéből szülemlettek.¹⁾

1) Ezek tekintetbe vételével tán indokoltnak látandja a vérmesebben kép-

Művelődési mozgalmaink ismertetéséhez tartozván annak kimutatása is, hogy a haladottabb műveltség eszme-áramlatai iránt mennyiben s mikép nyilatkozott fogékonyságunk, erre nézve is mintegy fajlag (specifica) fölismersző befolyásról tanúskodnak a „recentior philosophia“ felkarolását jelző adatok.

3. Az eklekticismus tág köpenyében sokféle eszme-vegyület¹⁾ megférhetett. S épen ezért a merev rendszert nem nagyon szívelhette az. — Érdekesen föltetsző azonban, hogy annak pártolói nálunk kezdettől fogva oly komoly irányzat felé gravitáltak, mely szilárd alapú rendszerhez szított. — Meglátszik ez a kezdeményezők jelzéseiből is. Ők a buzgón ajánlott újabb bölceletet specialis nevezettel ilykép emlegetik: „Philosophia, quam quidam naturale, alii experimentalem, vel mechanicam appellant.“ — Ezek elseje a Newton művére²⁾ való célzattal annak tanai felé vonzódásra mutat, melyek a mathematica előnyösítésével a metaphysikai téveteg szemlélődéstől lehetőleg tartózkodásra intnek;³⁾ s mindegyikök egyszerűsmind a természettudományokra terelő verulami Bacónak realisticus-és Lockenak empiricus iránya felé hajlást gyanítat.

Erre nézve nyomósb tanuságul vehető az, hogy Corsini után nem sokára Jaquier, — ki mint jeles mathematicus és Newton művének értelmezője⁴⁾ aztán az ő bölcelettanában⁵⁾ Wolfot is lehetőleg

zelődő is, hogy miért nem hevülhetett föl a hosszas viszontagságok által megbiggasztott magyar gondolkodás amúgy vaktában a Franciaországban oly merész gigantomachiára készetető bölceskedés iránt s miért előnyösíték nemzetünk gondolkodóbbjai, kik erről is meglehető tudomással bírtak, — az ily lázas fölvilágosodásnál sokkal inkább a távolabbról átszállított bölceletnek épebb eszme magvait, melyek a nálunk oly igen szükséges alkotás lassúbb de biztosabb műveleteire ösztönzének. — Fajunk az ő eredeti mivolta szerint komolyabb természetű, semhogy a szélsőségekre oly hajlamos francia szellemmel valami nagyon rokonszenvezhetne. Efféle kórtünetek nála csak elfajulása jelenségéül tűnedeznek elő, midőn ártalmas befolyások megszedítik. — Ilyesek is mutatkoztak már a mult század első felében az ifjabb nemzedéknek hiányos neveltetése miatt. — Egyebek közt Kapeller Jaroslaus is jelzi ezt a fönebb már említett „Philosophia historico-dogmatica“ című tankönyve előzményeiben, hol különösen az ő tanítványa Pálffy János nevével alájegyzett dedicatio, ennek nagyatyjához a hős nádorhoz intézve, éles megrovásokat tartalmaz a könnyelműsége szédelgő ifjú sarjadék léha önhittsége ellen; — a szerző előbeszéde pedig „ad lectorem“ ép ez oknál fogva igen üdvös szemintéseket ad a tanítás nagy feladatára vállalkozottaknak. — Figyelemre méltó tanuságok a jeles tanultságú tanférfiútól.

1) l. Schlossernek nyilatkozatát a németeknél divott eklekticismusról, melyet már az előbbi közleményben idéztem.

2) „Philosophiae naturalis principia mathematica.“

3) Newton stand den specifisch philosophischen Untersuchungen fern. Er rief der Physik zu: „Hüte dich vor der Metaphysik! — Entstehung und Bestand der Ordnung des Weltalls setzt Gottes Wirksamkeit voraus.“ — l. Stöckl Albert „Geschichte der Philosophie“ 690. l.

4) „Phil. natur. principia mathematica, auctore Is. Newtono, perpetuis commentariis illustrata communi studio P. P. Thomae Le Seur et Francisci Jacquier, ex Gallicana Minimorum Familia, Matheseos Professorum. Genevae. 1740. — 5) l. l. k. „Praefatio.“ XIV. l.

felkarolja, — majd meg nyomban Dalhamot fogadják kalauzokul a bölcselettanításban; a mathesist pedig leginkább Wolf szerint adják elő.¹⁾

Dalham, mint említém a physika előnyösítésével is, meg egyébként is jelentősen érezteti az angol realismus és empirismus iránti hajlamát. — Különösen Lockenak tanai nyomós hatással voltak rá, ezt elég nyíltan elismeri.²⁾

4. Hogy az utóbb említett gondolkodók szellemét a fönnebb nevezett tankönyvírók egészben s föltétlenül épen nem fogadhatták vezérirányul, igen érthető a viszonyok különbségéből is. De hisz az eklekticismus elvei is csak részletek szemelgetésére utalák. És ebben elismerésre méltó paedagogico-didaktikai tapintattanúsítottak ők, ildomos óvatossággal ilykezevén ama nem könnyű feladatot megoldani, — hogy illő tekintettel a tudomány jogosult követelményeire azt, a mi leglényegesebben jellemképző, a hiterkölcsei elvet, kellő kegyelettel ápolják, — hogy elfogadva a tudomány határainak lehetőleg szélesbítését, ezt az „amicum foedus rationis et revelationis“ igénye szerint eszközölgék. — Az idő jelenségei mindegyre komolyabb jeladásokkal inték már a tanügy igaz barátait,³⁾ hogy az ifjúságot a kor veszélyes áramlataitól óvják.

Ily szándékuknak világos kifejezését adják Corsini, Jacquier, Kapeller⁴⁾ s Dalham. Ez utóbbi különösen a psychologiája elé tűzött „apparatus generalis in ordinem et methodum philosophicarum disciplinarum“ című tractatusában hathatósan hangsúlyozza azt a hiterkölcsei nagy momentumot, melyet a bölcselet-tanító jőzanul szem elől nem téveszthet. Ugyanott röviden de erős vonással bélyegezvé az atheisták, materialisták s deisták erkölcsrontó törekvéseit, épen az ezektől való megóvás végett ajánlja, hogy az ifjabb

1) I. Hannulik fönnebb idézett jegyzetét.

2) I. Dalham Floriani „Psychologia“ „Praefatio ad lectorem“ 3. l.

3) Corsini nemes szívét — ki pedig végső években is lelkesülten magasztalá Galilei tudományos érdemeit — mélyen keseríték azon tapasztalatok, melyek a bölcséleti tanok elferdítését látták. Ez okozta leginkább, hogy metaphysikai tankönyvét kiadván, a philosophiai tanulmányoktól az archaeologia felé fordítá munkásságát. (I. Horányi „Scriptores Sch. P. I. p. 428, 439. 444.)

4) Kapeller „Philosophia historico-dogmatica“-ja, mely — mint annak elején a főnöki helybehagyás és bírálók aprobatio-ja jelezi, szintén „in usum Ecclecticorum“ ajánlatik, — már címlapján vallja, hogy abban a „historia philosophica s logica“ után az „Ethica Salomonica“-t tárgyalja; előszavában pedig tudatja, hogy a bölcselettanításban szemelvényezést követvén egyes philosophiai felekezethöz nem ragaszkodik, de az erkölcsi kötelmek értelmezésében bölcs Salamonnak, a hitre vonatkozókon pedig aquinói sz. Tamásnak tanaira épít. — „Atque hoc est Systema Philosophicum, — u. m. — quod anno superiorí ad mandatum Excmi ac Illmi Regni Hung. Palatini primum compilare, posteaquam deinde a viris literatis probatum fuisset, Ejusdem Excmi Palatini Nepoti, Illmo Dno C. Joanni Pálffy ab Erdőd praelegere jussus sum. — Innét az „approbatio Censorum“ „pro aulicis praelectionibus concinnatus liber“ nek nevezi. — Ez annyiban is figyelmet érdemel, mert alkalmasint más föbbrendiek is ily irányban kívánták ekkor fiaikat a bölcselettanba beavatatni.

sarjadék a javasolta elvek s módszer szerint lépcsőzetesen s kellő alapossággal avattassék be a józan bölcséleti tanokba.

Dalham ily irányzatú tankönyvei túlnyomó befolyásúak valának rendtársaira, különösen a hazánkbeliekre.

Érdekesekek általán e tankönyvírók azon nyilatkozatai, melyekben műveik keltének indokairól s célzatáról értesítnék. E közben néhutt didakticai nézeteiket is tudatván, meglehetősen világot vetnek az akkori tanügy állapotára.

Mindannyian nyomatékoltan jelentik a reáltudományoknak fokozódó követelményeit s ezekhez képest annak szükségét, hogy a metaphysikai szemlélődésekből csakis a leglényegesebb érdekűek tárgyaltassanak¹⁾ az amazok végett mindinkább igénybe vett tanulók szellemi tájékozására.²⁾

Fuchsthaler Miklós physikai tankönyve, valamint Job Edvard bölcséletani compendiuma is sajátképen a bécsi Lichtensteinféle intézet (Sabaudica Academia) nemes ifjúsága használatára készült, tekintettel az intézetbeli oktatási rendszerre, — melynek több rendbeli tantárgyai miatt csak a lényegesebb alapismeretekre kellett szorítkozniok.³⁾ De magánszerű intézetekben egyébűtt is használták ezeket a rendtagok, Locke nézetét követve, mely a tananyag begyömöszölésétől óvakodó szellemképzést ajánlja, hogy az a kor és fej-

¹⁾ Kapeller az ifjaknak előadandókra nézve a szükségések, hasznosak és díszesek sorozatát állítván fel, habár a természettudományokat (magán tanítási feladatához képest) az utóbbi osztályba helyzi, azok előadására mégis komoly gondot kíván fordítani. — Így szól erről előbeszédében: „Experimenta Physica, quorum ingens hodie est copia, magnam partem doctrinae occupant, machinae etiam variae, ad hypotheses stabilendas a recentioribus excogitatae Philosophis. Meminerit vero semper Lector benevolus, haec omnia bellaria esse, non cibum. (t. i. azokhoz képest, a mik szerinte főkéllékek az előkelőbbek szellem-erkölcsi kiképzetésére.) Metaphysica nulla erunt, exceptis pauculis quaestionibus ontologicis, quae cum explicatione sanctae fidei nostrae mysteriorum connexionem habent; sed loco Metaphysicorum substituetur Ethica Salomonica“ . . . (P. I. „ad lectorem“ 3. l.)

²⁾ A szükségképen megtanulandókhoz képest óvnak a mellőzhetőekkel való idővesztegetéstől, hivatkozván egyebek közt Mabilion intésére, (Tract. de studiis monasticis P. 2. cap. 15.) „Tempus adeo pretiosa res est, ut in sterilibus speculationibus consumi sine piaculo non possit“ — Cörver Elek a „recentior philosophia“-ért folyamadó programmban különösen hangsúlyozza evvel a ránk nézve főleg drága idő kímélésének szükségét.

³⁾ Épen ezért feladatukra a legjobbakul ismert kútfőkből merítettek. — Job. E. — ki a cs. főhercegek, s köztők József volt nádorunk oktatásával is megbízott vala, — a logika s metaphysika compediumát Wolf, Baumeister, Boehm, Makó, Storchenau, Feder steff, műveiből vonta ki; (l. praefatio“ 2. l.) Fuchsthaler pedig — előszava szerint — a legjobb szerzőkből: „Elementa isthaec Physicae — u. m. — ex optimis authoribus deprompta, atque eo ordine, qui illorum scopo respondere videbatur, digesta sunt . . . nec quidquam rerum vere utilium ac necessariarum abesse videtur; ast haec omnia ea methodo pertractantur, quam et nostro studiorum ordini, et auditorum captui aptissimam fore censui.“

lettségi fokhoz legyen arányozva¹⁾ és az erkölcsi jellemképzés előnyösítése mellett a tudásvágynak olykép élesztését s táplálását, hogy az folytonos ösztönül szolgáljon a céltudatos önművelésre.

Efféle oktatási elveket, minőkhöz az értelmes angolok az újabb időkig is szívesen ragaszkodnak, a tanítási eszközök nagy hiányossága dacára is figyelemre méltó sikerrel tudtak a mult század buzgóbb tanfériai érvényesíteni. — Ily célból több ízben hivatkoznak Locke nevelési tanácslataira is. — Job Edv. vezérmondatul tűzte tankönyve elé Locke azon nyilatkozatát,²⁾ melyet ma is kívánatos volna jobban megszívlelni.³⁾

5. A felsorolt s némi általános vonásokkal jellemzett bölcséleti tankönyvekből⁴⁾ szakavatott vizsgálatlall részletesebben is kideríthető, hogy mily haladással s minő álláspontig jutott a philosophia tanítás azon ideig, melyről itt szólunk, a piarista rendnek különösen hazánkbeli tagjai között.⁵⁾

S ennek egybevetése a többi iskolákban folyt bölcsélettanítással jelentékeny részletet nyújthat mult századi művelődésünk ismertetéséhez, annál is inkább, minthogy a bölcséleti oktatás átalakulásának e mozzanatai egyszersmind az alapvető alsóbb oktatás átalakítására igyekvő vala s azt fokonként eszközlé is, a mennyiben tehette. — Különösen a derekasabb tanfériak számát jelentékenyen növelte. Erről az előttem lévő adatok érdekes tanúságokat tesznek, melyeket a következőkben lesz alkalmam felmutatni.

Némileg arra nézve is szólnak ezek valamit, hogy mily irányzatú tanok s mily csatornákon át folydogáltak be ama kor nyugati műveltségéből szellemi élesztő szerül hazánkba.

De a forgalomba hozott eszmékről még bővebb tanúságot is adnak a kézirati hagyatékok, melyek arra mutatnak, hogy voltak, kik kedvezőbb viszonyok közt sajtó útján még tetemesebben érté-

¹⁾ I. G. Lubrich Ágost. „Nevelés történelme“ II. R. I. k. 533. l.

²⁾ Le but de l'éducation n'est pas de rendre les hommes parfaits dans aucune science, mais de leur ouvrir l'esprit en sorte, qu'ils soient capables de reussir dans tout ce, à quoi ils s'appliqueront.“ Locke, de la conduite de l'esprit.

³⁾ Még pedig Lockenak több más javaslatával együtt, melyek az értelemfejlesztés- és erkölcsi jellemképzésre helyesen intnek, annál is inkább, minthogy már az eszközök és módok bővebben kínálkoznak, de egyszersmind az ellenkező befolyások is mindegyre égetőbben sürgetnek arra.

⁴⁾ Az említett tankönyvírókön kívül, kik Purchotius és Jacquier kivételével piaristák, adtak ki a rend tagjai közül mások is bölcséleti műveket s tankönyveket, mint p. Hoffmann Donatus, (1758—1766.) kiadatlanul pedig hagytak többben; de itt azokat mellőzhetőknek véltem, melyeknek nálunk használatásáról az adatokban nem leltem említést.

⁵⁾ Itt feladatomhoz képest csak nagyából jelezhettem az erre vonatkozó adatokat. Bővebb fölvilágosítás nyerhető arról az időnként kiadott „theses“-ekből, meg a kéziratban fennmaradt compendiumokból s egyéb lucubrationokból, melyekről másutt lesz alkalmam részletesebben szólhatni.

kesíthették volna tanulmányaik gyümölcseit; olyasok hiányában¹⁾ pedig — habár szűkebb körben csak szerény mécsként világítva, — szóbeli oktatás és egyéb szellemi közlékenység által²⁾ igyekeztek azokat a hazai művelődés javára kamatoztatni.

Tudományos és oktató levelezéseik, kivonataik, tanulmányi s tapasztalati jegyzeteik nem csekély bizonyosságot nyújtnak e nemű halkan befolyásos tevékenységökről, mely mint e tanúságok mutatják, lehetőleg számba vette a hazai viszonyok sürgetőbb igényeit.³⁾

Ilyesekből bővebben kiderülnek ama viszonyok is, melyek kölcsön hatása által az újabb oktatásmód lendítése fokonként eszközöltetett, némely tehetősb előkelők pártolása által segítettve, minek nyomos tanúsága az, hogy annak felkarolása óta meglehetősen gyarapodott a rend társházainak száma is,⁴⁾ habár az idő viszonyaihoz

¹⁾ Az akkori viszonyokat nem ismerők előtt felőtő lehet az, hogy az újabb bölcsélet tanítását oly serényen fölkaroló egyesrendiek hazánkban irodalmilag nem tüntettek ki annak terjesztése végett föltetszőbb mozgalmat. Erre nézve megemlítem, hogy a föntebb érintett körülményeken kívül némely más okok is eléggé visszatarthatták őket attól is, hogy a „recentior philosophia“ előadására vállalkoztak önszerkesztette tankönyveket tegyenek közzé. — Aránylag tetemes kisebbségű részök volt a hazai tanügyben. — És az oly ellenzések, minőkkel Cörver Elek s Bajtay kezdeménye találkozott volt, célszerűbbnek látták a surlódások kikerülése végett az említett műveket használni, melyek már tekintélyes jóváhagyással voltak fedezve. — Egyébként is a bölcselktan részleteire nézve a határozottabb megállapodást nem kevésbé nehezítették akkoron a folyton ingadoztató áramlatok, meg a természettudományok haladásához képest nálunk az eszközök nagy hiánya steff. — Horányi is mintegy kivételesen kedvező viszonyai által segítve s bátorítva egyelőre csak a rend más tartománybeli jelesinek művei kiadásával tön némi kísérleteket, de a körülmények bizonytalansága őt is inkább a hazai irodalom sürgetőbb érdekeinek előmozdítására inté.

²⁾ Mint a minőnek egyik jeles példáját olvashatni Horányinál („Scriptores Sch. Piar. I. 101—110 l.). Bajtay levele ez a Turinban tanulmányai végett tartózkodó Andrassy János ifjú báróhoz intézve, telve tudományos tanácslásokkal az iránt, hogy mikép folytassa önművelését a feladatára szükséges kiképeztetésnek teljesítésére azon alapon, melyet a rend pesti házában nyert neveltetése folytán kapott volt. — Több ily buzdító s tájékozó levelet írt Bajtay az ismerős föbb rendűek fiaihoz, valamint más tanultabb rendtársai is különösen egykori növendékeikhez. — Horányi sajnálattal említi, hogy Bajtaynak számos ilyen levelei közül csak kevés maradt fenn. (I. u. o. 101. l.)

³⁾ De e mellett kitetszik belőlök azon figyelem is, melylyel a korukbeli külföldi művelődés mozgalmait kísérték. Bajtay a Károlyi Antal grófhöz írt egyik magyar levelében sajnálkozással említi, hogy huzamos külföldi tanulmányozása miatt a magyar nyelvben is némileg megfogyatkozott. Ugyanahhoz meg másokhoz írt francia levelei pedig mutatják, hogy francia írónak is beválhatott volna. — Cörver János pedig „Politique Chretienne“ című 1770. kiadott művével láttatja, hogy e nyelv irodalmában jártas volt. Papának János 1783. szintén francia művet adott ki Budán. Mások pedig mint Keszthelyi László, Henyei László, Hulini Jónás, Koppí Károly stb. levelezéseikben láttatják a külföldi művelt nyelvekben s irodalmakban való jártasságukat, de egyszersmind azt is, hogy arra főleg a hazai művelődés érdekében igyekeztek szert tenni.

⁴⁾ Tapolcsányi Gergely főnöksége alatt 1760—66.) őttel, Orosz Zsigmondé alatt (1766—1782.) hattal.

képest csak vékonyan dotálva, különösen a tanítás sikeresebb folytatásához kellő szerek tekintetében igen sok kívánni valót hagyva hátra.

Ha azonban efféle gond akkoron még mai fővárosunkat sem igen bolygatá, nem lehet csodálni, hogy a vidéki városokban is többnyire csak olykép mutatkozott az érdeklődés, mint a hogy azt főnnebb Veszprémről említők. — S még Nagy-Károlyban is, hol pedig a kegyuraság oly lelkes pártolója vala a művelődés ügyének, a tudományos képezéshez kívánatos korszerűbb taneszközök beszerzése csak további időben eszközöltetett.¹⁾

Egyébként a nyugati szomszédságban sem folyt még akkoron a tanügyi haladás oly nagyon gőzerejű gyorsasággal.

6. És e szerény nagykárolyi intézet mégis évtizedek óta nem csekély contingenssel járult a hazai nevelő oktatásügyhöz,²⁾ képezvén az ottani ifjúságon kívül évenként 6—7 szerzetes növendéket, kik közül többen annak jeles munkásai lettek.³⁾

De azon mentorok is, kikre e fontos ügy bízott, olyanokul tűnnek elő a rólok szóló adatokból, mint kik gonddal szemeltettek ki ariá. — Már kezdetben Erdős István, Pécsi Domonkos, Nemcsényi Adolf, sat. olykép indították meg e működést, hogy az intézet alapító kegyura Károlyi Sándor gróf, ki vallásosan hazafias érzelmeinél fogva mindig érdeklődő figyelemmel kísérte a testület munkásságának minden ágazatát,⁴⁾ megalégedésének tettleges bizonyosságait érezteté velök időnkénti jótékonyaságaival s valamint már az alapításkor,⁵⁾ úgy azontúl is a rend tagjai közül kívánt a család sarjadékának nevelésére egyéneket.⁶⁾

Ily bizalom folytán s a kegyuraság vallásos hazafiúi hagyományos erkölceinél fogva szívesb szellemi viszony fűződött kezdet óta a kegyuraság s a rend jelesbjei közt, és a jeles grófi család élénk érdeklődéssel viselteték a nagy ős alapította intézet ügye iránt. Ezt kiváltkép fokozott mérvben érezteté a fényes nemzedék kiváló

¹⁾ Mészáros Ferenc „M. o. kath. gymnasiumok története 156. l. — Historia Domus Sch. Piar. M. Karolinens. — Hannulik és Horváth József jegyzetei gr. Károlyi Antalról.

²⁾ I. Horváth József, „a Károlyi grófok rövid története“ (kéziratban latin és francia nyelven a kegyesrendiek pesti levéltárában).

³⁾ Ezen életrajz folytán említett jelesebbek is többnyire ott tanulták a bölcséleti tanokat, vagy ott nyerték ujonc-évi képeztetésöket.

⁴⁾ Egyéb adatokon kívül nagy számú levelezés szól erről, melynek tetemes mennyisége van a Károlyi grófok pesti levéltárában is.

⁵⁾ I. Mészáros Ferenc „M. o. kath. gymn. tört.“ 154. l. „S miután a nevezett alapító (gróf Károlyi Sándor) fia mellé kellőleg kiművelt rendtagot a bölcsészeti tudományok előadására tanítóul alkalmazott, az új szerzetes telep számára az építést megkezdé 1727.“

⁶⁾ A nővérétől Károlyi Klárától származott Haller grófok nevelését is piaristákra bízta, továbbá Antal unokájáét. Így folyt e viszony tovább is majdnem e század derekáig.

díszje Károlyi Antal gróf, kit a trón iránti lovagias hűsége szintúgy mint hazafiúi érzelmei s érdemei akkoron példányszerűen tüntettek ki az ország főbbjei között.

E magas állású s hatalmas befolyású férfit, — ki a hazai tanügy iránti meleg érdeklődésénél fogva 1776. az iskolák főigazgatójává neveztetve ki, külön megbízatást is kapott annak előmozdítására, — híven emlékezett gyermekora óta azon jó hatású viszonyokra, melyek őt szellemi fejlődésében a rend jelesb tagjai részéről elősegítették.¹⁾ Irántuk való jó indulatát azzal is tanusítja, hogy viszont ő is igyekezett lendíteni szellemi értéköket s hatásukat. — Tudományszeretete s azon hő óhajta, melylyel a hazai művelődést általán mindenkép előmozdítani iparkodott, magától is érteti, hogy egyebek közt azt a helybeli tanárképző szerény működést is élénk figyelemmel kísérte a kegyurasága intézetei iránt oly melegen érdeklődő gróf; de bizonyítják ezt róla a jegyzeti adatok is.

Azt tudva, mily befolyásos vala a rend kormányzójával szívélyes viszonyú gróf különösen az ügyvezetéssel megbizandók oda rendelését illetőleg, elgondolhatni, hogy az intézet szellemére nézve az ő szemintései sem lehettek hatástalanok.

1) Érdekes tanúságokat tartalmaznak e tekintetben a jegyzetek és levelek pl. arról, mily gonddal őrködött mellette gyermekéveiben Dinges Leonard k. r. nevelő, kinek néhány levele az 1743—4. évekből megvan a gr. Károlyiak pesti levéltárában. De kiváltképen becsek az azon adatok, melyek Bajtaynak rá nézve oly üdvös szellemi befolyásáról szólnak. — Horváth József kegyesrendi (gr. Károlyi József fiának 1802—4. nevelője) a Károlyiakról latinul és franciául írt tört. vázlatában így értesít erről: Károlyi Antal Pesten folyt tanulása után — u. m. — Bécsbe vitetett, hol kitűnő magaviselete. s jeleskedésénél fogva méltónak ítéltetett arra, hogy az ifjú főhg. Józseffel társalkodhatott. S ez őt akkoron igen kedvelte, valamint Mária Theresia figyelmét is igen megnyerte. — Ekkor kezdődött a Bajtayval való társalgás és azon szívélyes barátság, melynek annyi érdekes levélben maradt fön emléke. (Közülök 31 darabot bírok másolatban a gr. Károlyiak pesti levéltárából Waltherr Géza levéltárnok szíves közvetítése útján, melyekről egyébütt lesz alkalom közelebbi ismertetést adnom.) Azonban hadd szóljon itt az érdekes viszony szövődéséről Horváth József francia szövegű történeti vázlata, melyet növendékei számára írt a Károlyiakról. — A 61 ívrét lapnyi füzet szövege néhutt részletesebb a franciában; ez okból idézek ebből: „*Ses belles qualités lui méritèrent dès lors l'estime et l'affection de l'Auguste Marie Therese, qui le jugea digne d'être le compagnon d'étude et d'amusement de son fils aîné, l'Archi-Duc Joseph, qui fut ensuite Empereur d'Allemagne et chef de la Monarchie Autrichienne. Cette faveur distinguée lui procura entr'autres avantages celui de se lier d'amitié avec le célèbre Bajtay, Supérieur Provincial des Ecoles Pies, qui fut ensuite eveque de Transylvanie, et qui enseignoit alors l'histoire a l'Archi-Duc Joseph. Il avoit reconnu dans le jeune Antoine des talens distingués, beaucoup de zèle et d'aptitude pour les sciences; et il s'etoit plu à les développer et à les encourager dans des entretiens particuliers. A mesure qu'il voyoit croître le fruit de ses soins, il s'etoit chaque jour attaché davantage à son jeune ami: bientôt l'ame du maitre passa pour ainsi dire dans l'élève, et de là vint, sans doute, son gout, sa passion même pour les belles lettres, et surtout pour l'histoire.*“ (27. l.)

És valóban úgy is volt. Orosz Zsigmond benső kegyelettel viseltetvén¹⁾ a szíve szerinti érzelmű gróf iránt, azon volt, hogy intézkedései minél inkább találkozzanak annak tetszésével.

7. Imént Keszthelyi László hat éven át a kegyúr megelégedését s kedvelését tapasztalva²⁾ működék azon állásban, melybe most Hyros Sámuel lőn léptette.

Keszthelyi László a rend egyik legtanultabb tagja, jeles szónok s alkalmilag a latin lantnak ékesen hangoztatója, a classica literatura s az újkori nagy elmék műveinek is alapos ismerője, a nevelés és tanítás ügyének serény munkása,³⁾ progressiv szellemű létére határozott pártolója vala a főnnebb jelzett újabb bölcséletnek és tanításmódnak. Mások tanusításán kívül világosan kitetszik ez saját irataiból is.⁴⁾

¹⁾ Orosz Zsigmondnak hozzá intézett levelei is, melyek közül 9 db van a gr. Károlyiak pesu levéltárában, tanusíthatják ezt, de sokkal inkább azon tisztelő nyilatkozatai, melyeket egybűt tőn róla. Károlyi Antal gróf is igen becsülte a jeles főnököt s több ízben látogatta őt Pesten tartózkodása folytán.

²⁾ Ennek egyebek közti bizonyosága az is, hogy már 1777. Keszthelyi ismét vissza helyzetetett Nagykárolyba és pedig a kegyúr kívánata szerint a társház élére állítva házfőnökül.

³⁾ Azon dicsérő jelzéseket, melyeket róla Horányi említ (l. *Scriptores Sch. Piar. II. 108. l.*) sokkép bizonyítják a róla szóló adatok, — s nyilván vallja Révai is (l. *Latina ör. l.*)

⁴⁾ Különösen azon leveléből, melyet 1773. márc. 10. írt Nagykárolyból Koppi Károly barátjához Nyitrára, hol ez szintén bölcsélettanítással foglalkozék. (1769. és —70-ben pedig Nagykárolyban tanítá a humaniorákat s Keszthelyivel bölcséleti előtanulmányokat folytat vala.) Ezekre vonatkozó íme terjedelmes levelében Keszthelyi épen a komoly tudományosságra törekvésről, különösen a bölcséletiek behatóbb tanulmányozásáról s alkalmasabb tanításáról szólván, érdekes észrevételeket tesz azon különbségről, mely ez idétt a hazánkbeli és angol, meg francia tudományos törekvések közt vala. Ezekből is láthatni széles ismeretkörét, mintegy ex ungue leonem. De még érdekesebb az, a mjt abból kivon, hogy annál serényebben kell tehát hozzálátnunk a nagy példák követéséhez. — Az imént tárgyaltakra nézve nem lesz érdektelen abból egy csipetnyi idézetet ide igitatnom: „Abjiciamus igitur, — inquis, — animos? — Non mi Carole! Progrediamur etiamsi non ea spe, quasi aliquid magni assecuturi; at saltem quos instituemus, aliquanto plus adjuvabimus, quam si illi ipsimet haec essent adgressi. Zimanyius, Cvergerusque meus plus nunc jam vident in mathematica ista Philosophia, quam egomet doctor in omnibus ante hunc ultimum cursibus. Paskadium vero spectasses nuper scripto confligentem de viribus centralibus omniaque calculo ex equentem cum Zimányio! — Duorum istorum dissertationes aliquot imprimi poterant initio hujus seculi vel Londini Idem opinor facere tuos, Peerium inprimis, aliosque. — Adjutemus igitur adolescentes mi Carole! etiamsi fructum alium nullum e laboribus nostris collegerimus.” — És odább ugyan-e levélben jelzi azon buzgalmat, melyet a francia nyelv tanulására és szorgalmasan szaporított könyveinek olvasására keltett volt rendtársaiban. „Quantum ego indignor tibi Carole! non didicisse te Gallice. Valentinus iste Thoma assidet apud meos saepe libros, uiturque iis recte, immo et conloquitur, quod non tam necessarium est; et quod mirere Kosztkaius quoque huc progressus est, ut legat et intelligat (gallice). Isti, qui nunc sunt studentes mei, omnes idem faciunt. Cui nunc ista bibliotheca mea augsцит? in quem transferenda? Nemp e tu eras eligendus ex omnibus”

Keszthelyinek hat éven át ily irányban folyt tanítását Nagy-Károlyban Volako Marcellé előzte meg, kit Révai szintén meleg elismeréssel említ, mint jeles mathematicust és kitűnő férfiúként tiszteltet,¹⁾ kétségkívül szintén azon irányban tanított ez is.

Ily előzmények után Hyros sem igen kezdhetette dolgát alantabb. — Jelleme s képzettsége magában véve sem enged abban kételkednünk, hogy az ügynek tisztos elismeréssel helyeselt folyamatát nem hagyta alább szállni,²⁾ s talán a vetély-buzgalom is sarkalhatta, — hogy a tekintélyes jóváhagyással működött s jelentékeny elismerést szerzett elődét pótolja. A következmény is erre mutat.³⁾

Révai egyéb emlékezései közt egy pár szóval élesen jellemző kifejezését adja annak, hogy minő mestere vala neki Hyros a philosophiában: — „Ductor amicus“ „ille tuus Samuel“ (önmagára vonatkoztatva a tuus-t).

„Ille tuus Samuel, tibi quo duce cognita rerum,
Intima vis mundi detegit omne decus.
Quem plausus sequitur, culto dum carmine ludit,
Romanoque potens dum tonat eloquio.“⁴⁾

Hősünk e szeretet-nyilatkozását Hyros iránt azon elegiájában mondja, melyben a feletti örömeinek ad kifejezést, hogy Nagyká-

Ez egy kis mutató is abból, hogy miképen oktatta Keszthelyi László a bölcsélettanuló szerzetes növendékeket különösen a „philosophia mathematica“-ra, — mely nevezéssel azt látszik jelezni, hogy Jacquier értelmezése nyomán Newtonnak a „Philosophiae Natur. principia Mathematica“ művében tárgyalt tanaiba avatta be őket, a minthogy e tudományos tárgyú levelében szól is Newton tanairól. — Vagy tán Wolf matematikájára vonatkozik ez? — Abból a vallomásból pedig, hogy két jelesb tanítványa már is többet lát ebben a „Math. Philosophia“-ban, mint ő tanár létére látott előbbi tanítása folytán, az gyanítható, hogy akkor tán még Corsinit adta elő, ki Newton tanaiba nem mélyedett be annyira. — Figyelemre méltó az is, hogy Keszthelyi, mint egyebek közt a francia irodalomnak is nagyban kedvelője, mennyire buzdítá ifjabb rendtársait annak tanulmányozására úgy, hogy különösen a bölcsélettanuló növendékek mellesleg mindnyájan tanulták azt, s meg hogy egymást szaporított könyveit is örömmel olvastatta velök sőt idősb társaival is.

1) l. Révai „Latina“ 61. l.

2) Már a fentebb említettek is eléggé mutatnak arra, hogy Hyros az újabb bölcsélettanulási és oktatásmódot követte, a minthogy őt is a szerint avatta abba Nyitrán és Nagykárolyban volt jeles tanára Tuschleitner Cajetán 1761—2. — Hannulik fentebbi jegyzetei, a hazánkbeli piaristák bölcsélettanításáról annál is inkább vonatkozhatnak a nagykárolyi intézetben folyt tanításra, mivelhogy Hannulik 1777-től egész kimultáig († 1816) itt működött és több éven át ő is bölcsélettanítással, aztán gymn. igazgatással foglalkozván leginkább ismert ezen intézet szellemi életét. Hisz annak történetét is megírta; csakhogy ez kéziratban maradván úgy eltűnt, hogy mindeddig szorgos kutatás sem keríthette elő.

3) Hyros jeles működése elismertetésül két év múlva Nyitrára theologia tanítóul tétellett át s ott csakhamar a nagy népességű gymnasium igazgatásával bizatván meg jóval szélesebb körű tevékenység: tért nyert.

4) l. Révai „Latina“ 60. l.

rolyból Nyitrára jut¹⁾ tanulás végett, hol a rend más tanultabbjai közt az ő kedvelt H. Samuelje lesz ismét a tudományos törekvésben „barátságos vezére“. — S így evvel nyomosan vallja, mennyire jótékony befolyásúnak érezte két éven át Hyros oktatását.²⁾

Nem lehet kétségünk az iránt, hogy a szellemi gyarapodásért oly hön lelkesült tanítvány a jelesül elismert mesternek tanítását egész buzgalommal karolta föl. — A tanító iránti meleg rokonszenv magában véve is jelentékeny kezesség erre. Révai ismert célzatai s eddigi igyekvései még inkább nyomatékolják ezt. — De adataink ezeken fölül még egyéb indító okát is sejtetik buzgalma fokozásának.

Növekvő becsvágya újabb ösztönt is érez, hathatósat, erősen sarkalót.

8. A hazalegjelesbjeinek egyike, — kinek lelkében nagy eszmék érlelődnek a köztügy javára s ki felé messzünnen is lelkendeznek a honfi remények, — itt közelben épen egyik magasztos eszméjének valósításán munkál. — Ifjú bajnokunk hazafias érzelmeinek fellengő lelkesedésével szemléli a jeles művet s növekvő bámulattal csodálja annak létesítőjét.

Már 1769. óta épülőben van a nagyszerű s művészi ízlés tekintetében is páráját ritkító templom a kegyesrendiek társháza mellett, gr. Károlyi Antal vallásos érzelmének emlékszerű tanúsága s a valláserkölcsei nevelő oktatás iránti mély kegyeletének bizonyossága, a miért is azt Calasanzzi sz. József emlékére kívánta fölszenteltetni, kinek a szentek közé igtatását 1768. augusztus hó végén 3 napi kegyeletes szertartással ünnepelték meg a nagykárolyi rendtagok.

A jámbor gróf, — József fiának szintén ez évben október 7-én történt szűfletése után, — nyomban hozzá fogván annak alap-letételehez tiz évi esengésének meghallgattatásáért való hálából építé azt mint fogadalmi templomot.³⁾

Némely közbejött akadályok miatt mintegy 3 évig szünetelven a nagy munka, ez időtt serényen eredt az meg ismét. Ki a mű létesítőjét a körüli buzgólkodásában közelebről megfigyelte, meg-

1) I. Révai „Latina“ 57. l. „Animi exsultatio, dum Nitriam mitterer.“ 1776.

2) Ezen elegiájának 1792. történt kiadásakor a hozzá csatolt jegyzetben még részletesebben nyomatékolja Hyros jeles tulajdonainak elismerését. (l. „Latina“ 60. l.).

3) A kegyesrendi társház évkönyve így említi ezt: „Hic annus (1769) eo cum primis nomine perpetuis dignus est fastis, quod Exc. D. Comes Antonius Károlyi Fundator gratiosissimus post 10 matrimonii annos superiore anno, 5-a Octobris optatissimo haerede, filio Josepho coelitus auctus, novae Ecclesiae, alias iam dudum destinatae, fundamenta iacere constituerit, eamque et honori S. Patris nostri dicatam et nostro item Instituto devinctam ac propriam esse voluerit.“ Ezt az alapköbe helyezett emlékirat is így fejezi ki (l. Historia Domus Sch. Piar. N.-Karoliensis 26. l.).

indulva szemlélhette, mily lelkesültséggel érdeklődik e monumentális alkotásának minden részlete iránt.

Élénken tűkrögződött rajta ilyenkor, hogy mennyire át vala hatva azon szent eszmétől, melyet oly nagyszerűen igyekszik megdicsőíteni.¹⁾ — Többnyire ott tartózkodék ekkoron, hogy folyton szemmel tarthassa a nagy munka folyamatát.

E közben még gyakrabban betekintgetett azon intézetbe, melyet ily érzelmeinél fogva bizonyára lényegeseb gondjai közé számított.

Valóban érdekesen emlegetik a lelkes grófnak ily figyelmét a róla kegyelettel szóló évkönyvek, és számos magán jegyzet nem egy becses részletet tart fönnon azon épületes buzgalomról, melylyel ez intézetnek lendítését mindinkább szíven viselte.

Károlyi Sándor grófnak nagy unokája nemcsak kegyúri jogánál, hanem mélyen vallásos és hazafiúi nagy célzatainál fogva éber figyelemmel kísérte a szerzetes család tagjainak feladatszerű munkálkodását minden irányban. Ez oknál fogva több ízben véletlenül betekintett a társházba, benézett egyesek szobájába, nyájasan kérdezősködött foglalkozásaikról, tanulmányaik tárgyairól s melegen buzdítván kit-kit a hivatási feladat buzgó teljesítésére. Szívesen megjelent az iskolákban is, kiváltképen az ifjúság vizsgálatain, szintűgy a rendi növendékekein, kik ott a tanügy leendő munkásaiul képezetnek. Különösen ez időtájban már mindegyre növekedni látszott ez érdeklődése azoknak tudományos képeztetés iránt.

Ilyen férfiúnak, ki felé távolból is vonzódtak a honfi érzelmek, figyelmét megnyerni nagyon is érdemesnek láthatta fiatal hősnünk még úgy is, ha csakugyan oly számítás nélkül tekintett a jövőbe, mint a hogy azt eddigi verseiben nyilatkoztatta volt. — Mert ha még most is oly kevésből álló volt volna igénye, hogy csupán a költői hírnév megszerzésében culminált vágya, mégis az annak élhetés végett is jónak láthatta azt, hogy oly hatalmas szárnyak fedezésére szert tegyen, minőkül e nagy hazafi kegyei akkoron tiszteltettek.

De a megkedvelt mathesis már egy kissé a praktikus számításra is rávitte lassanként a férfi-kor küszöbére jutott ifjút.

S így nem lehet felőtlló, ha némileg arra is tekintett, hogy az őt figyelmére méltató nagy hazafinak egykoron hathatós pártfoglalást nyújtható kegyét jó korán kiérdemelje.

9. Nem ok nélkül történik, hogy kissé tágabbra eresztett digres-

¹⁾ Károlyi Antal mihelyt terjedelmes birtokait rendezhette, azonnal rajta volt, hogy templomok, plébániák, tanítói lakok és iskolák építésével s jó karba helyezésével teljesítse kegyúri kötelmeit. Kiváltképen pedig székhelyén igyekezett ezeknek megfelelni. 1766. a nagykárolyi iskolák új épületét állíttatta fel, a theatrummal együtt, melyben az ifjak időnként színdarabokat adtak elő. Ekkor nyitattott meg ott a humaniorák osztálya is. (l. Hist. Dom. Sch. Piar. Nagykároly 25. l.)

siókkal fásasztom a türelmes olvasót hősünk tanuló műhelyéig. — Hisz látni való, hogy eléggé provocált thema fejtegetésével kellett a felé küzdenem.

Egyébiránt eleve is éreztem, hogy azon indító okok, melyek Révai pályájának alaposabb ismertetésére ösztönöztek¹⁾, az ő életviszonyainak körülményesebb tárgyalása mellett egyszersmind a korviszonyok okadatolt jellemzését is igénylik. Ily pragmatismus követelményei amannak okáért e tekintetben is mélyebb kutatásra sőt némely messzebről benyulogó szálak nyomozgatására készítették²⁾ Hogy mult századunknak a gondatlanság által³⁾ mintegy terra incognitává halaványított s ezért ma már csak úgy gondolomra is „poshadt“-nak gúnyolható belvilágáról illőbben szólhassak, kitelhető figyelemmel kellett vizsgálnom az akkor még csak szerényen fejlődhetett művelődésünknek ama lényeges alkat-elemeit, melyek az oktatás és nevelés intézéséből, főleg pedig a gondolkodást irányzó philosophia tanításából resultálnak.

Ily húzamos és nem épen könnyű kutatás közben annyi fölméltetni való ötlött fel az itt érintett viszonyokra vonatkozólag, hogy bizony gondba kerülhetett az elmondandók tárgyalásában arányos mértéket tartanom. — Ha e küzdelem bajos voltát némileg az olvasóval is éreztette az egyébként is inkább nehézkes mint kellemes előadás⁴⁾: essék ez legalább részben azok rovására, kik a fölületes

¹⁾ Ezekről már ez életrajz előszavában tettem említést. (I. r. l. és Figyelő VI. 241. l.).

²⁾ Mennyire szükséges volt mindkét tekintetből különösen a hazai közoktatás mult századi viszonyaira vonatkozó adatokat mélyebben rejlő kútforrásokból főkészítenem, azt ez életrajz további folyamában még jóval inkább érvelve látandják olvasóim.

³⁾ Miképen inaugurálta a mult század rationalismusa azt a forradalom felé hajtó ellenzéki szellemet, mely történetellenes irányban haladva a multak emlékeivel való szakítást oly erőszakosan követelte: erről figyelemre méltó megjegyzéseket olvashatni a többi közt Alexander Bernát fejtegetésében is: „a XVIII. század szellemi mozgalmairól“ (I. „Budapesti Szemle“ XXIII. k. 356. s. köv. II.)

Nem mondhatni ugyan, hogy az az ellenzéki szellem rajtunk e század derekáig valami nagy mértékben vett volna erőt; de a történeti érzéknek — ha csak részleges eltompításával is — bezzeg meglakoltatta mindjárt a közel multat! — Ezt a következőkben még több példával is érveik adataink.

⁴⁾ Azért említem ezt, mert találkoztak oly szűvongatók, kik mint fölületesen olvasók tudomásul sem vették, vagy már elfeledték, hogy igénytelen művem formai gyarlóságát eleve jeleztem az előszóban (2. l. és Figyelő VI. 242. l.). — Főleg a tárgyi értékre célozván, a hatásos styligényeitől többnyire távol maradt előadásom. — Tárgyam egyébként sem érdekelheti a csupán élvezés kedvéért olvasókat. — A közbeszöött kisebb-nagyobb episodfélékre annak idején megokolt méntséget lelend türelmes olvasóm. A mult századi bölcselet-tanításról közbefűzött tárgyalást illetőleg Alexander Bernátnak főnnebb érintett közleménye is nem egy érvet tartalmaz. Csak imént vehettem azt tudomásul, de utólag is igazoltnak látatja az ő fejtegetése is azt, a mit tanulmányaim eredménye vall a hazánkbeli mult századi philosophia-tanításról; egyszersmind érezteti azt is, hogy valóban időszerű volt erről ez alkalommal holmit közzé tennem.

vizsgálat eredményét felkoszorúzottan magas póznára tűzvény oly subjectiv felfogást emelgettek érvényre, melynek az objectiv igazság érdekében szükségkép kellő cáfolata némi bírálati bajlódásokra is kényszeríti¹⁾ a történeti valóság tisztelőjét. — — —

10. De lássuk hát már kissé közelebről, mikép küzd meg hősünk a böleselettanulás feladatával, s minő gyarapulást nyer ezennel szellemi művelődése.

Előre is kimondhatjuk, hogy azon lelkesültséggel s komoly elhatározással, melylyel ő philosophiai tanulmányaihoz fogott, a siker nem volt aránytalan.

A kivított eredmény több tekintetben hathatós befolyásúaknak fogja azokat bizonyítani egész élte pályáján. S annak dacára, hogy némely keserű perceken szülemlett verseinek későbbi közzétételével méltatlan árnyfelleget burított a Nagy-Károlyban töltött három év emlékére: mégis életfogytig kísérték hála-tartozásai azon több rendbeli becses javakért, melyekre ott tőn szert.

Miből állók ezek? Időnként ki fog derülni a tényadatokból.

Most itteni viszonyait s törekvéseit van rendén tárgyalnunk, — még pedig azon komoly megfontolással, mely azokat a jövőre való áthatásuknál fogva méltán megilleti.

Mert Révai életének több tekintetben igen jelentős időszaka tünik itt élénk, melyet immár válságos kedély-forrongás különít el multjától. — Jelleme fény- és árnyoldalának erősebb kifejezetű vo-

¹⁾ A „Figyelő“ decemberi füzetének bemutatójaa „Pesti Napló“-ban (l. 323. sz. dec. 8. melléklet.) könnyen eltalálható oknál fogva megorrolván azokat a bírálati megjegyzéseket, melyek ezen életrajz főntebbi részletében 218. l. előfordulnak, ónak látta arról a fél fejezetről elmondani, hogy „a szövegben alig van valami Révairól, hanem annál több céltalan polemia van Bánóczi műve ellen sat.“ — Megjegyzésének többi részét ráhagyván, a „céltalan polemia“ kifejezésre néltán igtathatok ide néhány sort épen a „Pesti Napló“ egyik nevezetes közlenényéből, melyet e nagy közönségű lap 1880. 339. (dec. 24.) számában hangyülyozva ajánl olvasóinak figyelmébe s ez okból vezércikkkel mutat be. — A berlini „National Zeitung“-nak „a magyarok és németek közötti viszony“-ról szóló cikke az, melyből u. m. a P. N. — sokfélét tanulhatunk. — Láthatjuk abból, hogy még az oly higadt s nyugodt lap, mint a Nat. Ztg, mely szabadelvű is, mily hangon beszél a magyar culturalis törekvésekről. . . . A N. Z. cikkezője úgy beszél Magyarországról, mint a némettség dominiumáról, s nyelvünket fejletlennnek, tudományunkat primitívnek, művésztünket képtelenségnek állítva, a magyart majdnem kitörli a művelt népek sorából, Magyarországot. visszakövetelve! Olvassátok el e cikket: körülbelül ezt tartalmazza. — S e felszólalás nem egyedüli. Variánsait olvashatjuk más hasonló szellemű német apokban; a Frankfurter Presse nem rég azt ajánlotta, hogy Magyarországot be kell népesíteni német coloniákkal.*

Tessék a Pesti Napló e nyilatkozatával egybevetni azt, a mit abban a „Figyelő“ IX. k. 387. l. 3-dik jegyzetében bírálati észrevételeim indokálul mondtam, és az utólag ilykép megokolt nyilatkozat aligha fog „céltalan polemiá“-nak átszani. Mert ennek épen magvát képezi az az ok, melyért a „Pesti Napló“ is szót emel a „lágyszívű német-magyarok“ eszméltetésére.

násaival látjuk őt a serdültség és férfikor kísértetes határain ingadozni. — Értelmi emelkedés és érzelmi csüggedezés, magas sejtelmek s mély borongás sajátságos vegyülete s váltakozása tükröződik ekkori irataiban s a róla e korból szóló adatokban.

E lélekanilag is kiváló figyelmet igénylő phasisait érdemes lesz mintegy mozzanatonként szemügyre vennünk — annyival inkább, minthogy épen e három évi időszakra vonatkoznak kiváltképen azon kedélyháborgást valló későbbi kifakadásai is, melyeknek egyoldalú méltatása nagyon téves felfogást kelthet hősünk valódi viszonyai, sőt jelleme iránt is.

Mindkét tekintetből kívánatos, hogy a ráható viszonyok és körülmények elfogulatlan egybevetésével, lehetőleg concret ismeretet szerezzünk nagy-károlyi állapotáról.

Hogy belvilágának ily küzdelmes voltát illetékesebben méltahassuk, elmebeli munkásságát kell előbb figyelembe vennünk. — Ugyanis ennek aránytalan feltörekvése okozhatta leginkább oly túlérzékenyen vett sérelmeit.

11. Mi ragadta meg lelkét leginkább a bölceleti tantárgyak közül? Sejthetni ezt némileg a főntebb idéztem verseiből.¹⁾ Azt jelzi ott egy pár szóval, hogy a philosophia tanulmányozása folytán azon tanok érdekelték őt leginkább, melyek megismertetvén a létező dolgok belső erejét, mintegy föltárták előtte a világ-alkat fenenségét.²⁾

Alig tévedünk, ha ebből Newton azon tanaiba való bevezetetésére célzását gyanítjuk, melyek a világ mechanikai alkatának alap-törvényeiről szólnak.

Ő ezt ő Hyrosnak köszöni, kit ugyanott nyomban — mint jeles szónoki s költői tehetséget is kiemelvén — olyanul tüntet föl, ki a tudomány fennséges tárgyait kellő emelkedettséggel s megnyerő lelkesültséggel tudta előadni.³⁾

Némi hozzávetéssel eléggé gyaníthatjuk ebből, hogy Hyros szintúgy mint Keszthelyi bölceleti tanításának fősúlyát a „*Mathematica Philosophia*“-ra helyezte s tanítványainak elméit kiváltképen Newton nagy tanai felé irányozta.

Hisz ez volt akkoron Európa tudományosabb műveltjei közt úgy szólva az uralgó irányzat.⁴⁾

Már Bajtay és Cörverék serkentései óta a rend tanultabb

¹⁾ l. 242. l.

²⁾ l. u. o. „*Cognita rerum intima vis mundi detegit omne decus.*“

³⁾ Ezt egyébként is vallják a derék tanférfiúról adataink: a róla már idézettekben kívül egyéb rendtörténeti jegyzetek s volt tanítványainak elismerő nyilatkozatai.

⁴⁾ l. Alexander Bernát főntebb idézett művében IV. f. u. o. 363. l. „*A matematika s physika akkor a műveltek kedvelt és divatos tanulmányává lettek.*“

tagjai leginkább e felé irányultak.¹⁾ Horányi pedig a Dalham és Beccaria műveinek kiadásaival s a physika újabb haladására való utalással szintén ez irányzat követésére terelgette, — természetesen azon óvatos figyelemmel a többi philosophiai disciplinák iránt is, melyet a már jeleztem elvek s rendszer, kiváltképen pedig a jellemképzés fő tényezője igényelt, mint ennek Dalham is nyomatékoltt kifejezését adja.²⁾

A mint már a század derekán az olasz, lengyel, cseh és német piaristák mindegyre korszerűbb tanítási rend- és módszert igyekeztek alkalmazni, ez utóbbiak különösen Bécsben készségesen megszívlelvén a kormány tanügyi szándékait: úgy a magyar piaristák — több tekintetben nehezebb körülményeik dacára is — versenyt iparkodtak az általok is már jókor megkezdett lendületet fokozni. — —

Hyrost is a haladók sorában említi Hannulik.³⁾ Szerinte ő is a Cörver és Bajtay kezdeményezte újabb bölselettanítást folytatá és pedig alkalmasint ennek ez időtt már azon stadiumán haladva, mely Horányinak „propositiói“ s egyéb bölseleti kiadványai nyomán⁴⁾ a matematikai alapon mind tovább hatolt a physika terére, hogy a természettudomány újabb vívományainak mennél inkábbki felkarolására buzdítson. (A kecskeméti k. r. kvárban.)

12. Hannulik jegyzeteiből is látszik, hogy a nagy-károlyi szerény intézetben már 1751. óta Cörver s Bajtay kezdeménye nyomán folyt a bölseleti oktatás.⁵⁾ S ugyanezt láttatják Prileszky Mihály ternói, ki ott 1751, a bölseletet tanította.

¹⁾ „Den Piaristen kann man es zu ihrem besondern Ruhm nachsagen-dass sie die ersten waren, welche in Ungarn die verbesserte Philosophie nach Newtons Grundsätzen eingeführt haben, welches desto merkwürdiger ist, weil dieselbe zu den physikalischen Experimenten namhafte Aus-lagen erfordert, wozu der reine Piaristenorden nicht hinlängliche Mittel hat.“ l. „Merkur von Ungarn.“ 1786. 977. l. hol épen Horányi bölselettanításáról s tanügyi törekvéseiről van szó.

²⁾ „Psychologia cum praevio generali in ordinem et methodum Philosophicarum disciplinarum apparatus.“ Viennae. 1756. 1—10. l.

³⁾ l. 230. l.

⁴⁾ Horányinak a hazai oktatás javítása végetti törekvéseit csak röviden áelzi a „Merkur von Ungarn“ 1786. 967—993. l. közlött ismertetésében; de ebből is kitetszik, hogy a fönnebb már érintettem kiadványaival, valamint bölselettani „propositiói“-nak terjedelmesebb mérvű közzétételével irányadólag kívánt hatni főleg rendtársaira. Ilyenek különösen, melyeket Vácon bölselettanítása idején közzétett 1767—8., melyekről a „Merkur“ u. o. így szól: „Von den Prüfung-sätzen, die einen Theil seiner herausgegebenen Schriften ausmachen, ist besonders zu merken, dasz es nicht blos die sogenannten Theses sind, es sind eigentlich Abhandlungen mit den bündigsten Beweisen begleitet und enthalten gleichsam den Auszug und kurzen Begriff jener Wissenschaften, aus welchen sie geniommen worden.“ (u. o. 991. l.) Látható ez kiváltképen azokból, melyeket 1768. 28 lapon 184 thesisbe foglalva s a Pázmány P. Predikációinak ívrétű kiadása elé tűzve Almásy Ignác tanítványával kiadatott,

⁵⁾ 1742 és 43. a pestis miatt szünetelt a n.-károlyi studium philosophicum 1743—1751. ott noviciatus volt. — Hannulik erre vonatkozólag ezt jegyzi: „deinde

Kétségtől ily korszerűbb tanítást javallt a Bajtay szellemével inspirált Károlyi Antal gróf is. Ezt imént a Keszthelyi László tanításmódjának helyeslésével is eléggé tanusítja.¹⁾ Előtte már huzamos idő óta ismeretes volt a birodalmi kormány törekvése az oktatásügy lendítése iránt. S a nagy kegyelettel tisztelt uralkodó ily irányú szándékainak fogatosítására őt hazafias érzelmei is erősen ösztönözték. — Megfigyelői nőttön növekedni tapasztalák érdeklődését a tanügy iránt. — Mint oly hatalmas főurat nemes önérzete némi vetélybuzgalomra is sarkalhatta arra, hogy inkább előzőleg tegye azt, mit a kor visszautasíthatlan követelményei különben is már elmulaszthatlan teendőül rónak a tehetségesekre.

Élénk érdeklődéséről szépen bizonyít az, hogy nemcsak a vizsgálatokon s az akkoriban még szokásos disputatiókon jelent meg örömet, hanem előkelőbb vendégeit is el szokta vezetni a tanintézet megtekintésére. S ilyesmi most már sűrűbben is történt, mint ez előtt,²⁾ különösen az év enyhébb szakában, midőn többnyire ott tartózkodék. Valóban érdekes részleteket lelünk az évkönyvi s egyéb jegyzetekben azon familiaris jelenetekről, melyekből e nem ok nélkül magasztalással emlegetett dynastának minden bármily szerény minőségű szép törekvés iránti meleg rokonszenve s méltató kegyessége meghatóan túkröződik élénk.

Mennyi alkalom arra, hogy ő ily módon az intézet legbensőbb mozzanatait átismerje s rá valóban mérvadó befolyást gyakoroljon!³⁾

Ezek tudtával már kissé közelebbről is hozzávethetünk a nagy-károlyi tanintézet szellemi állapotához s így az ottani bölcsellettanítás mivoltához is.

13. Volt legyen az a vezérfonal, mely szerint Hyros az ő philosophiai oktatásait tárgyalta, az utóbb említett tankönyvek bárme-

(t. i. 1751. után). Schola disciplinarum Mathematicarum ac Philosophicarum evasit (t. i. Collegium Károlyiense) quae me quoque illarum scientiarum auditoribus numeravit, atque etiam earumdem praecepta tradentem audivit, postquam humaniorum literarum quasi cursum explevissem . . .⁴⁾ (I. Szlopnyay Elek életrajzi vázlatát.) — Hannulik 1768—9. volt ott bölcsellettanuló, 5 pályatársra közt volt Benyák Bernát s Virág Hyacint is, — tanáruk pedig Keszthelyi László vala.

1) Keszthelyit tudományos műveltsége oly kedveltté tette a kegyúr előtt, hogy utóbb házfőnökül kívánta őt oda. (I. Dományi M. rendtört. jegyzetei.)

2) A n.-károlyi társház évkönyvi jegyzetei szerint a templom-építés hadtával gyakrabban érkeztek a grófhöz előkelő vendégek a jeles mű folyamának megtekintése végett, kiknek ő egyszersmind kedves tanintézetét is bemutatta. Ezekről odább lesz még említés.

3) Hannulik jegyzetei szerint a vizsgálati tárgymutatókat s a theseseket, melyek neki fölterjesztettek figyelemmel átvizsgálta s azokra észrevételeket tett, javaslatokat közölt. Tanulékony lelke jó néven vette az őszintén nyilatkozó fölvilágosításokat s azokat szívélyesen viszonzta. — A bölcselleti thesesek mióta gr. Károlyi Ferenc, ki irodalmilag is kívánt hatni, typographiát szerzett, többször nyomtatásban jelentek meg, a kegyuraságnak dedicalva. — Egy pár ilyenen azt is jelezve láttam, hogy a Maecenásul tisztelt kegyúr jelenlétében (o r a m Excmo Comite) történt a defensio.

lyike, már az Révai tanulmányait illetőleg valami nagy különbséget alig tehet. Tudományszomjas hősünk bizonyára nem elégedett meg azzal, hogy csak távolabbi emlegetésekből vegyen tudomást Newton fennen dicsért tanairól. — Lehetőleg közlőrl, a főbb forrásokból igyekezett ő azokkal megismerkedni. S alkalmasint kezéhez is juttatott ilyeseket az ő lelkes tanára, ki mint tudományszerető férfiú szintén örömet áldozta filléreit jeles könyvekre s kinek szintűgy kedve telt abban, mint Keszthelyinek, ha tanulni vágyó rendtársai önművelésök végett az ő könyveit sikerrel használtgatták.

Révainak, ki iránt ily készségének később (még 1793. is) a távolból is szívesen adta tanúságát, kétségkívül örömet kezére járt ily jó kívánságának kielégítésére. Hisz ilyesmire melegen buzdítottatta többi tanítványait is.

Kedves tanáranak ily szívessége hogy ne hevítette volna őt is szintoly buzgalomra, minőre Keszthelyié lelkesítette a mult évben¹⁾ Zimányi Lajost,²⁾ Czverger Józsefet,³⁾ Egerváry Ignácot⁴⁾ az előbbi években pedig Hannulikot s több más közt kiváltképen Kamánházy Ignácot?

Ez utóbbinak tanulási szenvedélyét Révai már Szegeden ismerte,⁵⁾ s most annál inkább hatott rá mindaz, a mit róla a nagy-károlyi laktársak emlegettek, hogy mily nagy buzgalommal foglalkozék itt (1770 – 1.) a bölcséleti tanulmányokkal, mily mélyen hatolt be Newton tanaiba s mennyire igyekezett ez irányban való sikeresebb haladás végett az újabb nyelvek s műveltebb irodalmak ismeretét is elsajátítani.

Deseritzkynek e szép lelki tulajdonokkal díszlő unokáját már tanuló korában példányul szemelte ki bajnokunk s iránta való nagy rokonszenvénel fogva azóta is vetélybuzgalommal igyekezett mindarra, a mit az tőn.

1) I. Keszthelyinek Koppihoz 1773. marc. 19. levelét idézve 241. l.

2) Hálás elismeréssel vallja ezt Keszthelyiről Zimányi évtized mulva is, hogy fölsímvén szellemi hajlamát s tehetségét, bevezeté őt Newton tanaiba. S ezért, u. m.

..... nunc palam Te
Dico mei ingenii Parentem,
Quod Tu severis rite scientiis
Mansuetiores iungere propria
Virtute et exemplo Magister

Non humilis docuisti et auctor.“ (I. St. L. Zimani
„Carmina.“ 1784. 71. l.).

3) Czverger Józsefről, mint igen kedvelt barátjáról és a rend egyik kiváló jelességű tagjáról méltó dicsérettel emlékezik Zimányi; 32 éves korában 1780. Nyitrán történt elhunytá után két vereszetet is szentelt emlékének (I. „Carmina“ 127. és 131. l.). Hasonló dicséretét olvassuk a „Suffrag. Liber“-ben is an. 1780.

4) Egerváry Ignácról egy párszor fordult elő már említés az előbbi fejezetekben. A következőkben lesz módunk vele közelebről megismerkedhetni.

5) Ezt említettük már ez életrajz II. fejezetében; I. 32. l.

Mintegy teljes odaadással a newtoni tanok felé fordult ő is. Ezek költői képzelődésének is valódibb tárgyat nyújtottak, meg becsvágyának is. Hisz ezen irány tartatott ez időtt leginkább a valódibb eruditióra, az exact tudományra érdemesítőnek.

14. Irataiban több ízbeli nyilatkozata vallja a mathematikában lelt nagy kedvtelését¹⁾ élete későbbi éveiben is.

Ez az erős hajlam leginkább itt verhetett gyökeret keblében, s bizonyára fontos tényező volt arra, hogy evvel együtt a physika, geometria és architectura iránt is²⁾ mindegyre erősbödött vonzalma. De a physikára nézve fájdalommal tapasztalta itt az eszközök hiányát s igen búsítá, hogy a Dalham művében oly jól lerajzolt gépeket s egyéb alakzatokat az ábrákon csakis merev tétlenségben szemlélheti s hogy mily nagy baj kísérletek nélkül tanulmányoznia a természettudományokat. Ennek érzete is igen növelte lelkének azon sóvár vágyát, hogy bár csak valamiképen ő is oly szerencséhez juthatna, mint az előbbi időben a rendnek némely kiváltabb tagjai, kik hathatós pártfogások által egykoron a tudomány gyúpontjain s nevezetes városokban szerezhettek magasabb kiképeztetést.

Mily szép hazafias szándéknak megvalósítására fogná ő az ily kedvezményt fölhasználni! — Mert nemcsak azért óhajtana ő különösen a bölcséleti tanokba teljesebb beavattatást nyerni, hogy azzal a hazai tanúgynek mennél hathatósbb lendítését eszközölhetné, jóval túléve a rend mindazon jelesbjein, kik eddig ily törekvéseik által elismert érdemet szereztek s meghaladván a Cörver, Bajtay s Horányi igyekvéseit is; — hanem különösen azért is, hogy a bölcséleti tanokat immár ébredező nemzetének magy ar ul is mennél alkalmasabban értelmehetné.³⁾

1) Nagyváradon 1780. nagy törekvéssel azon volt, hogy a mathesis tan-székét nyerje el, (l. erről egyéb tanuságok közt a Károlyi Antal grófhhoz 1780. aug. 22. és 1781. jan. 10. k. levelét (a Károlyi grófok pesti levéltárában). Ez utóbbiban óhajtasát evvel motiválja: „qui naturae inclinatione solum Mathematicis et Physicis disciplinis rapior.“ — De még 1790. is a „Candidati erigendae eruditae Societatis Hung.“ című tervjavaslatában is ezt vallja magáról: „Potiora sunt eius studia: Philologia, et ea imprimis Patria: deinde Paedagogia, Physica et Mathesis.“ (l. 86. l.).

2) Ezekről több tanuság szóland a következőkben.

3) Ezt a bátor vállalkozását lelkesültséggel adja elő azon érdekes levelében, melyet Nyitráról 1776. nov. 5. írt gr. Károlyi Antalhoz. — Ennek teljesebb ismertetését továbbra halasztva, belőle csak az ide vonatkozó részlelet idézem: „In iis autem, quae sunt huius generis (t. i. a haza javára és dízére célzó) illud putabam potissimum, quia me literis dedi. ut id in re litteraria conserter et praecipue Philosophica, Mathematicaque studia, novo quodam ausu arripiam, excolam et patriae inventuti **patrio sermone primus** proponam: quas artes et scientias, ut caetera praeteream vel exterarum gentium indefessa et praeclara exempla quotidie docent patrio sermone ita posse tractari, ut ex iis in rempublicam et uberior redundet utilitas, et nostri nominis, linguaeque pretium et dignitas multo sit illustrior. Itaque satis mature coepi ego ista colere, ut quod tempus meae vitae reliquum

Ily magasztos vágyakhoz képest nem kevés nélkülözést követeltek helyzeti körülményei.

Habár a szemléltető szerek s kísérleti eszközök hiánya miatt a physikában való haladása nem lehetett is valami tetemes, de iránta való hajlamát ily akadályok sem csökkenték. A matematika iránti szeretete pedig ennek gyakorlatilag is hasznosíthatása végett jelentékenyen fokozta a rajzolásához való kedvét.

Valódi szenvedélyig növekedett buzgalma ez irányban annál is inkább, minthogy némi kilátás sejtelve is ösztönözte erre.¹⁾

Vetélytörekvéséről különben is föltehetjük, hogy ő, kinek becsvágya nem örömet látott maga előtt valakit az egyvívásúak közül, feladatának egyéb tárgyaiban is meghaladni igyekezett pályatársait; de saját nyilatkozatából is van rá tanúság, hogy ő a bölcsellettant egészben s nemcsak úgy, a mint az köteleességében is állott, hanem ezen fölül jóval magasabb célzattal, serényen felkarolta.²⁾

15. Azt a szándékot,³⁾ melyet oly lelkesülten vall imént említett levelében hazafias érzülete sugalmául, alkalmasint elég hathatósan növelték lelkében Dalhamnak tartalomdús tankönyvei. — De kíváltképen befolyásos volt rá ennek már fönnebb jeleztem műve: „de ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi libri III. praecipua Logicae, Criticae, Hermeneuticaeque capita illustrantes,“ melyet — mint a német és angol tudósok részéről is meleg elismeréssel fogadtat Horányi kiigazítva s bővítve⁴⁾ eszméltető célzattal a magyar ifjúság használatára 1770. Velencében ujonnan kiadott és jó sikerrel ajánlgatott rendtársainak tanulmányozás végett. — Mert csakugyan szívesen olvagaták azt nemcsak a philosophiával foglalkozó, hanem a humaniorákra komolyan készülgető s általán alaposabb tanúltságra törekvő rendtagok is.

Hisz Lami szerint „mintegy encyclopaedica logica az és külön-

est, id mihi sufficere possit ad transferendum, expungendum, emendandum, et ad multa alia, quae operosae huiusmodi scriptiones exigunt.“

1) Erről odább lesz szó.

2) Kitészik ez az imént idézett leveléből, melynek tartalma különösen nagy-károlyi tanulmányairól szól.

3) A bölcsellettannak magyarul tárgyalására vonatkozó óhajtása Révainak nem saját eszméje. Ezt akkoron már a rend nagyra érzelmű tanultabbjai mint Horváth Benedek, Keszthelyi László, s Dugonics András szintén kívánatosképen emlegették, csakhogy a megvalósíthatásnak idejét még nem érezték oly közel. — Benyák Bernát is Keszthelyi L. tanárától nyerte ilyesmire buzdíttatását Nagy-Károlyban mint bölcsellettanuló 1768—9.

4) Horányi a Durazzo Jakab grófhoz intézett dedicatiójában így jelzi kiadása indító okát: „... succurrit mihi continuo doctissimi ex Instituto meo Viri Floriani Dalham Liber de ratione recte cogitandi, quem a Britannia et Germania summo plausu exceptum sublatis mendis elegantiore et accessionibus non contemendis auctiore in usum Juventutis Hungaricae typis exscriptum tibi offerendum putavi.“ (J. Flor Dalham „de ratione recte cogit. I.)

féle ismeretnek s több rendbeli tudománynak némi compendiuma; ¹⁾ a lipcei tudós ismertetői szerint pedig mintegy virágos kerten át vezet az a komoly bölcelet felé.²⁾

E szerint tehát a bölceletet népszerűsítő szemelvényezőkhöz számítható még Dalham is, ki azonban e művében verulami Bacon- és Lockenak a bennsőbb vizsgálódásra indító tanai nyomán az újabb gondolkodóknak criticismus felé törekvéseire is élesebben figyeltet.

Mint ilyent Hyros is buzgón ajánlá s követé is előadásában a classica literatura sikeresebb tanulmányozása érdekében is.

E műnek hatását észre lehet venni a rend ekkori tanultabbjainak kézirati maradványaiban. S valóban Révai elmetermékei is jelentősen éreztetik ennek ráhatását.

Figyelemmel átgondolva e mű tartalmát, meglehetősen indokoltnak látjuk Révainak ez idétti fölbuzdultságát a philosophiai tanok egész köre s így azon része iránt is, melytől későbbben nagyon idegenkedék, — különösen pedig azon erős impulsusát, melynél fogva már ekkor mindegyre tudatosabban hatol a philologia felé.

Ha e mű álláspontjánál tovább nem haladott volna is még ekkor ez irányban: egyelőre elégséges alapvetésül szolgálhatott csupán ez is arra, hogy elméjét jól fölszerelve a gyakorlati irányzatú logika fegyverzetével, ezentúl a gondolatokkal s azok közlését eszközlő nyelvvel is mindegyre ügyesebben tudjon bánni, sőt a kritika és hermeneutika tanaiba is még jóval mélyebben hatoljon be a nyelv elemeinek s belsejebb titkainak kutatása végett.

Révai szellemi fejlődése iránt élénkebben érdeklődő olvasóm nem fogja sokallani, hogy Dalham e művével ennyiben foglalkozom itt. Ugyanis sejtheti ebből, hogy hősünk szellemirányzatának s haladási mozzanatainak minden oldalról lehetőleg megokolt kimutatását igyekszem adni. — Ha tán kíváncsiabb elméjét arra indítnák e jelzések, hogy alaposabb egybevetés végett magát a művet is átlapozgassa: úgy még a mondottakon fölül azon bölceleti állásponttól is közelebbi gyanításhoz juthat, melyre hősünk ezennel helyezkedhetett, — meg a mult századi oktatásról és tán még egyébről is hasznos ismeretet meríthet abból.

16. Már csak annak jelzése végett is szükségesnek láttam bajno-

¹⁾ „questa è une specie di Logica enciclopedica, ed ogni arte e scienza può trovarvi il conto suo, e specialmente la Teologia, essendo come un ristretto di varia e multiplce erudizione.“ (l. Horányi u. o. XXXIX. l. — a „Novelle Lettere di Firenze-ből.

²⁾ l. u. o. XXXVII. l. „Sint igitur hae quasi lineae praestantissimi libri ductae, qui philosophiam ita eleganter exponit, ut per hortos elegantissimos ambulare videamur. Est etiám sane sua laus asperioribus. Neque enim indulgendum est genio, si philosophari velimus; sed tamen opus est exstare bonos libros, qui mitigato aspero, philosophiam nobis amoenam reddant. Qua in re postponendus nulli est acutissimus Dalhamus . . .“ (V. ó. Horányi „Scriptores Sch. Piar. I. 6r5. l.

kunk ez oldalú igyekvését behatóbban nyomozni, hogy tüzetes tanulmányainak ily aránya, — realis és idealis irányának ily párhuzamos menetével — nem igen szolgáltatott okot arra, hogy szellemi egyensúlyát téveszsze.

Azonban Révai tudomány-sovár becsvágyát azon impulsusok, melyek ez időtt már mindegyre gerjesztőbben nyilatkoznak, oly szeretlen törekvésekre izgaták, melyekért ismét súlyosan kellett lakolnia.

Ismeretszomja a — vízkóros bajához lőn hasonlóvá. Olyasmit kellett tapasztalnia, hogy — *quo plus sunt haustae, plus sitiuntur scientiae*.

Nem elégelte ő meg, hogy tüzetes teendői mellett, melyek magokba is eléggé igénybe vehették erejét, Hyros időnként a neki oly kedves *classica* literaturáról társalga velők s vele különösen, hogy abba mélyebben beavassa; hanem a Keszthelyi tanítványainak igyekvésén is túl akarván tenni, nemcsak a francia, de még e mellett az olasz nyelv és irodalom ismeretében is mennél tetemesb haladást kívánt tenni.

Irodalmi aspiratiói s tudományos célzatai — alkalmasint az idő jelenségeinek sürgetését is érezvén, — mintegy lázas buzgalomra zaklaták.

Tudásvágyát a bölcelettan különböző tárgyai is többfelé vonzották s a némi homályból kifejlendező eszmék még inkább hatványozták egész a telhetlenségig. — Mind emellett még eddigi poetikus hajlamán sem akart túladni, habár Hyros javallata folytán Cicero tanulmányozását is mindegyre érdekesnek találta s időnként űzte is.

De ily szellemi mohóságát nem sokára itt is szintúgy mint két év előtt Tatán ismét meg kellett lakolnia. — Ideges szervezete megsínlette túlfeszített megerötetését, különösen az enyhébb évszak folytán, midőn az akkoron még igen mocsáros vidék holmi *malaria*-félével is tetézte lázas állapotát.

Physikai környadozása *psychicumára* is visszahatott. Ezt egyébként még tán sokkal inkább támadták meg némely családi gyász esetek, melyek zennel fölöttébb érzékenynyé vált kedélyére igen nyomasztóan hatottak. Testvéreinek elhunytá után özvegy anyja is sírba szállt. Csupán egy nővére maradt fenn, kinek sorsa iránt nehéz aggodalom szállta meg szívét. E szomorúságait búsan panaszolja a *Josephus Sincerus Arabonensishez* intézett elegiában. ¹⁾

¹⁾ l. „*Latina*“ L. I. eleg. 7.

„*Et quorum debebat adhuc mors parcere vitae,
Iniecit celerem fratribus illa manum.
Ah! quae natorum morientes pressit ocellos,
Et cineri mater dona suprema dedit:
Haec etiam demum iusto non funere rapta,
Accessit lacrimis ultima causa meis.*“

Psycholog olvasónk részletezés nélkül is könnyen elgondolhatja, hogy ennyi bajnak összecsoportosulása olyan érzékeny természetet, minő bajnokunké, valóban nagyon is próbakőre állíthatott, — kiváltképen akkor, midőn oly magasra vívó szenvedélye egyébként is mintegy kétszeresen győtrő testi és lelki szenvedésbe ejtette.

Csodálkozunk-e ezek tudtával azon, hogy a lélekemelő s erősítő bölcelet tanainak oly hön felkarolása dacára szívének olykor nagyon is csüggeteg elérzékenyülését vallják képzelmi productumai?

E válságos állapotának olykor valóban igen komor színezetű kifejezését adja Nagy-Károlyban kelt versezeteinek némelyike úgy annyira, hogy efféle túlzott expectoratióival nem egy téves fogalmat is támasztott valódi állapota iránt.

Már csak ezért is a tárgyi valóság érdekében mennél figyelmesebben szemügyre kell vennünk e viszonyokat.

Határozott datum hiányában e családi veszteségek történéseit csak imez elegia szerint tarthatjuk ez időbelinek. — Azonban azok közvetkezményének hatása nagyon is ide szól. Ki volt sajátképen ez a Josephus Sincerus Araboniensis név alá rejtett jótevője, eddig csak némileg gyanítható. Talán még sikerül róla bizonyosabb tudomást szereznem.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XIII. Révai elegiái,

melyeket Nagy-Károlyban írt 177³/₄—177⁵/₆.

Borongóssá lett érzelmei legelőbb a Kamánházy Ignác halálának hírvétele után írt latin elegiában¹⁾ látszanak jelenkezni.

Arra gondolva, hogy mennyire kedveltje lehetett eszményies hajlamú bajnokunknak ez a kiválóan szellemes ifjú, ki feddhetlen erkölcsű mivolta, fennsőbb tudományokért mintegy rajongó lelkesültsége s e mellett igen meggyerő szendesége miatt közkedveltségű vala, kit ő már Szegeden tanuló korában mintegy követendő példányául tekintett s valóban vetélybuzgalommal követett is, — ezt tudva, természetesnek látandjuk ily kedveltjének oly korán történt elhunyta fölötti borongását még úgy is, ha ezen kívül ekkor semmi egyéb nem bántaná kedélyét.

A 24 éves, az oly fennkelt lelkű s magasztos irányzatú kortársnak még élte legjavában sírba hanyatlása mennyire megdöbbenhette a hasonló feltörekvésű Révait saját állapotára nézve is!

Valóban ez az elegiája annyival jellemzőbb az ő bel-állapotára, mert abban lelki példányát tüntetvén föl, nagyon érezteti ön-alanyiségára reflectálását.

Révai kesergését Kamánházy kora kimúltán méltó elérzékenyülésként tünteti elénk azon egy pár vonás is, melyet a széplelkű ifjúról a rend elhúnytainak emlékét megőrző könyvbe²⁾ íglatva

1) I. „Latina“ L. I. eleg. 9. „In praemature obitu magnae spei iuvenis Ignatii Kamánházi e Scholis Piis, dum Nitriae Theologiae studeret fato erepti 1774.“

2) Révai baráti kegyeletének nyomósb igazolása végett érdemesnek vélem róla a rendi elismerés nyilatkozatát egészben átjegyezni, mely így szól: „Pro aa Cl. Ignatii Kamánházi a S. Stephano in Rel. nra professi, patria et dioec. Nitriensis, Juvenis ob Institutum et studiorum amorem spei ac exspectationis maximae, qui absolutis summa cum ingenii commendatione Philosophiae ac Matheseos studiis, dum pari laude atque industria in Domo nostra Vaciansi

lelünk, s melyek közvetve egyszersmind bajnokunk érzületét is dícséretesként jelzik.

Úgy is mint valódi s mély érzelmek ömledézése, úgy is mint viszonyainak visszatükröző képe — ez idétti szellemi termékei sorában — különös figyelemre méltó e valódi elegia, mely első keletkeztekor tán sikerültebb lehetett, mint a minőül az átdolgozás után látszik. Ugyanis a földi létnek azon túlsötét színezése a végén csak utóbbi adalékkal járulhatott hozzá, mint későbbben már beteges állapota miatt elkomorult kedélyének ömledéke. Valamint annak magyarrá fordítása az ő jelzése szerint is¹⁾ szintén későbbi dolgot. Alkalmasint csak az őszi tanszünet folytán készítette ezt, midőn inkább érkezhett efféle még küzdelemmel járó magyar verselésre.

Érzelmeit annyival inkább foglalkodtatá huzamosabban e baráti emlékek két nyelven is maradandósítása, minthogy ebben egyszersmind saját anyai világát kívánta tükrözni, t. i. hasonlóan magasra feltörekvő szellemét és e miatt sínlő testének szenvedését, mely szintén a halál gondolatával készletti foglalkozni elméjét. Mindebből azonban nem valami erősen rí ki a halálvágy. A földi bajokból való kiszabadulás a végén inkább csak gyöngéd érintése annak, hogy tán őt is majd csak a halál segíti ki e bajos életből.²⁾

2. Ami ezen kívül az első évi otléte folytán termettként van jelezve, még a Kamánházy kimulta fölötti kesergésnél is kevesebb érezteti kedélyének nyomott hangulatát.

Magyar versei közt még két alagya van az itteni első tanévről datálva, és pedig a Catullus dalának párversekbe öltöztetett átdolgozása még 1773-ról,³⁾ a másik pedig Benitzki éneke a mulandóságról,

Grammaticae atque Syntaxi docendae incumberet, phthysi afflatus ac demum Nitriam velut ad patriam nativumque aerem studiorum Theologorum, sed praesertim valetudinis gratia dispositus, nihil proficiente sollicita tam suorum, quam et Medicorum cura, post toleratas 5 fere mensium spatia magna animi constantia aegritudinis molestias, sacramentis munitus placidissime expiravit Nitriae. 22-a Jannarii 1774. anno aetatis 24. relig. 8-vo (I. Liber Suffragiorum seu Compendium vitae Defunctorum 1774.)

1) I. „A Magy. Alagyaéknak első könyvek“ 1778. 17. l.

2) „Fortunate nimis! tanta haec incommoda vitae Effugere, et te hilari contigit esse loco.

Quin Superi facitis, nam vos haec iura tenetis.

His me etiam miserum fluctibus eripitis.“ („Latina“ 34. l.)

A magyar fordításban a sötét színezést még inkább erősíteni igyekezett.

3) E dátumot azonban feledésből-e vagy szándékosan? de valahogy kortévesztve jegyezte Révai „elegyes versei“ közt (I. 12. l.); mert az első kiadásban (I. „Magyar Alagyaéknak I. könyvek“ 14. l.) e 10 distichonból álló elegikus enyvelgés ily fölrattal fordul elő: „Raab Albert szerzetes édes atyafi mulatságos madaratskájának haláláról V. K. V. Katullus ama versének hasonlatosságára: Lugete, o Veneres, Cupidinesque, etc.“ — és pedig az év datuma nélkül, habár ott is a Benitzki énekének paraphrasisa előtt. — Az 1773. évről kelteztést azon tényadat vallja hibásnak, mely szerint Révai csakis 177⁵/₆ tanévben volt Raab Albertnek laktársa, előbb távol laktak egymástól s nincs is rá adat, hogy Révai

szintén magyar distichonokba foglalva. Ennek első felében híven követi Benitzki gondolatmenetét, a többiben azt némi kihagyásokkal megkurtítván a végén erkölcsi intéssel toldja meg¹⁾; ez eléggé gördülékeny könnyűsége mellett is inkább csak afféle tünődésének, minő már a Csanád romjairól²⁾ dallott elegiában is nyilatkozott volt, mintegy ismétlődése, most Benitzki „riihmusai“ szerint per enumerationem partium föleresztve, tán egy kis metrikus verselési gyakorlat végett is alkalmasint az őszi tanszünet valamely méla perceiben készülhetett; példányát nem haladta meg, élénkségre utol sem érte azt.

Ily kevésből (összesen 3 darabból) áll magyar múzájának productiója Nagy-Károlyban; mert a mi ezek után következik magyar versei közt, az már Nyitrán született. — Lehet hogy a bölcséleti tudományokért való sűrűsége s a fönnebb érintett komolyabb irodalom felé célzása, vagy olykori betegeskedése miatt szorult az a Veszprémben oly igen fölgyladt szándéka háttérbe; vagy tán az elfoglaltsága közben kevésbé sikerültek³⁾ utóbb elvetette, nem tartván érdemeseknek a kiadásra.

Latinul azonban sokkal könnyebben folyván gondolatainak s érzelmeinek kifejezése, a „Latina“ közt ez évekből 9 elegiát látunk és két epigrammát. — Mindezek közül csak a Kamánházyt gyászoló és a Perczel s Dugonics pályázati győzelmére készült lelkes applausus⁴⁾ van az első évről keltezve. Gondos egybevetésünk szerint alig is vehető ezeken kívül több ez évi productumnak.

3. Nem mondhatom, hogy a Perczelnek s Dugonicsnak az egyetemi tanszékre kineveztetését megzengő elegia épen semmit sem éreztet

Raabot előbb ismerte volna. — S ha csak azt nem tesszük föl, hogy az előbb készült átdolgozást utólag alkalmaztí Raab A. madárkájának kimultára, úgy a tényadat cáfolja dátumát. Ezen anachronismusára azért is szükségesnek láttam figyelmeztetni, mert van még több olyan versezete, mely habár dátum nélkül, de tévesen sorozva, nem csekély tévedést okozhat viszonyai iránt. Ilyen például a „Latina“ közt a L. I. eleg. 4. „In scriniorum Compilatorem“ mely keltének jelzése nélkül állítva tatai és veszprémi termékei közé, nem ok nélkül támaszt olvasójában habozást R. viszonyai iránt. — Ilyennek látszik a körülmények egybevetése szerint a L. I. eleg. 7. „Josepho Sincero Arabonensi Viennam“, mely sorozata szerint Veszprémben keltnek látszhatik, de tartalma utóbbinak mutatja. — Hősünk viszonyainak lélektani vizsgálatában tetemes különbséget okozhatnak ly fontos apróságok.

1) Nints állandóság, nints itten semmi valóság,
Égbe siess, ezt mind ott leled, égbe siess.“

2) „Latina“ L. I. eleg. 2.

3) Hogy minő küzdelembe kerülhetett neki ekkoron még gondolatainak s érzelmeinek a magyarban ujonnan használni kezdett méretes versekbe foglalása, erre nézve bizonyosságot nyújthat a Kamánházy halálára előbb latinul írt s aztán magyarra is áttett elegiájának egybevetése. — Toldy F. szerint is ez „az összehasonlítás élénken érezteti, mennyit törlött le a nyelvvvel vesződs az eredetinek friss hamvából.“ (l. Toldy F. életrajzi töredéke Révairól, X. f.)

4) l. „Latina“ L. I. el. 10.

nyomott hangulatából. Bele szívárgott biz ebbe a magasán fello-
bogó lelkesedést tolmácsoló diadal-énekébe is egy pár csepp az ő
kesernyés érzéseiből¹⁾; de ez alig észrevehetővé mosódik el a rendje
két jelesének győztes pályázata által fölhangolt örvendezésében.

Nincs miért kételkednünk a két kitűnő rendtárs iránti tiszte-
lete valódiságán; de ezen öröm nyilvánításában van valami része a
saját keblében fölillant ifjú reménynek és így egyszersmind az
ő titkos óhajának is, mely azonban mily jásoni megpróbáltatásokon
át juthatott csak nagy későn, már élte alkonyán a megvalósuláshoz!

Hogy illetően aspiratio már ekkoron dereng vala keblé-
ben, azt a Károlyi Antal grófhoz 1776. nov. 5-én kelt leveléből
eléggé sejtetni s a mellett ezen applaususból is.

Ezen elegia méltán vehető ez irányban tett eddigi haladása
mérfokául s egyszersmind e nemű termékei közt a kiválók közé
sorozandó.²⁾ — Alkalmi költemény, de nem mondva-készült s jó
távol áll az efféléktől; valódi költői tehetség szüleménye.

Előttünk, — midőn épen lelki világának mozzanatait mintegy
apróra kutatjuk, — ez is jelentősen nyilatkoztatja bajnokunk alanyi
valóját. — Dicsőség felé lelkendezése,³⁾ a matematika és physika
tanulmányaiban való gyönyörködése s a newtoni eszme felé törek-
vése föltetszően tükröződik benne.

4. De mily felőtli visszásságban tűnik a nyomozóbb figyelem
elé lelki tevétségeinek fejlődése! — Míg elméje ismeretekben gazda-
gulva a tudomány magaslatait sikerrel méregeti, szép ízlése fokon-
ként nemesbül s bíráló ítélete hathatósan élesbedik, — az alatt
szívvilága ím mily kevésbé bír ily szellemi emelkedésének részesévé
lenni! — Földéülés helyett mindegyre elborulóbb érzelmek küzd-
helyévé válik!

Behatóbban átvizsgálva e három év folytán költött latin ele-
giáit, — melyekben közvetlen ömledezéssel nyilatkoznak érzelmei,
— mintegy sötét fonalként látjuk azokon áthúzódni kedélyének nő-

1) „Jamque leves elegi, qui me mea fata dolente,
Nescio, quid moestum plangere semper amant:
Exigua in populo pars magno adsurgere certant,
Coram et laetitiae promere signa suae.“ (l. u. o. 37. l.)

2) Erre különösen rá illik az, a mit Toldy F. ekkori latin verstermékeiről
mond, — melyek számarányra nézve is négy annyit tesznek, mint ekkori magyar
versei, — s míg ezek inkább fordítmányok, amazok „eredetileg készültek, me-
lyeket melegség, közvetlen ömledezés s a kifejezés finomsága és
nemessége tüntetnek ki.“ (l. Toldy F. u. o. X. f.)

3) Magnae animae! patrios scrutari et scandere coelos,
Et similes supero vos iuvat esse Deo.
Taedet humi re-
sisse humiles, inhonora putatis
Haec, quae isto adstricti carcere perpetimur.“

Vindobonae non Berterium dolet esse creatum,
Non tibi Cailaium, Gallia culta, tuum.“

vekvő borongását, mely a szeliden tűnődő búslakodástól egész a búskomorságig fokozódik,¹⁾ és az 1776. (?) évi születés napján írt merengésben²⁾ mintegy legmélyebbre szálltnak látszik.

Különösen 3 latin elegiája fokonként jelzi kedélyének időnkint növekvő elkomorodását.

A Kamánházyt gyászolóban már 1774. túlságosan sötét színben látja a földi életet,³⁾ talán azon eszményi világhoz képest, melyben lelkét szellemi foglalkozásai mindinkább meghonosíták? — De az — még költői hyperbolismusát sem számítva le, melyet pathetikus ömledése máskor is nem ritkán használgat, — egyéni viszonyaira még sem vonatkozik oly közelről⁴⁾ s oly határozottan mint az 1775. Fray Ferenchez írott epistola,⁵⁾ melyben panaszai már határozottan vallják alanyi küzdelmeit. Erős kifejezésekkel említi kínzó gondjait, gyötrő fájdalmait, melyek annyira tépik s emésztik keblét, hogy miattok már önmagáról és kegyeleti tartozásairól is megfeledkezik.⁶⁾

E kis epistola azonban csak is alkalmi indokú hevenyészett legfiatalabb laktársához⁷⁾ intézve kérlelésül azért, hogy nevenapját nem üdvözölte előzőleg. Rögtönzött kelte mentheti, hogy hamarjá-

1) „Érezni, hogy míg magyar versei még most csinálva voltak, az mi keblét bántotta, mi égette és fáj, latin verseiben önkényt s belső szükségességgel fakadt ki, mert még ekkor latinul gondolkozott, érzett s így latin versei képezik még most az életerő kútforrásait is. — Ezeket pedig ím! valami nagy lelki fájdalom nyomai vonulnak keresztül, mélyebb és komolyabb annál, melyet a tatai csörge patak susogása enyhíthetett.“ (I. Toldy F. i. h.).

2) I. „Latina“ L. I. elegia. 13. „Die Natali VI. Calendas Martias Karolini 1776.“ (az odább említendők szerint 1775. írhatta ezt.)

3) „Hic odia, hic lites, hic desperatio sedem

Obtinet, et curis adsidet anxietas.

Hic fera monstra rigent, dirarum hic agmina, vultum

Horrida tetricitas, attonitusque pavor

Hic hiat ore fames avido, hic sitis arida lanquet

Imperiumque tenent morbus et atra lues.“

4) Meglátszik ez különösen az utóbbi distichonból, valamint az erre következő alábbiából is, hogy inkább csak általában jelzi az élet nyomorúságait, melyekből kiszabadulhatni s jobb létre átköltözhetni szerencse.

„Fortunate nimis! tanta haec incommoda vi: a e

Effugere, et te hilari contigit esse loco.

5) I. „Latina“ L. I. eleg. 11.

6) „Carnifices curae, luctusque, animique dolores

Usque adeo pastu pectora dilaniant:

Immemor ipse mei, penitusque ereptus ut essem,

Nec possim officiis advigilare piis“ („Latin“ 43. l.).

7) Fray (Frey) Ferenc győri fi sz. 1753. — a szerzetbe lépett 1772. okt. 22. — az 1774 5-diki tanévre tétellett Nagv-Károlyba az alsóbb osztályok tanítására. Ezt az elmés, szívélyes és mindig vidám kedélyű ifjút Révai különösen megkedvelte. Jó viszonyuk továbbra is fönmaradt. — Fraynak némely levelei (12 darab 1803. dec. 3. — 1806. sept. 15. a nemz. muzeum kézírattárában — I. Révai Commerc. epistol.) Révai élte végéig tanuságot tesznek szíves barátságáról, melyről annak idején illő méltánlyással fogunk megemlékezni.

ban túlerős érvekkel találta excusálni mulasztását. De miután nyilvánosságra juttatott latin elegiái közé fölvette, a Nagykárolyban keltekkel együtt ezt, — a különben tán csak pillanatnyi szeszély szüleményét — is tanuságul szólaltathatjuk ottani kedélyállapotáról.¹⁾

5. Az 1776. (2) évi születés napjára datált, — 25 distichonból álló — elegia pedig már nagyon is sötétes színben tünteti elénk kelvilágát.

Ebben sorsával, de különösen helyzeti körülményeivel való elégedetlensége igen is kirívóan nyilatkozik. „Nem örvendhet születése napján oly mostoha állapotában, hol már harmadévre siránkozik,²⁾ hol a búgondok s bajok annyira környezik, hogy az alvilág rémeit és szörnyetegeit láttatják vele.“ — És mintha csakugyan valóban megjárta volna az alvilágot, elmondja mintegy emlékezve onnan való látványait.³⁾ S aztán fölsohajt, hogy miért kell neki olyasfélétet látnia maga körül is.⁴⁾

Ezért engesztelőleg fordul születési csillagzatához, (Natalis) ne nehezteljen rá, hogy születésnapját szíve kegyeletéhez illőbben⁵⁾ nem ülheti meg ez átkos helyen, honnan minél előbb távozni óhajt máshová, hol kegyeletesebben ülhesse meg világra-jöttének napját.⁶⁾

1) Toldy F. is számba veendő adatnak találta a belőle idéztem versek 3 elsejét s úgy látta, hogy Révai e nyilatkozatában „már valahára háttért nyertek“ azok a sötét világnézetet kifejező versek a Kamánházyt gyászoló elegiája végén. (l. fönnebb idézve.)

2) „Flevi ego, nec flendi finem spes attulit ulla:
Hei mihi! iam mecum tertia luget hyems.

3) Heu! quae spectra animo conspicio attonito,
Tristibus illa sedent, meminì, penetralibus Orci,
Devotum fato iussa sedere locum.
Illic sunt furiae discordi lite frementes,
Illic invidiae pallet opaca specus.

Illic suspicio, quaesito laesa dolore,
Curaeque ultrices vulnera ficta gemunt.
Et malesvada fames, vix vel cuncte et ossibus haerens,
Pauperisque aegrum moeret aperta sinum.

Taedia sunt illic vitae, diversaque mortis
Inter ferales adstat imago faces.“

4) „Hei mihi! cur eadem tectis visuntur et istis
Et pendunt poenas impia bella suas?
His obiecto et hic monstris: ignoscite fasso:
Hic ego pallentem suspicio esse Stygem.“

5) Culte mihi semper Natalis, nunc sine thure
O! non iratus, non mihi durus abi.

Non favet iste tuo locus exsecratus honori,
Et, puto, te visu terruit ille suo. — — —

6) Tandem rumpe meo circumdata vincula collo,
Auspiciis natum me iuvat esse tuis.

Ocyus invisá me clemens eripe terra,
Dissimilisque alia tu mihi sede veni.
Hic melius cantu genitalia tempora dicam,
Reddam et neglectis debita dona focis.“

Ez azonban csak száraz vázlata a dúlt kedélyből fakadt ömlengésnek, melynek eredeti szövegét alig olvashatja szánakozás nélkül, ki hősünk iránt rokonszenves érzelmű.

Mennyivel inkább zokon eshetik a psycholog vizsgálóra a meghasonlott kedély ily szomorító nyilvánulásának belsőbb forrásait föl kutatni! — Pedig erre nagyon is késztetik e különben indokolhatlan kifakadások, ¹⁾ — melyeket hősünk jelentősbekké tett az által, hogy a 1½ évtized mulva közre bocsátott „latinák“ közé fölvette. Habár a „residua invenilium“ címmel, ²⁾ meg a „praefatio“-ban vallott indító okkal ³⁾ némileg lapítja ⁴⁾ ezek jelentőségét, de a nyilván elé hozással mégis tényleg erősíti, s mintegy élettörténete okmányává érvényesíti.

Amúgy magában véve e monologszerű magán zúgolódás szintűgy megjárhatná olyatén momentán kedélyzajlásnak, minőt később is nem ritkán ömlesztett papírra fölháborodott indulatának csillapítása végett, különösen bizalmas barátaihoz intézett leveleiben, ⁵⁾ hogy fölzúdult haragját kissé kipattogván, nyugottabban folytathassa dolgát.

Mint ilyenféltre mentségül szolgálhatna, hogy a háborgó indulat miatt fölgyuladt ifjú képzelem holmi rokonnemű olvasmányi reminiscentiákkal ⁶⁾ is fölárasztva, a már ekkoron dívásnak eredt érzelgéssel ⁷⁾ s meg másrészt a nyers természet nyilvánulását is jogosítgató ⁸⁾ költői szellemmel alakíthatta e részint siránkozó részint szidalmazó ömlengést elegiává.

Ámde így az irodalmilag is szándékosan maradandósított, meg a válságos következmények által is nyomósított nyilatkozványt komoly tanuságul kell tekintenünk, — annál is inkább, minthogy helyzeti viszonyainak figyelmes nyomozása csakugyan rájuttat azon

¹⁾ L. a 261. l. jegyzeteiben.

²⁾ L. „Latina“ 8. és 11. l.

³⁾ U. o. 9. l. „... ita igitur haec in lucem edo: ut hoc solum ostendam, me in his (t. i. latinis) etiam, fu sse aliquomodo versatum; minime vero ea mente, quasi haec ego, nescio, ad quam amussim exacta esse putem, Orbique Litterato ut perfecta ipse ultro obtrudam.“

⁴⁾ Különösen avval, hogy indirecte minte y éretlen termékeknek vallja a „Latina“ I. könyvébe foglalt ifjúkori verse-t. „Collegi, quae colligi poterant, duobusque Libellis ita distribui, ut prior Residua Juvenilium, alter autem Maturiorum Collectanea complecteretur.“ l. u. o. 8. l.

⁵⁾ Több ilyen van a Painterhez írottak között, melyekről a következőkben bővebben szólunk.

⁶⁾ V. ö. Virg. Aen. VI. 276. Hogy mily élénken foglalkodtaták képzelmet olvasmányai, eléggé kitetszik a Ráthóthi Pálhoz intézett elegiából. L. „Latina“ 24. l.

⁷⁾ Habár a hírhedt Siegwart még csak szülemelőfélben volt ekkor, de Werther már megjelent 1774. Az ilyesekre való fogékonyság pedig nagyon meg volt e korban.

⁸⁾ Az úgynevezett „Naturpoesie“ ürügye alatt a nyersség is mindinkább kezdett lábra kapni a német irodalomban. — Bajnokunk ugyan valami nagyon közeli érintkezésbe aligha juthatott e távolból fuvalló szellem lengedezésével; azonban érintetlennek sem mondhatjuk. Ki fog ez tetszeni a következőkből.

komolyabb háttér valóságára, melyet a keserű soliloquium némely kifejezése is eléggé gyaníttat.¹⁾

Igen is, tényadatul kell azt fogadnunk, még pedig olyanul, mely hősünk életének egyik legválságosabb momentumát jelzi. S mint ilyent nem is elég csak úgy általában méltatnunk, hanem alaposan meg kell annak belsőbb indító okait is vizsgálnunk, sőt az összerű viszonylatokat s körülményeket is elfogulatlanul nyomoznunk, hogy mind ezek részrehajlatlan egybevetéséből állíthassuk ki illetékes becslését a tárgyilagosságnak érdekében.

6. Ily lélekbenjáró dolog földériteése nagyon megérdemli a még oly küzdelmes kutatás fáradságait is.

De a huzamos nyomozás eredményének előadása is rászoruland az olvasó türelmére, melyet azonban tán némileg megengesztelhet az, hogy hősünk viszontagságainak eme mintegy nodus gordius-féle csomója megoldásából további pályája nem egy eddig talányszerűnek látszott viszonya nyerendi kellőbb megvilágíttatását. — — —

Bármint legyen, e tudattal vállalt feladatom nagyon készlet arra, hogy nyomról nyomra kísérem hősöm szellemlépteit habár tüskén bokron keresztül is, sőt még avernusi bolyongásától sem riadva vissza, honnét ama rémalakok emlékét hozta föl; hisz Virgilius szerint

„ . . . facilis descensus Averno (Aeneis VI. 126.) . . . ”

Előleg is megnyugtathatom a részvétes olvasót, hogy Virgilius és Dante rémes látványaihoz hasonlókkal nem fogunk találkozni.

¹⁾ Tandem rumpe meo circumdata vincula collo . . . “ („Latina“ 46. l.)

XIV. Révai panasza.

1. Ezen időszakban kelt elmeművei különösen érdekelhetnek azon tekintetből, hogy érzelmeinek e válságos forrongását illetékesebben fölfoghassuk. — Ekkori elegiái leginkább túkrözik alanyi mivoltát. — Ezeket csakugyan erős belső inger, mintegy ellenállhatlan szükségesség szülte. Dissonans hangulatai is azt vallják, hogy visszatartatlan érzelmei törnek ki bennök. — Ezért igénylik e búdalok észlelőbb figyelmünket mind költői lényegének, mind egyébkénti érületének lélektani becslése végett.

Nem ok nélkül lett és maradt is Révainak mindvégig legkedveltebb verselése az antik méretű elegia. — Ez a sajátképi mivolta szerinti panaszdal¹⁾ felelt meg leginkább az ő érzékeny kedélyének, melynek hevesebb fölindulásait oly készségesen ömleszti költői venája a kivált latinul könnyen rögtönzött distichonokba. — S holott erre inkább kedélyzajlásának csillapítása végett vállalkozik elméje, hevenyében olykor annyira túlozza panaszait, hogy ezek miatt a kevesbbé kiméletes ítélő könnyen rámondhatná a kislelkűség jellemét.

Méltányosabb szempontból véve azonban legyen ez inkább oly gyöngesége, melyet — mint egyébként erős lelkülete árnyoldalát — okadatolnunk illik, minthogy csakugyan van is mivel fődözgetnünk. — De e végett még visszafelé is kell vetnünk egy-két pillantást.

2. Már élete kora tavaszán mélyen meggyökerestek érzékeny szívében oly fájós érzetek, melyekből később is bőven sarjadhattak a búvirágok.

Midőn érzelmes atyja az előkelő névrokonokat emlegetve nem titkolt büszkeséggel hangsúlyozá főbbrendi leszármazását, de egyszersmind bús fohászokkal panaszlá a családi származattól elütő

¹⁾ Versibus impariter iunctis querimonia primum,
Post etiam inclusa est voti sententia compos“ (Horat. Ars poet. 75—6.)

mostoha sorsát, ezzel eléggé beoltotta fia szívébe is ezt a keserű érzéssel vegyült büszkeséget. — Az ily apai sohajtozásoknak olykor nagy horderőjű befolyásuk van kiváltképen érzékenyebb szívű s tehetségesebb elméjű magzataikra.

Ez az érzelmi föllengés a családi inség keserúségeivel vegyülve mélyen edződött a gyermek Révai keblébe. Az apa ideges természetével együtt efféle emlékek képezvén örökségét a szülői házból,¹⁾ bizonyára sokszor újultak föl ifjú merengései közben, különösen midőn tehetségeinek sikeres fejlődésével már érezni kezdé, hogy mennyivel előnyösebb volna neki kedvezőbb viszonyok közt születetnek lennie.

Egyrészt hathatós ösztönül szolgálhatott efféle érzés a tanulás általi föltörekvésre, de másrészt elég fájdalommal vegyíthette a szorgalma által kivívott siker feletti örömeit.

És miért ne járulhattak volna ehhez tanulói pályáján is olykor sanyarú élmények, habár a szülék tehetetlenségét áldozatos buzgalommal igyekeztek pótolni az ellátásáról is lehetőleg gondoskodó tanférfiak? — Hisz vékony módú létökre ők is többnyire csak közvetítőleg eszközölhették segélyeztetését.²⁾ S már az is eléggé zokon eshetett az önérzetességre korán hajlamos ifjúnak, hogy míg akárhány gyarló pályatársa érdemetlenül örvendhet jobb sorsnak, addig ő kiváló szellemi előnyei mellett is csak kegyelmi adományként kapja, vagy tán olykor a tanulásban való előhaladásának némi hátrányára eső szolgálattal bajosan szeresheti önfenntartása kellékeit.

Ily fájós érzeteit idővel mind jelentősebben mérsékelhették azon reményei, melyekkel fejledező tehetségeinek s ernyedetlen szorgalmának sikeres eredményei biztatók. — De jóval inkább háttérbe szorulhattak azok különösen akkor, midőn Karaba Ágoston a poesis megkedveltetésével az eszmélő ifjú felsovárgó vágyait eszményibb célzatok felé irányozta. — Ezzel mintegy új életbe varázsolta át a csüggedező ifjú lelkét. — Kitétszik ez saját nyilatkozatából.

A derék tanítóra s a jeles tanítványra nézve egyaránt érdekesen jellemző vonásokat tartalmaz Révainak azon szép elegiája,³⁾ melyben e szellemi befolyásoltatását tükrözi.

3. Adataink meglehetősen mennyiségű anyagot szolgáltatván mindkettejök behatóbb ismertetéséhez, ezek egybevetése után némi reflexióval mintegy eleven képét látjuk abból azon nagy horderőjű hatásnak, melyet Révai vallomása szerint Karaba Szegeden 1768. az ő lelkületére gyakorolt, szívébe oltván a költészet és tudomány — mint multhatlan értékű szellemi kincsek — olyatén tiszta szeretetét, mely az általok nyerhető hírkoszorún kívül egyéb pályabérre

¹⁾ L. I. fejt. 9. l.

²⁾ U. o. 13. l.

³⁾ „Latina“ I. eleg. 14.

nem számít, sőt érettök nagylelkűen mond le a mulékony javak utáni vágyódásról.

Bajnokunk jó mentora, mély belátású psychologként pillantott a becsvágyó ifjú lelkébe, s élesen észrevette abban a nagyra-termettség csirái közt azon gyanús rügyeket is, melyek az oly sok szépre s jóra való tehetékek mellett egyszersmind méltó aggodalmat kelthettek az iránt: nem fog-e mindaz a sok szép tehetség kárba veszni, ha a körülmények balra fordultával emezek jutnak erőhatalomra. Biztos szemmel fölismervén az ifjú keblében rejlő büszke önérzet, a hazafiságra gyulékony lelkesedést, sőt szívós kitartásra képes szenvedélyt, — nem ok nélkül félthette őt oly ambitio felé törekvéstől, mely kétes eredményeivel neki is aligha válhatik javára, a haza szellemi ügyeinek pedig valóban tetemes kárát okozhatja.

Karaba, a tudomásunk szerint nem csak hazafias, hanem jó magyar érzelmű¹⁾ tanférfiú becsületes számítással s valóban atyai féltékenységgel igyekezett a nagyon értékesíthetőkül fölismert lelki tulajdonokat a hazai szellem-ügy javára biztosítani. Növendéke becsvágyát úgy buzdította a költészet s tudomány magaslata felé, hogy az ez által elérhető szellemi emelkedés- és dicsőüléshez képest silánysággként láttatá vele mindazon földi előnyöket, melyekhez a mulandó javak juttatnak. — Ezzel a szellemi kincsek önzetlenül tiszta s magasztos szeretetére kívánta fokozni érzelmeit.²⁾

S ez valóban jelentékeny mérvben sikerült is neki.

A következők nagy érvekkel igazolandják a derék tanférfiú mély belátását s céltudatos irányzását.

4. Hősünk életének e feledhetlen hatású momentumát eleveníti föl a kedvelt tanárhoz címzett s úgy látszik, 1775. írt elegiában, melynek tartalma valóban nagy fontosságú az itt szóban forgó viszonyokra nézve. — Ezek tudatával körülményesebben láthatjuk a Karabához szóló költői epistola keletkeztének indokát és célzatait.

Címzetéből is látható, hogy hála-nyilatkozat, eucharistikon-féle ömlengés³⁾ képezi fő tartalmát és pedig Karaba Ágoston névnapjára, mely augusztus 28-ra esik. Ezt a kezdő sorokból is gyaníthatni, melyek a föld termékéből hajdanta szokásos hálaáldozatokra vonatkoznak.⁴⁾ Ily szemlélet inti őt hálatartozásaira az iránt, ki keblébe a szépnak s fenségesnek oly becses magvait ülteté. Mivel hálálja ő ezt meg ifjú lelke egykori ápolójának? Nyújtszon-e szintén há-

1) Szépen bizonyít erről azon levele is, melyet Révaihoz Privigyéről 1793. febr. 24. intézett, melyet odább alkalmasabban ismertethetünk.

2) Mily különböző ösztönzés a mai materialistikus motivumoktól! Hogy is lehetett volna akkoron még a szellemi cselekvés terére hasznosító indokokkal kecsegtetni?

3) Augustino Karaba Cl. Regulari Schol. Piar. in re poetica primo ductori meo. Karolino.

4) „Vult sibi sacra Ceres fieri, quod rura coloni
Curet, et uberibus munera spargat agris.“

lajelt s kegyeleti adományt azon szellemi csirák terméséből, melyeket a kedves oktató, szívének híu kertésze egykoron oly sűrűgő gonddal oltott volt keblébe? ¹⁾ S itt élénken sorolgatja elő, mit köszön neki különösen, hogy ő volt, ki legelőbb ismerte föl benne a költészetre való tehetséget, ²⁾ s azt buzdította, ápolta, bátorította.

Szívét nagy lelkesedésre gerjesztette ez által s magasztos ér-zületet ihlett lelkébe. ³⁾ Vajha — u. m. — mindezt szerencsésebben használhatná! ⁴⁾ Mily sajnós változat! — Hogy egykoron ilyesmit mondhasson magáról, még alig volt hihető akkor, midőn a szendén serdülő jó oktatója gondoskodása vezérlé, ⁵⁾ kinek intelmeit s oktatásait most is híven őrzí szívében. ⁶⁾ — Arra irányozták ezek, hogy ne áhítozzék földi kincsek s külfényű tisztségek után. ⁷⁾ Mert mind-effélét nagyon mulékonynak láttat a folytonos változás. Csak annak jut maradandóság, a minék a magasb szellem hatalma ad életet. Hisz még a hajdankor csodált műveinek híréit is ihlett költők örökítik. — S ha egyéb nagy dolgok enyészetenél még sokkal gyorsabban éri az emberi élet is kimulását: hogy ne igyekeznék ő a test életénél tovább terjeszteni szellemi fönmaradását? — Ezórt serénykedik tudományos és költői jelességre szert tenni. ⁸⁾ S erre a nagyobbak kegye is nyájasan segíti. ⁹⁾ — És mégis nehéz kételyek bántják őt, vajon remélheti-e törekvéseinek óhajtott eredményét? — S van úgy, hogy ilykép tusakodik magában: ugyan miért is fogtam én a tanulóshoz s miért nekem e lángoló buzgalom? Hihető-e, hogy

1) „Pro meritis Superi pectora grata volunt.

Quid petis Augustine? tuo qui munere quondam
Crevi, dem titulis debita metra tuis?“

2) „Primus vidisti iuvene hanc in pectore venam,

Conscendi collem te duce Gorgoneum,
Te monitore mihi haec primum sunt cognita sacra,
Et percussa novis barbata pectinibus.“

3) „Grandem animam in pectus pueri inspirare solebas,
Jussisti et dubios altius ire pedes.“

4) „Atque utinam hos stimulos felicior usus haberet:

Hei mihi! non solito vox venit ista sono.“

5) „Haec ego non olim credebar dicere posse,

Leniter ad crescens cum tua cura fui.“

6) „Et tua dicta haerent animo servata fideli:

Juvit enim haec memori condere dicta sinu.“

7) Hoc id erat, quod divitiis inhiare parandis,

Nec vano poteram laevus honore capi.“

8) Quin ago, et ingratae me sanior eximo nocti,

Corpus ut est mortis, non erit ingenium.

Scilicet ut quondam mea victor funera ludam,

Hic favor est studiis carminibusque meis.“

9) „Nempe mihi placido est maiorum gratia vultu,

Nempe et inoffenso me sinit ire pede.“

törekvéseim megörökítendnek? — Mint tanulatlan kevesebbé irtóznám az örök sötétségtől¹⁾ s könnyebbnek érezném a kimulást.

Itt rögtön érzékeny panaszra fakad, melyből csak homályosan vehető ki célzata, de azzal alkalmasint helyzetével való elégedetlenségét jelzi. Különösen nehezebbre esik ennek korlátok közé szorított szűk köre.²⁾ Ezután tanárához szánakozásért fordulván sajnós állapota miatt, melyben költői tehetségének is kárát vallja,³⁾ ily kérdésekkel sürgeti részvétre: vajon ezért művelte-e szívét oly nemes érzelmek sarjasztására, hogy azt most dudva lepje el.⁴⁾ S azért keltettek-e benne már első verskisérletei is oly szép reményt, hogy a költészetre való lekötételezése ily eredményt szüljön? — S itt élénken földerülvén emlékezetében azon kedves jelenet, a midőn őt Karaba a verselésre tüzelte, érezhető kedvteléssel körülményesen esetei,⁵⁾ hogy mily alkalommal, minő buzdításokkal biztatta föl őt s kötelezte le a költészet művelésére s hogy mily gyújtó hatású volt az rá akkor s mily magas vágyakat keltett szívében.⁶⁾

E kedves emlékezés általi fölmelegültségét azonban legott lelohasztja az ekkori állapotára eszmélés⁷⁾ s a következő distichonban kérőleg fordul ifjabbkori lelki vezéréhez, hogy ő, ki akkoron oly hathatósan lelkesítette volt a szellemi törekvés magas ösvényére, gyámolítsa most s emelje ki e csüggedéséből atyai tanácslásával.⁸⁾ — Erre nyomban ügyes fordulattal némi habozás után mintegy föleszmélten maga előlegezi a tőle várt tanácsot. — S mi egyéb lehetne az, mint az akkori biztatás erősbített ismétlése? hogy buzduljon föl újra az egy ideig mellőzött poesis és szelidebb tanulmá-

1) „Cur aliquid didici? cur hi sunt pectoris ignes?
Creditur et studiis mors superanda meis?
Mitius aeternas horrerem incultior umbras:
Indocto cineri mollior esset humus.“

2) „Non licet, ut libuit, spatioso excurrere campo:
Finibus indignum, claudimur exiguis!
Hic demum est Acheron, haec Styx, hoc denique regnum,
Non intermissis attonitum lacrimis.“

3) „O Pater! o oculis haec, si potes, adspice siccis,
Adspice et ingenio damna suborta meo.“

4) „Sic tibi cultus ager, sic versa est vomere terra
Inculta ut curas obruat herba tuas?“

5) „Ah meminì, et certe meminisse iuvabit, ut illo
Carmine me puerum laudibus etuleris,
Jussisti Aeneam scribi,“

6) „Altarum mihi mens incensa cupidine rerum
Ut tunc admonitu creverat illa tuo!
Creverat, ut crescunt adiutae sulphure flammae;

7) „At nunc extincto vix calet igne cinis.“

8) „Tu tamen, o Pater! o et Dux! his consule rebus:
Dumque fugit misero mens prior, adfer opem.“

nyok folytatására;¹⁾ ne hagyja magát visszariasztatni a törekvéseit folyton ellenző sors által, mely nem oly legyőzhetlen, mint a műnőnek az általa kicsikart félelem láttatja. — Irigyeinek fájdmára küzdjön meg bátran az akadályokkal s mutassa meg, hogy erősebb az ellene torlódó hullámoknál.²⁾

Ily buzdításokkal biztatja magát ifjabbkori mentora nevében, — (vajon teljesen annak szellemében-e? az más kérdés, melyre későbben nyerünk fölvilágosítást) — ily ösztönzését véli hallani s ezeknek képzelt hallatára már is érzi a biztatás fölhevítő hatását. Újra visszatér keblébe az elszálltnak hitt ifjú lelkesedés s bátorság. Ismét helyre álltnak érzi magát.³⁾

5. E változatos tartalmú s mondhatni, derűs-borús hangulatú elegiát, mint a maga nemében sikerült költői productumot⁴⁾ már e tekintetből sem volt tán érdektelen ennyiben, — ha csak nagyból is, — tárgyalnunk hősnünk költői első időszaka némi mutatványául s ez ideig tett költészeti haladásának mérfoka jelelésül.

Még inkább javallotta ezt közelebbről ismertetnünk a lélektani szempont annak nyomozása érdekében, hogy mi vonható ki belőle lelki világa valódi állapotának jellemzésére s egyszersmind felpanaszolt viszonyainak kellőbb megértésére is.

Mint látható, egy pár komorabb distichon kivételével, kevesebbé eshetik ez pathologikus vizsgálat alá, mint az a „születésnap” keserű zúgolódás, melynek itt már csak némely enyhült viszhangjai lengedeznek át a háttérbe vonult zajlásból.

Egybevető elmélkedéssel erre nézve abban állapotodhatunk meg, hogy ezt sajátképen az egy idő óta pihentetnie kellett lanthoz való visszaandalgása szülte. — Ugyanis a bölcséleti tanfolyam második évében részint a komoly tanulmányokkal való elfoglaltatás, részint e közben némely kellemetlenségei miatti ziláltsága visszatartották őt a költői kedvtöltésektől, melyekhez most a tanév végeztével újra visszayágyódott. — Valami szíve szerinti elegiát kívánt már minél előbb írni s erre tárgyul alkalmilag is e gondolatok ajánkoztak leginkább, melyek Karaba Ágoston névnapjának közeledtével a hozzáfűződő kegyeletes [reminiscentiákat oly melegen elevenítették föl emlékezetében, hogy a tanszüneti pihenés első napjaiban kelt

1) „Fallor, an, ut memin, quae possis dicere, cogis

Accensum amissas excoluisse Deas?”

2) „Nil studiis horrere meis contraria semper

Fata, heu! extorto deteriora metu.

Luctari contra audacem livore dolente

Et me maiorem fluctibus esse meis.“

3) „Sentio certe iterum diffusas pectore flammis

Jamque animos capio, restituoorque mihi.“

4) Azok szerint, a mikben az elegia valódi kellékeit foglalják össze az aesthetikusok, Révai e művét valóban talpra esettnek mondhatni. (V. ó. Aigner Lajos „Az Elegiáról” 26. 27. l.)

íme gondolatfűzéből ily háladal-féle kerekedhetett elő, melyben a kedves emlékü momentum képének árnyalása végett beleszótte iménti keserűségeinek panaszait is. Ezek azonban már jóval elmosódottabban rínak ki ebből, mint a „Natalis dies“-hez intézett zordon kifakadásokból. Valószínűleg ekkor már a zűrös viszonyok kiegyenlítése vala kilátásban.

Ezeknek objectiv mivoltáról azonban bajnokunknak nagyon is subjectiv érzelmi ömlengéseiből vajmi kevés tájékozódást szerezhettünk, ha még oly aggodalmasan elemezgetjük is verses nyilatkozatainak kifejezéseit. — Alig lelhető ezekben egyiket támaszpont a valódi viszonyok s körülmények kellő felfogásához, melyekre panaszai vonatkoznak s így ezeknek illetékes méltatásához is.

Pedig ezek amúgy általában s indokolás nélkül hangoztatva oly súlyosan gyanúsítók, hogy az igazság érdekében leginkább miattok kellett ily terjedelmesebb mérvű kutatásokba bocsátkoznunk. Mert tudni való, hogy a szellemesb költők iránti részvét könnyen fogadja valóság gyanánt az ő megható kesergéseikben azt is, a mi néha nagyon is távolra esik attól. Az alanyi érzelmeivel tépelődő s elméjét a képzelmelek szárnyaira bocsátgató költő nem veszi számba, hogy minő következtetések lesznek vonhatók abból, a mit érzelme hevében versekbe fűz, sőt megszokja a képzelem sugalmainak hódolni még ott is, hol való dolgoknak tolmáclását várják tőle. — Még jó, ha megmondja, hogy biz a csak „Wahrheit und Dichtung aus meinem Leben“, a mit magáról írván papírra ömleszt.

6. Hősünk elég nyomós kifejezésekkel erősíti verseiben, hogy mily igen szívéen fekszik az igazság és őszinteség.¹⁾

Engedjük neki bántatlanul e hiedelmét; habár ez okból több ízben meg fog gyűlni bajunk életrajza folytán a végett, hogy valamikép jó módjával őszhangzatba hozzuk — és pedig az igazságszolgáltatás igaz elveinek sérelme nélkül — azon olykor tetemesen összeütköző dissonantiákat, melyekkel irataiban, — a kiadottak- s kiadatlanokban, — találkozandunk, különösen levelezéseiben, melyek az újabb kutatások folytán meglehetősen mennyiségű adatot nyújtnak élete viszonyainak megvilágításához, de némelyikkel egyszersmind nehezítik is néhutt azok ziláltságának okadatolását.

E végett is kénytelenek leszünk lehetőleg elkülöníteni, — mi nála kiváltképen nem könnyű feladat, — az eszme-ügyért, a szel-

1)

„Sum rudis ad fraudes

Ah peream! si quem fallere fraude scio.

Ne mea verba putes fucata, expertus abunde,

Pectore quam recto sit mea simplicitas.

Quod mihi corde latet, mihi quod mens integra sentit,

Sincero id linguae redditur officio.“ (I. „Latina“ 53. l.)

Szintígy egyébűtt. A többi közt „Magam képe“ című verseszetében I. „Elegyes versei. 172. l.

lemi érdekért küzdő bajnokot a realis viszonyokkal tusakodó egyéntől.

És ím ezen mintegy ketté válása már itt e válságos éveiben kezdődik a főntebb jeleztem meghasonlási jelenségekkel s fájdalom! hosszú, drámaszerű viszontagságokon át elég bonyodalmasan fűződik majdnem élte alkonyáig.

Nem tehetünk róla, ha ezek taglalása az eszmék nemes bajnokának néhutt tán nem válhatik épen különös előnyére, a mint nem vált arra több ízben az élet köznapi küzdelmeibe elegyedése sem. Így lőn, hogy egy és más, a mit ő eszményies s gyakran erősen alanyias nézetei szerint külön szempontjából nagyon igaznak hitt s ezért az ő lángelméje, — mely az idő s tér korlátait kevésbbé véve számba, néha bátran túlteszti magát a környező viszonyok határain, — egyéni meggyőződése érveivel vitatott, a körültekintőbb elmék előtt éltében sem mindig nyerhette igazoltatását. — S ez képezte keserveinek egyik bő forrását. Hinc illae lacrymae uberes.

Efféle visszásság kivülről sok más nagy tehetségnek okozta már bajait s élethosszant kifogyhatlan szenvedéseit, — melyeket a rokonszenves érzelmek hő részvétellel fájlalhatnak, de az oknyomozóbb gondolkodás az által érez enyhítve, hogy a még oly jogosultaknak mutatkozó egyéni szenvedélyek küzdelmeit is az ellenbató elemek s a társadalmi közviszonyok illetékes tényezőinek jogosultságával veti egybe.

7. Ily emelkedettebb felfogással nem egy korát jóval megelőzőtt eszmehős győtreimeit, sőt tragikus sorsa iránt is mérséklődik s némileg kiengesztelődik részvétünk.

Szintily nézetemet helyén lesz már itt némileg határozottabban is jeleznem, különösen azon adatokkal szemben, melyek okvetlenül bírálóbb szemügyre-vételt igényelnek. — Egyébként eleve is elfogulatlanul objectív nyomozásra vállalkoztam.

Ma már mindinkább megköveteli a történelem iránti kegyelet, hogy bármily meleg rokonszenvünk az eszmék bátor hőse iránt ne túlozza annak magasztalását más szintén érdemes factorok jogos illetékének rovására, — mintegy a népmondák módja szerint, melyek óriásokká szeretik növesztetni kedvenc hőseiket, ráhalmozván egy-egy bajnok sereg összes vitézi tetteit.

Elbeszélésem eddigi részleteiből is kitetszhetett, hogy nem ok nélkül vettem figyelembe a hősünk szellemi fejlesztésére közvetve s közvetlenül befolyt tényezőket. — Ilyféle méltatások ezentúl is aligha okozhatják valódi érdemeinek kisebbitését. — Révainak elégségesek saját érdemei arra, hogy nemzetének elsőrendű szellemhősei közt tündököljék elévülhetlen emlékü neve, még úgy is, ha életpályáját a komolyabb kritika teljes szigorával ítéljük meg.

Révai eddigi életírói kevesbbé nyomozván viszonyainak szerte ágazó szárait, legfőlebb csak tartózkodó gyanítással jelezhettek egyet-

mást, a mit a behatóbb búvárlat már bírálóbb felfogással vehet szemügyre.

8. A szelid lelkű s hősnünk iránt hazafiúi buzgalmánál fogva meg lehetösen elfogult Guzmics Izidor csak gyöngéden érinti Horvát Istvánhoz 1829. ápril 23-án írt levelében¹⁾ azon lehetöséget, hogy őt a Paintnerhez szóló levelek — melyekből „Révai pályáját“ összeállította volt, „itt ott tévedésbe ejthették. Meglehet — u. m. — hogy Révai írt barátjának (Paintnernek) hírből, v élekedésből vagy gyanúságból oly dolgokat, melyek meg sem történtek. Heves ember lévén, némelyeket festhetett nem igaz ecsettel. Lebetnek némely dolgokkal mások összefüggésben, melyeket nem érintett sat.“

Íme a kiméletes észlelő már csupán hősnünk saját nyilatkozataiból is sejtette, hogy biz azok csak is óvatos bírálattal fogadhatók való gyanánt, a miket Révai hevenyében s olykor erős izgultságban irogatott. — S jelzi egyszersmind a szempontot is azok megítélésére.

Így állította össze a kegyeletes szívű Guzmics Révai életrajzi vázlatát²⁾ a Toldy „Handbuch“-jából vett adatokkal kiegészítve csupán Révai 89 leveléből,³⁾ habár szándéka szerint ildomos igazságszeretettel,⁴⁾ de mint némely mentegető szavaiból is kitetszik, helyenként némi elfogultsággal, mit a Révai nagy érdemei iránti hő tisztelete mellett adatainak egyoldalú tanuságához képest szinte természetesnek láthatunk. — Ezért kéri föl baráti bizalommal Horvát Istvánt, mint Révai életviszonyainak avatottabb ismerőjét, hogy „ne vonja meg tőle ebben a neki igen kedves munkában segédkezét.“⁵⁾ Ez azonban csekély törléseken kívül nem járult ahhoz segítőleg.

9. Kevéssel jutott tovább e tekintetben Toldy is, mint ezt a Révai biographiájához élete végső évében összeállított tervrajza s jegyzetei mutatják.⁶⁾

Innét van, hogy — az ezekből sietséggel készült életrajztöredék⁷⁾ tanusága szerint is — Toldy még nem csekély tétovázásban volt Révai némely lényeges jellemvonásainak megállapítása iránt s azok hatá-

1) Guzmicsnak azon levele ez, melynek kíséretében küldi Horvát István-
nak a „Révai M. pályája“ című dolgozatát megítélés illetöleg belátása szerinti
külgazítás végett, a mennyiben ezt az elötte ismeretesebb viszonyokhoz képest
szükségesnek látandja. — (I. a m. nemz. muzeumban Horvát Istvánnak Révaira
vonatkozó kéziratai közt Nr. 21.)

2) L. „Révai M. pályája“ az 1830-diki „Tudományos Gyűjtemény“ II. köt.
1—44. l.

3) L. u. o. 4. s 6. l. — E levelek hű másolata Méry Etel györi főgymn.
tanártól a m. tud. akadémia levéltárában van s innét átírva kézirati gyűjtemé-
nyemben is.

4) 5) L. Guzmics Izidornak főntebb jelzett levelét.

6) L. a m. n. muzeumban a Révaira vonatkozó kéziratok közt.

7) L. Révai (életrajzi töredék) Toldy F. utolsó munkája „Fővárosi Lapok“
1875. 294—6. sz.

rozott kifejezése helyett az ő szokott óvatosságával ildomosan surantá el tollát azok mellett, a mikről biztos tudomása nem volt, jobbnak vélván az indokolatlan részletektől eltekintve amúgy kiméletesen s átlagos jellemzéssel átlebnenni egy-egy fontos időszakon. Hiteles tudomásom szerint azonban már előbb egyes bonyolult részletekben nem kevésbé tépelődött a néhány megoldhatlanoknak látszó csomók miatt, ¹⁾ úgy annyira, hogy szinte abba akarta hagyni a kidolgozást.

Ilyenek különösen az itt szóban forgó nagykárolyi viszonyok, melyeket ez okból már valahára körülményesebben²⁾ kellett tárgyalnunk, mint olyanokat, melyeknek hősünk jövőbeli sorsára valóban döntő hatását látandjuk a következőkben.

A miket Guzmics főttebb idézett sorai érintnek a Révai leveleiben előforduló bizonytalan dolgok mentéséül s bírálati tájékozásul, sokkal inkább szólhatnak azok a nagykárolyi időszak folytán irottakra. — „Vélekedés, gyanúság, heveskedés“ fájdalom! egész élte fogytáig sokszor tévedésbe ejtették őt — a tudomány mélységeibe oly élesen belátót — az előtte lényegtelenebb köznapi jelenségek iránt. — Maga is kénytelen volt nem egyszer bevallani ilyes megtevészetéseit. — Sajnos azonban, hogy némely alaptalan gyanakodása s valóban betegesnek mondható ellenszenvé mintegy megjegcült s némely balhiedelmei mondhatni megrögzötteké fajultak.

Concret példák fogják ezt bizonyítani.

10. Valóban a lélekbúvár számára jelentékeny vizsgálódási anyagot nyújthatnak a tények, melyek huzamosan kutatott forrásaimból

¹⁾ Erről másutt lesz alkalom holmit elmondhatnom.

²⁾ Habár ilyesmiért még a „Századok“-ban is (182. l.) „minutiosus“-ságot emlegetnek. — Készönet a szíves figyelemért s különösen az alaposág elismeréséért; de épen az ehhez való szívós ragaszkodás miatt nem eszközölhető az a Bánóczi-féle könnyűded „mezben megjelenés“, különösen az „élvezés“ kedvéért olvasók számának szaporítása végett. A komoly Klio-tól más sugalmakat vettünk, semhogy bármily aranyos remények a tetszelgő fölületesség felé hódíthassák csak is az igaz való és tanulság érdekében munkáló törekvésünket. Olyan jutalmazóbb s népszerűbb-féle kívánatra nézve már épen a februári közleményben előlegeztem a mentekezést. — Az irod. történelem ily komolyabb tárgya iránt is érdeklődni képes olvasók — úgy hiszem, — tudomásul veendik Révai valódi biographiáját ily nehézkes mezben is. — Később pedig ebből, mint kútfőül szolgálható anyaghalmazból, a belletrista s feuilletonista tollú, élelmes fiatal írók 100 aranykéért majd alakítanak még olyan Bánóczi-féle „mezben megjeleníthető“ elnagyolt Révait, minőt oly igen nagyrabecsül az akadémia és a szellemes élvezést kedvelő olvasók. — Mi meg bizzunk abban, hogy ha majd az az „egy belső tünet nyomon fogja követni a számbeli növekedést, — mint ezt ugyanott reménykedve említi a „Századok“ — elérkezik majd annak is az ideje, mikor a patriotismus s a relativ becs szempontja engedni fog a kritikának.“ (l. 1881. „Századok“ 182. l.) s akkor majd az ilyen „vestis nuptialis“ nélküli „alapos“ minutiák is megárasodhatnak (székelyesen szólva). Addig pedig csak ballagjunk amúgy szittyá Anacharsisként igaz céltudattal, nemzetünk művelődése tényezőinek szerényebb nyomait is gondosan kutatva, — s bármint ignoráltan. Talán ily nem népszerű igyekvés sem vesz kárba.

elem tárulnak e sokban igen különös természetű egyéniséget illetőleg.

Bátorság és csüggedés, szilárdság és állhatatlanság, gyöngéd érzelmek és igazságtalankodó kifakadások, nemes szeretet s engesztelhetlen zord harag, bámulatos kitartás és szélséyes változás — s egyéb ellentétes tulajdonok sajátságos vegyülete alkotja belvilágát.

Mindezek dacára föltetszően ki fog tűnni sarkpontja s jellemének tengelye, mely körül dús eredménnyel munkálkodó egyénisége mindvégig következetesen forog.

Figyelmes olvasóm már az eddig jegyzettekben is sejthetett holmit azokból a bajosan összhangoztatható elemekből, melyek bajnokunk lelki világát nem csekély habozásba ejthették s melyeknek fokozódó intenziója mindegyre növelhető nyugtalanságát.

Dicszomjas lelke előbb a magyar alagyakkal óhajtott némileg úttörő dicsőségre jutni. Most a bölceleti tanok magyarításával kíván első s éget, kezdeményező szerepet kivívni, egyszersmind a hazai oktatásügynek, sőt a nemzeti művelődésnek mintegy korszaki lendítését reményli eszközölhetni.

Miért ne lehetne a magyar nemzetet az ő nézete szerint már olyatén művelődési törekvésekre terelni, mint a minőket a haladottabb európai nemzetek tanusítanak?

Elképzelhető, hogy efféle hiedelmeket mily holdkóros álmadozásnak tekinthetett egy-egy tapasztaltabb s a hazai tanügy szolgálatában elagott rendtárs, kik alkalmasint éreztették is ilyesek fölötti szánakozásukat. De ifjú hősünket a rokkant bajnokok tapasztalati nézetei nem rendítették meg, sőt konokabbá tették hiedelmeiben. Fenelon mondata a „la jeunesse presumptueuse“-ről nagyon ráillett ekkor minden tekintetben.

Az ő lángoló honfi érzetei épen nem hitték valami különösen merész gondolatnak, hogy a magyar már akkor mérkőzhetett a nyugati nemzetekkel, melyeknek viszonyai vajmi különbözők valának az akkoriban még csak nehezen lábadozó magyar nemzetétől!

Ily elméleties nézeteiből kitetszik, hogy a newtoni eszmék oly magas szemléletekbe ragadták, hogy az alanti téren meglehetősen elnagyolgatta a számítást a nagy dimenziók könnyűszerű alkalmazásával.

Csodálható-e, ha a kevésbbé fölshállongó elmék, a közelebről szemlélhetőkre inkább figyelvén, némi szánakozással tekintik a többnyire légben kalandozás miatt a földi dolgokban meg-megtévedőket?

A merész tervezők, kik messze távolba fűzőgetik célzataikat, bárhol s bármikor is bajosan kerülhetik ki azt, hogy ábrándozókul tekintve némi megszólások s faggatások ne érjék. — Ezek azonban többnyire még makacsabbakká teszik hiedelmeiket.

S a mi bajnokunk bizony már természeti önfejűségénél fogva is inkább megkonokult ilyesekre, semhogy tágitott volna kedvenc

nézeteitől. Az ismétlődő ellenvetéseket vagy cáfolatokat, kivált ha nem rokonszenves oldalról jöttek, ugyancsak kiméletlenül torolta vissza. Erre nézve lesz módunk őt kritikai táborozásaiból kiismerhetni. Különösen hazafias eszméinek bolygatását fölöttébb érzékeny sérelemnek tekintette. — Pedig serdülő korbuk között nagy baj, ha szerfölötti érzékenykedést láttat valaki.

11. Hősünk nem tartozott azon szerencsés kedélyűek közé, kik nyugodt mivoltuknál fogva könnyedén túl teszik magukat a társaséletben gyakran előforduló gyarlóságokon és szándéktalan megbánásokon. — Rőgtön felfortyant, holott tőle bőven telhető elmésséggel segíthetett volna magán, elútvén egy jó élccel a bántó rossz ötletet. — De ő ilyesmit csak igen kivételes barátai irányában volt képes tenni, kiknek iránta való deferentiájáról elégséges meggyőződést szerezhetett. Kedvetlenségében vagy szeszélyes óráiban olykor ezek iránt is csakhamar változott hangulata.

A többekkel való szívélyes megférhetés soha sem tartozott tulajdonaihoz. Szeretete egyes kiváltságosakhoz vonzotta ugyan, de csak is szellemi érdekeltségéből, vagy a mennyiben célzatai igényeinek javára válhatott.

Nagy-Károlyban valahogy úgy alakult körülményei, hogy sem Bollának, sem Sárvárynak mását nem igen lelte föl társai közt, holott nem hiányzottak itt sem olyanok, kik iránt melegebb rokonszenvvel viseltethetett volna. — Különössége és belső disharmoniája okozta főképen, hogy többször félreismerte a becsülésére méltókat is.

A születés napján írt merengés elég tanuságot tartalmaz erre nézve.

Egyébként is erős önérzetességéhez a bölcselkedés által földuzzasztott elmegőg is járult, melynek olykor igen is éreztetése által társait nagyon elidegenítette. — E miatt oly megszólások is érték, melyek tanulókori alázatosságára emlékeztetvén, fölöttébb zokon estek neki. — Ugyanis kettő pályatársai közül (Kis Tamás és Kurtz Egyed szegedi születésűek s ott iskoláztak) egy évvel idősebbek lévén a rendben, megneheztek rá irányukban tanúsított megvető modoráért s alkalmilag nem mulasztották el szemére vetni, hogy sajátképen kár is neki oly szerfölött feunen érezni magát s oly büszkén lenézni társait s leszólni egyet-mást, még nagyérdemű embereket is, mint Rátayt s Tapolicsányit, kiknek leginkább köszönheti, hogy nem maradt a „tőke“ mellett (a csizmadia műhelyben) s hogy bár még oly inségesen, de jóakaró tanárai kegyéből tanulhatásra fölsegített, holott a nagyrangú Révayak, kikhez családi származását örömet fűzőgeti, nem igen emelgették őt maguk felé. — —

Elgondolhatni, mily hatásúak lehetnek ilyenféle, — habár eléggé provocált — szemrehányások a kétségtelenül nagyon fenhéjázni kezdett Révaira. — Türelmetlenségének és sértett büszkeségének

idősbkori kifakadásából is eléggé gyanítható, mit eredményezhettek az e nemű replicák.

12. De a többi társával is nem egyszer ejtették őt kellemetlen szóvitákba, civódásokba megférhetlen szeszélyei, fellengő bölcséleti s egyébnemű merész állításai s az ő nézeteivel szembe állított más vélemények indulatos letorkolása. — A magán vitatkozásokat, melyek önképzési célból hasznosakul ajánlottak, leginkább ő terelte olykor célelles felelésekbe, igazolván a közmondást, hogy „vetekedésnek veszekedés a vége“, kivált ha oly heveskedés vegyül közbe, minő hősünké vala ez időtt.

Mert hiteles tanuságok szerint ekkor már csakugyan baljóslatúlag kezdett belőle kitörni azon gyulékony indulatosság, mely egész életén át annyi viszontagságainak lón okozója. — Ingerlékenysége s türelmetlensége, mely későbbi leveleiben oly sűrűn jelentkezik, már ekkor erősen kirívó jeleit láttatá azon eltíró modorú polemikus epességének, mely utóbb a Versegly ellen folyt és sajnosan nevezetessé vált irodalmi harcban tüntette föl culminatióját.

Olyatén elkapatásai az elmének, minők a bölcséleti magas eszméket mohón megízlelt, de azokat kellőleg megemésztetni nem képes ifjakon olykor szánandóan fonák jelenségekben tapasztalhatók, rajta is valóban néha igen sajnálatos módon ütöttek ki majdnem úgy, mintha az eddig tán nagy erőködéssel magába fojtott fiatal pezsgés most visszatartatlanul fakadna ki belőle holmi hóbortféle tünetekben.

Mond valamit erre nézve Toldy F. ama megjegyzése, hogy itt „sérülékeny lelke nyugalomból egészen ki volt forgatva.“¹⁾ Azonban ennek valódi okait s körülményeit csakis egyoldalúlag találgatja.

Hősünk nagyratörő lelke meglehetősen túlfokozott önérzetességénél fogva²⁾ mintegy előlegeztetni kívánta maga iránt az elismerést azért, a mit előre fogalmazott tervei szerint egykoron kívíandó lesz. — Ily igények sejtetése kényes kockázatás fiatal pályatársak körében is. — Ő maga erősítgeti, hogy szívét nyelvén hordozva, nyíltan mondja, a mit érez.³⁾ Ámde mily fájdalmasan eshetek olyan érzéseinek nyilvánításai, mint a minőket kiadott verseiben⁴⁾ is olvashatni, az afféléket valóban nem érdemlett társakra nézve! — És mennyi ilyest mondhatott nekik rögtöni felförmedéseiben!

Ilyen érzelmeket aztán bajos valami nagy kegyelettel viszo-

1) L. Toldy F. „Révai“ életrajzi töredék X. feje.

2) Ily fennhőzést utóbb maga is leszólta s mint maga mondja, kinevette:

„El ragado tt néha Hazám szeretete
Édes képzesembenn magasra ültete,
S kitsiny erővel is fenynyen emelkedtem
De ilyly hívságomat magam is nevettem.“ (l. „Magam

képe“ Elegyes versek 172. l.)

3) „Quod mihi corde latet, mihi quod mens integra sentit,
Sincero id linguae redditur officio“ (L. „Latina“ 53. l.)

4) L. „Latina“ 45. s „elegyes versek“ 86.

nozni. És mégis több rendbeli adat tanúságaival találkozandunk a jövőben is, hogy az iránta nyilatkozott vizsonzások sokkal méltányosabbak voltak, semmint ő képzelhette. — Szellemi előnyeiért sok elnézést nyert nem csak főbjeitől, de társaitól is, kik inkább beteges érzelmeinek, sajnálatos kedélybajainak tudták be oly igazságtalan kifakadásait, melyeket nem vétek valódi meggondoltságának beszámíthatni.

13. De az olyféle anomaliák, minők az imént érintettek, egy szükségkép fegyelmileg szabályzott képző intézetben természetesen nem tűrhetők felsőbbbségi figyelmeztetés nélkül, sőt ismételt esetekben fokozódó komoly intések is érik az oly disharmoniát okozó nyugtalanításokat.

Szóllósy Jenő a társház főnöke nem mulasztotta el e lelkiismeretbe járó kötelességét. Tette azt annál is inkább, minthogy a testület idősbjei is zokon vették fiatal hősünk túlkapásait, elég alkalmok levén tudomásul vehetni az afféle disputatiokat, melyek közben Révai némely nagyon is neotorikus nézeteknek nyílt kifejezését adta, sőt egy-egy merész következtetést is vitatgatott, melyekből kitetszett, hogy a francia nyelv tanulásával a francia lázas bölcselkedés iránt is fogékony. ¹⁾

Meglehet, hogy Szóllósy Jenő nem találta el kellőkép a módot, melylyel ily exaltált, erős önérzetű s mondhatni, ekkoron túlságos önhittségű ifjú lélekhez hozzá férhetni; annyi bizonyos, hogy nem csak az ohajtott sikert nem bírta eszközölni, hanem inkább ellenkező eredményűek voltak ismételt intései, melyek közben megsokallván a renitens és „monitoribus asper iuvenis“ engedetlenségét, sőt merész replikázásait, mint szintén akaratos férfiú előljárói tisztehez képest alkalmasint parancsolólag is hangsúlyozta intéseit.

Ennek következménye lett aztán hősünk olyatén nyilatkozata, hogy hisz ő sajátképen nem is érzi magát a szerzetesi pályára hivatottnak; csupán a tudomány iránti erős vonzalom miatt lépett a rendbe, olyanok tanácslására, kik rá akkoron nagy hatással voltak, kik azonban már kimultak ²⁾ s az ő kebléből is kihűlt a renchez való ragaszkodás, minthogy tudományos célzatai iránt eddig sem tapasztalhatott kedvezést, még kevésbbé remélhet a jövőben; mert a szerzetes rendek irányában immár egészen más hangulat kezd uralkodni. Hisz a sokkal tekintélyesebb jezuita-rend eltöröltetése ok-

¹⁾ Jóval későbbi ugyan azon nyilatkozata Paintnerhez írt egyik levelében, hogy „tudna biz ő Voltaire szellemében is írni“; de értesülésem szerint az ő kíváncsi elméje már ekkoron tudomást vett a francia negatív irányú bölcseskedők eszméiről.

²⁾ Mint ez életrajz III. fejezetében említők (l. „Révai pályaválasztása“ 47 l.) különösen Tapolcsányi Gergely és Kámánházy Ignác lehettek ráily hatással, leginkább pedig anyja, ki általán a papi pályára ösztönözte. Úgy látszik ennek kimultával kezdődött meg elégedetlensége.

vetlenül maga után vonandja s többinek elenyésztetését is. A mi pedig előbb-utóbb úgy is bekövetkezik, jobb ha rá nézve az mentül előbb történik, hogy tudományos célzatait mennél akadálytalanabbul követhesse. ¹⁾

Hogy e kívánatának hivatalos följelentését is követelte volna, arról mindeddig nem leltem adatokat. — A „secularizatio“-jára vonatkozó okmányokban ²⁾ sincs erről semmi említés, pedig — mint annak idején látandjuk, — ez ügy miatt nem csekély bajlódása volt egyideig. — Ily adatnak hiánya arra mutat, hogy a hevenyében tett nyilatkozatot komolyabb meggondolás után nem ismételte s még kevésbé sürgette.

Az achillesi haragnak e tán legerősebb kivillámlása után még egy ideig tartott a kedélyfelhő háborgása s aztán lassanként mindinkább lecsillapodott. Ezen időszak legborúsabb expectoratióját leljük a születésnapj sötét merengésben, különösen ott, hol az aeneisi alvilágra emlékezve elbúsultában ő is olyfélétet vél szemlélni ³⁾ nemcsak képzelmében, hanem közelében is. ⁴⁾ S ez okból sohajt föl sza-

¹⁾ Efféle nézeteinek szintily kifejezéseivel találkozunk még későbbi leveleiben is. — A Paintnerhez írottak egyikében 1795. mondja, hogy mielőtt 5 évet töltött volna professiója után a rendben, már akkor kívánt attól megválni. — De a rendi iratokban nem lehető ilyes szándékának nyoma, magán jegyzetek sem szólnak róla. — Mi tartóztatta őt mégis 2 évtizeden át a rendétől való formális elválastól, azt is más tanúságokból látandjuk, ő maga nem említi, valamint általában a rend elleni panaszait sem érveli sehol, még Paintnerhez írt legbizalmasabb leveleiben sem leljük azok specialis okait, Révai csak általán méltatlanságokat s vexákat emleget olykor. Pedig a mások elleni panaszait néha nagyon is körülményesen specifikálja. — Ezért is igen szükséges a róla más oldalról nyerhető tanúságokat szemügyre vennünk.

²⁾ Ellenben figyelemre méltó, hogy a fogadalmaitól való fölmentését melegen pártoló Fengler József győri püspök, a rendtartományi főnökhöz írt levelében, — Révainak elbocsátását így indokolja: „Adiungo his (R. P. Révai litteris) meam quoque interpositionem, vel propterea; quod spes sit, hac indulgentia, Fratris animum successive lucrandi, qui putatitius afflictionibus multum olim commotus, modo mansvescere incipit.“ — (1793. maj. 16.) Ezekről annak idején körülményesebben fogunk szólni.

³⁾ Rémlátványai ezek: a veszekedő furiák, az irigység, a gyanakodás, a boszúvágy, a nyomor, unalom és a halál különféle képe. — Ezeket emlékezete igen fölismerhetőleg az Aeneis VI. k. 274—281. verseiből reprodukálja némi kis módosítással.

⁴⁾ Fájdalom! nagyobbrészt csak saját szívében érezhette e rémeket. Környezetére vonatkozólag pedig nagy méltatlanság volt ezt írni: „His obiecto et hic monstris“ (Latina 45. l.) Ugyan hogy tűrhetett volna ilyeseket közelében egy gr. Károlyi Antal? — azon patriarchalis viszonyok folytán, melyeket némileg már főntebb is jeleztem s továbbad még bővebben megvilágítani szándékozom. Való n arra gondolva, hogy ily általán odavetett leszólás a többi érdemes rendtárs közt az iránta oly szívélyes Berents Keresztélyre, Virágh Hyacintra, Dániel Benedekre, Thoma Bálintra (egykori tanítójára Szegeden), de sőt még az oly igen kedvelte Hyrosra is súlyos injuriaként tekinthető, csak sajnálnunk kell, hogy ilyesmivel leginkább magát bélyegezte. — De a fiatalabb társak közt is volt olyan, kinek egész életpályája erős cáfolat ily calumnia ellenében. Ilyen példaul

badulásért előbb ugyan kötelezettségétől, aztán pedig nyomban már csak is ekkori helyzetéből, ¹⁾ melyet azonban csupán lázas indulataiban képzelhetett „orcus“-nak. — Hisz a keserűen panaszlott bajokat, ha csakugyan valóban érezte, főleg maga okozta nemesak magának, hanem bőven érezte azokat másokkal is, ²⁾ kik azonban sokat eltűrtek „propter bonum pacis“ kiváltképen pedig a kegyúr iránti kiméletről; mert ez Révai tehetségeit számító figyelembe vette, mint a hazai tanügy javára jól hasznosíthatókat s ő volt főleg a lecsillapításnak eszközlője, mint vallásos buzgalmú férfiú oly föltét alatt nyújtván neki reményt pártfogására, ha hű marad hivatásához. — S hogy ez iránt megnyugtatóbb tanúságot nyerhessen részéről, ő eszközlötte ki, hogy egy évi tanítás végett Révai még Nagy-Károlyban hagyatott. — Másrészt pedig leginkább ez okozhatta Szöllősynek elkívánkozását, a mi valósult is.

14. Ezek jelzéséből már behatóbb felfogást nyerhetünk az ez időt kelt elegiák s epigrammák tartalmáról s célzatairól. — Láthatni azokban is mint fokozódik az előbb esőndes melancholiája mintegy zivataros háborgássá s aztán enyhébb kedélyhullámmá át a gúnyos humorba mosódik át. — Csakhogy e tekintetben a háborgós „dies natalis“-t a kiadáskor hibásan datálta 1776-ra; mert minden tanúság szerint az a nagy alteratioja 1775-ben történt és pedig úgy látszik a téli időszakban; aztán pedig a derültebb idő mindinsább oszlatgatta zajlását, — mint ezt a Karabához szintazon év nyarán írt epistola is mutatja engesztelődő hangulatával.

De az itt kelt verseinek teljesebb megértése végett még holmit meg kell említenem. Különös figyelmet érdemel köztök a Sárváry Ferenchez írt epistola, melyben sajnosan panasolja e kitűnő barátjának előtte megfejthetlen rejtélyű elnémulását, holott — u. m. — mily szentül fogadta ez barátsága állhatatosságát s most szonokul hallgat; pedig mily örömet teljesítette ő neki azon kívánságát is, hogy a nagy-károlyi diplomot lerajzolja. S ím ennek megküldése után sem válaszol neki. — Ezt, úgy látszik, érzékenyen fájlalja s még is itt valóban kiméletes gyöngédséggel teszi a szemrehányást feledtetéséért.

És ebben fontos tanúság rejlik ellene. — A nemeskeblű barát írt neki addig, míg hitte, hogy hozzáférhet a mérséklő figyelmeztetésekkel. — Célzatosan az épülő templom lerajzolására kérte föl,

¹⁾ hírneves theologus Alber János, ki 1773⁴/₄ Nagy-Károlyban a principistákat tanította s ki komoly tanulmányainak már akkor kitűnő jeleit adta.

²⁾ L. idézve a 261. l.

³⁾ Tán leginkább Szöllősyvel, ki ellen gúnyos versekkel társainak kedélyét s ellenszenvre iparkodott hangolni, mi azonban népszerűtlensége miatt nem igen ikerülhetett. Hisz a mint ily verseinek egy pár kiadott mutatványából látható, azok a (Szöllősy) Eugeniusra vonatkozó epigrammák csakis zsémbességét exaggerálják, e miatt „turbulentus“-nak nevezgetvén őt (l. „Latina“ 62. l.) talán dorjáló intései miatt, melyeket igazság szerint meg is érdemelt tőle. — Ezt annyira

hogy azzal való foglalkodása is tartóztassa őt azon ízetlen torzsal-
kodásoktól, melyek tudomásul vétele Sárváryt elsomorítá. De mi-
után óhajtsa sikertelenségéről értesült, a szívélyes tanácsait nem
foganatosító háborgótól megvonta további figyelmét. Ezt a követke-
zetést nagyon megokolják adataink, teljesen igazolván Sárváry el-
hallgatását. — Bolla pedig az ő előbbi „bonus genius“-a, csak a jó
Kázmér Demeter mesterök szavait kívánta időnként füleibe hangoz-
tatni társai által, melyekkel ez Révainak a nyelv fékentartását oly
buzgón ajánlgatta volt a breviariumi szép hymnus szavaival hogy
„linguam refraenans temperet, ne litis horror insonet,“ s még bu-
csúsávai is erre céloztak, ¹⁾ — jelölül hogy ez oldalról ismerte őt
leggyöngébbnek.

És a jó mesternek e sejtelmeit sajnosan igazolta hőszünk még
ezentúl is többször ép e miatt leginkább megkeserített életviszon-
tagságai folytán. Bacsányi jóval utóbb drastikusabb kifejezéssel is
megrótta e gyöngeségét.

Mi pedig a történt dolgokuak objectiv előadását némileg azzal
enyhíthetjük, hogy a nem ok nélkül kárhoztatott nyelvcsédesét bő-
ven kárpótolta aztán nyelvcsédesével, valamint az egyesek elleni
igazságtalan sértéseit a közügy iránti kitartó buzgalomával.

Révait, ki oly annyira hangsúlyozgatja szókimondó őszinteségét,
nem sérthetik viszont az ő szavait rostálgató őszinteségek sem. —
Irodalmi hírnevének pedig alig lehet tetemesb kárára az ő életbeli
gyarlóságainak elmondása, mint például Goldsmithénak — kiről
Herder és Goethe oly nagy elismeréssel szóltak — azon sok furcsa-
ságok s ferdeségek elsorolása, melyeket róla a Macaulay írta életraj-
zában olvasunk.

ból is következtethetni, hogy 3zöllősy ellen előljárósága előbbi éveiben nem
nyilatkoztak oly kifogások, mint a minöket Révai keltett s panaszozt ellene.

¹⁾ L. a VI. fejezet végén 104. l.

XV. Révai tanárkodása Nagy-Károlyban.

1. Hősünk nagy-károlyi időszakának e harmadik éve mintegy kibékítő részét képezi az előbbi fejezetben tárgyalt háborúságnak. — Mint olyant csupán magában véve rövid epilógusba is bele szoríthattam volna, ha úgy könnyedén venném az igazságszolgáltatás elvét. Ámde ez komolyan követeli annak az oly keserű kifakadással elpanaszolt s még utóbb is súlyos vádként emlegetett, sőt — mint látók — nyomtatva is megörökített sérelmi ügynek lehetőleg körülményes kiderítését.

Úgy hiszem, a mondottakhoz képest tartozom is ezzel a részvétel olvasónak. Forrásaimból pedig telik még az érintett viszonyok bővebb megvilágosítása is. — Afféle aggodalom sem tartóztathat, hogy tán már nagyon is huzamosan időzünk nyugtalan kedélyű hősünknek ép e gyötrelmes helyzetében. Hisz már érintők a vigasztaló kilátást, mely bajnokuinkkal mindinkább sejteti, mily javára válhatik idővel e türelem-gyakorló megpróbáltatása. — Képzelt Avernusának köde is mindinkább oszladozik, sőt annak derültebb képét is láthatja már föltünedezni, mely őt az óhajtvá várt távozás után is vissza vonzandja még ide.

De érdekében a részvétel olvasó is nem egyszer visszaröppent még ide gondolatait, honnét Révai életének mozgalmasabb stádiumába induland.

Mondjuk el tehát már ezúttal egy huzamban mindazt, a mire később úgy is hivatkoznunk kellend.

2. Említettem elkívánczása dacára készségesen maradt biz ő ezen alvilágának mondogatott helyzetében azt tudva, hogy itt hagyatása a kegyúr kívánatára történik. — Önérzetessége némi kielégítést, sőt diadalt is helyezhetett abban, hogy ez által ügye mintegy előnyösíttetni látszik a miatta távozó előljáró rovására, kit leginkább okolt elégedetlensége miatt.¹⁾

¹⁾ A miket utóbb is emleget az előljárói önkényről, melyet — panaszaik szerint — oly igen nehezére esett túrnice, kire vonatkozhatnának mindazok olyképp, mint a „turbulentus“-nak nevezgetett Eugeniusra?

Fiatal képzelme egyelőre valamivel csillámlóbb reményre bízottnak vette a kegyúri figyelmet, mint a mire az valóban célozott. — Azt látszott hinni, hogy Károlyi Antal gróf őt József fiának jövőbeli nevelőjéül szemelte ki, és hogy e szándék valószínűsége alkalmasint már a közelebbi időben remélhető, minthogy Kázmér Ágoston, a kis gróf ekkori nevelője egészségének lankadozása miatt visszavonulni kívánkozott.¹⁾

Azonban az eszélyes grófnak, ki egyetlen örököse nevelésére, mint látni fogjuk, vajmi szigorú gondnal szemelte ki az ajánlottak közül a legkiválóbbikat, egyelőre tán esze ágában sem lehetett ily szándék. Behatóbb tudomása volt hősünk heves természetéről, semhogy őt ekkoron alkalmasnak nézhette volna oly higgadtságot s valóban példás türelmet igénylő megbízásra. — Jövőbeli tanügyi fontos feladatát tartva szem előtt inkább más destinációt szánt ő bajnokunk jeles tehetségeinek.

Ezért kívánta, hogy ott közelében alaposabb meggyőződést szerezhessen mind tanítói képességéről, mind jellemi megbízhatóságáról. Egyszermind módot akart neki eszközölni annak tetteleg bebizonyítására, hogy kedvezőbb körülmények közt békésebb s társaival jól megférő tud lenni. — Mert ebbeli fogyatkozottságának okát hősünk merőben a környezeti viszonyokra háríthatá.

Most ezek tetemesen megváltoztak. — Pályatársai,²⁾ kikkel nem igen vala jó összhangzásban, a bölcséleti tanfolyam bevégeztével tanítási működésre rendeltettek, az idősebbek közül pedig négyen helyeztettek el más társházakba.³⁾

S így már menten az „offensionis lapis“-féléktől a keservesen panaszolt bajoknak meglehetősen orvoslását láthatta különösen abban, hogy a társház élére a kiváló szelidségű s jeles műveltségű Paschgall Adolf állíttatott. Meg ehhez más vigasztalóbb körülmények is járultak, mint ez a főlemlítendő részletekből ki fog tetszeni.

3. De ez újabbi viszonyokkal való ismerkedésünk előtt valóban szükséges lehetőleg tisztába jönnünk az előbbieken azon részleteivel is, melyeket eddig csak nagyjából érinthettünk; melyek pedig épen nem lényegtelenek hősünk jellemzőbb ismertetésére nézve.

Rendén van komolyan latolgatnunk, vajjon mennyibe vehetők s veendőek hősünknek kifogásai az előbbi környezet s főképen Szöllősy Jenő ellen. — Mert e tekintetben némely nem jelentéktelen adatok

¹⁾ E szép lelkű férfiú, rendjének szintén egyik díszje, csakugyan nemsokára ki is mult Nagy-Károlyban, 1776. máj. 26. életkora 33. évében.

²⁾ Névszerint: a már említettem Kiss Tamás és Kurtz Egyeden kívül Rabenhuber Bernát, Dominkovics József, és Csik Leopold, kik mindnyájan állhatatosan megmaradván hivatásuk mellett, mint rendjök közbajnokai jó közepes tehetségeikkel híven szolgálták a feladati közügyet élemedett korukig.

³⁾ Ezek közül Zolcher Gergelyről szólnak oly adatok, melyek miatt a „turbulentus“ jelzőt rá méltán alkalmazhatta volna Révai sokkal inkább, mint Szöllősyre. Némileg ebből is következtethetni valamit ítélleti elfogultságára.

az ő nézetétől nagyon eltérőleg nyilatkoznak. Különösen azt a megsztuyongatott Szöllősyt valóban nem olyan kevésbe számítható emberként láttatják, kit csupán hőszünk panaszainak igazolása végett amúgy könnyedén ellehessen ítélni.

A komolyabb tanulás és tanítás közhasznú híveinek egyike volt ő, mint ezt több oldalú bizonyosságok bitelesen tanúsítják. — Megrovott hibája is épen onnét származhatott, hogy mint komolyabb tudományt kedvelő rideg szoba-tudóssá válván, alkalmasint nem igen bírta magát eléggé bele találni oly hivatali állásba, melynek több ágazatú feladata több oldalú gyakorlati ügyességet és úgyszólva teljes odaadást igényel. — Ilyesmi pedig épen nem ritka eset kiváltkép az elvontabb elméleti tudományok emberei közt, hogy elszigetelt magányukban többé-kevésbé szögletesekké s nehézkesekké válnak úgy, hogy aztán néha nagyon merevek az oly hivatalban, mely csak is nyájas tekintélylyel kezelhető sikeresebben, leginkább pedig az „omnibus omnia factus“-féle szíveskedéssel.

Szöllősyben meglehetősen adagnyi lehetett a bajmóc tudósok félszeg s elkomorult természetéből, de talán még sem oly mérvben, mint a hogy azt bajnokunk túlzott panaszai gyaníttatják.

Erre nézve az is mond valamit, hogy Révai panaszait jelentékenyen nyomatékoló adatokat nem leltem eddig, de ellensúlyozókat igen, még pedig nyilvánosságra jutottakat is.

És ezen hiteles adatok közül nem egy arra mutat, hogy Révai leginkább maga okozta azt a bajt, melyért zúgolódik s kiváltkép előljáróját rovogatja. Erről alább elég nyomós tanúság szóland.

Később alkalmasint maga is belátta az ily szertelenkedésének méltatlanságát; mert némi tartózkodással¹⁾ s csak függelékkül közölte azon egypár epigrammáját a „latinák“ közt²⁾ melyek Szöllősyre vonatkoznak. Talán ezeket is csak azért adta ki, hogy ifjúkori epigrammáiból is legyen némi mutatvány latin versei közt. Rövidségénél fogva mindkettőt ide igtathatjuk. Itélje meg az olvasó sajtát szavaiból, minő kifogást nyilvánít előljárója ellen. Az egyik kissé közelebről,³⁾ a másik valamivel távolabbról vagyis közvetve, de erősebben szólja le⁴⁾ Szöllősyt, — mert ki lehetne más az a „tur-

1) Mint ezt a fölírat is mutatja a névnek mellőztével.

2) „Latina“ 62. l. „Accedunt duo epigrammata ...

3) I. Die onomastico cuiusdam turbulenti. 1775.

Cede loco, et ce'eri, Pax candida, profuge gressu:

Eugenio festus ducitur iste dies.

Huc odia, et denso concurrant agmine lites:

Eugenio festus ducitur iste dies

At cur, cum pius esse volo, precor impia? Nostis

Litibus Eugenium vivere, pace mori.

4) II. In laudatorem eiusdem turbulenti:

Eugenium, quem litis amor, rabiosaque vita,

Heu! nimium Genium comprobat esse malum:

bulentus quidam Eugenius“? — Az utóbbi alacsony hízlgőnek nevezi Szőllősy dicsőrójét.

4. Már így igen érdekelhet azt is kitudnunk, vajjon ki legyen az a szerencsétlen „laudator“, kit hőszünk e miatti boszúságában „vilis adulator“-nak címez.

Erre nem nehéz rájőnnünk. A species facti nyilvánosságra került, még pedig jóval előbb (1784) mint az ellene szóló vád, mely csak 1792-ben látott napvilágot.

Ott van a „Stephani Ludovici Zimani Carminum libri IV“ című latin verskőtetben (a 94. és 104. lapon) Szőllősy Jenő megénekelve s több oldalról megdicsérve úgy, hogy azoknak figyelmes áttekintése után alig kételkedhetünk az iránt, kit sújt hőszünk főntebb jelzett epigrammája a hízlgés rűt jellemével.

Ez okból ismét behatőbb kutatásra érzi magát ősztonőztetve igazságszeretetűnk. — Hogy is ne állna érdeknkben Zimányi jel-leme iránt tisztába jőnnünk? Annyiszor fordult már elő neve ez életrajz folytán, hogy a figyelmes olvasó méltán lehet kíváncsi közelebbi ismerése iránt, annál is inkább, minthogy némi tanuságul is idéztem őt egy és másra. Igen is érdekelhet tudnunk, mennyiben fogadhatók megbízhatókul nyilatkozatai. — Egyébiránt is mint a korabeli tudományos és tanügyi munkásság egyik nem jelentéktelen részesét megilleti az ő sikeres buzgalmának aránylagos méltatása. — Révait illetőleg különösen nem lehetünk iránta figyelmetlenek. Végette lesz még vele érintkezésűnk jóval későbbben is.

Zimányi I. L. Katsor Keresztély azon 12 jeles növendékének egyike, kőről főntebb (VIII. fej. 15. §.) volt említés, s közülők különösen Hannulik Chr., Kamánházy Ign., Peer Jakab, Sárváry Ferenc és Simonchicz Incének méltó pálya s versenytársa; — kezdet őta serényen kitartó vala a szellemi művelődésben: a nyelvek s a humaniorák, valamint a szigorűbb tudományok tanulmányozásában. — Keszthelyi Lászlónak már idéztem (XII. fej. 7. §.) tanusága szerint imént (1772—3.) Nagy-Károlyban kiválóan dicséretes haladást tőn a mathematica philosophiában, de e mellett a classica literaturában is, melyre előbb Lihan Paulin s más tanítói, Nagy-Károlyban pedig nemcsak Keszthelyi L. tanára, hanem Szőllősy Jenő a házfőnök is szívesen buzdítgaták őt.

Ezért Zimányi valamint amazoknak, úgy ennek is meleg őmlengéssel vallja hálás elismerését. Egyébként is különős szívélyességgel hangoztat latin lantja kegyeletet s méltánylást sok más rendtársa iránt, kikben kiválóbb lelki tulajdonokat ismer föl, alkal-

Hunc tamen Eugenium, Genium velut aethere lapsum,
Quidam multiplici concinit esse modo.
Ut placeat Furiae, contra quam sentiat ipse,
Vilis Adulator fingere quanta potest.

milag más előkelőbbek iránt is, mint ezt a föntebb jelzett kiadványának számos versezetéből láthatni.

5. Ily szíveskedése nem egy kritikusabb elmét bírhatott olyan gyanúra, mielőt hősünk idézett epigrammája nyilvánít, annál is inkább, minthogy Zimányi verses dicséretei némi költői auxesissel olykor az illetők valódi értékét meglehetősen túlmagasztalják. Így különösen a Szöllősyről szólókban igen föltetsző lehetett ez az őt egészen más szemmel nézők előtt.

Mind e mellett vajjon méltán ráfogható-e a hizelgés vádja? Ez iránt még egyelőre függeszszük föl itéletünket. — Biztosabb véleményezhetes végett vegyük szemügyre a „delicti corpus“-t. — Minőül tünteti föl Zimányi lantja Szöllősyt?

Egyik versezete fellengős ódahangon olyanul dicséri őt, kit sem nagyravágyás, sem birtokvágy nem csábíthatott el azon törekvésektől, melyek az elmének művelését célozzák, s mint ilyent dúsan gyarapíták a műzsák. Ezért tiszteli őt Zimányi vezérfényeül s ösztönzőjéül a lantolásra s verselésének elégséges jutalmául tekinti azt, ha ez az ő helyeslését nyerheti.¹⁾

A másik már alantabban tartott párversekben részletezi dicséretes tulajdonait.²⁾

Figyelmes egybevetéssel azonnal észrevehető, hogy leginkább erre a Szöllősyt több tekintetben földicsérő „epigramma“-járá vag Révai imént idéztem maró distichonjaival: „in laudatorum eiusdem turbulenti.“

¹⁾ I. Zimani Carminum L. I. Ode 67. Ad Eugenium Szöllősy e S. P. virum omnibus litteris cultissimum:

O ter amate Pater! fatis melioribus apte,
Quacunque parte demum te spectaverim.
Quamvis ambitio pepulit Te tempore nullo,
. nitidum sed Musa salubri

Unda abluit Castaliae scaturiginis,
Divitiasque dedit mentis, quas vix habet ullus,
Tu lumen es meae, incitatorque lyrae.

Sat mihi fructificent longae, mea carmina, curae,
Abs Te, Eugeni! cupitum si plausum fero.

²⁾ I. Carm. L. II. Epigramma 22 Ad Eugenium Szöllősy e S. P.

Eugenii sacro quisquis te nomine dixit,
Nae Genium multis te scit esse modis.

Ingenium nam si pergam spectare, quid obstat,
Quin possis Genii nomen habere boni?

Si tacitus magnam demirer consilii vim,
Non homo, sed Genius, crede, videre mihi.

Mentem si spectem facili conamine cultam,
Sive sacris placitis, sive Sophia tuis;

Si prosam, versum, linguas, cytharamque requiram,
Si vitam puram criminis, es Genius.

Euge igitur! viresque imo de pectore sumens
Gaude, quod Genius tot potes esse modis.

Az említettekhez képest — úgy hozzátétőleg — még azt az elmésen gúnyolódó elegiáját is könnyen vehetni szintén Zimányira célozgatónak, melyben csípős enyelgéssel gratulál valamely barátjának névnapjára, ki — szerinte — nagyon kezd élelmeskedni mesterségével.¹⁾ De biztos támaszpont hiányában csak is kétes véleményként említhetem ezt, valamint azt is, hogy Révai talán ép ezen antagonistá szelleműnek vélt „collegiáját Apollóban“ (Bessenyeiként szólva) gyanúsíthatta kiváltképen azon nem nevezettek egyikéül, kikről azt panaszolgatá, hogy ellene irigykednek s hogy valódi érdemek hiányában hízegő kegyhajhászattal vívják ki főbbjeiktől a pártoltatást az erre méltóbbak s különösen az ő hátrányára.

6. Mennyiben történhetek ilyesmik azon jeles főnök vezérlete alatt, kit a jók valamennyien oly benső kegyelettel tisztelének s kiről a többi közt Révai is, — mint már az előbbi fejezetekben említők, — oly jelentékeny elismerést nyilvánított²⁾ — és pedig azon időben, midőn oly kevéssé állt a rend főbbjeinek módjukban valami jelentékeny előnyökkel jutalmazgatni pártfogoltjaikat? — A viszonyok behatóbb ismerete hősünk ily panaszait is valóban csak oly gyöngye alapúaknak láttatja, mint az előbb említettek.

Zimányira nézve pedig az érintett gyanuk adataim tetemes mennyiségéből sem nyerhetnek jelentékeny érvelést. — Ezek közt nem kerülnek elő oly tanuságok, melyek szerint az aljas hízegés vagy színeskedéssel való élelmeskedés vádjá őt méltán terhelné; — sokkal inkább tűnik ki azokból szeretetreméltó jelleme, a közügyért lelkesült buzgalma, odaadó s váltig hí munkássága. Zimányit a rendtörténeti adatok, — nem csak a hivatalos minőségűek,³⁾ hanem a magán iratok is, — úgy ismertetik, mint jeles tanultságú, lelkiismeretes buzgalmú szerzetes tanfőúr, ki tanári alapos képzettségével, közügyszeretetével s meggyerő modorával sikeresen tudta megoldani mindazon feladatait, melyekkel megbízott s ha tisztas állomásokra rendeltetett, be is töltötte azokat illően. — Képességeit s érdemeit tekintve épen nem látszik, hogy azoknál többre emeltetett vagy emeltetni kívánt volna. — A viselt hivatalaiban tanúsított dicséretes serénységéről szóló adatokon kívül nem keveset mondó bizonyosságul tekinthető az is, hogy őt rendtársainak legjobbjai valóban kedvelték s hogy több más közt, kikről Révai is tisztelettel s nagy elisme-

1) I. „Latina“ L. I. elegia 16. „Amico cuidam, qui nimium ex arte coepit vivere. Die onomastico. Karolini.“

2) I. „Elegyes versei“ 85. l. VI. alagya „Ft. s nagy nevezetű Orosz Zsigmond atyának, a kegyes iskolák szerzetes rendjek bölts, és nagy mértékleteségű előljárójának halálakor. — Bécsben. 1782.“

3) Ezek vázlatos kivonataként tekinthetők a róla közlött biographiai ismertetések Horányinál („Scriptores Schol. Piar. II, 896—7. l.) s ennek nyomán Csösz Imrénél („a kegyes-tanító rendiek Nyitrán, 517. s 881. l.) és a trencsényi k. r. társház évkönyvei nyomán Pfeiffer Antalnál (l. „A kegyes tanító-rendiek trencsényi társházának és a főgymnasiumnak története“ 1879. (l. 47. l.)

réssel szól, különösen Dományi, sőt bajnokunk kedves Sárváryja is benső bizalommal viseltettek iránta. Ez utóbbi az ifjabb korokban fűződött baráti érzelmeket mindvégig változatlanul ápolá Zimányi irányában, mint ez a hozzá intézett baráti leveleiből¹⁾ eléggé kitetszik.

Sárvárynak Zimányi iránti változatlan barátsága annál inkább érdekelheti figyelmünket, minthogy épen ő Révaitól ekkori abnormis magatartása miatt legott idegenkedni kezdett. — Vajjon nem súlyosbíthatta-e e hidegülésnek okát különösen a Zimányi elleni bánalom is?

7. Megjegyzést érdemel, hogy Sárvárytól Révaihoz intézett levél nem találkozik ennek iratai között, holott némely értéktelenebbeket is megtartogatott.²⁾

E hiány könnyen gerjeszti azon gyanut, hogy a nemes szívű s neki igazán jót akaró barát némely üdvös figyelmeztetéseket fűzőgetett bizalmas soraiba, kiváltképen pedig az ekkori elhallgatása okát feszegető epistólára hősünknek alkalmasint oly választ adott, melyet ez méltó feddése miatt célszerűbbnek vélt megsemmisíteni.³⁾

E gyanunak meglehetősen alapját látandjuk a következőkben. — Itt egyelőre elég legyen csupán érintenünk, hogy a Veszprémben fejlett szép lelki viszony Sárváry és Révai közt oly ifjúdad kölcsönös melegséggel s belsőbb meghittséggel nem látszott többé nyilatkozni; habár sem Sárváry részéről nem szűnt meg a Miklósa iránti igaz jóakarát, sem ennek részéről az elismerés.⁴⁾ — Követendő irányzataikból ki fog tetszeni az elkülönítő ok, mely természetesen életeleikben sarkallik. — Ezeknél fogva életútjaik is mindinkább elváltak.

Csak közbevetőleg hangsúlyozom itt még a Sárváryhoz 1775. írt latin elegiája tartalmának fontosságát, arra nézve, hogy Révainak iránta való ragaszkodásából következtethetni érdekes jellemére. — A figyelve olvasó nyomós érveket lelhet abban a főntebb említettekre vonatkozólag. — Arra gondolva, hogy Révai ezt is kedély-

¹⁾ Ezek egyike 1789. febr. 18. írva igen élénk bizonyosságát látatja ennek a valóban szívélyes jó viszonynak. — Ily viszonynál fogva méltán szólíthatta őt Zimányi hozzá intézett ódája elején ily hangon: „Francisce coniunctissime! — Prius triens, nunc dimidium mei“ . . . (t. i. egy harmadik kebelbarátjok elhunytát gyászolva, l. Carm. L. I. ode 68.)

²⁾ A m. nemz. muzeumban lévő kézirati hagyatékát gondosan átkutatván úgy vettem észre, hogy Révai a „Commercium epistolicum“ közt oly leveleket nem kívánt megőrizni, melyek nem ínye szerinti tartalmúak voltak, ellenben a dicséretre szólókat szorgalmasan megővta, sőt azokat olykor közrebecsátással documentumokul is fölhasználta (l. az „Elegyes versei“ és Kardos Adorján „Vergesi Mocskolódásai“ című művekben).

³⁾ Egypár ellene szóló iratot azonban megtartott, de azokra nem mulasztotta el rá írni az erős cáfolatot.

⁴⁾ Erről érdekes tanúságul szolgál a Sárváryhoz 1775-ben intézett latin elegia a hozzá csatolt kegyeletes jegyzettel (l. „Latina“ 41. l.) és az 1779-ben írt magyar alagya is (l. „Elegyes versei“ 43. l.)

háborgási időszakában írta, világosan bizonyítva látjuk evvel is, hogy kedélyzajlásai inkább csak időnkénti tünetek voltak, áprilisi időjárás változatosságához hasonlók. Így támadtak e közben fölváltva egymástól igen különböző hangulatú versezetei, mint a hogy ez a költőknél gyakori dolog. — Petőfi a „Dalaim“ című dalában jelzi az efféle poetai hangulat-váltakozást. —

Ezek szerint a fentebb emlegetett panaszoknak s kifakadásoknak sem tulajdoníthatunk valami különös nagy fontosságot. A valóságban aligha volt oly igen komoly alapjuk, mint a hogy azokat érzékenykedve vehetnők.

8. Révai ezidétti versein meglátszik, hogy kedély-izgultságát rokon hangulatú s így még ingerlőbb olvasmányokkal is fokozta. — Koricsányi Márk is ily hatású lehetett rá. — Hogy e keserű gúnynyal bővelkedő, pessimistikus s gyakran maró sarcasmusokat szóró latin elegia-költőnek nemcsak azt a már említettem „stoica és tumultuaria“¹⁾ apologiáját olvassgatta ekkoron, hanem alkalmasint a kéziratban maradt elegiáit is: ezt némely szellemrokonsági vonások gyaníttatják.

Valószínű, hogy az „élelmeskedés“ elleni ironikus enyelgésre is Koricsányinak azon erősen gúnyoros elegiája buzdította, melyben ez Pankl Ferencnek bérenckedővé vált múzsáját oly hathatósan megcsalánozza.²⁾ — De Zimányira fogni ilyesmit méltánytalanság Révai részéről, ki később, — mint leveleiből ki fog tetszeni, — habár ezért meglehetősen menthetik szorongató viszonyai, — egyszer s mászor bizony befogta pegazusát alkalmilag holmi ünnepélyes bevonulás diadalkocsijába is, és fölkért önkénytelen applaususáért meg is várta az illető honoráriumot, a tisztességes elismerésnek elmaradását pedig nehezteléssel panaszolta el Paintner barátjának. (No de ilyesmik valamivel későbbi dolgok. Akkor történtek, midőn sorsát önállóan intézgette. — Odább lesz rendén czeokről tüzetesebben szólunk.)

Zimányiról azonban ily adatok nem mutatkoznak.³⁾ Őt sem szorultság sem haszonvágy nem bírta élelmeskedésre. — Neki a lantolgatás egy kis szelid becsvágy mellett mintegy idylli kedvtöltése komoly foglalkozásai közben. A közügy iránti szeretete s köztisztelet tárgyai iránti hódolata zengésre gerjesztik lantja idegeit, a

1) Így nevezi Halapi Constantin az „Apologorum moralium“ című könyvében, hol azt közzé tette. L. 378—394. l.

2) Már említettük a III. fej. 8. §.

3) Ellenben még verseinek kiadására sem keresett maecenast. Meglátszik ez íme dedicáló distichonjából mindjárt könyve elején:

„Quo mihi Patronos nimia conquirere cura?
Dedico Lectori meque librosque meos.“

Hátrább pedig (a 272. lapon) elmondja, a mit egyik barátjának felelt, midőn az neki azt tanácslá, hogy versei kiadására pártfogót keressen: „A verseknek — u. m. — ha rosszak, értéket nem szerezhet még a királyi pártolás sem, s ha jók, annak híjával sem vesztik becsöket.“

haza jelesbjeinek, de kiváltkép rendje érdemesbjeinek legalább egy pár distichonnal igyekszik némi tisztelet-emléket állítani. — E közben megtörtént, hogy egy-egy olyant is talált megzengeni, ki személye iránt nem épen jó indulatú vala. Erre nézve abban lelt megnyugvást, hogy így nem mondható róla, mintha csak is azokat dicsérné, kik őt szíveskedéseikkel megnyerték.¹⁾

Ily kegyeleti indokokon kívül Zimányi magán szenvedélyből még egyébként is űzte verselési mulatságát, olykor némi naivitással egyes elmés ötleteknek — saját- és elsajátítottaknak — különösen az újabb irodalmakból átvett meséknek, epigrammák s elmeszizkráknak latin metrumokba fűzőgetésével. Néha pedig rögtönzött distichonokban levelezgete s vetélykedék némely ügyes verselővel.²⁾

9. Im efféle „minutiákat“ is érdemeseknek láttam az idő jelenségei tekintetéből itt fölemlíteni, főképen azért, mert összefüggésben állanak ezek is a themánkhöz tartozó dolgokkal.

Ugyanis a kegyesrendiek azon szellemi lendülete, melyről már fönnebb emlékeztünk³⁾ egyéb irányú törekvések mellett a latin verseléssel is igyekezett ekkoron élénkségét növelni. — Zimányi versezeteinek (Carminum libri IV.) kiadványából sejthetni azt a csöndes mozgalmat, mely köztök ezidétt újólág megeredt ezirányban. Kitészik abból egyszersmind az ő buzdító szándéka is, hogy t. i. a jelentősb mozzanatok megzengésével, az alkalmasb képességek s igyekvések méltatásával méginkább fokozza a megindult buzgalmat, s hogy szerény emléksoraival is némileg erősítse a szellemi kapcsolatokat. — Ily szempontból tekintve nem épen jelentéktelenek Zimányi latin versei. — Conradi Norbertet jelezi ő ez irányzat kiváló buzdítójául⁴⁾ és az idősebb biztatók közt Hyros Sámuel és Temlényi Remigius mellett fölemlíti Szöllősy Jenőt is⁵⁾, az ő különös buzdítgatóját, sőt közli ennek egy hosszú (40 tetrastichon strophából álló) versezetét, melyet Szöllősy neki névnapjára írt viszonzásul a fönnebb idézett distichonjaira. — Úgy látszik Zimányi ezzel is erősítheteni vélte a latinul verselő ifjabb társak chorusát, ha azokat az idősbeknek concertbe vonásával is lelkesíti.

A költői érték mérlegelésétől tartózkodva csupán mint némi szellemi mozgalom nyilatkozását jelzem ezeket.

Szöllősy is habár néhány homályos célzású lyrai ömledezéssel örömrétét fejezi ki a fölött, hogy a rend tagjai az ország több

1) I. Carminum L. IV. 22.

2) Ez utóbbira példa a Dományival váltott verses enyelgés, (I. Carm. L. II. epigr. 149—154.) — amarra pedig a Keresztesy Józseffel, debreceni hírneves latin verselővel 1776. folyt párverses levélváltása (I. Carm. L. IV. „epistolae ad Jos. Keresztesy clarum apud Debrecinenses poetam. 239—248. l.)

3) I. X. fej. 12.

4) I. Carm. l. IV. 282. l.

5) u. o. 76. l.

részében felhangoztatják lantjaikat (t. i. nyilvánosságra bocsátván némely ünnepélyes alkalomra írt versezeteiket) s ezért buzdult ő is — u. m. — a múza intésére.

S a mit ő ekkor (1777) csak úgy magán-viszonzásul s csöndes buzdításul írt Zimányinak, ez azt később 1784. — valószínűleg a körülmények fölhívása következtében, — az ő verseivel együtt a nyilvánosságra hozta, alkalmasint Szöllösy engedélye nélkül, mert a versezet homlokán csak is kezdő betűit jegyzi.¹⁾ — Végéhez pedig jegyzetkép csatolja annak említését, mit fönnebb érintettem.²⁾

10. Ilyenféle lévén a Zimányi és Szöllösy közti viszony, hősünk gyanusítását ezzel is nagyon gyöngítve láthatjuk. Ellenben Zimányinak említettem szívélyessége s jó szándékú buzgalma abban is nyer érvet, hogy ő Révait, mint ellenszenvesét sem feledte ki a jeles igyekvésű társak sorából. Őt is megtisztelti emléksorokkal, még pedig mint a magyar nyelv Orpheusát.³⁾

Ez pedig annál inkább érdemel figyelmet, mert — mint látni fogjuk — 1784. Révainak rendje s rendtársai iránti érzelmei épen nem voltak valami szívélyes hangulatúak.

Zimányi utóbb még más szívességeket is tanúsított Révai iránt. Neheztelésének pedig tudtomra semmi nyomát sem hagyta. Ily nemesen cáfolta meg félreismertetését.⁴⁾

Az itt fölhozottakból Zimányi jellemére jelentékeny igazoltatás háramlik ugyan, azonban hősünknek Szöllösy elleni kifogásai még nem nyerhetnek elégséges cáfolatot.

Mindamellet, hogy Szöllösy jeles tanultságú, sokoldalúlag képzett, sőt aesthetikailag is művelt férfiú, azért lehetett „turbulentus“, izgága s pörpatvarkodó, a minőnek őt bajnokunk mondja. Habár ezt mások így nem panaszták is ellene, miért ne lehetett volna Révainak azért alkalma benne ilyesmit tapasztalhatni?

Nem valami ritka jelenség az életben, hogy a jókora magas elmeképzettségén is kifognak a nehezen fékezhető indulatok.

Hősünk életében is merül föl ilyesmi nem egyszer, annak tanuságául, hogy a még oly vasszorgalommal gyűjtött tudomány is vajmi nehezen hatja át az ember egész lényét olykép, mint a hogy azt Sokrates a valódi tudomány eredményeül kívánja (l. Platon „Protagoras“-ában). — Bizony sokszor látjuk az életben annak

¹⁾ I. Carminum L. IV. 276. l. „Ode E. S. a S. M. (Eugenii Szöllösy a Servatore Mundi) L. Z. (Ludovico Zimányi) diem nominis celebranti.“

²⁾ Scripta haec Ode est anno 1777, quo, sublato quasi signo per Norbertum Conraium, Lyrica Poesis amplius coli coepit apud S. P. (Scholas Pias).

³⁾ I. Carm. L. II. 130. l. „Hungara Euridice“, ugyanott közölve egyszersemind magyarja is, (Mártonfitól) melyből azt Z. 3 latin distichonba átöltötte.

⁴⁾ Zimányi szellemi érdekű buzgalmat valóban félreértette Révai s több oldalról dicséretett fiatal rendtársnak törekvéseit alkalmasint rivalitásból nézte gyanus szemmel, lévén mindkettejük matematikus és verselő.

cáfolatát, hogy „ingenuas didicisse fideliter artes, emollit mores, nec sinit esse ferus.“

S valóban itt is erősen kétes, melyikre alkalmazandó inkább a „turbulentus“ jelző. — Az igaztalan ítéletejtéstől való óvakodás javallá, hogy inkább a tényadatok felsorolásával engedjünk módot az olvasónak belátása szerint ítélni.

Jellembevágó úgy forogván fönn, mindkét fél iránt kiméleteknek kellett lennünk. — Ama harmadikkal sem bánhattunk el amúgy könnyedén, kit hősünk Szöllősy dicséréseért korhol, még úgy sem, ha Zimányinak — mint már előbb is Hyrosról, — poetikus magasztalását lehetőleg devalváljuk. — Szöllősyre nézve is marad Zimányi dicséreteiből valóságnak még anyni, hogy méltán sorolható ő is rendjének és a hazai tanügynek akkori érdemesebbjei közé.³⁾

Sajátságos, hogy e férfiúnak gyöngébb oldalát, a komoly tanulmányok közti elridegülttségéből származott zsémbességét, épen hősünk hányja föl anyyira, ki e tekintetben később még nagyon is túltett rajta.

11. De még e pör osztását nem fejezhetjük be egy jelentékeny tanuság említése nélkül, mely a nagy-károlyi társház évkönyvéből szól ez ügyhöz. — Igaz, hogy csak utólag, sőt jóval utóbb ígtattott az oda, de annak jegyzete, ki Révai iránt mindig kedvező véleményű vala, s iránta inkább elfogultnak mondható, sem mint szigorúnak. — Ez pedig Hannulik Chrysostom, a classica literaturának oly buzgó művelője s ép ezen erős szenvedélyénél fogva Révainak lelkes barátja.

Hannulik — saját szavai szerint — hallomás útján utólag értesülve a kellemetlen surlódásról, olykép jegyzi föl, a mit erről hallott, hogy azzal súlyosan terheli Szöllősyt, mint csökönös és önkényűleg intézkedő előljárót; de egyszersmind azt is érezteti, hogy Révai tetemesen hozzá járult a panaszolta baj növesztéséhez, heves mivoltánál fogva izgalmakat keltvén a kellő tapintat hiányában nem épen célszerűen s nem is ildomosan, mert önféjűleg intézkedő előljáró ellen.¹⁾

³⁾ Szöllősyről az itt érintettek miatt érdemesnek tartom a következő adatokat felsorolni: Szöllősy Jenő sz. 1730-ban, a rendbe lépett 1746-ban, bölcséleti tanulmányait 1749—50 Pesten, a theológiát 1753—6. Nyitrán végezte. — 1756 gróf Pálffy Rudolf fiának nevelője, aztán többnyire philosophiát és theológiát tanított; Nyitrán a Convictust is igazgató. — 1770 óta házfőnöki tisztet viselt. Hivatali működése mellett a tudományokkal mindig örömet foglalkozék. Némely latin lyrai dolgozatok s theologiai értekezések is maradtak tőle kéziratban. Ez utóbbiak közül különösen figyelmet keltő az ily című dissertatiója: „De beatitate Justorum“ 4-rét 239 lapon sűrűen írva, mely terjedelmes olvasottságáról tesz tanuságot. — Szintűgy nyelvismeretei is tág tanulmány-kört jeleznek. A magyar nyelvnek mint anyanyelvének birtokán kívül jártas vala a német, szláv, francia és olasz nyelvben. — S ezek irodalmát is meglehetősen ismerte.

¹⁾ A nagy-károlyi társház évkönyvében az 1777. év előtti eseményekre vonatkozólag néhány sornyi előzmény után azt jelzi Hannulik, hogy ő csak hallomásból értesült amaz egyenetlenségekről, melyek az önkénykedő előljáró ta-

Ezeket Hannulik a legjobb hiszettel jegyezhetette így azok nyomán, a miket utóbb Révától s az iránta rokonszenvezőktől, főleg pedig az őt különösen pártoló kegyuraság köréből is tudomásul vehetett. Mert tudni való, hogy a kellemetlen következmények miatt az ízetlenség oka utólag nagyon is a távozott Szöllősyre hárítottatott. — Nekünk pedig a tárgyas felfogás érdekében lelkiismeretesen számba kellett vennünk erre nézve egyéb nyomós tanúságokat is, melyek a gondosan fölkatatott adatokból elének tárulnak. Ezekről az illető helyen híven igyekszem számolni.

Hősünk ezen bajos ügyéről már csak azon okból sem vehetők a részére hajló nyilatkozatok nagyon hiszékenyen; mert maga tetemesen gyanussá tette azt utóbb az által, hogy szerfölött képtelen következtetéseket vont ki a túlságosan exaggerált egyéni sérelemből, és pedig nem csak ebből, hanem más utóbbi collisióiból is, mint ezt a következőkben látni fogjuk.

Révainak több ilyen surlódásaival fogunk még találkozni, melyek részletei az ő megférhetlen természetéről oly nyomós bizonyságokat tesznek, hogy már ezennel szükségesnek véltem körülményesen vizsgálat alá vonni ilyenmű ujjhuzásainak kezdeményeit, melyekről forrásaim¹⁾ elég bőven értesítettek.

ptinathánya miatt oly kellemetlenségeket idéztek elő, hogy tán ép ez okból alkalmasabbnak találták elődei azokat föl sem jegyezni, s különösen hangsúlyozza, hogy kiváltképen azon korban (hac praesertim aetate) mennyire nem lehet kedves az önkényüleg igazgatni törekvő előljáró. Aztán a kérdéses ügyet ekkép érinti kissé közelebről: „Si male quaedam evenerint, ut evenire multa necesse est apud eum, qui suo tantum arbitrio nititur, tunc sane animorum laesionem sequi oportet, praesertim si adsit in communitate, qui natura ardentior sit, atque ad flammam animorum suscitandum pronior. Et cum aliquin Superior iste, qui suo arbitratu regit, iam imprudens sit, nullaque ad regendum arte instructus et fortasse etiam ambitiosus ac suo munere fidens, profecto non sustinebit sodalem ferventiorum, sed id imprudenter agat, ut sua eum auctoritate comprimat. Unde postea tumultus consequuntur. Sic res hic procedebant his annis, necesseque fuit Praesidis iudicio lites tandem componere, atque ut meliorem faciem Domus haec accipiat, visum est Praesidi a. 1775. Rectorem huic Collegio praeficere P. Adolphum Paschal, qui Residentiam Ovariensem antea rexit. . .“ (Historia Domus S. P. Nagy-Károlyiensis p. 29.) — Habár Hannulik a nevetek nem említi, a mondottakból világos, hogy kikről szólnak jegyzetei.

¹⁾ Mithogy Révainak különösen e meghasonlási időszakára vonatkozó panaszaí s kifakadásai már évtizedekkel ez előtt igen fölkelteék figyelmemet azok okainak minél behatóbb vizsgálására: e végett huzamos idő óta tetemes mennyiségű adat birtokába juttatott nyomozásom, melyeket itt lehetőleg föl is használtam ezen eddig csak oldalvást bolygatott kérdésnek kellőbb megvilágítására. És helyén valónak is láttam ennek ezúttal kimerítőbb tárgyalását, miután azok a már említettem indokok oly erősen provocálták Révai életviszonyainak mentül részletesebb fölkatatását. — Az érdeklődőbb olvasók kedvéért már ezennel is megemlíthetem, hogy nagy-károlyi viszonyainak ily körülményes tárgyalására egyik legkiválóbb forrásomul nevezhetem Nécsey Jeromost, a kegyes-tanító-rendnek a mily példás szerénységű s jámborságú oly derekas tanultságú tagját, ki már 183^{9/10} tisztos veterán léteire mint ujonc tanítót nyílt közlé-

12. Hősünkben tehát csakugyan kelthetett némi diadalérzetet panaszaiknak s izgalmainak ily eredménye annál inkább, minthogy alkalmasint tudtára esett, hogy a békeszerető főnök különösen a kegyúr kívánata szerint intézte el ekkép a dolgot.

E siker által eléggé kötelezve érezhette magát önmérséklési képességének bebizonyítására. S erre annyival is gondosabban igyekezett, hogy mennél nyomósabban igazolhassa a Szóllósy ellen elkövetett igazításait. — Így lőn, hogy ennek hibáit az ő mentségére utólag nagyítva emlegették.

Révai pedig idő folytán mind súlyosabban háritotta Szóllósyre iménti nyugtalankodásának okát úgy, hogy később ez ürügyet nagyon is kiszélesített alapon használgatta érvül sorsával való elégedetlenségének indoklására, ebből merítvén váltig ismételtetett panaszeit a rendben túrt szenvedései ellen.

Mennyibe vehetők ezek komoly megfontolással, láthatja az olvasó az idáig mondottakból. De még bővebben is ki fog az világlani további viszontagságainak tényadataiból.

13. Ez tehát hősünk avernusi gyötrelmeinek s azok miatti keseregéseinek történetkéje. — Mily „petites miséres de la vie humaine“ azokhoz képest, miket — hogy több mást ne említsünk — egy Dante s kiváltképen egy Camoens tapasztalt!¹⁾ S még sem vehető épen kevésbe; mert az elégedetlenkedés furdalása bizony nehezen orvosolható baj, mint ezt bajnokunk életpályája is tanúsítandja.

De hisz ím most már az említettük változattal tetemesen jobbra fordultak panaszolt körülményei. — Szelidség, műveltség s

kenységére méltatott s különösen Hannulik és Révai verseinek akkora nagy érdeklődéssel kezdett tanulmányozásában akkép segített elő, hogy az eléje adott kételyek megvilágítása mellett az-ö szellemök s jellemök becslésére is elég bő fölvilágosítást nyújtott. Közleményeit annyival értékesebbeknek tekinthettem, mivel 1810. és 1811. Nagy-Károlyban mint fiatal növendék-tanító szintoly érdeklődéssel kutatta ő is kíváncsiságom tárgyait s azokról a még akkor életben volt Hannuliktól és Kurtz Egyedtől (Révai bölcsélettanuló társától) meg utóbb más kortanuktól is bőven értesült. — A mikről Nécsey értesített, azóta több más idősb rendtagtól is nyertem jelentékeny adalékokat. Mindezek most az illető írásbeli okadatokkal egybevetve az említett viszonyok élénkebb színezésére szolgálhattak.

¹⁾ Ez utóbbinak a mult év derekán 3 száz éves emlékét ünnepelték Portugáliában, mely alkalommal viszontagságos életét több rendbeli biographiai vázlat ismertette. Ezek egyike egyebek közt azt mondja, hogy a „Luziad“ férfias büszke hangja annyival is inkább figyelemre méltó, minthogy Camoens költői sorsa mást kétségtelenül a gyáva jajgató világfájdalmasság karjaiba üzött volna . . .“ Végül pedig a szenvedések láncolatából álló életpálya rajzát e kaustikus epiphonemával zárja be: „Igy élt és halt meg Camoes, ki egyike volt minden idők legnagyobb költőinek, vitéz és nagylelkű, csak az az egy hibája volt, hogy gazok közt akart becsületes lenni. Élete a becsületesség martyriuma volt! (l. 1881. „Magyar Állam“ 25. 26. sz. tárcájában). Ére már aztán tapasztalható avernusi látványokat. — „Az ő valóban platói honszerelmét a mi korunk már alig képes megérteni“ (l. u. o.) Elég szomorú biz' ez! S ép ezért kell ilyekre sűrűbben s erélyesebben emlékeztetni.

egyéb szeretetre méltó tulajdonok tekintetében példányszerű férfiú állítattott a társházi testület élére;¹⁾ a kevésbbé szívelt laktársak helyébe mások jöttek, kik között ott van az ő vonzalmát is megnyert Raab Albert. — Fray Ferenc barátja pedig most már tanári collegája. — Az új cursusra bölcsélettanulókul ismét 6 növendék érkezett; köztök van Farkas Lajos és Ferenczy József, kiket az ő magyarsági eszméi iránt különösen lelkesültek közé számít.²⁾ Mint a bölcséleti tanfolyamot végzett ő is „oppugnator studentium,” ki a vizsgálatokon s vitatásokban ellenvetéseket tehet.³⁾ Tanári minőségéhez képest nincs már a „professorium” szorosabb fegyelmi szabályzata alatt. S a tanítási működés neki, mint láttuk, nem kedvetlen foglalkozás. Ezt most a jövőre való szép remény fejében kétszeres érdekekkel folytathatja.

Kevesbbé korlátozott helyzetében fesztelenebbül érezheti magát, kedélyderítő tanulmányaira is inkább lehet érkezése. — Némely szívélyességekkel is vidíttatik, műveltebb előkelőkkel is van módja érintkezhetni, kik a hazai viszonyokról bővebben értesítik.

Különösen a hatalmas kegyúr részéről tapasztalható jó indulat és sejtetett kilátás annak várható nagyobb kedvezményeire — oly jelenségek, melyek hősiünknek gyors változásra képes kedélyét csak hamar derültebb hangulatba hozhatták.

Nem is látszik az ekkori keltűnek mondható productumaiból, hogy kedélye ismét az érintetthez hasonló ziláltságba esett volna

1) Paschgall Adolf, — P. György pesti városi tanácsbelinek fia — a rend egyik igen tisztos emlékü tagja, kiről méltán jegyezték a „Compendium vitae Defunctorum” című könyvbe e szép jellemvonások: „Vir optimae indolis, ob morum svavitatem et agendi dexteritatem omnibus charus. Tevékenységét illetőleg pedig ugyanott ez áll, hogy szigorúbb tanulmányait Rómában végezve itthon a humaniorákat, aztán a philosophiát s mathematicát dicséretesen tanítá. Majd Niczky gróf által kikéretve mint nevelő jelesen működött, aztán szintűgy a rendkormány mellett mint titkár, utóbb 6 évig mint az óvári társház főnöke művelt és jószágos bánásmódjával mind társait, mind a külsőket megnyerve minden gondját feladata teljesítésére fordítá. Hasonló buzgalommal folytató e tisztét Nagy-Károlyban is, de csakhamar elbetegesedve néhány hónapi szenvedés után még azon évben övéinek s ismerőinek közfájdalmára kimult 1776. jul. 11. 42 éves korában. — A sok terhes gonddal járó hivatal, mely az impraktikus Szőlősyt zsémbessé tette, a szelid lelkű Paschgallt önepesztő aggodalmait folytán korán sírba vitte. Adataim szerint ugyanis a társház kormányzása és a plebánia vagyis lelkeszeti ügy kezelése mellett ekkoron a templom-építés folyama is sok terhes gonddal tetézte a házfőnöki állást; mert ily dolgok akkor még nem mailag intéztettek el. (A névtárban így vala jelezve e bokros főladatú hivatal: Rector, Parochus, Regens Studii, Visitor Scholarum, Promotor fabricae templi, sat. mely utóbbi címzet a templom építés körüli gondoskodásra vonatkozik).

2) l. „A magyar alagyáknak I. könyvek 1778.” 23. l.

3) Révainak ez évi feladatát ilykép jelzi az 1776-diki Catalogus: „Cl. Nicolaus Révai, Magister Syntaxeos et Grammaticae, Arithmeticae, item Geographiae, Historiae ac Scripturae, Vice-Praeses Oratorii Maioris, Oppugnator Philosophorum, Catechista per tempus S. Adventus.”

vissza. Mint említém, a „Natalis dies“-ről címzett sötét merengést csak tévesen keltezhetette 1776-ról. — Mert ha úgy volna, annál rosszabb tanuságul szólna az ellene immár javult viszonyai között.

Sajátlag csak is a „Mortis deprecatio“ mondható határozottan ez évben keltnek, melyet kórágóban irogatott, azt panaszolván benne, hogy a mindenkit vidító tavasz élvezetétől őt betegség tartja vissza. A tavasz jelenségeinek néhányát rövid s élénk vonásokkal ecsetelvén, kórállapotát a halállal fenyegetődözönek mondja és szabadkozva kéri tőle életének megkímélését ily fiatal korában. Hisz az ő ragaszkodása az élethez oly igénytelen, hogy az sem rang- sem birtokvágyon nem alapszik.¹⁾ Ő csak is a haza javáért, az ifjú sarjadék tanításáért kíván élni,²⁾ s örömet fogadja a halált, ha majd e feladatát teljesítendette.³⁾ Végül a gondjaira bízott gyermekcsereg felé fordulva (per apostrophen) élete fönntartásáért való könyörgésre hívja fel őket.⁴⁾

Mily más nyilatkozatok az előbb oly háborgós kebelből! — Ezek már kiengesztelődést, sorsával való kibékülést jeleznek. Kissé bajos fölteni, hogy ilyeseket kevésbé ama zord kifakadású „natalis dies“ (febr. 24.) után írt legyen; habár poetai szeszélyességétől ez is hitelhetett. De némi mentségére — legyen inkább a később (1792.) történt kiadás datuma hibáztatva. Hisz, mint láttuk, ugyanott a többi is inkább csak gondolomra datálta.

14. Ez évi irodalmi productiójában mutatkozó fogyatkozását azon körülményeknek tudhatni be, hogy most erősebb impulsusok készíték őt a magyar irodalomra azon érintkezések folytán, melyekből bővebb tudomást vón a magyar szellemi mozgalmakról, s így ez irány felé fordult tetemesebb erővel, de egyszersmind azon meggyőződéssel is, hogy neki a végett vajmi sok tanulni valója van még. — Berents Keresztély a derék magyar hitszónok,⁵⁾ lelkes hazafi és

1) „Non ego divitias studio consector inani,

Non me purpurei ducit honoris amor.“

2) „Spes patriae, rectum sanctumque docenda inventus

Me tenet, istius parce nocere bono.

3) „Elysios veniam non tunc invitus in hortos,

Cum me haerens lateri et dictis intenta inventus

Narrantem audivit tempora prisca senem.“

4) „At vos, o pueri! quorum me cura fatigat,
Cessatis querula flectere voce Deam?

At vestrae poterunt hanc inhibere preces.

5) Horányi szerint magyar hitszónoki tisztét Nagy-Károlyban 14 éven át oly jelesen teljesíté, hogy „iure optimo facundissimis nostrae patriae oratoribus ac censeretur.“ H. ez okból egyenként közzétett jelesb egyházi beszédei együttes kiadását is kívánatosnak mondja. — Berentsnek kötött irányú kísérletei is figyelemre méltók valának azon időben. (L. Révai elegyes versei közt 247—9. lapon

a magyar irodalom buzgó kedvelője becses magyar művekkel segítette elő törekvéseit s vele érdekes eszmecserét folytatgata a magyar irodalom termékeiről.¹⁾

A kegyelő gróftól is nem egy megszívlelendő szemintést nyert e tekintetben valamint egyéb figyelmeztetést²⁾ s alkalmasint egy-egy becses művet is kaphatott önképzése végett. Károlyi Antal mindinkább fölismerete Révai talentumainak és munkaszeretetének értékét s örömet igyekezett azt fokozni. Különösen a rajzolásra is meleg biztatásokat kapott Révai a kegyúrtól, ki őt már ekkor ez irányba iparkodott terelni jövőbeli alkalmazhatása végett. E célból magyar mathesis és építéstani magyar kézi-könyv készítésére is buzdította őt.

Ily több irányú serény munkálkodása okozhatta betegségét, — mely azonban nem volt huzamos.

Egyébként tanítási foglalkodásában is kétségkívül olykép igyekezett tisztének megfelelni, hogy a kegyúr figyelmét ezzel is mennél inkább magára vonja, és kecségető reményének valósulását annál biztosabban megnyerhesse. —

Igyekeztem ez évi tanítási működéséről részletesebb adatokra is szert tenni. De az illető helyről eddig csak volt tanítványainak névsorát sikerült megnyerhetnem.³⁾

Hannuliknak a nagykárolyi gymnasium történetét tárgyaló, de csak kéziratban maradt műve, mely Horányi szerint⁴⁾ a tényezők működését illetékesen méltatta, fájdalom! mindeddig nem került elő. — Ebből alkalmasint jellemzőbb ismeretet meríthettem volna Révai itteni oktatásáról is.⁵⁾

De tán ennyiből is meglehetőes képet alkothat az iránta élénkebben érdeklődő olvasó a Nagy-Károlyban töltött három évről, melyeknek ez utóbbikában az előbbi kis ború után elég derűt is látott

Révaihoz írt párverseit s ennek hozzá írt válaszát u. o. 56. l.) Berents hitszónoki jelességével Kolozsvárt is szép emléket vívott ki, mint Nagy Alajos k. r. tanár imént közli a kolozsvári k. r. társház évkönyvéből.

¹⁾ Mint már fönnebb említém, (l. XIII. f. 2. §.) a Catallus gyászversezetének átdolgozása is ez évre tehető. Mert csak ez évben volt ő Raab Albert lakátarsa, kinek madárkája kimultára e catallusi versezet átdolgozását alkalmazta. (L. A magyar alagák I. könyvét. Nagy-Károly 1778. 14. l.)

²⁾ Kitészik ez a következő 302. lapon említendő leveléből.

³⁾ A Magyarász Ince — nagy-károlyi gymnasium igazgatója — szívességéből imént nyertem névlajstrom szerint Révai ez évi tanítványainak száma összesen 45. Ezek közül 25 syntaxista, 20 grammatista. — 18 magyar, 13 rumun, 10 ruthen, 2 német, 1 tót, 1 cseh. — Vallásra nézve a rumunok és ruthenek unitusok (görög katolikusok) a többi római katolikusok — Korra nézve a syntaxisták 13—18 évesek; — a grammatisták 11—17 évesek, sőt van köztök 3 idősebb is t. i. 18, 19 és 21 éves. Többnyire Szatmár- és szomszéd vármegyéből valók; egy pár erdélyi is.

⁴⁾ L. Scriptores Schol. Piar. II. 97. l.

⁵⁾ Remélhető, hogy a kutatási szorgalom növekvése folytán a fönnebb érintettem tanügyi dolgokról Nagy-Károlyból még jelentősb adatok is nyerhetők.

mosolyogni, mint ő ezt utóbb a kegyúrhoz intézett levelében¹⁾ vallja is. — Jövőjére nézve pedig mily színes szivárvány ívként hajlik át a részére megnyert grófi család kegye!

¹⁾ . . . „Forte ita evenit, ut cum haec conor, in Tuo Gentilitio oppido Scholas doceam. Quo in loco equidem non satis scio eloqui, quam mihi felix visus sim . . . (L. Révai gr. Károlyi Antalhoz 1776. nov. 5-én írt levelét a gr. Károlyiak pesti levéltárában.) Ime tehát maga vallja, hogy mily boldognak érezte magát ez évben — s így mondhatni, hogy föl ragyogott neki ott csakugyan „post nubila Phoebus.“

Pótlék-jegyzet a 290. és 292. laphoz: Révai érdekében nem mulasztom el fölemlíteni, hogy a Szöllősy elleni panaszaira némi érv lelhető Kiss Adorjának a veszprémi társház évkönyvébe ígatott jegyzeteiben is. — Ezek szerint Szöllősy 1775. Nagy-Károlyból Veszprémbe tétetett theologiai tanításra a seminariumban, de némi elsőbbségi igényhez makacsul ragaszkodván, onnan azonnal áthelyeztetett a tatai társházba másodfőnöknek. (Hist. Domus Sch. P. Veszprém 9. l.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XVI. Révai theologia-tanuló Nyitrán 177⁶/₇.

1. Minő érzéssel vált meg Révai Nagy-Károlytól 3 évi ott tartózkodása után, — annak emlékét is külön elegiában kívánta fönntartani.

A „Latina“ I. könyvének 18 ik s utolsó elegiája, — a „Nyitrára küldetése fölötti örvendezése“, („Animi exsultatio, dum Nitriam mitterer“) — mint ekkori hangulatának költői kifejezése, csupán ennyiben véve is eléggé figyelemre méltó. Jelentőségét emelik a kiadáskor (1792.) hozzá csatolt jegyzetek, melyek a benne nyilatkozó érzelmeket évtized multával még nyomósabban hangsúlyozzák.

De némi tünődést kelthet tartalma iránt hősünknek azon levele, melyet Károlyi Antal grófhhoz ezen elegia keltével szinte egyidejűleg (nov. 5.) írt legott Nyitrára érkezte után.

E két irat tartalmának egybevetése meglehetősen érvert szolgáltat arra, a mit föntebb érintettem, hogy biz' olykor nem épen könnyű dolog hamarjában eligazodni hősünk nyilatkozataiból az ő valódi érzülete iránt, s hogy e tekintetben a hevültebb elméből fakadt költői auxesisek néha nagyon is szükségessé teszik, hogy bíráló itélettel megszűrjük.

Mint ily habozásba ejthető dissonantiának egyik példáját, helyen lesz itt e két iratát kissé közelebbről is szemügyre vennünk.

Míg a Károlyi Antalhoz írt valóban érdekes levél szép emlékezesek érintgetésével melegen vallja, hogy mily kimondatlanul boldognak képzelte volt magát Nagy-Károlyban¹⁾: addig az „animi exsultatio“ oly örvendetesnek nyilvánítja onnét távozhatását, mintha fogságból, vagy az — ő kifejezése szerint — „vesztére támadt kegyetlen helyről,“ sőt az „alvilág torkából“ szabadult volna s ismételve emlegeti az elegia kezdő és végző soraiban ottani állapotának siralmas voltát.²⁾

1) L. a következő 3oz. lap jegyzetét.

2) „Ergo, ego iam voti compos, non ardua spectans
Astra fatigabo supplice voce Deos?”

2. Nehogy e kétfelé különbözőleg szóló ömlengése némiképen a kétszínűség gyanúját támaszsza az oly nyomosan megkövetelt őszintesége ellen,¹⁾ tekintsük lehetőleg méltányos szemmel kettős viszonylatát. — Ekkép némi mentségeül említhetjük, hogy tán emitt a költői hatást fokozó antithesis élesbítése végett, amott pedig a kegyúr iránti udvariasság kedvéért módosult oly eltérővé visszaemlékezése.

Azonban nem csak a multa tekintve, hanem a jövőre célozva is különböző nézetnek ad kifejezést a két nyilatkozat.

Az elegiában oly érzelmet tolmácsol, mely mintegy repeső örömmel üdvözli újabb rendeltetésének helyét, úgy mint a tudományosság hírneves székét (studiorum inclita sedes), hol teljes igyekezettel kíván foglalkozni azon tudományokkal, melyek tüzetes hivatására képezendik, főképen a theologia tanulmányozásával, melynek részletes tanaiba együl-egyig jeles tanárok fogják elméjét beavatni, kiket már előre is ilyenekül ismervén, tanítványi kegyelettel köszönt s érdemlett dicsérettel óhajt továbbá is magasztalni, kiváltképen pedig a társházi testület jeles főnökét Conradi Norbertet, kinek atyai kegyét különösen igyekszik megnyerni.²⁾

Non ego iam longae sine somno tempora noctis
Exigam in effusas luminibus lacrimas?

Imus, io! terris fugimus crudelibus, et iam
Obiicitur cupidis Nitria luminibus.
O! salve, alma Parens, Studiorumque inclita Sedes,
Salve, et me fessum conde benigna sinu.
En ego, si nescis, venio de faucibus Orci,
Lurida transvectus flumina pene Stygis.
Ille locus nimium miserum me perdere natus —
Sed praestet querulos, continuisse sonos.

E panaszos emlékezés különösen ez utóbbi sorokból gyanítva leginkább ottani betegeskedésére vonatkozhatnék; azonban az elegia végén az irigység általi sérültét is említi: „cui livor crudelia funera fecit.“ Mennyiben szállhatta meg keblét ily „livor“ gyanúja, némileg sejthető a következőkből.

1) L. „Latina“ 53. l. — „Elegyes versei“ 172. l.

2) „Magne Vir! aeternos cui virtus nectit honores,
Norberte, hic primum te mea Musa canet.“

Hic mihi Ductor eris, Sacrorum arcana Librorum
Clarescent oculis te reserante meis.

Proxima Norberto vos inclita Nomina dicam,
Quae socias operi iungitis usque manus.

Ordinis, o! nostri decora immortalia, coelos
Vos diu in agnatos non rediisse iuvat:
Sancte efformetis luvenum dum denique mentes,
Membra Magisteriis non inhonora Piis.
Pulchra haec conantem, curis vigilantibus, horum
Accipite in numerum me quoque Discipulum.

A Károlyi Antalhoz intézett levél pedig lelkének főleg a hazafias irányú működés tágabb mezejére vágyódását érezteti, mely dicsszomjának sokkal kecsagetőbb hírnévre juthatást ígér, mint ama szerényebb tevékenység, melyre képesíteni a nyitrai studium theologicum főfeladata.

Ily hazafias irodalmi aspiratiója nincs ugyan valami szöges ellentétben tüzetes rendeltetésével; de az időviszonyokhoz s egyéb körülményekhez képest attól mégis némi divergálást sejtet.

Mintegy biviumon ingadozását jelzi ez. — A további fejlemények alkalmasint megokolják e két nyilatkozatnak szembeállítását.

3. Bíráló figyelem egyéb kételyt is meríthet belőlök.

A Károlyi Antalhoz írt levél szerint egészen október végére maradt Nagy-Károlyból elköltözése. — Vajjon miért nem sietett az oly igen panaszt helyről, mihelyt lehetett, távozni? A levél tartalmából gyaníthatni, hogy alkalmasint szándékosan halasztá útrakeresését a grófnak reménylett hazaérkeztéig. E várakozás meghiúsulta miatt történhetett, hogy azon építéstani magyar kézikönyvet, melyet a grófnak buzdításai következtében készített volt, nem hagyta ott, hanem magával vitte azon reményében, hogy majd útközben Pesten vagy Surányban személyesen nyújthatja át neki s így alkalmasint azt is megtudhatja tőle, mily szándékkal van iránta a jövőre nézve.

E számítása nem sikerülvén, Surányban — mint a nov. 5-én kelt levélben írja, — a grófnak Janits nevű cliensét bízta meg dolgozatának átadásával.¹⁾

Atque hic, Magne Pater! nimium quo Praeside laetor,
Tu mihi praecipue, quaeso, favere velis.

¹⁾ Levelének erre vonatkozó részét l. a következő 302. lap jegyzetében. Révai e levele szerint Károlyi Antal a nyár óta nem vala Nagy-Károlyban. — Orosz Zsigmonda rendtartományi főnöknek jul. 23. Privigyéről a grófhoz intézett leveléből, melyet a fia mellé kért nevelő ügyében írt válaszul, úgy látszik, hogy egyebek közt e végett is már Julius hó végén Pestre készült menni. Jun. 16. k. leveléből pedig (mely szintén a gr. Károlyiak pesti levéltárában van,) némileg olyasmí is gyanítható, mintha valahogy Révait is szóba hozta volna e tekintetben. Orosz Zsigmond levelében jóformán rá célozhatnak a következő megjegyzések: „Is, quem Excia Vra inuisse dignabatur, quamvis hoc in genere egregiam etiam praestare posset operam: quoniam nihilominus formandae et ad studia multis modis alliciendae primae aetati patientia incredibili fere opus esset, optima Exciae Vrae venia alium disponendum iudicavi. Caeterum . . . minden kitelhető módon a kegyúrnak legjobb szolgálatára kíván lenni. — Betegsége miatt a bajmóci fürdőzést kellvén használnia, még egy hónapi időt kér ez ügyben teendő célszerű intézkedés végett. — A következő leveleiben Jäger József rendtagot ajánlja, kinek mint egyébként igen alkalmas egyénnek csupán azon hiányát jelzi, hogy mint pozsonyi születésű a magyar nyelvet nem beszéli tökéletesen, de rövid idő múlva kipótolja ezt is. — Ily fontos kellék levén a magyar nyelvnek jól tudása, meglehet, hogy ezért Révai csakugyan szóba jöhetett. — A szóval

Meglehet, hogy R. a kegyúri házhoz kívánt nevelő iránt már megtörtént intézkedésről út közben, talán Debrecenben (Henyének iménti lakhelyén) értesült. S ily reményének meghiúsulta is fokozhatta azon hangulatát, melynek oly jellemző kifejezését adja az alkalmassint ez útjában készült elegia. Így lőn, hogy az elhagyott Nagy-Károlyra előbbi keserőségeinek fölújult emlékezetével gondol vissza, Nyitra felé pedig, melyet eddig csak hallomásból ismert, képzelmenek mintegy bővösen földerengő reményeivel közeledik. Kilátásainak e földerítő képei mögött azonban sötét háttér gyanánt itt is érezteti ama gyanúját, hogy Nagy-Károlyban egyéb bajok közt az irigység is áskálódott ellene. — Valószínűleg ezúttal is azt hiszi, hogy valami ármánykodás ejtette el őt ama reményének megvalósulásától. — Ezért mondogatja nagy-károlyi állapotát itt is „kegyetlen helynek s alvilág torkának“, — mely csaknem „vesztét“ okozta — E költői phrasisoktól azonban a prózai valóság tetemesen különbözik, a mint hogy ezt a grófhhoz intézett levél is nyomósan bizonyítja.

Ugy látszik, ez úttal — tán Pesten — arról is értesült némileg, hogy a grófnak mily nagy fontosságú tanügyi megbízatása lesz jövőben. Ez által az egyik reménynek szétfoslása után a másik még biztatóbbá lőn, habár ez még egy pár évi türelem-prolongatiót látszott is igényelni. De hisz addig úgy is a theológiával kell még foglalkoznia, hogy biztosabb alapra tehesen szert.

4. Ily bensőbb lelki mozzanatokról azonban határozott nyilatkozatai hiányában csak is sejtelmi véleményezésre szorítkozhatunk. — De az itt lebbentgetett gyanításokat legalább lélektanilag meg lehetős alapúaknak fogja a következmény bizonyítani.

Bármint volt legyen, mindenesetre jelentékenyül kell itt kiemelnünk azon kegyeletes hódolatát, melyet az „*exsultatio animi*“ Nyitrán leendő előljárói és szellemi vezérei iránt vall, különösen azokra emlékezve, a miket nagy-károlyi elégedetlensége napjaiban nyilatkoztatott volt a főntebb tárgyaltuk verseiben.

Ha még oly momentán volt volna is e hangulat, mint nyilvánosan „maradandósított“, nem jelentéktelen tanuságul szolgálhat lelkének ily mozzanatáról.

Annál inkább figyelembe veendő ebben vallott elismerése rendjének ottani jelesei — név szerint Conradi Norbert, Hyros Sámuel, Volaco Marcell és Keszthelyi László — iránt, minthogy utólag ezen elegia kiadásakor kétszeresen rá nyomta arra a megerősítés bélyegét, t. i. a jegyzetekben és a praefatióban.¹⁾

De másrészt az egyidejűleg írt levél tartalmát is igen fontos

megbeszélés után azonban a választás Henyei Vince Lászlót érte, ki imént theológiát tanít vala Debrecenben.

¹⁾ L. „Latina“ 4. 58. 60. 61. 1.

okmányul kell tekintenünk arra nézve, hogy mennyire izmosult vala már ekkor a hazafias törekvések iránti elhatározása. — Ez okból mint ilyent szintén igen érdemesnek találom arra, hogy tartalmával közelebről megismerkedjünk.¹⁾ Egyébkint is Révai fönmaradt levelei közt ez az első, mely leendő Maecenása iránti szellemi viszonyát ismerteti, sőt ennek mintegy genesisét tünteti elénk.

E hazafias érzelmű levél tartalma érdekesen világítja meg a föntebbi fejezetekben említettek hősünknek a kitünő honfi iránti vonzalmáról s annak iránta való figyelméről; — láttatja, mikép éleszté a nemes gróf bajnokunk hazafias lelkesültségét s mint tájékoztató azt oly nemű tevékenységre, melylyel azon idő szerint leginkább javára válhatik igyekvесе a hazai művelődés ügyének.²⁾

Azokkal, a miket Károlyi Antal grófnak nyájasságáról, népszerűségéről s minden szép törekvés vagy reményre jógosító tehetőség iránti meleg érdeklődéséről az adatok tetemes mennyiségéből meríthetünk,³⁾ igen egyező az, hogy ily mivoltához képest ifjú bajnokunkat különös figyelmébe véve, fokonként növekvő bizalmára

1) Már exordiumát is hazafias érzelmeinek hangsúlyozott kifejezésével indítja meg: „Excellentissime comes! Patriae amore, cui me natum esse scio, omnem meam operam, curam, et industriam in iis rebus, quas a me Patria exigit, ita posui, ut ad publicam utilitatem, Hungaricaeque gentis gloriam et splendorem aliquid, quod quidem ego possim adicere, et adiectum sit, et, cum adiectum est, ab iis, qui Patriae student, benigne accipiatur. In iis autem . . . (az itt következő részletet, mint a bölcsletnek magyarul tárgyalásáról szólót már föntebb idéztem a XII. fej. 14. §.)

2) Szóltassuk erről a levél további szövegét, mely a föntebb idézettek után így foly odább: „Forte ita evenit, ut, cum haec conor, in Tuo Gentilitio oppido scholas doceam. Quo in loco equidem non satis scio eloqui, quam mihi felix visus sim. Hic primum illa magnifica et excellentia, quae de Te omnium ore celebrata sunt, coram vidi maiora omnino esse, quam dicta sint. Neque sane quispiam est, qui ita sit facundus, quam Tu amore ardes Patriae, quam illa exquiris avide, quam doces apposite, quam valde et acriter dilaudas, et commendas, quae sunt ad Patriam iuvandam, defendendam, augendam, et exornandam. In quibus cum saepe prodidisti veluti inflammatum quoddam desiderium Hungaricae Matheseos, incredibile dictum est, quam illa, quae coepi studia, resumsi iterum quasi novis quibusdam ignibus accensus, et properavi aliquid horum Tibi ostendere, ut Tuo Patrocinio in altius mare, ut ita dicam, provehi possim felicius, ad immortalem gloriam Tui Generis. Primum meus conatus est architectonicus Tuo nomini sacer. Sed hoc autumnno eripuit nobis Te Patriae studium, atque illae dignitates amplissimae, quae Te et Civem optimum et militem egregium loquuntur. Igitur cum praesens praesenti offerre non potui, id ego opusculum Tuo Clienti Janitsio tradidi, quem forte die 3-a Novembris conveni in Dominio Tuo Surányiano, cum irem Nitriam ad studium theologicum. Traditurus eram etiam delineationes perspectivae Tui Gentilitii oppidi Karolini; sed chartae regalis defectu factum est, ut acceptis rudibus delineationibus hic illud opus perficere debeam . . .”

3) Érdekes adatok lelhetők róla e tekintetben Hannulik irataiban és Horváth József kegyesrendi nevelőnek a Károlyi család történetét vázoló francia és latin kéziratában, melyet már föntebb idéztem.

méltatá, különösen tanárkodása évében olykor mintegy mentoraként képezgette, példázgatván neki azokról, a miket a rendnek általa jól ismert jelesbjei tőnek, a többi közt kiváltképen emlegetvén a rá is oly üdvös befolyást gyakorolt Bajtayt,¹⁾ kinek 1749. Budán a királyi lak alapköve letételekor mondott szép latin beszédét nem győzte eléggé magasztalni. S szintúgy lelkesen ajánlá figyelmébe annak gyönyörű latin ódáját is, melyben Calasanzii sz. Józsefet dicsóíti.²⁾

A melegen dicsérték példájából éreztetni kívánta vele különösen azt, hogy a szerzetesi igénytelen minőségben is mennyi jeles munkássághoz vezető véghez s mennyire megférhet annak szerény mezében a nagyra termett lélek.

5. Vajjon szóbeli buzdításaival hatott-e rá inkább, vagy a sejtetett jövőbeli pártolás reményével? Erről maradjon véleményünk egyelőre függőben, míg majd a tényekből világosabb következtetést vonhatunk ki. Annyit azonban már is mondhatunk, hogy a hatalmas kegység irányadása némely tekintetben csakugyan jelentékenyen mérvadó lett Révai hazafias igyekvéseire, sőt valamelyes részben tán érzületére is. Az ezentúl oly kétes válságok felé terelt társadalmi s politikai viszonyok közt tanúsítandó magatartásából is ki fog az némileg tetszeni. — Annak idején több ízben lesz alkalmunk a megfigyelt tanácsadások követésének, valamint az azok mellőztének eredményeit is fölismerni.

Károlyi Antal gróf közlékenységéről még tanuságok hiányában is bizvást föltehető, hogy az ily fogékonynak ismert ifjú lelket buzgón igyekezett áthatni azon elvek megszívleltetésével, melyeket rá s általa a közügyre nézve kiváltkép üdvösekl tartott; Révainak időnkint hozzá intézett levelei pedig immár elég nyomós bizonyságokat tárnak elénk e befolyásos viszonyról. — Ennek jelentékeny következményeit véve számba, mint a hazai művelődés javára értékesen gyümölcsözőket, igen érdemesnek véltem ezt a viszonyt már itt kezdeténél illőleg figyelembe venni.

Egyszersmind jelzendőnek tartom azt is, hogy hősünk már ezen első levelében viszont emlékezteti a lelkes pártfogót arra, hogy a buzdításai folytán felkarolt munkássága eredményét a közügy javára értékesíteni kegyeskedjék. Tanügyi megbízatását érintve egy-

1) L. erről a főntebbi fejezetekben jelzett tanuságokat. — Bajtayról a gr. Károlyi Antallal ifjú korában bizalmasan társalgott II. József 1773 jun. 19. Szász-Regenből kelt levelében ezt írta Maria Theresiához . . . „Batay, qui est estimé et regretté generalement“ (l. Arneth „Geschichte M. Theresia's“ VIII. 614. l.)

2) E valóban szép ódát utóbb Révai latináihoz csatolva adta ki. (l. „Latina“ 141—144. l.) „Accedit oda singularis, nondum, quod sciam, edita, Antonii Bajtay . . .“)

szersmind gyöngéd bizalommal számít is óhajtásainak általa esz-közlendő valósulására.¹⁾

6. Hazafias érzelmeinek ez idétt mindegyre növekvő pezsgését érezteti a Varjas Jánoshoz írt latin elegia is, („Latina“ I. 17.) melynek különösen néhány distichonja szintén jelentős vonásokkal járul hősünk ekkori érzületének jellemzéséhez. — Keletkeztének körülményei is megérdemlik a figyelembe vételt.

Utja Debrecenen át vonulván, megragadta ez alkalmat ama régi óhajtásának kielégítésére, hogy a debreceni helvét hitvallásúak könyvtárát megtekintesse. — A főiskola néhány tanárával együtt jelen volt ott Varjas János is, ki a csupán e-t hangoztató keserves versezete („Megtért embernek énekje“)²⁾ egy példányával kedveskedett Révainak, a fölötti véleményének tudatását kérvén tőle, a nélkül, hogy magát szerzőül vallaná. Csak elválásuk után jött rá Révai, hogy a különös művet épen írójától kapta. Legott egy 27 distichonból álló elegiában adta kifejezését azon hatásnak, melyet benne annak olvasása keltett.

Figyelemre méltó rögtönző ügyességgel s mondhatni elmés ildomossággal felelt meg a kívánatnak. Szerénykedve hártja el magától a sajátképen való ítéletejtést azzal, hogy a szerző latin prologusában³⁾ érintett kedvező véleményezéshez hasonlóról való tudomását említi s így az ítélésre jogosultabbak nyilatkozatához csatlakozva némely udvarias bók után leginkább a magyar nyelv ápolására való buzdítás érvéül emeli ki e jelenséget. — Véleményének súlypontját pedig arra fekteté, hogy im csupán egy hangzó használatával is mily erőt s bőséget fejthetni ki a magyar nyelv geniusának sérelme nélkül: — hát ily restrictio nélkül mennyire rendelkezhetik a magyarul író a gondolatok s érzelmek kifejezésére kellő szóbőséggel!

S itt némi digressióval átcsap azon érzelmekbe, melyeket ezentúl mind erősebben hangoztat, korholván a nemzeti nyelv iránti gondatlanságot s az idegen nyelvekkel való tetszelgést.⁴⁾

1) Ím így fejezi be levelét a főntebb idézett részlet után: Quae Tu Exc-me Comes! quod ego spero, et confido, accepturus es eo animo, quo in Tuam Patriam es, et tametsi cetera desint omnia, vel hoc nomine satis commendata Tibi erunt, quod ista amore Patriae audere coeperim: quae cum habet innumera, quae Tibi in acceptis referat, abs Te etiam hoc expectat unice, ut quae praeclarae artes, et scientiae peregrino sermone fere inviae sunt adolescentiae nostrae, eadem Tuo tandem Patrocinio, praesertim quod etiam Regia Auctoritate Tibi sunt creditae, cum perenni Tui Nominis fama venturis seculis Hungarico sermone loquantur. Nitriae 5-a novembris anno 1776. Excmi Tui nominis perpetuus cultor, Nic. Révay, Clericus Reg. Scholar. Piarum.

2) L. Kazinczy Ferenc „Magyar régiségek és ritkaságok“ című művében kiadva 1808. I. k.

3) U. o. 201. l.

4) „Quid nos posse putes reliquis vocalibus auctos? Unius haec si sit copia visque soni.

7. Ily érzelmeinek előtérbe nyomulását fejezvé ki e latin elegia, szintén jelzi az ő szellemi fejlődésének azon átmeneti időszakát,¹⁾ melyben ez időtt a magyar irodalom iránt erősebben föllángoló buzgalmát mások ösztönzésével is igyekszik érvényesíteni, s mintegy vetélykedő sűrűgéssel siet azt már közrehatóvá, sőt majdan irányadóvá lendíteni.

Egyezőleg a Károlyi Antalhoz intézett levél szellemével ez az elegia is arra mutat, hogy kiváltképen az utóbbi évben főleg a hazafias irányú szellem által lelkesítve a magyar nyelv tanulmányozásába is mind mélyebben iparkodott behatolni.

Következetes eredménye ennek az, a mit a nyitrai év irodalmi productumaként lelünk kiadott művei közt. Ezek lantjának most már csak is magyarul hangzását hallatják, latin lyrájának az említettek után 2 éven át szünetelése mellett; — habár Conradi Norbert, — mint róla Révai a főntebb említett „*exultatio animi*“ című elegia jegyzetében dicsérőleg mondja, — a hittudományok tanítása mellett buzgón sűrűgött a végett is, hogy a tanárokká képezendő theologusok a latin nyelv és irodalom mennél alaposabb ismeretére tegyenek szert, hogy lehetőleg *classice* beszéljenek s írjanak s e végett a latin *styl* gyakorlására célzó feladványaik kidolgozását szorgalmasan számba vette.²⁾

Quin agimus, nostroque loqui iam cogimus artes

Sermone et Phoebi cognita sacra cani.

Nam dudum est, quod captivi peregrina stupemus

Verba, et difficili discimus ore sonos.

Dudum est, quod Gallum sapere exoptamus, et Anglum;

Hei! et prae nostris Itala verba placent.

Insultare ferox nostrae gens extera probro

Audet, et haec vivi funera perpetimur?

Ne sit inhumano quidquam tamen ore profectum:

Durius indignam reddere nolo vicem.

Sit sua laus illis, quibus et nos multa magistris

Scimus, et est, horum cur iuuet ore loqui.

Dum modo ne nostram peregrina superbia culpam

Asperet, hoc fas est nos prohibere malum.“ (L. Latina 56. 1.)

¹⁾ Főképen mint ilyent kívántam itt figyelmesebben szemügyre venni, nem helyezvén különös nyomatékot arra, hogy minő nyilatkozatot ad ő Varjas János tanár kívánságára. Mert ha tán nyelvérzéke olyas véleményt sugallt volna is a monoton s így inkább nyelvünk árnyoldalát fitogtató, valóban keserves hangzású énekre, mint a minőt annak kiadásakor 1808. jól érvelve Kazinczy Ferenc vallott róla az eléje tűzött előbeszédben: ily bíráló nézetnek kifejezésére tapintatlanul használná ez alkalmat különösen egy koros theologia-tanár irányában ő a leendő theologus. Varjasnak a szép latinságú prologusában nyilvánított öntettségét szerényen kimélnie illet ily alkalommal.

²⁾ „*animo prompto et indefesso Ductorem se prae buit Junioribus nostris in exercitatione quoque stili bene latini. Cuius rei hanc instituit rationem, ut, quod a severioribus studiis reliquum esse posset tempus, id nos potissimum carminibus variisque dissertationibus diligentius, cultiusque conscribendis impenderemus.*“ („Latina“ 58. 1.)

Révainak muzsáját azonban mind e mellett sokkal inkább a magyarság felé irányultnak látjuk a Zobor tövénél.

8. Csak is a Latina I. k. végén álló „2 phaleucia“, Simonchicz Ince méltán kedvelt pályatársához intézve, adja latin lantjának egy pár martialiszi zamatú hangzását, melyek szintén érdekes mutatványai e nemű elmésségének. Enyhe humor csöppenete mindkettő; úgy is mint költemény, úgy is mint kedély-higgadás tanúsága egyiránt figyelemre méltó. — Sőt e mellett egyébre is mutat, különösen ha elmondjuk, hogy ki és mi volt az a Simonchicz, kivel ily kedélyesen enyeleg.

Ezt elég röviden is megtehetnők azokra mutatva, a mik e derék tanférfiú s nem középszerű tudós közhasznú tevékenységéről oly szép tanúságot tesznek. De a mult századi tudományosságot ismertető művekben elég szárazan s csak nagyon elszórtan lelhetők az ő érdemeit méltató rövid jegyzetek. Még Horányi is majdnem csupán munkáinak egyszerűen felsorolására szorítkozik.¹⁾

Simonchiczot²⁾ a róla szóló hiteles adatok úgy ismertetik, mint szerencsés elméjű s kedélyű egyéniséget,³⁾ kit e kiváló tulajdonaiért már tanuló korában Nyitrán a tudós püspök Gusztinyi János is különösen kedvelt és sikeresen buzdított a tudományos művelődésre,⁴⁾ melyet élethosszant ernyedetlen kitartással folytatván, egyrészt tudományos búvárlatainak becses eredményeivel, másrészt tanügyi kitünő tevékenységével tett közhasznúvá.⁵⁾

1) L. „Scriptores Schol. Piar“ II, 673—7, I.

2) Simonchicznak írom nevét úgy, amint ő maga írta nyomtatott műve homlokán, habár egyéb variánsok közt Horányi is Simonchich-nak írja. A lengyelesen írt cz végzet is cs-ként hangzik.

3) L. Különösen e névtelenül közzétett elegiát: „Epistola de recta, pravaque institutione iuventutis ad Innocentium Simonchitz e S. P. . . . quum Intimato Exc. Consilii R. L. H. collaudaretur propter singularem in docendo Diligentiam et Juvantutis Curam 1788. (Hannulik Chrysostomtól.)

4) „Maximus, doctissimusque Nitriensium Praesul Joannes Gusztinyi . . . qui Simonchitzii faceto ingenio delectabatur eumque ad amorem literarum omnibus modis incitabat (l. u. o. 19. l.) Simonchicz már tanuló korában egyéb tetszetős tehetségei mellett oly jeles komikai képességgel tűnt föl az akkori szokásos iskolai szindarabok előadásában, hogy mint ilyent Gusztinyi püspök a nyitra gymnasiumban föllállított theatruban a színpad ékesítésére festett képek egyikén Terentius és Plautus mellett őt is lefestette annak emlékéül, hogy ezek színműveinek kiválóbb alakjait oly ügyesen tudta megjeleníteni. (l. u. o. 19. l.)

5) Ez utóbbiról nyomos tanúságot szolgálhat a föntebbi jegyzetben érintett hivatalos elismerés, valamint nevének Marmarosban maig is hálás kegyelettel emlegetése; hazai történet kútfői-búvárlatairól pedig kiadott munkálatainak kívül szép bizonyosságot láttatnak kézirati hagyatékaik, melyeknek 11 ívrét kötete van meg a kegyesrendiek marmaros-szigeti könyvtárában. Janky Károly a mostani házfőnök s gymn. igazgató mint jeles előde iránt melegen érdeklődő, azok tartalmának közelebbi ismertetésével Simonchicz Ince áldott emlékét kívánta fölleveníteni a máramaros-szigeti gymn. 1881-ki értesítőjében. Részemről pedig további nyomozással egészítvén ki a róla eddig gyűjtött adatokat, más alkalommal szándékozom tudományos összeköttetéseiről s érdemeiről holmit elmondani.

Révainak Simonchicz iránti élenkebb rokonszenvezése tekintetéből ennek ama két fő jellemvonását különösebben is ki kell itt emelnünk. „A noscitur ex socio . . .“ szerint e baráti viszony kölcsönösen deríti föl mindkettejök szellemi mivoltát s törekvéseik rokon irányzatát is érdekesen világítja meg.

9. Révai ellenszenve az ő szerfölötti érzékenysége s pessimismus felé hajló epessége miatt több ízben alapot nélkülözőnek fog bizonyítani; de rokonszenvezései ép ez okból s kiváltképen az ő nagyon is kényesen válogató ízlésénél fogva annál inkább figyelembe veendőkül tűnnek föl.

Ezt különösen Simonchiczra vonatkozólag igen helyén van itt megemlítenem. — A következmények által valóban jól megokoltnak láthatjuk azt, hogy Révai annyi jeles tehetségű és törekvésű pályatárs közt, kiváltképen meleg érzellemmel hajlott Simonchiczhoz s ezentúl is hön méltatta igyekvéseit, melyeket már ekkor mintegy zsengejökben élesen fölismert volt.

Simonchicz irodalmi műveinek csak címeit átpillantva is azonnal kiészlelhetjük azon belsőbb szellemi rokonság kapcsát, mely lelköket összefűzé. Különösen mindjárt első műve, mely 1784. látott napvilágot, „Dissertatio de orlu et progressu litterarum in Hungaria“ Károlyi József grófnak dedicalva, — eléggé jelzi szellemi szövettségök indokát, t. i. hogy Cicero szerint — itt is „magno fuit vinculo iisdem studiis fuisse usos.“¹⁾

Abból a szép contestatióból, melyet Révai a „Latina“ I. könyve végén utóbb (1792) oly nyomósan vall a Simonchiczról írt „phaleuciá“-k jegyzetében,²⁾ jól eshetik azon örvendetes bizonyosságot merítenünk, hogy e valóban nemes lelkűnek ismert igen szellemes barátjában egy másik Sárváryját lelte, ki sokoldalú komoly ismereteivel is képes volt az ő igényeinek megfelelni s e mellett pezsgő

¹⁾ Azon tanulmányokra, melyeknek eredményét Simonchicz ezen első művében bemutatja, jelentékeny ösztönzője vala Katsor Keresztély mestere, Deseritzky Incének műveit ajánlhatva, aztán Horányi előbb Prodromusával s majd a „Memoria Hungarorum“-mal, melynek I. s II. kötete imént jelenvén meg a hazafias érzelmű ifjú rendtársakat villanyozó hatással buzdítá a hazai művelődés történelmének tanulmányozására. Révain is kiváltképen fogott ezen irányzat.

²⁾ Mindkettejökre érdekesen jellemző levén ez, méltán ígatom ide gyöngéd kifejezéseit: „Dulcis hic Sodalis, a natura ingenium nactus hilare ac factum, iucundissimum mihi reddidit convictum Nitriensem. Salibus, quibus utitur hic Vir semper modestissimis coniunctos habet et mores probatissimos, et eruditionem elegantem profecto et copiosam: diligentiam praeterea in instituenda iuventute tantam: quantam et Intimatum Exc. Consilii Loc. R. iam a. 1788. insigni et publica laude pro merito etulit, Hac occasione celebravit praestantissimum Socium nostri etiam Ordinis Poeta hac aetate clarissimus, Chrysostomus Hannulik, Carmine elegiaco ut culto, ita et acri in desideris ac vanos Magistros: cui adiectas illustrationes graves, et omni Institutiori praesertim publico per quam utiles, cuperem equidem amore boni communis ubique esse notissimas.“ („Latina“ 63. l.)

szellemének kifogyhatlan humorával oly élénk derütségben tartotta kedélyét, hogy — mint a róla írt versében bizonyítja, — hálával ismeré el ez általi üdülését.¹⁾ — Ezt egyébként a kedvezőbb társas viszonyok mellett a felvidéki jobb levegő is hathatósan elősegíthette.

10. Nyitrán tehát saját vallomása szerint is visszanyerte kedélyének egyensúlyát; s tanulmányai mellett igen vidáman teltek napjai. Nem említ már siránkozást, sőt jóízű nevetésekkel electricizálják őt Simonchicz elmésségei. Alföldi Avernusa a láz-okozó malariával s rémlátványos alvilágával a távol kódébe enyészett. — Zobor magaslatát magyar Parnassusává bővöli lelkesült képzelme. S ott zengi magyarul a nemzeti művelődés újabb hajnalodásának reménygerjesztő derengését.

Ismeretszomjas elméje bő táplálékot nyer az ottani tudós tanároktól, kikről már előbb is előnyös tudomása volt, úgy szintén kedélyének is sok élvezet jut a lelkes fiatal társakkal szőtt eszmecserék s vetélybuzgalom folytán.

De ezen kedvező körülményeknél alkalmasint jóval üdítőbb hatású volt azon örvendetes kilátás, mely Károlyi Antal gróf válaszából nyílt eléje. Csak Révainak hála-kifejező leveléből, melyet arra 1776. dec. 23. írt, vehetem ki némileg a kegyúri biztatás lényegét. — E szerint mintegy biztosítja Révait, hogy igyekvéseinek pártfogolását magára vállalja s hogy az ügyei felől (a szerzet iránti viszonyáról s előjáróinak helybe-hagyásáról) veendő bővebb értesülés után világosabban ki fogja jelenten iránta való szándékát, addig is buzdítja, hogy hazafias irányú törekvéseitől el ne álljon.²⁾

E megörvendezettető figyelméért illő kifejezésekkel mondván köszönetet igéri, hogy az ajánlott irányban serény haladással iparkodik kívánatának megfelelni s ha küldött dolgozata legalább csak igyekvésének helyeslését eszközölni is, annak befejezésén túl majd még nagyobb vállalatokra is fölbátorodik.³⁾

1) „Quod iam moestitia procul fugata Quod solem video sereniorem,
Belle rideo laetiore vultu: Et pictus mihi iam renidet orbis:
Fastidit mihi nec cibos palatum, Hoc Simontsitsio Patri iocorum
Et nox me placido levat sopore: Acceptum refero meo Sodali.“

2) „Excme Comes! Utinam possim exprimere, quantum Exmo Cti debeam, quod mihi tantum honorem habuerit, ut et ista nobilitate sui generis, et ista dignitatum amplitudine praeditus, et ista gravissimarum rerum occupatione distentus, sua tamen epistola, atque illa quidem eiusmodi, hominem me exiguum et tenuem dignaretur: ex qua intelligerem: Excmmum Ctem meorum conatum protectionem suscipere, atque adeo animi etiam sui propensionem, rerum mearum ratione uberius cognita, amplius deinde esse significaturum, et vel interea exhortari me, ne a coeptis amore Patriae, et gentis meae desistam. — Pro qua dignatione equidem gratias ago immortales...“ (Révai 1776. dec. 23-án kelt levele Nyitráról, — a gr. Károlyiak pesti levéltárában)

3) Deinde, quod unum video aptissimum, quo gratum istum animum testatorem faciam, quo coeptis istis favoribus saltem partem aliquam respondeam, quod sum etiam communitus: promitto me, si praesertim mei illius opus-

Egyszersmind némi önérzettel sejteti, hogy a kegyúri pártolást olykép igyekszik kiérdemelni, hogy azért a nemzet jövő ivadéka is méltán hálát érezzen s valljon a pártfogó iránt.¹⁾

Hogy minő hatással volt rá a kegyúr biztató levele, kitetszik a Bolla Mártonhoz ekkor írt magyar alagyából is, melyben ezt dicsekedve említi.²⁾

Ily felhangoló reményei nemcsak saját törekvéseit illetőleg fokozták a magyar irodalom lendítésére célzó lelkesültségét, hanem mint már a Bollához írt alagyában látjuk, ifjú rendtársait is hasonló célzatú buzgalomra igyekszik tüzelni, kikben a magyarság iránt lelkesedést s egy és más irányban irodalmilag is hasznosítható tehetséget vett észre.

11. Mint látszik, Nyitrán még bővebb tudomást vón az imént években megeredt s habár zajtalanul, de mindegyre erősebb gyarapodásnak induló szellemi mozgolódásról, mely ekkoron már az ország több pontján kezde jelentkezni. — Sőt Nyitrán épen a rendtársak közt is csöndes fejledezésben vala efféle buzgódás már Dugonicsnak ott működése óta, ki különösen első művének, a „Trója veszedelmének“ 1774. történt kiadásával nevezetesen a nyitrai népes társházban hathatósabban indította meg a magyarság iránti sürgölődést kiváltképen azon szerencsés körülménynél fogva, hogy tudományossága és sikeres tanári működése³⁾, valamint egyébként is tisztes magatartása által a tudós Gusztinyi püspököt Maecenásául nyervén, elsői művét annak aegise alatt tehette közzé. — Ily tekintély fedezete hathatós paizsul szolgált azon agyarkodás ellenében, melyet ott a felvidéken Dugonics magyarkodása keltett volt némelyekben, kik a magyarságért való buzgalmát egyéb megszólások közt a latin nyelvbeli tudatlansággal is vádolgaták, s kiket aztán nyomban az „Argonautákról“ latinul írt művével cáfolt meg erősebben.

Dugonicsnak a nagyszombati egyetem matematikai tanszékére jutása után 1775. Pállya István barátjának javallata mellett a rend hit- s bölcsélet-tanulói közt Nyitrán kiváltképen Egerváry Ignác, Bolla Márton és Horváth Vince buzgólkodának a magyar nyelv

culi, quod submisi Excmo Cti saltem conatus probatus fuerit, ita et ad hoc perficiendum, et ad alia maiora audenda animum esse me adiuncturum: ut quae sub tanta protectione industria cuiusquam tentari poterunt, ea fuisse tentata sentiat Hungarica posteritas, C-temque Excmum eius rei et Auctorem et Patronum grato animo commemoret et praedicet . . .“ (u. o.)

¹⁾ L. a főntebbi jegyzetben idézve.

²⁾ „A Magyar Építés Tudományát Károlyi Grófnak
Már fel is áldozván szép nevet érdemelék.

Nyújt e végre kegyes levelébbenn többre is ösztönt:

Ügyömet ő veszi fel, s jobban előre segít“ (I. Elegyes versei 21. l.)
Ez utolsó vers helyett az első kiadásban ezt olvassuk:

„Irigység ellen pártomat ő veszi fel.“ (I. Magyar alagyák I. k. 22. l.)

³⁾ L. Horányi Scriptorum Sch. Piar I. 706. l.

mellett, velök tartván Bielek László is, szintúgy 1776. ugyanezek az ismét ide került Keszthelyi László és Hyros Sámuel irányadása mellett, kik mindketten jó barátságban valának Dugonicsnal.

12. Ilyen előzmények nyomán különösen Hyrosnak, ki ez évben ismét tanára vala,¹⁾ helyeslésében bízva Révai bátran hozzá fogott ifjú pályatársai körében a magyar nyelv iránti buzgólkodás sürgetéséhez és pedig olykép, hogy azokat, kikben az iránti élénkebb lelkesedést s e mellett kiválóbb tehetséget vón tudomásul, már azonnal valamely hasznos irányú irodalmi szak felkarolására is tüzelgeté;²⁾ sőt nem elégette meg ily buzdításával a környezetére szorítózkodást, — elvtársai által távolabbra is igyekezett hatni a rend ifjai között.

E végett közvetítőül kéri föl Bollát, ki ekkor a theologia végeztével Kolozsvártt a költészeti osztály tanításával foglalkozék, hogy ily célzatra tüzelje ő is azokat, kikkel ő ismerősebb, így különösen Egerváry Ignácot, Ferenczy Józsefet és Farkas Lajost mint földieit; majd ő meg a már fölbuzdult Megyerihez Magyarit is fölbiztatja, Horváth Vincének hasonló kérelmével is nyomósbitja kívánságát. Oly tüzzel sarkalja erre Bollát, hogy e sürgetéséből igen élénk képét látjuk azon incitatori szerepnek, melyre Nyitrán vállalkozott, jóval túltéve e tekintetben Dugonicsnak csöndesebbszerű ösztönzésén.

A Bollához intézett két alagya kiváltképp jellemzően tíkrözi hősünknek erősen fölpezsdült buzgalmát. Ezek elsejét, — mint tartalmából is kivehető, — csakhamar a Károlyi Antaltól kapott biztató levél után, tehát az 1777. év elején írhatta.³⁾ Reményének valósulandása fölötti örömeiben mintegy elragadtatva egészen azon

¹⁾ Keszthelyi L. gróf Károlyi Antal különös kívánatára a nagy-károlyi társház főnökévé rendeltetvén, december vége felé Nyitráról elköltözött, hol sokoldalú képzettségével nagy mérvben mozdítá elő a rend ifjainak művelődését, az ő és új irodalmak tanulmányozásával különösen a magyart is igen melegen ajánlván nekik. — Méltán nevezi őt Révai az „*exsultatio animi*“ című elegiában „*grandis docto pectore Keszthelyius*“-nak. Számos kéziratának csak kis része maradt fön, de az ő széles ismeretkörének ez is nyomós tanuságát láttatja.

²⁾ Példa végett némely kívánatos teendőket föl is sorol, hogy mily irodalmi ágak művelésével lehet hasznos szolgálatot tenni az ügynek:

„Vagy történeteket, vagy szép intéseket írjunk,
Mellyeket Erkölcstnek szent Tudománya tanit.

Süllyos egyenként azt mind elszámálva meg-írni.

Hogy ki mi dolgokbann s mint gyakorolja magát.

Nem szükség utat mutogatni, tsak annyira kérlek,

Kezdd valamit, s tudjam, már hogy ha kezdve vagon.

Rajta szegődttetés által még többeket hódíts,

Intsed Egervárit, kér Vintze, Ferentzit is ébreszd,

Farkast is gerjeszd, édes hazád-fiait (l. Magyar alagya k. 23. l.)

³⁾ A másikat 1778. már Nagy-Károlyból intézte hozzá.

lelkesültségnek engedi át magát, melylyel majdan bátor coryphaeus-ként szándékozik a magyar irodalomnak fölvirágoztatására működni s e nemű tevékenységre országszerte minden arra való tehetséget föltüzelni.

Ily hazafias ébresztő szellemnek már is hathatós zsenégéjét érezteti, mely Orczynak csöndes óhajtásait¹⁾ s Bessenyeinek példaadó jeladásait a magyar irodalom művelésére jóval fölrázóbban kívánja nem sokára harsogtatni. — Egyelőre sorstársai között igyekeznek felköltetni a korviszonyok felhívása által sürgetett szellemi mozgalmat.

13. Úgy látszik, hogy azokhoz, a miket ezeknek igényeiről Nagy-Károlyban vón tudomásul, alkalmasint útjában is tapasztalt holmit. Tán Pesten közelebbi érintkezések által is fokozódott lelkében az ily erjedés. — Gyaníttatja ezt némileg azzal, hogy az idegen nyelveken való művelődés kártékonyosságára figyelmeztet — s ily fajvedlesztő jelenség ellenszeréül a magyar nyelvnek mentül előbb oly buzgalommal való művelését látja szükségesnek, minővel más nemzetek, különösen a németek nagy sikerrel ellenezték ki a náluk is lábra kapott elfranciasodást, hogy e tekintetben példát vehetni buzgalmuktól, melyet okvetlenül szükség nálunk is követni, mennél serényebb hozzá-látással az elnemzetlenedésnek többszörösen fenyegető veszélye miatt.

Maga a művelődési törekvés, melynek szükségét már belátja a nemzet értelmisége, igen megtévesztheti a művelődés eszközei iránt. És a rohamos sietés arra szédítheti, hogy a cél gyorsabb elérése végett kész lesz az európai culturát nemzetisége fölládoztával elfogadni.²⁾ Ily aggodalom készíti őt agitatióra.

Azért nossza, rajta, — u. m. — mennél előbb fogjunk hozzá azon hasznos munkálkodáshoz, mely a nemzeti nyelv útján alkalmasabban juttathatja fajunkat a már égető szükség követelte művelődéshez. — Ébresztteni kívánja erre főleg rendtársait, kiknek úgy is hivatási feladatuk a cultura ügyének elősegítése. — Serkentésül említi, hogy a rómaiak s újabb nemzetek példáját megszívlevélle igyekezzen minden arra való tehetség irodalmi tevékenységgel is megkönnyíteni a nemzeti művelődést, mert — u. m.

„Nagy fáradsággal külső nyelvekre vezetni (nemzetünket)
Képtelen (dolog) s így későn ér az igazra fejünk“

Hisz mint látható, magyar nyelven is mindent könnyen kifejezhetünk, tapasztalat után mondja ő ezt.

¹⁾ L. Barkóczi F. primáshoz intézett levelét „Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől. Pozsony. 1787.“ 12. l.

²⁾ Ily célzások lappangnak a Bollához hevenyében írt első alagyában is, melyeket ennek másodszori kiadásában teljesebben kifejtett. (I. Elegyes versei 19. l.)

„Nyilván próbáltam, merem is bizonyítani bátran:
Kezdeni kell, — önként a dolog útba vezet“¹⁾

Rajta tehát, merjünk valamit, látd, tágos előttünk
Hirünk útja, terül szép kifutásra mezőnk.

A háromszor is hangoztatott **rajta**, s **noszsa** mintegy hatványozza sürgetését és a haza-szeretet s hírnév emlegetése eléggé jelzik, mily indokok ösztönzék. — A versbékók által is nehezített kifejezési küzdelem dacára elég folyékonyan ömledeznek forró érzelmei s élénk drámai mozzanatban tüntetik elének a leendő é b r e s z t ő t.

14. E hangulat a kedély nem oly esetékes fölhevültének eredménye, mint nagy-károlyi borongása, tépelődése s panaszai. Itt a korán meggyökeresült s évtized óta mindinkább izmosodott hazafias érzület már kihatásra megérlelt fejletének adja nyilatkozását, — melynek ezentúl még erőteljesebb kifejezéseit látandjuk irataiban. — Egyszersmind az iménti válságos időszakára is némi világot vetnek e nemű nyilatkozatai, éreztetvén, hogy im ily erős érzelmeknek mintegy chaotikus forrongása okozhatta tetemes részben azon meghasonlásti beltusáját. — Ennek csillapultával pedig már megszűrődöttén ömledeznek ama magasb szenvedélyéből fakadozó érzelmei.

Hasonló hazafias érzéseit tükrözi a kevéssel amaz után kelt s névnapi tisztelgésül Károlyi Antalhoz írt alagya, melyben örvendetes sejtelmeinek ad kifejezést, hogy a múzsák már magyar nyelven is kezdenek megszólamlani, különösen Károlyi Antalnak párto-lása folytán. Igy kiált föl e közben:

„Károlyi! boldog időt élünk. E nagy tsoda: minden
Szép példádra magát kelteti pártod alatt.“

Még fokozottabb hangulattal nyilvánítja szintazon érzelmeinek fölpezsduültét „a szép tudományoknak országunkban lett fel-emeltetéséről írt öröm-verseiben“ azon alkalommal, midőn arról értesült, hogy a tanügy szervezése végett a tankerületi főigazgatók már ki-nevezettek, közöttök a nagy-váradí s ungvári kerület számára az ő Maecenása gr. Károlyi Antal.

„O ki öröm-zengés! szólj nyelvem, szólj hamar, el nem
Hallgatom, írj o toll, bár akadozva, tsak írj.“ —

E kezdő sorai jellemzően vallják felrepeső örömét, melyet a hazai művelődés ügyének új stadiumba léptével egyszersmind magán reményeinek a valósulás felé közeledése fakaszt kebléből.

Költői képzelme nagy jövőnek nézvén eléje a tudományok s művészetek fényes korszakát szemléli ezennel földerülni, melegen

¹⁾ Példa gyanánt a latin méretű verselést és az Algebra magyarítását említi, mely kísérleteinek sikerültével bátran mer biztatni egyébre is. — Az utolsó distichonban is e két irányban folytatandó közreműködést igéri: „A vers én gondom, s drága Mathesis.“ Egyebekre pedig másokat óhajt buzdítani.

üdvözli Mária Theresia e kegyét s egyszersmind „nagy fiának József Tsászárnak“ uralmát s Ausztria hatalmának messze kelet felé terjedését kívánván s mintegy elragadtatva jószolván, bőven áradoztatja hódoló érzelmeit. S még sapphica odában is megénekli ezt az örömnapot.

15. Azon dolgozatai s levelei, melyek Nyitrán keltekül állnak előttünk, ilykép tükrözik elénk kedély-világát. Ezek szerint praedominans érzelmül tűnik föl itt hazafias buzgalma, reménye s öröme.

Elménének foglalkozását illetőleg — részletesebb adatok hiányában is — öröme st föltesszük róla, hogy az oly kegyelettel üdvözölt tanárok iránt eleve vallott hódolatát tényleg is igyekezett igazolni tanításaiknak megszívlelésével. Azonban a következményekből gyanítva mégis úgy látszik, hogy figyelmét azon tárgyakra fordítá túlnyomóan, melyek irodalmi célzatai felé irányoztak. — A héber és görög nyelvvel öröme st foglalkozék és Conradi Norbert tanításai iránt annál érdeklődőbb vala, mint hogy ennek széles ismeretköre jelentékenyen behatott az ókori nyelvek belsőbb titkaiba s ő szívesen bocsátkozott alkalmilag effélék fejtegetéseibe. Jegyzetei nem gyéren sejtetnek ilyeseket.¹⁾

E mellett a bölcselő ítéletű s élesen bíráló Conradi a latin classicusokba is mélyebb bepillantásokra készíteté a fiatal elméket. — E kedvenc szakmája most leginkább azon tekintetből érdekelte Révai, hogy Conradi szemintései különösen Cicerónak bölcséleti műveire terelvén, annál figyelmeesebbé tették, mennél több buzdulatót meríthetett ezekből is az oly erősen hevítő hazafias törekvésekre.

S ez időre vonatkozó kiváltképen, a mit a latin irodalom különösen Cicero művei által is a magyarságra tüzeltetéséről oly szépen mond a *Latina praefatiójában*.²⁾

16. A Simonchiczczal folyt szívélyes viszonyról pedig hogy ne tennők föl, hogy Révai mindazon szép tanulmányok iránt élénken érdeklődött, melyeket az ő derült elméjű Inceje már ekkor nagy kedvvel íz vala, minők a históriához való segéd-tudományok és a történet-források tanai: az okmány-, érem-címertan, a palaeographia,

¹⁾ Valóban erős alapú azon melegen vallott és részletes dicséret, melyet Révai az „*exsultatio animi*“ című elegiában Conradi Norbertről nyilvánít, utóbbad pedig a hozzácsatolt jegyzetben is nyomatékol. Becsületére válik ezen méltó elismerése a hazai tudomány és tanügy oly derék tényezője iránt.

²⁾ Sed me inde ab exordio, nescio quomodo, vividior quidam Patriae sensus dissectum animo alio coepit ducere, et relicto hoc gloriae campo aliam mihi ostentabat laudem esse quaerendam, magis coniunctam cum gentis meae utilitate. Praesertim cum in illo eloquentiae Magistro, M. Tullio Cicerone, Latine dicendi vim et illecebras dedita tum equidem opera consecraret: ille tamen Amor Patriae, qui immortalem Romanum hunc Civem mirifice olim animavit, multo me potentius rapuit; magis magisque in dies illum hausit ex eius Operibus praecipue Philosophicis animum, pium in Patriam, et meis Civibus multo illustrius profuturum: ut quam ego ex mansuetioribus studiis percepissem voluptatem, hanc cum gente mea, exulto, quantum et per me liceret, patrio sermone vellem potius communicatum esse...“ (L. Latina“ 5. l.)

melyek elemeibe Katsor Keresztély már a noviciatusban némileg bele igazítgatá az ilyesekre való elméket és a tűzesű Simonchicz-nak azóta mind nagyobb kedve telt ezekben.

Révai bizonyára legalább is figyelmes dilettansként osztozott kebelbarátjának e nemes szenvedélyében, főképen pedig azon tanulmányaiban, melyeknek eredményét ez nem sokára a már érintettem „Dissertatiojában“ tette közzé. ¹⁾

Mathematikai studiumaira nézve is találhatott az ifjabbak közt egyívású vetélytársakat, a többi közt Zimányi-, Czverger József-, Kłohammerban ²⁾ ha egyébként ellenszenvei nem különítették el ezektől is, mint a komolyabb s asketikus hajlamú Alber Jánostól, ki szintén pályatársa vala a theologiai studiumban.

Hogy itt is találkozott olyan, kitől az ő nagyon finnyás természete idegenkedett, amúgy is föltehető; de jelzi azt a Simonchiczhoz szóló egyik phalevkion is. ³⁾ Ily népes társházban ⁴⁾ a fegyelmi szabályzat azonossága dacára is a szellemi árnyalatok fokozatai is két-ségkívül meg vannak. — Azonban, minthogy ő most panaszokat nem hallat, könnyen elmosódottnak hihetjük azt, a mit táu nem épen ínye szerintinek tapasztalt.

17. Mintegy ilyen szellemi élmények közt folyt le Révaink e tanéve, melynek végső hónapjában (aug. 11.) kelt levele a kegyúrhoz intézve láttatja, hogy már ekkor Károlyi Antal tudatta volt vele iránta való szándékát. E szerint őt saját költségén Bécsbe küldeti, hogy ott az architecturában előkelő tanítóktól alaposabb útmutatást nyerjen. — Ebből egyszersmind azon reményt is meríthette, hogy a tankerületi főigazgatósággal megbízott pártfogó majdan valamely tisztes tanítói állásra is rásegítendi.

A Bécsbe juthatást egyéb tanulmányi célzata végett is igen örvendeztető kedvezménynek érezte, habár hálairatában csak is a kitűzött feladatra vonatkozólag hangsúlyozza lekötelezettségét és fogadja a benne helyezett reménynek lehetőleg teljesítésére igyekvését.

E magyarul írt levelét, mint az említett és említendő viszo-

¹⁾ „De ortu et progressu litterarum in Hungaria.“ Magno-Varadini 1784. Ennek tartalma valóban nagyon rávall ekkori tanulmányaik közösségére. Jelezve láttam ezt némileg Simonchicznak a marmaros-szigeti társház könyvtárában levő kézirati műveiben is, különösen a VII. k. 90. l., hol a hazai historia literaria művelői közt Révait is főlemlíti.

²⁾ Zimányi ez évben már költészettanító vala Nyitrán. Enyhül-e iránta Révai ellenszenve ekkor? Nincs rá adatunk. — 1787. az „Elegyes versei“ kiadásában (258. l.) őt már „Nevezetes Deák Vers-szerzőnek“ mondja, ki Mártonfi Józsefnek „Magyar Euridice“ verszetét „igen ékes versekben fordította Deákra.“ — Kłohammer Ferenc János (l. róla Horányi „Scriptores Schol. Piar.) jeles mathematicus és latin vers-író.

³⁾ L. „Latina“ 64. l.

⁴⁾ A nyitrai társházban huszan voltak ekkor a theologia- s philosophia-tanuló ifjú szerzetesek s a társház összes személyzete 36.

nyokra nézve jelentékeny okmányul tekinthetőt, igen érdemesnek vélem egészben ide igtatni a gr. Károlyiak pesti levéltárában meglevő eredetije szerint. ¹⁾

Látható ebből, hogy a kegyúr szándéka a szerzeti főnökség beleegyeztével már e tanév befejeztekor azonnal valósult is. — Alkalmasint szeptember hó elején történt Bécsbe menetele. A Károlyi Antalhoz írt leveleinek sorában, melyek a grófi család pesti levéltárában lelhetők, (szám szerint 15 darab) a főnnebb idézett után okt. 10-én keltet már Bécsből írta.

Valamint a Nyitrára küldetése fölötti örömét a mult év ősz derekán latin distichonokban zengé: úgy 1777. év nyarának vége táján Bécs felé közeledését magyar párversekben éneklí meg.

Bécs tornyainak megpillantása örvendező szívéből hódolatteljes érzelmeket fakaszt az uralkodó iránt, ki újabb intézkedésével nemzetünk művelődésére is új aerát idézett elő. Révai költői képzelme mintegy arany korszak kezdetét látja ebben, s azon cultussal ömlesztí dicséretét a nagynevű fejedelemasszonyról, melylyel iránta a nemzet színe viseltetett s melynek kiváltkép Orczy Lőrinc, Károlyi Antal és az irodalom s tudomány anyyi előkelő tényezője oly magasztaló kifejezését adták.

Révai ily ömledezésének alapját azonban itt is a hazafias érzelem képezi, főleg a hála azért, hogy a hazának „nagy anyja olly bő

¹⁾ Kegyelmes Ur! Nagyméltóságú urat, ország dolgaiban, hadi, polgári, tudományi hivatalokban érdemes elsőszéggel foglalatostkodó Hazánk főemberét, alkalmatlan levélírással, kivált olly alacsony sorsban, a minéműben én vagyok, terhelní képtelen dolog. Azonban, hogy én ezt fedhetetlenül megtehessem, Kegyelmes Uramnak hozzám mutatott kegyessége megengedi elannyira, hogy, ha ezt elmulatom, a vakmerőségnél rútabb háláadatlanyságtól méltán tarthatok. Elsőször hála-adosságomat meg kéri az, hogy a Deák mértékre kötött Magyar vers igyekezetemnek első zsengejét kegyes jó kedvel fogadta tőlem Kegyelmes Uram, és engem erről, ha még is — tsekély alatsónyságomra tekintvén — ki merem azt mondani, a mit tapasztaltam, valóban barátságosabb írásával tudósítani méltóztatott. Ezt én úgy, a mint is legjobban illet, hatható nagy ősztonnek értettem. Igyekeztem is újonan felébresztett szorgalmatossággal továb is az e' féllyel látrabban kedveskedni. Ugyan az alatt vettem levélét Főtisztelendő Provincialis ő Atyaságának is, a melylyben ő atyai vigasztalással megírta Kegyelmes Uramnak iparkodásaimról tett kegyességgel tellyes ítéletét, és irántam végzett rendelését. Immár épen le-kötelezett örökös szolgája vagyok az egész Méltóságos háznak. Én, — mivel kedvesebbet nem tehetek, — fogadom, hogy a mit olly szép reménysséggel, és kegyesebb ítélettel vár tőlem Kegyelmes Uram, és amire Édes Szerzetemnek különösen kedvezvén, tsekély személyemet választani méltóztatott, annak megfelelek minden fogyatkozás nélkül, az alatt én Istenemre, mindenek szabados Urára és segítő kegyes Atyára, Hazánk javára, a Méltóságos Háznak ditsőségére, és azon Szerzetes Társaságnak, melynek érdemtelen tagja vagyok, előbbmózdítására, tebetségem szerint, mindenkor lefüggesztett szemekkel és igyekezetekkel lévén. Ajánlom magamat pártfogó kegyességébe és alázatos mély tisztelettel vagyok holtig Nagy Méltóságú kegyelmes Uramnak legkisebb szolgája Révai Miklós Ajtatos oskolák szerzetese. Nyitrán Auguszt, 11. 1777.

harmatot s oly éleszlő meleget közbe egyítve bocsát onnét, (Bécsből) hogy a tisztessé tudomány újra kihajt nálunk is tövéről s nagy időre nyújt reményt és hogy innét (Bécsből) gyulladozik több szép fő tagja Hazánknak. " Mert ím Károlyi kegyéből ő is oda juthat, hol, úgy mond:

A Magyar Építés Tudományt itt ujra dologba

Vévén majd innét drága Hazámba viszem.

Majd otthonn termett márványát fejteni fogja

És rendel népünk tetszetes oszlopokat. —

Már nem tűri tovább, hogy külső nemzet ezüstét

Hordja ki, — majd maga is felrakogatja követ.

O anya nyelv! ennek gyarapítására fel onszolt

Szívvvel Euklides titkait oldja kezem.

A te neved, s nagy pártod alatt azt drága Hazámnak

Meg mutatom, s te neked (Károlyi) fogja köszönni javát. (I. „Elegyes Versei,” 32. l.).

E lelkes epilogusa is eléggé érezteti, mily költői képzelmekek kíséretében közeledik Révai ekkor a birodalmi főváros felé.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XVII. Révai Bécsben és Nagyváradon 1777—1780. ¹⁾

1. Aránylag kevésnek mondható az, a mi határozottabb tudósítást ad hősünknek ezen első ízben történt bécsi tartózkodásáról. — Sem oda érkeztenek, sem onnét visszajötteinek napját nem leljük följegyezve irataiban. Ottani foglalatosságairól s érintkezéseiről sem igen szólnak eléggé körülményes adatok. S így inkább csak némely itt-ott esetleg ejtett szavaiból és egyes mellesleg érintett mozzanatok egybevetéséből következtethetünk holmit ottani időzésének részleteire. Pedig — mint látni fogjuk — nem csekély befolyásúak lettek hősünk szellemi látkörének szélesbítésére, sőt működési irányzatára is.

Ismerve Károlyi Antal jellemét és különösen a piarista-rendhez való viszonyait, biztosan föltehetjük róla, hogy Révainak e realisabb képeztetéséről való gondoskodását csakis ennek rendi viszonyával egyező módon kívánhatta tanusítani. Gondolkodás-módjához képest bizonyára gyöngéden óvatos volt az iránt, nehogy valamikép szerzeti kötelezettségeitől eltántorító alkalmat nyújtson eliensének. Révainak Aug. 11-ki hálairatából, melyet az előbbi fejezet végén²⁾ egészen közöltem, eléggé kiérezhetni ezt.

Nem lelvén írásbeli tanuságot arról, hogy Károlyi Antal, mily föltéttel ajánkozott Révai felküldésének eszközlésére,³⁾ úgy vélem,

¹⁾ Itt már előre is jelezhető, hogy e fejezet tartalma Révai életviszonyainak előadásában átmenetet képez fejlődési korából pályájának közreható szakába, melyek közt jelentékenyen elkülönítő határvonalat húz Bécsbe küldetése. Még föltetszöbben élénk tünteti itt életpályájának éppen derekán ezen elválasztó vonalt a nyomban következő irodalmi föllépés.

²⁾ l. 315. l.

³⁾ Orosz Zs. azon hő buzgalomból, melylyel a kegyúr egyelőre kiváltképen a nagykárolyi iskolaügy emelésére igyekezett, leginkább azt következtethette, hogy Révait is e végett kívánja a rajz- és építéstanban avatottabbá képesíttetni. — Előbbi szándéka csakugyan az volt, hogy székhelyén létesítsen minta-iskolát az elemi oktatás lendítése végett, minőt a tanszervezeti terv igényel. E szándékát azonban utóbb a körülmények Nagyváradra terelték át. Tudnivaló, hogy a

ez ügyet személyes találkozás alkalmával igen egyszerűen intézték el Orosz Zsigmonddal.

2. Hisz arról nem egy adat szól, hogy a gróf Pesten tartózkodása folytán több ízben meglátogatta a kedvelt főnököt, kivel örömet társalogtatta a mindkettejüket érdeklő ügyekről fesztelen kedélyességgel.¹⁾ — Nem egy fontos dolgot végeztek ők így élő szóval.

Ily bizalmas társalgásnak különösen jó hasznát vehette a gróf ekkor, midőn — valószínűleg a közoktatás szervezése végetti tanakodásokra — Bécsbe menendő vala az 1776. év őszén. Lényeges dolog volt, az iránt mennél tájékozottabb adatokra tennie szert, hogy mennyiben s mikép indítható meg nálunk a már huzamos idő óta szándékolt átalakítás, s minő alapot nyújthatnak erre nézve a hazai tanügyi tényleges viszonyai.²⁾ Meg mint leendő főigazgató, hogy az oktatásügy szemmel tartása végett annak részleteiről behatósabb felfogással bírjon, némely jelesebb képzettségű tanférfiút kívánt közelebbe, különösen azért is, hogy a kegyúrilag pártfogolt nagykárolyi

hazai tanügy emelése végett fennsőbb helyről adott iránypontok („directiva puncta negotium studiorum complectentia pro elaborando eatenus plano“) már 1774. elején egyebek közt az elemi oktatás érdekében is kívánatosnak jelezték, hogy némely elemi tanítók is Bécsbe küldessenek föl alkalmasabb tanításmód elsajátítása végett. (Ennek eszközlését azonban a kir. helyt. tanács tanügyi bizottsága nehézknek találván „ut ludimagistri tam exiguis mediis provisi Viennam pro condiscenda methodo tradendarum normalium scholarum cum maioribus sumptibus ascendant, arduum futurum praevidens faciliorem modum proponit . . . t. i. hogy Pozsonyban történjék ily minta iskolai berendezés . . . l. erről a „Praeliminare studiorum proiectum“-ra vonatkozó m. kir. cancellariai fölterjesztést 1774. apr. 29. 2083. sz. a. az országos levéltárban). — Ezen előzményekre s egyéb a közoktatás egyformaságát („uniformitatem Studiorum“) sürgető irányzatokra gondolva, közelebbről láthatjuk gr. Károlyi Antal imez ajánlatának indokait.

¹⁾ Egyebek közt Orosz Zsigmondnak 1776. dec. 16. Koppi Károlyhoz intézett levele is szól ilyesről. Alkalmilag fölemlíti ebben, hogy éppen e napon volt nála Károlyi Antal gróf, ki dec. 14. érkezett vissza Bécsből, hol október óta időzött vol s nyomban az ő tankerületébe készül főigazgatói feladatra ügyének rendezése végett. — Ekkor is másfél órán át beszélgettek; a gróf igen derült kedélyű vala s leginkább tanügyi dolgokról kérdezősködék. „Semi alterius horae spatium, ut optimi animi erat, de eiusmodi plerumque rebus et quaesivit et disseruit iucundissime.“ — Ekkor volt — u. m. — alkalma egyszersmind Koppinak imént Kassán tartott oratióját is „de instauratione Studiorum“ neki bemutatni, melyet u. m. többen dicsérve emlegetnek . . .

²⁾ Évek óta folytak már ez ügyben a tanakodások s mégis mindegyre merültek föl még utóbb is fonákul ejtett intézkedések, egyebek közt az iránt is, hogy mely gymnasiumok soroztassanak a „maius“ s melyek a „minus gymnasium“ok közé. Erre vonatkozólag is érdekes megjegyzést tesz Orosz Zs. Koppi Károlyhoz 1777. febr. 14. írt levelében. „Nunc advertunt inter cetera etiam hunc defectum non praemissae investigationis, prius quam Tabellas publicas fecissent. Poterat hic defectus vel privatorum Superiorum informationibus devitari; sed Systema praesens non patitur, ut Sacerdotes praesertim vel Regulares interrogentur de his, quae Scholas vel Studia respiciunt.“ — E megjegyzés viszonylag véve itt leginkább azt látszik jelezni, hogy a tanügyet intézni kezdő állami hatóság mindinkább mellőzgeté a szerzetes elöljárók véleményének hivatalosan tudomásul vételét.

tanintézetet az újabb tanszervezet igényeinek minél megfelelőbbé emelhesse. — Ez okból történt, hogy ugyanekkor a nagykárolyi társház élére a sokoldalú képzettségéről ismeretes Keszthelyi Lászlót kérte ki,¹⁾ habár e tudományos foglalkozást kedvelő férfiú nem örömet ment az oly sokféle gonddal terhelő hivatalra.²⁾ Szintén ekkor kérte ki a humaniorák tanítására Nagy-Károlyba Hannulikot is, kit már, mint ottani bölcsélettanulót előnyösen ismert volt meg.

Orosz Zs. a vallásosan hazafias célzatú kegyúrnak, ki ekkoron a nagykárolyi jeles templom építtetésével is emlékszerű bizonyosságot tőn valódi ügyszeretetéről, készséggel teljesíté e kívánalmait, valamint azt is, hogy a testület legjelesbjeinek egyikét, Henyei Vincét, kit Károlyi Antal különösen szemelt ki mént egyetlen örökösének, az ifjú József grófnak nevelőjeül, házához vehesse.

Ama bizalmas beszélgetéseik közben jöhetett szóba Révainak Bécsbe való felküldetése is, minek óhajtását alkalmasint még Nagy-károlyban létekor sejtette, vagy tán nyilvánította is a kegyúr előtt. S erre nézve már a grófnak decemberi leveléből is olvashatót ki némi biztatást.³⁾ Szándékának határozottabb kijelentését azonban a

¹⁾ Erről a nagykárolyi társház évkönyvében azt jegyzi Hannulik, hogy Paschgall Adolf kimulta után a rendkormány Búcsy Sándort szemelte ki házfőnöknek, ki nyomban teljesíté is a vett rendeletet; . . . „interim quia nova forma Institutionis literariae in Scholas hoc anno illata est, factusque Superior Regius Scholarum ac Studiorum Director fuit Exc. Comes et Fundator Ant. Károlyi per Districtus Varadinensem et Unghvariensem, is Directorem Gymnasium Karoliensi et Collegio Rectorem praeficiendum petiit P. Ladislaum Keszthelyi virum sibi apprime notum, — eo tempore Convictus Nitriensis Regentem et simul Theologiae Professore, — cuius petito, quia respui non poterat, tamquam Fundatoris nostri, et Instituto vehementer addicti. Keszthelyi Rector constitutus est, ac Bucsius sequenti statim die, ut huc venit 4. Nov. iussus discedere. Nempe Fundator Exc-mus, quia Director Scholarum renunciatus fuit, deligebat ad regendum Gymnasium viros, ex quorum sollicitudine et laboribus Gymnasio huic publica laus accederet. Constituit enim hoc Gymnasium in suis Districtibus celebratissimum efficere; propterea tam Rectorem, quam Docentes ipse sibi e nostris sodalibus delegit, quorum opera ad propositum veniret; uti revera venit . . . (l. Hist. Domus 3o l.)

E jegyzet tartalma az itt érintetteken kívül még egyébre nézve is adatul szolgálhat, — láttatván a viszonyok különös módosulását legott az új rendszer életbe léptetése kezdetén.

²⁾ Kitetszik ez Orosz Zsigmondnak Koppihoz 1776. dec. 16. kelt leveléből, melyben a főntebbi idézet után Károlyi grófról még ezt jegyzi: „Nunc descendet ad partes sui Districtus, ibidem ordinaturus, quae huc usque disponere non poterat, propter negotia graviora. P. Keszthelyi Nitria nondum advenit Karolinum, pro Rectore transiturus . . . Comes aegre fert tardiore hunc adventum, qui eum directe et expresse per litteras cum fine Octobris Vienna datas et pro Rectore et pro Directore expetiit, eo fere die, quo Bucsius iam Karolinum moverat, immo priusquam meae litterae eum assecutae fuissent, etiam ad locum pervenerat. — —“ Gr. Károlyinak Keszthelyi L. iránti méltó figyel-mét számos egyéb tanuság közt nagyon indokolja azon szép elismerés is, melyet róla később Ürményi József nyilvánított, mint kitűnő tanügy-vezetőről.

³⁾ Kitetszik ez Révainak erre vonatkozólag 1776. dec. 23. kelt leveléből,

gróf valamivel későbbre halasztotta.¹⁾ Ugy látszik tanácsosbna láta azt óvatosságból a további informatióktól tartani függőben²⁾. — Ilyesmit gyanítatnak a főtebb jelzett levelek.

Egyelőre csakis a rajzolás és polgári építéstanba való beavatkozás foroghatott szóban. Ennek eszközését Károlyi saját költségére vállalta el azon remény fejében, melyet Révai benne rajzolási ügyességével és az építéstan magyarításával keltett volt.³⁾

3. Efféle kedvezményt a rend némely tehetségesebbjeivel már előbbi időben is éreztettek annak lelkesebb pártfogói, köztük Károlyi Sándor gróf is,⁴⁾ szívesen járulván némi segíteyzéssel teljesebb kiképeztetésök költségeihez azon indokból, hogy a hazai nemes sarjadékkal az ő magzataik is annál műveltebb oktatóktól nyerjék képeztetésöket.

Előbb Rómában, olykor Olaszország más jeles tanintézetű városaiban is, hol a kegyes-tanítórendieknek társházuk vala, nyertek időnként egyes ilykép pártfogolt magyar piaristák fensőbb kiképeztetést.⁵⁾ A mióta pedig az újabb bölcselet felkarolása következtében a közoktatás a reál irányzatot nálunk is növekvő lendületnek indítá s különösen a mióta a nyugati művelődés hódítása mindegyre sürgetőbb igényekkel nyomult hazánk tőszomszédságába, sőt elég hangosan ébresztgetett már nálunk is, a magyar piaristák — cseh és osztrák rendtársaikkal versenyt — mind élénkebben figyelének azon haladási mozzanatokra, melyek Bécsben Mária Theresia tanügyi buzgalma folytán jelenkeztek.⁶⁾

Az által, hogy a kezelésökre bízott szenci intézetben a tanítás már tüzetesen ily reálisabb irányzat szerint foly vala, tényleg is ösztönöztették a bécsi oktatási mozgalom megszívlelésére. — Ezen fensőbb helyről irányzott s némi gyámolítást is nyert szenci inté-

melyet az előbbi fejezethez csatolva közöltem (l. 308—9. l.) — úgy szintén a Bollához ugyanekkor írt alagyából is, melyben a gróf buzdító figyelmét dicsékedve említi (l. Elegyes versei 21 l.)

¹⁾ l. Révai 1777. aug. 11. Nyitrán kelt levelét 315. l.

²⁾ Jelzi ezt Révai 1776. dec. 23-diki levelében e szavaival: „ex qua (sua epistola) intelligerem: Exc. Comitum meorum conatum protectionem suscipere, atque adeo animi etiam sui propensionem, rerum mearum ratione uberius cognita amplius deinde esse significaturum... (L. 308. l.)

³⁾ Említett leveleinek tartalmából látható ez. — Egyébként a k. helyt. tanács is ismételve sürgette ekkor a piarista rendet rajztanárokért.

⁴⁾ l. az előbbiekben: VII. fej. 12. §. és XI. fej. 10. §. jegyz.

⁵⁾ A Rómában tanultakról már az előbbi fejezetekben volt szó. Az egyébűtt tanultak közül Schaffrath Leopold Pisában (1756—7.) — Königsacker József előbb Rómában, aztán Pisában és Florenben ugyanekkor, — Keglevich János 1761—65. szintén előbb Rómában s aztán egyéb nevezetes városokban folytatta tanulmányait, valamint előbb Bajtay és Cörver János is.

⁶⁾ Erre a javítandó hazai tanügy igényei, meg a rendtagok akkori solidarisabb viszonyai is igen buzdíták; — 1774. óta pedig az oktatásügy szervezésére célzó fensőbb irányzatok is hathatósan készteték.

zetbeli működés meglehetősen vonzó hatású vala a rend tehetsége-sebbségeire. Az ilyenek közül egy-két fiatalabb valamelyes csekély állami segélyezéssel Bécsben nyert a végett a reál szakokba kellőbb beavattatást.¹⁾ Mások pedig egyéb segélyeszközök által igyekeztek olyasra szert tenni. — Még az is előnynek tartatott, hogy a rend ifjabbjainak nehánya közvetve nyerhetett olyant a szenci intézetben, oda rendeltetve tanulmányozás végett,²⁾ némi reménnyel az ott működhetésre. — Ugyanis e szenci intézet 13 évi (1763—1776.) rövid fennállása folytán sikeres hatásával³⁾ jelentékeny figyelmet keltett hazánkban a realisabb irányú oktatás iránt. Jelzi ezt némileg Orczy Lőrinc is.⁴⁾

4. Mint a fentebb jelzett 1774-ki „Praeliminare Studiorum proiectum“ fölötti tárgyalásokból látható, már a tanügyszervezés terveztekor azonnal nyilatkozott az állam-intéző körökből azon kívánat, hogy a közoktatás egyöntetűsége végett a szerzetes rendek is lehetőleg alkalmazkodjanak az átalakítandó egyetemi tanítás irányzatához. E végett különösen a javadalmas szerzetes rendekre, melyeknek egyébként is társházuk van oly városban, hol egyetem létezik, azon határozat kívántatott, melynél fogva tartozzanak tehetőségesebb növendékeik közül valamelyest az egyetemen képeztetni.⁵⁾

1) 1763. Königsacker József és Klobucsek Alajos, — 1770. Rizinger Özséb. (i. V. fejr. 6. §. 75. és 127. l.)

2) l. VII. fejr. 8. §. 118. l.

3) l. VII. fejr. 8. §. 118 l. hol ez intézet belszoervezetéről is volt szó, — 1776. tüzvész által pusztítatván el s helyreállítót nem nyervén megszűnt. Részben a tatai intézet pótolta néhány évig. — Egy időben, — mint már érintettem, — Révai is vágyódott a szenci intézetben érvényesíthetni tehetségeit; de ím efféle reménye már valóban füstbe ment s helyette más aspiratiói támadtak.

4) l. „Két nagys. elmének költ. szüleményei 207 l. „a tudományok nevelkedéséről“

„Pozson nevedik, Buda roppant lészen,
Prófétának szava most tudom mit tészen,
Magyar Haza meg nő, szent szép lesz egészen,
Fiaink jók lesznek Szentzen és Tseklészen.

(Ezt a derék költő úgy érthette, hogy az ifjabb nemzedék jobbá lesz oly intézetben, mint a szenci volt, realisabbá képezve. Minthogy Orczy ezt 1777. írta, talán az annak helyreállítása iránti óhajtást kívánta ezzel hangoztatni?)

5) Az itt több ízben szóba hozandó tanügy-történetet illetőleg érdekesnek látom e jelentékeny okmánynak ide vágó pontját az eredeti szöveg szerint közölni: „Ad punctum 9-um, quo praecipiebatur, ut tradendi Methodus apud Religiosos vigens investigetur, hisque in antecessum iniungatur, ut uniformitatem illam Studiorum observent, quae apud Universitatem Tyrnaviensem introducta est: Huius puncti quidem intuitu aequae a Dioecesanis Informationes iam petitas, et debitas Intimationes factas esse refert Commissio. Ut nihilominus ad hanc Normam Universitatis Tyrnaviensis successive futuri Professores praeparantur, idoneique reddantur, cum inter alios Ordines Religiosos cumprimis Paulini Schollas traderent, Benedictini vero in primordio etiam in Regno hoc publice docuisent, et uterque Bonis et facultatibus abunde provisus foret, demisse svadet constituendum, ut nunc praefereuter et successive semper Ordo Paulinorum 4 praestantioris talenti Individua pro doctione olim applicanda, et habilia, duo quippe

A kir. helyt. tanács tanügyi bizottságának e pontra vonatkozó véleményezése ugyan csak is a paulinusokat s benedictinusokat hozza föl; de a m. kir. Cancellaria „opinio“-ja már ezekhez kívánja csatoltatni a premontréieket és cistercitákat is, mint szintén javadalmasakat, sőt a franciscanusokat is, minthogy Nagyszombatban conventjök lévén annak szintén módját ejthetik.¹⁾

Hogy már a piaristák egyik részről sem említettnek föl, annak oka némileg az amazokra alkalmazhatott érvekből értelmezhető, vagy tán még inkább onnét, hogy a „recentior philosophia“ tanítása óta különben is mindinkább igyekeztek iskoláikban az oktatás alkalmasabb módját érvényesíteni.²⁾

De már a tanszervezet életbe léptetésekor a piarista rend irányában is kezdett efféle igény³⁾ nyilatkozni, habár az ennek eszközzésére szükséges segélyezési készség nem mutatkozott oly arányban, mint a minőben a már kiképzett egyének elkívántattak részint a szervezendő állami intézetekhez tanároknak⁴⁾, részint egyes előke-

pro Philosophico, duo item pro Theologico Studio audiendo ad Universitatem Tyrnaviensem, utpote his Tyrnaviae alioquin Conventum habentibus, adeoque quatuor illa Individua ibi intertenere queuntibus; Benedictini vero itidem duo ad Universitatem Tyrnaviensem, alia item duo insignioris talenti et capacitatis subjecta huc ad Universitatem Viennensem, cum aequae Viennae Conventum habeant, pari ratione pro praectactis Studiis, horumque Cursu et Methodo ad discenda exmittere debeant, eatenusque opportuna apud utriusque ordinis Provinciales disponantur.

1) U. o. folytatva: „Opinio: — Circa quod Proiectum Commissionis Studiorum nullam prorsus Reflexionem habet obsequentissima Cancellaria haec Aulica quin imo, cum Ordo Praemonstratensium quoque et Cistercitarum Bonis in Regno Hungariae provisus sit, ut quilibet illorum aequae bina Subjecta Sumptibus suis Tyrnaviae intertenenda et Scholas Universitatis frequentatura exmittat, ac praeterea ipse Ordo etiam Franciscanorum, qui perinde Tyrnaviae Conventum habet, bina Subjecta Theologicas Scholas frequentatura designare, et intertenere teneatur; clementer una disponendum esse existimat.“

2) Erről az előbbi fejezetekben részletes említés fordult elő.

3) Katsor Keresztély rendtörténeti jegyzetei 1777. évből így szólnak erről: Octobris 9 a Dnus Skerlec Nicolaus superior Director Croaticus agit cum P. Provinciali Piaristarum, ut subjecta meliora et capaciora sui Ordinis pro publico bono promovendo ad Universitates mittat, et eorum numerum specificet, ut Sua Maiestas stipendia pro iis resolvat.“ — Item sub Nro 5242. intimatur P. Provinciali, ut ad Universitates selecta subjecta expeditat.“ (Minthogy Skerlec levele hivatalos szám nélkül („sine numero“) kelt, a stipendium eszközzésre nem igen lehetett biztató.)

4) Habár jobbára a fölözlatott Jezus-társaság jeles tagjai alkalmaztattak az államilag szervezett tanintézetekben, mégis már ekkor a piarista rendből is kívántatott ilyesekbe néhány. Így rendeltetett már 1776. Koppi Károly Kassára, történettárnak az akademiában, Schwartzl Zsigmond Pécsre költészettárnak, Rizinger Özséb és Simay Kristóf szintén Kassára, ez rajztárnak, amaz pedig az akademiában studii politico-camerális professornak, Peer Jakab Pozsonyba gymnasiumi tanárnak. Ilyen s több efféle a rend belsejében még tetemesebben is megbolgató intézkedései a tanhatóságnak azonnal aggodalmat keltettek a rend ügyét szívökön viselő tagokban, — mint ezt Katsor jegyzetei is hangsúlyozottan vallják, — előre sejtve a visszas eredményeket.

lőkhöz nevelőkül, holott ép ekkor a jezsuita-rend tan-intézeteiből négy adatott át a piarista-rendnek¹⁾ s kínálatott elfogadás végett még több más.²⁾

5. Károlyi Antal gróf a „Praeliminare Proiectum“-hoz képest is több tekintetből eszélyes számítással tette ez ajánlatát mind az elemi, mind a középoktatás javára. Ezzel némileg a „benigna intentio“-t is szem előtt látszott tartani a nélkül, hogy azt ama germanizálási szándékkal hozta volna kapcsolatba, mely abban már is eléggé világosan³⁾ nyilvánult. Sőt inkább a magyarság érdekében kívánta őt hasznosítani. — Ismert gondolkodásához képest az sem lehetett szándékában, hogy Révait szerzeti kötelezettségétől elvonja, még úgy sem, ha őt már előre is külön alkalmazásra szemelte ki a végett, hogy tankerületében a rajz- és polgári építéstannak sikeresebb kezdeményezését eszközölhesse s azt ily serény képesség által hathatósabb lendületnek indítsa. — Cliensének is úgy adta tudtára célzatát, mint a rendi felsőbbség helyben-hagyásával történőt, sőt a testület díszére eszközzendőt.⁴⁾

Ehhez képest Bécsben elhelyeztetése iránt is a rendi szabályzat szerint kívánt intézkedni, a hogy ilyesmi az előbbi ilyes esetekben is történt volt⁵⁾, t. i. az ottani rendtársak körében.

Ilyféle intézkedést nem egy ildomos tekintet javasolhatott, melyeket az eszélyes gróf nem szokott figyelmen kívül hagyni. — Különben is Révainak mind szerzeti előljárói, mind patronusa részéről főbbik utasítása volt, hogy elsöben is rendjének azon férfival ismerkedjék meg, kik neki tüzetes feladatához s egyszersmind egyéb tudományos céljaihoz is kellő tájékozást szerezzenek. — Némelyikhez ily célból különös ajánlatai is voltak, kiváltképen a Theresianumban képeztetett Festetich gróf úrfiak nevelőjéhez, Nagy Jeromoshoz, úgymint kitől egyelőre legbiztosabb útbaigazítást nyerhet.⁶⁾

A kegyes-tanítórendiek magyar testületének ezen érdemes tagja,⁷⁾ mint egyszersmind a theresianumi felügyelők (praefecti)

1) A kolozsvári, kőszegi, selmeci és trencsényi intézetek.

2) Különösen sürgettetett a tanhatóság részéről is az eszéki és rumai tanintézet elvállalása. (L. Katsor K. jegyzetei 1777-ről; és a tanügyi intimatumok)

3) Figyelemre méltó a föntebb jelzett fölterjesztvényben annak kifejezése, hogy mily buzgón javasolja a k. helyt, tanács és Cancellaria is a legalkalmasabbnak vélt módokat a végett, hogy ama „benigna intentio regia, quae Linguae Germanicae in Civitatibus, Oppidis et Pagis propagationem commendat“ minél inkább s előbb sikert eredményezhessen, különösen a clerusnak germanizáltatása által már a semineriumokban.

4) Erre mutatnak Révai kegyeletes nyilatkozatai a grófhhoz Nyitráról 1777. aug. 11-én írt levelében. (L. 315. l.)

5) E fégyelmi szabályzat iránt figyelmet tanúsít a föntebb jelzett consiliumi és cancellariai javaslat is.

6) Ekkor vette kezdetét azon bizalmas barátságuk, melynek tanuságát látjuk latin elegiáinak egyikében (l. „Latina“ 102. l. Elegia VII. Hieronymo Nagy C. R. Sch. Piar.)

7) Mint szép műveltségű s jellemű férfit emlegetik őt a rendtörténeti 21*

egyike,¹⁾ megismertette őt első sorban ez intézetbeli tanítókkal és felügyelőkkel, kik közt már ekkor is öt jeles műveltségű tagja működék a piarista-rendnek,²⁾ de ötször annyi volt ott a szétoszlott Jézus-társaság tagjai közül,³⁾ kik mintegy felét tették az intézetben működő tényezőknek.

6. Mily élénken érdekelhették hősünk tudományszomjas lelkét ezek a theresianumi ismerkedések, — azt az eddig említettekben is meglehetősen gyaníthatjuk; de világosabban ki fog az derülni azon befolyásos szellemi összeköttetésekből, melyek szövődésének első számai ezekből fűződtek ki. — Rólok több ízben meleg emlékezőseket lelünk Révai későbbi leveleiben, kiváltképen a Paintnerhez írottakban. —⁴⁾

Már ezennel közvetlenül is sokban elősegítették azok őt céljai felé, meg mások szíves közvetítését is eszközölték számára. — A Theresianumnak derekasan szakavatott tanítói valának ez időtt is, valamint más szakmákban, úgy a rajz- és építéstanban is. — Egyéb tanügyi dolgokban szintén bő instructiót nyerhetett szívességöktől, amint hogy nyert is. — Általok behatóbban ismerkedett meg az új tanrendszer részleteivel. Annak gyakorlata eredményeit is tapasztalhatván ott, még jóval inkább fokozódni⁵⁾ érezte azon lelkesültséget, melylyel azt előbb, mint még csak nagyból ismertet már is

adatok s ilyennek bizonyul abból is, hogy a gróf Festetich család élte végéig maga körében marasztalta őt, ki a rendjéhez való szeretetét is mindvégig híven ápolta. A váci társház évkönyvei szép tanuságot tesznek arról, hogy mint gyarapítá becses könyvekkel könyvtárát s egyéb tudományszerekkel az intézet muzeumát. (Hist. Domus Sch. P. Vaciensis.)

¹⁾ I. „Album des k. k. Theresianums“ (1746—1880.) v. Max Gemmell — Flischbach Wien, 1880. (17 l.)

²⁾ Köztök volt a tanirodalmi tekintetből már említettem Fuchsthaler Miklós és Job Edvard. (l. u. o.)

³⁾ Köztök az irodalmilag is jelesül ismert Denis Mihály, Makó Pál s Mitterpacher Lajos. (l. u. o.)

⁴⁾ Ezek ismertetése a továbbiakban elég alkalmat nyújtand e szellemi viszonyokkal való megismerkedésre.

⁵⁾ Nyomat látjuk ennek a Mária Theresia kimultát gyászoló emlékbeszédében, melyből az itt érintettekre nézve érdekesnek vélem e néhány sort ide igrtatni: „Atque hic prorsus ita fortuna tulit, cum ante annos aliquot Viennae sum moratus: ut singularem illum, quae Budae constituta est, nobilem nostram iuventutem educandi Rationem in manuscripto, non modo videri, sed etiam lectitandi copia mihi facta sit. Deum immortalem! ut tum ego mihi ereptus sum, ut tum stupui: praesertim, quod multa ibi Augustae manu mutata, multa ita fuisse addita reperi: ut illa mirifice prodiderint incensum inflammatumque in materno pectore nostri amorem. Deinde sermone de ea re producto, explicatum tandem est a Viro gravissimo, a quo haec mihi exhibita sunt: Mariam Theresiam in eo opere ita fuisse avidè versatam, ita amanter, ut sit etiam identidem materne contestata: nihil esse, quod fore utile videret, quod illa quidem suis charissimis Hungaris, non quam libentissime praestaret... (l. „Latina“ 182. l.)

oly melegen üdvözölte volt, hogy attól nemzete szellemi átalakulását vélte remélhetni.¹⁾

Kiváltképen hatásos volt rá Denisnek, a hírneves költőnek s a nagy könyvismeretű²⁾ tudósnak iránta való szívessége. —³⁾

Ezúttal még csak inkább vágy-ingerlő ízt nyerhetett ő abból a dús szellemi birtokból, mely e jeles férfiúnak úgy is mint kitünő bibliognostes-nek, meg úgy is mint a Theresianum tudományos promptuariuma kezelőjének rendelkezésére állott; ugyanis könyvtárnoka vala ő az intézet használatára szolgáló Garrelli-féle bibliothékának s ismerője a bécsi könyvkincseknek.

7. E nagybecsű ismeretségnek tulajdonítható főképen, hogy a Bécsben élvezett könyvtári éleményeinek emlékezte oly ellenállhatlan varázserővel vonta vissza Róvait aztán ismételten a birodalmi fővárosba. —⁴⁾ Hisz ekkor csakis inkább futólag vehetett holmit tudomásul azokból, a miket további tudományos célzataira szükségeseknek sejtett. — Nagyon is elfoglalta őt az azok végetti szorgoskodás, a miket lelkiismeretessége tüzetesb feladatához számított. — Mert tudni való, hogy a rajz- és építéstanban való alaposág megszerzése legott összefüggésbe hozatott a normalis iskolák felállításához és berendezéséhez kívántató kellékek megfigyelésével is.

Patronusa nyomban tudatta vele, hogy felküldését e tekintetben szerzendő tapasztalatok gyűjtésére is hasznosítani kívánja. — Ezért a minta-iskolák tanszerei s tankönyvei, valamint az azokban gyakorolt módszer iránt is éber figyelmet ajánlott neki.

Ilyesmire Révait saját célzatai is élenken ösztönözték. A hazánkban is megindított tanügy-szervezés igényelte tankönyvek készítésére önként is erős impulsust érezett hazafias becsvágya, mint ezt már jóval előbb nyilatkoztatta volt.⁵⁾ S e törekvésének eredményét már az ez évben kiadatott ABC-és könyvecskéje tényleg is vallja.

1) I. „Elegyes versei“ 26. l. „IX. Alagya. A szebb tudományoknak újonabb felcsemetések innepes örömnapjára. Nyitráról, 1777.“ — és ismét u. o. 152 l. XXII. Ének. „Öröm nap, melylyen a fő tudományok Budára által költözökdték 1777.“

2) Denis épen ekkor adta ki ez oldalú jelességének tanuságát az „Einleitung in die Bücherkunde Wien 1777“ című művével.

3) Ezt utóbb még bővebben tapasztalván Révai, a derék tudós iránti kegyeletének 1800. szép latin elegyében adta kifejezését (l. Carmina quaedam Joannis Nicolai Révai. Sopronii, 1801. 15—30 l.) Ehhez csatolt jegyzeteiben némely élet- s jellemrajzi vonásokat említvén róla, ezek közt mint a bibliographia és historia literaria avatottjáról így nyilatkozik: „Vastam sibi omnis generis Scriptorum notitiam comparavit.“ Alkalmasint Denis volt az a „vir gravissimus“ ki neki a fentebbi 5-ik jegyzetben említett „educandi Ratio“t kéziratban megmutatta.

4) Mily hathatós és minő indokú volt e vonzatása, ki fog tűnni saját nyilatkozataiból, valamint azon tetemes áldozatból is, melyet a végett tön. (l. „Latina 125. l.“

5) Midőn a bölcséleti tanok magyarul előadására vállalkozását kezdé emlegetni. (l. XVI. feje. 302. l.)

Hogy ne tekintette volna ez ügyet jóval közelebbi s égetőbbben sürgetős feladatának azon tudományos célatoknál, melyek megvalósítására úgy is csak évek során át folytatandó tanulmányok segíthetik?

Hisz az ő honfiérzelemtől hevült képzelme művelődési versenyre vélte tüzelhetni az alig ébredező magyart a messze haladott nyugati nemzetekkel is. — Pedig ím mennyire elmaradottnak bizonyítják azt még a szomszédság kulturai mozgalmi is, holott ezek is csak imént, a 7 éves háború lezajlása után kezdének jelentékenyebben megeredni.

8. Hősünk irigylő bámulással szemlélte a bécsi társadalom élénkségét és sokoldalú gyors fejledezését, különösen a jövőre irányult nagy horderejű oktatásügyi s egyéb művelődési igyekvéseket, melyek utolérése végett vajmi erélyes zaklatásokat kellend elkövetni a mostoha századait sínló magyar hazában!

Elképzelhető mily mohó tevékenységre sarkalák őt ily érzetek és tapasztalatok a széltében nyüzsgő fővárosban, hol a hajdan épebb emlékei a multból is érthetőbben buzdítának a jövőért munkálásra, a jelent pedig oly igéző hatalom intézé, mely az erélyt saját szerű tapintattal tudta frigyessíteni a hódító gyöngédséggel.

Mennyi eszméltető látvány, mennyi ösztönző tapasztalat tárulhatott ott az ily hazafias lelkület elé! Bizonyára fukar takarékos-sággal használta föl ezek intései közepett ott időzésének perceit, hogy mentül többet gyűjthessen az itthon hasznosítandó ismeretekből. — S mégis úgy érzé, hogy inkább csak ízeletetöt, vágygerjesztöt vón még ezennel abból a sok elsajátítani valóból. — Tudományos érdeklődései s irodalmi célzatai végett sem széledezhetett most vonzalmai szerint. Csak is a lényegesebbekre kénytelenül szorítkozni.

Nem lelem nyomát, hogy ekkor a testőrökkel valami közelebbi ismeretségbe jutott volna, pedig ezek irodalmi buzgalma iránt vajmi élénken érdeklődék. — A Bessenyei György megtértekor 1779. írt alagyából¹⁾ alig gyaníthatni, hogy már ez előtt személyesen találkozta volna, valamint Báróczy Sándornak utóbb írt rokonszenves ielveléből²⁾ sem következtethetni biztosan ilyest.

Pedig a Bécsben pezsgésnek indult irodalmi tevékenység észleltével keblében még jóval hevesebben lüktethetett a magyar irodalom lendítése iránti vágyakodása. — Nyomos okunk van hinni, hogy leginkább ott érlelődött határozattá magyar alagyái közzétételének siettetése. Kicsillámlik ez némileg a Károlyi Antalhoz onnét

1) L. Elegyes versei 51—56. l.

2) L. Fényfalvi Kardos Adorján „Versegi F. Megsalatk. Motskolódásai“ 197. l. — U. o. a 198. l. Bessenyei Sándornak 1794. apr. 22. levele e szavaiból: „Lelketed munkáidban személyed nélkül ismerem“ látható, hogy evvel távolban járta miatt — csak ekkor ismerkedett meg.

okt. 10. írt leveléből. Ebben említi, hogy addig is, míg hála-tartozását valamely nagyobb vállalattal róhatja le, ez iránti komoly ígéretéhez melléki versekbe foglaltan azon örömeizeteit, melyeket a hazai tudományosság felkeltésére irányzott intézkedés gerjesztett volt keblében.) — Finom praeludiumául vehető ez azon vágya nyilatkozásának, mely magyar alagyáinak minél előbbi kiadatását kívánja eszközölni.

9. Ezen óhajtásának alkalmasint jóval világosabb kifejezését adhatta azon levelében, melyet szintén Bécsből írt Molnár Jánoshoz, ekkoron a budai főgymnasium igazgatójához. — Meg egyébként is érdekes világot deríthetne e levelének tartalma a bécsi tapasztalatok által keltett érzelmeire. Gyaníttatja ezt a Molnárhoz utóbb (1778 elején) már Nagy-Károlyban kelt alagyája. — Csak is ebből tudjuk, hogy őt Bécsből „elég hosszas levéllel“ kereste volt föl, melyben „bátran“ nyilatkozott hazafias célzatairól s törekvéseiről; s még bátrabban akart szólni többről is élő szóval haza utaztakor Budán. E szándéka azonban megghiúsult a sűrűtő körülmények miatt.)

Írott tanúság hiányában csak sejtésére szorítkozhatunk annak, hogy mik lehettek részletei amaz „elég hosszas levélnek“, melynek

1) Ekkori érzelmeinek tükrözése végett e levél is méltán foglalhat itt helyet, melyet a gr. Károlyiak pesti levéltárában levő eredetije szerint közlök:

„Excellentissime Comes! Maecenas Gratosissime! Quid Patria, surgentesque Litterae debeant Exmo Cti, celebratur omnium undique et admiratione, et applausu, et Scriptorum etiam conatu perennibus monumentis conditur. In his et me aliquid moliri oportet, atque id quidem eo intensius, quo plus ceteris mihi impenditur Exmi Ctis benevolentia, et profusa liberalitate: ut eo evectus, ubi civibus meis, quod unice desiderabam, perfectius serviam, in Principe Urbe a peritissimis Magistris penitioem doctrinam, et uberiora experimenta capiam. Ego, quantum in me est, omni studio, atque industria adnitar, ne tanta haec beneficia mihi indigno, et ingrato collata esse videantur, et vel interea, dum plura audeam, hoc meum solemne propositum, quasi quoddam grati animi monumentum dedicare non vereor. Offero praeterea profundo cultu carmina, quae non potui in ea laetitia, et animi exultatione reprimere, quam surgente Musis seculo ingentem excitarunt praecepta Patriae commoda. Lis me bonum civem Patriae probare volui. Praeclare mecum fuerit actum, si hoc nomen obtineo. Emorior in perenni cultu Exmi Comitum Maecenatis Gratosissimi Indmus Cliens Nic. Révai a M. D. Viennae 10. octobr. 1777.

2) „Hogy buzgok, s keresem nyughatatlan gonddal hazámnak

Hasznát, és annak vinni nagyobbra nevét:

Bátorkodtam elég hosszas levelemmel íranta

Még Bétsből hozzád küldeni tollam hevét.“

— — — — —
Bátran is irtam ugyan, s bátrabban szólni többről

Készültem! de reménységem szomorodva tekénté,

Készültem! de reménységem szomorodva tekénté,

A mit az új végzés hirtelen elragadott.“ (L. Magyar Alagyák I. könyv. 29. l.)

írásában „tolla hevét“ is neki eresztette. — Az imént jelzett alagya mind annak utólag már csak lényegeseb részét látszik jelezni. De kegyeletes hála kifejezése mellett még ebben is elég bátran nyilatkozik hősünk önérzetessége. Nyíltan vallja, mily erős hiedellel reméli, hogy a haza egykor őt is, mint Molnár hív követőjét, költői koszorúra érdemesítendi s nevét mint magyar Propertiusét Molnáréval együtt emlegetvén verseikkel fennen fog dicsekedni.¹⁾

Ily remény fejében bizalommal kéri ki figyelmét közelebből kiadandó alagyaí²⁾ iránt, melyek közre juttatása alkalmával, már is örömet tüntetné föl Molnárnak iránta való hajlamát.³⁾

Úgy látszik, különösen azért is óhajtja ennek levél általi tanusítását, hogy evvel is „többre mehessen.“⁴⁾

Aztán e Parnassus felé igyekvéshez legalább eszközi tekintetből némi mellék óhajtás is látszik csatlakozni, — habár tán a Bécsből írt levelében, melylyel elsőbben köszöntött volt be ez általa oly igen tisztelt férfiúhoz, még az itt jelzett költői aspiratió mellett nem látta ildomosnak olyasról is tenni említést. De az élő szóval mondandók tárgyához alkalmasint járult volna már efféle kívánság is, mint ezt a Nagyváradon kelt másik alagyaája végén már csakugyan jelezve látjuk.⁵⁾

A viszonyok és körülmények egybevetéséből utólag még világosabban kiderül e nemű célzata.

10. Talán az a kis „ABC-könyvecske,“ melyet Révai ez évben írt, szintén tájékozhat valamire.

Időrendileg ez nyitja meg Révai kiadott dolgozatainak sorát. Ennek első kiadása épen ez évről (1777) van datálva. E szerint azt már alkalmasint Nyitrán készítette el és pedig hiteles adat szerint ehrenfelsi Pál Gáspár pozsonyi kanonok s tanfelügyelő sürgetésére,⁶⁾ kinek ekkoron a kir. helyt. tanács jelentékeny szerepet

1) „Jól hiszek Istenbenn, hogy az a nap elérkezik egyszer,
Mellyen versünkkel fel-ditsekedjen hazánk:

Kössön zöld koszorut . . .

S Umbria költőjét fogja mutatni Tzanád.“ (L. u. o. 30. l.)

2) „Molnárom, ne pirúlj, nagy Apolló bíztat ezekkel:

Meg-nyerem, és tsak ugyan verseim egybe szedem.“ (u. o.)

3) „Molnárom! leg-alább hogy enyémmek mondjalak, engedd
Vagy már azt tőlem ultanod ugy se lehet.

Tudják, fogják is bővebben tudni, meg-írom:

Általam is terjed meszsze világra neved.

Tudják, útmutatóm Magyar új Helikonra te vóltál. (u. o.)

4) „Addig is, hogy leg-alább leveleddel többre mehessék,

Írj, s kedvezz ebben, ezt hogy ha kérni merem.“ (u. o.)

5) „Vajha nevelgetné tűzemet jobb állapot, a hol

Jobban szolgáltnám én is az édes Hazát.“

6) L. Fényfalvi Kardos Adorján 214. l. „Ipse Libellus Alphabeticus, qui cum adiecto textu Germanico iam a. 1777. Posonii. . . urgente Rsmo Canonico et Inspectore Posoniensi Casparo Pál de Ehrenfels primum ex Manuscripto editus est.“

jelölt ki a „nemzeti“ illetőleg nép-iskoláknak a bécsi norma szerinti átalakítására. — Pozsonyból indított meg a hazai elemi oktatás átalakítása,¹⁾ hol az erre való minta-iskolának alapvetését már a Jézus-társaságiak eszközölték volt.

Igen valószínű, hogy Révai ama megbízatását is gróf Károlyi Antal ajánlata eszközölte és Révai e feladatnak a körülmények sürgetéséhez képest elég gyorsan s elég ügyesen megfelelt olykép, hogy a bírálók igényeit ki is elégíté. Hisz csakis fordítás lehetett az, — legfőlebb tán némi csekély módosítással — a Felbiger-féle saganai német ABC-és könyvből.²⁾

E hevenyészett dolgozatának elfogadtatása — s tán némi csekélyke jutalommal is díjaztatása hathatósan fokozhatta kedvét a jóváhagyott kezdeménynek folytatására s tán a remélhetőnél fényesebb kilátásokra is izgatta képzelmeit.

Bármint volt légyen, a következőképen mutatja, hogy az ABC-vel kezdett sikeres kísérletet Révai nyomban nyelvtani s az elemi tanításhoz kellő egyéb tankönyvekkel folytatgatta. — S így az eddig többnyire, költészkedésre készülgető irodalmi aspiranst sajátlag tankönyvírással látjuk — valóban omen-szerűleg — az irodalmi térre lépni. —

II. Beh szerény mesterség lehetett még az akkori tankönyvírás a mostani tankönyvgyártási üzlethez képest! — De fiatal hősünk becsvágára még annak csak távolban remélhető szellemi kamatja is vonzólag hatott. Őt főleg hazafiúi motívumok ösztönözték. S ezek eléggé éreztették vele annak égető szükségét, hogy minél előbb létesüljön nálunk magyar tankönyv-irodalom, mely egyelőre a legsürgetőbb igényeknek igyekezzék megfelelni. — Hisz különben a már is eléggé világosan nyilatkozó germanizálási szándék ily hiányunkból annál erősebb érveket merítend a „benigna intentio“ megokolására.

E szándékról eléggé beható tudomást nyerhetett Révai Bécsben, ha tán még eddig nem tudta volna is. S ez annál égetőbb ösztönrel növelhette már több ízben jeleztük célzatát magyar tankönyvek írására.

1) Erről figyelemre méltó részletes adatok meríthetők az országos levéltárban levő consiliumi tanügybizottsági tárgyalásokat s följterjesztvényeket tartalmazó iratokból. Ilyen a többi közt az 1775. évi 2522. számmal jelzett, mely különösen a normalis iskolák rendezéséről s tanfelügyelőkéről szól. E szerint a normalis iskolák rendezése hazánkra nézve Pozsonyban kezdetik meg, hol Pál Gáspár kanonoknak a nemzeti iskolák „Generalis inspectorává“ kineveztetése ajánlatik. Hogy a pozsonyi minta iskola alapvetését már jóval előbb Jézus-társaságiak eszközölték, erről is értesítnek az ekkori tanügyi okmányok. (L. u. o. a „praeliminare studiorum proiectum“ra vonatkozó cancellariai propositiót 1774. apr. 29. 2083. sz. a.)

2) I. Kiss Áron „Révai Miklós tankönyvei“ „Havi Szemle“ 1879. April. füz. 51 l.

Bajnokunk már eddig is számos nyilatkozatával tanúsítá, mennyire átvala hatva lelke ez ügy fontossága érzetétől. —¹⁾

Alig gondolható, hogy e most hatványozott érzete ne készítette volna őt arra, hogy mentül előbb beszélhessen Molnárral e felől is. — Ha valakinek bizonyára Molárnak is mélyen át kellett ezt éreznie s a nagy horderejű eszmét kiváltképen szívében viselnie. Hisz ugyanazon indító okoknál fogva irogatott ő is némely tankönyveket. Meg, mint az egyetemi főgymnasium igazgatója némileg nyomatékolt véleményezéssel folyhatott be az életbe léptetett tanterv igényelte tankönyvek készítésére. — Hátha ez által sikerülne neki Révai ily törekvéseit jelentősebb eredményhez juttatni, sőt ily megbízásokért tán az igazgatósága alatti tanintézetbe is bejuttatni? — Mennyivel hamarább s biztosabban érhetné el így vágyainak azon célját, melyet már elég világosan ismerhetünk egyes nyilatkozataiból, s melyeket a bécsi tapasztalatok alkalmasint nagyon is növelhettek az ott mélyebben fölismert viszonyok és célzatok által.

12 Máraz előbbi fejezetben érintettekéből is kiérezhető némileg, hogy hősünket azon föllobogó lelkesedése közben is, melylyel az új korszakot inauguráló átalakítást üdvözli, alkalmasint nyugtalanítá titkon holmi aggodalom is az iránt, a mit az új intézkedésekben nem ok nélkül baljóslatú jelnek tekintettek a mélyebben észlelők. — Sejtetik ezt különösen a Bollához intézett alagya némely kifejezései :

„Mit követünk, mit nem követünk, nem látjuk, hol ottan
Tárgyokat a külső nemzetek útba teszik.

Nagy fáradsággal külső nyelvekre vezetni (nemzetünket)
képtelen (dolog), így későn ér az igazra fejünk.²⁾

O édes mieink! a külső nyelveket épen
En meg nem vethetem, szép ha ki többre mehet“

Benn lappang ezekben az az égetően ösztönző indok, mely honfi érzelmeit az ott nyomban következő gyújtó buzdításokra sürgeti.²⁾

Most legalább háromszorosan fokozhatták lelkében mindezeket a bécsi tapasztalatok. A behatóbban fölismert német kulturai mozgalom, a kormánynak hazánkra vonatkozó célzatai s a Bécsben lakó magyar hazafiaknak ez iránti véleményei, — ha csak közvetőleg is — tudomására jutva bizonyára hatványozva erősíthették előbbi sejtelmeit.

Mennyivel hatályosabban tüzelhették most a leendő ébresztő keblét a hon-genius sugalmi azon célzat felé, melyet már Nyitrán anyyi hévvel hangoztat vala társai körében!

¹⁾ A többi közt elég világos kitejezését adta ennek azokban, hol a bölcsélet tantárgyainak magyarítása iránti szándékáról szólott.

²⁾ I. Magyar Alagya I. könyve 20—23 l.

Természetes, hogy erős meggyőződésé, mintegy ellenállhatlan vágygyá izmosult ott azon óhajtása, hogy ama buzdítások mentül előbb hangozzanak szerte a hazában, sőt hangoztassanak mások által is mennél hathatósabban.

E végett lehetőleg tova fűződő szellemi szövetkezésre, tekintélyes irányadókra s biztatókra van szükség. — Ilyennek hiszi kiváltképen Molnárt. Részéről, mint fiatal bajnok kész minden tőle kitelhetőnek megtevésére. Régi óhajtása a haza ébredését, a nemzet emelkedését minden alkalmas módon elősegíteni, s ennek eszközzésére minden hasznosítható erőt fölbuzdítani. — E célból határozta el magyar költői zsengeit is minél előbb napvilágra juttatni. Bármily csekély mozzanat ez magában, de erősebbek támogatásától ez is nyomatékossá súlyt nyerhet. A jó ügy evvel is többre mehet . . .

13. Mintegy effélék lehettek azok, a mikről már bécsi levelében is bátran s hévvel szólott s még bátrabban kívánt szólni Budán visszatértekor; de a sürgős körülmények útját siettetvén ezt a vágyát nem elégíthette ki. „Könyűs szemekkel látta Buda tornyait messze maradni.“ Nem tehetette szerét, hogy Molnárhoz juthasson.

A siettetés kétség kívül a gróf részéről történt, ki Révainak Bécsben léte alatt kieszközölte a főnöki jóváhagyást arra, hogy őt a nagyváradi rajziskola tanításával megbízhassa. S ennek berendezése s tán egyéb tanügyi tapasztalatainak hasznosítása végett is korábban haza sürgette.

A tanév ugyan az új tanszervezet miatt valamivel később vette kezdetét;¹⁾ de a főigazgatóvá lett gróf némi előkészületi teendőkkel is elfoglaltatta őt. Alkalmasint megkínálta már legott magyar tankönyvek készíttetésével is a nemzeti iskolák számára, a mire úgy is nagy kedvét látta.

Ezek s effélék mellett is nagyon rajta volt Révai, hogy az Alagylak könyve mentül előbb napvilágot lásjon és pedig maeenásának ajánlottan, hálaából is, meg aegis gyanánt, hogy a nagy hazafi fényes nevével inaugurálva kedvezőbb fogadtatást nyerhessen. — De becsvágya e mellett a költői föllépés szerencsésebb auspiciuma végett nevének a Molnárhoz fűződését is már ezennel igen kívánatosnak vélte.

Ezért, minthogy a Bécsből írt „hoszszas levele“ — esetleg-e, vagy szándékosan? — válasz nélkül maradt, alagyláinak kiadása előtt (1778. elején) ismét írt neki és pedig párverses költői epistolát.²⁾

Ennek tartalmából igen kiérezhető, hogy az erre remélt vá-

¹⁾ Említi ezt Orosz Zsigmond Koppihoz 1777. dec. 18. írt levelében: „Scholas nationales 1-a decembris inchoarunt solenniter.“ — Ugyanott azt is említi, hogy az új tanrendszer behozatalát leginkább nehezíté a kellő tankönyvek hiánya, s ezen egyelőre úgy igyekeztek segíteni, a hogy lehetett.

²⁾ 1. „Magyar Alagylak“ I. k. 29 l.

laszt, mint az ő kegyeletes vonzalmának viszonzását, sőt, Molnár részéről költő-társul fogadtatását már közzé teendő magyar alagyaival együtt kívánta nyilvánosságra hozni.

E vágya sem teljesülhetett. A forrón óhajtott levél csak az alagya megjelente után érkezett. Erre vonatkozó másik alagya-ját, melyet már Nagyváradon 1778. írt Molnárhoz,¹⁾ aztán később adta ki függelékkép a „Magyar alagya I. könyv“-hez, hasonlókép 4-edrétben s oly alakban, mely az ő kiállítási ízlésének már is figyelmet érdemlő indiciuma.

Habár az alagya nyomtatási helye nincs is kitéve, úgy látszik, a grófnak nagykárolyi typographiájából került az ki — és pedig maecenása költségével.²⁾

14. Hősünknek e költői föllépése emlékét, melynek alkalmasint már csak kevés példánya lelhető könyvtárainkban, nem lesz tán fölösleges itt egy pár sorban közelebről ismertetnem; hisz ilyesre ABC-könyvecskéjét is méltán érdemesíté Kiss Áron, némileg bírálatos figyelemre méltatván azt az elemi oktatás akkori igényeire képest ez időtt készült egyéb tankönyveivel együtt.³⁾

Címlapján csupán ez áll: „M a g y a r A l a g y á k n a k I. k ö n y v e k.“⁴⁾ Ez után következik a felajánlás, emlékszerű epigraphében sorolván fel Károlyi Antal gróf teljes címzetét két oldalon.⁵⁾ Aztán négy oldalon hódolatos előszó foly a kegyúrhoz, melynek kezdetét s végét, mint viszony-jellemzőt, nem lesz fölösleges szószerint bemutatnom:

„Kegyes párt-fogásod alatt én is a közjónak előbb-mozdítására emelttven, igen boldognak állítom életemet. Mert meg-nyervén azt, a minek hatható ösztöne szüntelenül valamely szebb foglalatosságra ébreszgetett, nagyobbá lett azzal szerentsém, hogy te alattad szolgálom hazámat, mivel arra minden-képen erősítettnek azok, a kik alattad vagynak, hogy meg-ne tsükenjék, meg-ne fogyjon sem kedvek, sem erejek. Valóban tsak tekinteni-is Te reád kész ébredés. Mert Te szerelmes édes hazádnak forró szeretetétől illetődven, nem sajnálván sem a bőven ki-adatott költségeket, sem pedig tulajdon testednek megtörődését . . . tsak a fel-kelő tudományoknak is kedvekért . . .“

Ily „buzgó példa“-adást s „hatalmas pártfogást ditséret és hálá-datosság“ illetvén, „e végre bátorkodom — u. m. — fel-ajánlani tsekély verseimet, melyeket a Magyar nyelvnek gyarapítására igyekeztem egyszer-is másszor-is egybe-irogatni. Fogad-el tőlem ezt

1) Ennek másodszori kiadását l. „Elegyes versei“ 30-41. l.

2) L. Révainak Károlyi Antalhoz 1779. febr. 1-én k. levelét a Károlyi grófok pesti levéltárában. Sándor István is nagy-károlyi nyomtatványának tartja.

3) L. „Havi Szemle“ 1879. april füzetében.

4) Vágy is könyvök e. h. könyve, mint ma beszélünk.

5) Aláírva: „Révai Miklós ajtatos iskolájok' szerzetes fia.“

is azzal a kegyességgel, mellyel hozzám, és egyéb igyekezeteimhez viseltetvén, el-tökéltetted fel-emelni nagyobbakra is általad feleledett iparkodásomat. Én ezeket az hallhatatlan kegyelmeket örök hálá-adatossággal fel-tartván maradok holtig Nagy Méltóságú Házadnak adósa, kész lévén mindenekben alázatossággal udvarolni. Írám Nagy-Károlybann Szent György Havának fogytánn 1778.“

Ez után két lapon „elő-tudósítások“-at intéz az olvasóhoz, melyek kezdete — alkalmasint biztatási célból — szinte naivnak mondható fellengéssel így magasztalja a hazai irodalom gyarapultát: „Meg-szüntek már ama panaszok, nem-is betstelenítik Nemzetünket azzal, hogy kevés Írói vagynak. Ki-kap a világ elejébe naponként a sok szép, és hasznos könyv olyanokban is, a miket más nemzeteknél fel nem találunk. A versek-is már Deák mértékre köttetnek. Abbann én-is előbb-segíteni kívánván édes anya-nyelvünknek díszét, valamennyire iparkodtam, a mennyire lehetett, mind tsekély értékeimtől, mind pedig egyéb foglalatoságim miatt.“

„Az Hang-mérséklés, Prosodia, melly szerint irogattam verseimet, majd az, a mellyet mutatott Fő-Tisztelendő Úr, Molnár János, a Budai Iskolák Mindenességében a szelédebb Tudományoknak Igazgatójok, kit tisztelettel emlétek, mint első vezéremet, kinek példájára, és hatható kérésére, mellyet írt a Jeles Épületekbe bevezető elő-levelében, az ilyen irogásra fel-bátorodtam.“

Itt a magyar prosodiáról említvén föl holmit, így fejezi be „elő-tudósításait“:

„Az Igaz-írás, Orthographia, mellyet a mennyire lehetett, elég szoroson meg-tartottam, Magyar nyelv-tanításombann állatatik. Ha hol az előbbeni írásbann fel-hagyok, ott adom okát.

Ha tapasztalom, hogy ez a Könyvetske, a mellyet most tsak mutató-képen ki-botsátok, olly reménységre gerjeszti hazámfiat, hogy várhassák nyelvünknek ezzel-is valamennyire előbb-kelő ékességét, gyengeségét (gyöngédségét), bőségét, gazdagságát, hathatóságát, igyekszem újra többel is kedveskedni, s kész lészek mindenkor meg-mutatni, hogy hazám szeretem.“

15. E szerint ifjú bajnokunkban már csakugyan jelentkezik a költészkedés mellett egyszersmind a nyelvészkedés is. — „Magyar nyelv-tanítására,“ illetőleg nyelvtanára hivatkozása jelzi, hogy azt már ekkor munkába vette volt.¹⁾

¹⁾ Verner Jakab nagyváradai tankerületi tanfelügyelőnek bizonyítványa szerint Révai ez idét csakugyan készített magyar nyelvtant is a nemzeti iskolák használatára és pedig „iubentibus Superioribus“; de ez nem nyert elfogadtatást. (l. Fényfalvi Kardos Adorján 215 l.) Mert a nemzeti iskolák, részére a Meliboeus (Bél Mátyás) német s magyar nyelvtanait vették föl . . . (l. Kiss Áron „Havi Szemle“ 1879. April. f. 58 l.) Némi részben azonban mégis érvényesíthette már ekkor magyar nyelvtani munkálkodását, mint ezt láttatja az ily című dolgozata: „A Magyar Nyelvnek Helyes Írása és Kimondása felül való kettős tanuság. Budán, 1778.“ mely a nemzeti iskolákban használtatván ismételt kiadást ért 1780. (l. Kiss Áron ismertetését u. o.)

A „Magyar alagyák“ — szám szerint 12 — az 1778. tavaszán kerültek ki. Ezek sorát a Károlyi Antal neve napjára 1777. Nyitráról írt köszöntő nyitja meg. Utána keletkezési időrendben következnek a már ismertetett darabok, melyekhez — hogy legalább tucattal lépjen ki, — még hármat esatolt, már 1778. irottat. — Részben ilyen a IX. alagya is: „Propertius ama versének valami hasonlóságára: Callimachi manes . . .“ E 22 distichonú alagyában Propertius III. könyvének két első elegiájából vonja ki annak eszméjét s gondolat-menetét, átvevén a római költőnek dicsőítő önérzetét is. — Ebbe a Propertius másik elegiájának eszméje után, mely a költészet halhatatlanító hatalmát magasztalja, fűzi aztán a Károlyi Antaltól szóló hálaömlendezését, hogy őt Bécsbe juttatta, mely a 2-ik kiadásban külön választva áll.¹⁾ Ez utóbbiról már emlékeztünk, valamint az utána következő X-ikről is, melyben t. i. „a szép tudományoknak országunkban lett felemeltetésekről“ hangoztatja örömét.

Mennyire áthatotta keblét e fölötti örvendezése, tanúsítja azon emelkedett hangulatú sapphói méretű ódája is, melyet szintén ez alkalommal írt amaz „öröm-nap“ dicsőítésére, „melylyen a főtudományok Budára által-költöztek 1777.“²⁾ Egyszersmind azt is láttatja ezzel, hogy az elegiai méret mellett a görög-római lyra más metrumába is mily ügyesen illesztgeti már magyar hangzatait.

A Magyar alagyák XI-dike, a Molnár Jánoshoz szóló költői levél, melyről imént volt szó, valamint a XII-ik e címmel: „Bolla Mártonnak, édes szerzetes atyafinak másodszer iratott levél“ hasonlóképen azon fenkölt hangulat szüleménye, mely magyar propertiusi önérzetét s a fényes reményekkel biztató új aerát hangoztatván, egyszersmind melegen buzdít a magyar irodalom művelésére, s ezért óhajtja, hogy a remélt nemzeti megújulás végett a hajdan iránt is erősbüendő kegyelet támaszson minél előbb magyar Livius és Virgilius. Ő pedig, ha Apolló kedvével a gyöngéd alagyák tovább is kedvére folyandnak, ilyesekkel igyekszik honszeretetét tanusítani.

„A fő költőknek koszorús seregekbe igyekszem,

S több vers-könyveimet látja szerelmes hazám.“

16. Hogy a magyar alagyák I. könyvének e végsorait nem pillanatnyi hevület sugallta, arról hősünk nagyváradi tevékeny trionnuma is jelentős bizonyosságul szolgál. — S a mint ígérete nem volt pusztán szó, úgy dics-sejtelve sem maradt üres ábrándozásnak. Meglehetősen valószínű kezdett az nyomban. — Csakhamar jelentkeztek a meleg üdvözlések, a rokonszenvesen fogadott alagyakra élénken viszhangoztak a hazafias érzelmek.

¹⁾ I. „Elegyes versei“ Alagyák I. k. 10. és 13. alagya. Így lett a magyar alagyák I. könyvének 12-tes száma az „elegyes versei“-ben 13-má.

²⁾ Ezt a két örvendező versezetét küldötte meg — a főntebb idézett levele szerint — gr. Károlyi Antalnak Bécsből.

Magyar distichonokban gratulál neki hazafias lelkületű barátja s rendtársa, a nagykárolyi jeles hitszónok Berents Keresztély¹⁾, aztán Tóth Farkas, budai fő-gymnasiumi tanár, volt „esuita;”²⁾ — négy soros kadenciákban biztatja őt „a magyar Parnassus lelkesítésére” Kreskay Imre paulinus, „a rend pesti monostorában levő könyvház-
nak gondviselője.”³⁾ — Üdvözölgetik fölléptét prózában is nem kevesbé meleg honfi érzelmekkel többen az ország egyéb pontjairól.

Mindez ím már is elég kedvező auspiciuma a kivívandó dú-
sabb sikernek.

Már az magában is tetemesen enyhíté keblét, hogy az abban huzamos idő óta forrongó hazafias érzelmeit nyilvánosságra hozhatta, a haza elé tárhatta. — Dics-sovár vetélyvágának is jól eshetett, hogy a franciás irányt követő marsfiak s gárdisták „kadenciás” zengedezése mellett általa is mind nagyobb lendületre kaphat a Molnár megindította szókellőbb görög-római versméret, s hogy így majd az ő remekek emléiből táplálkozott tanfériak költői kara is erősbulván, ilykép amaz örök becsű példányok nyomán emelkedet-
tebb érzelmeket s eszméket keltend a nemzet tanultabb rétegeiben, melyek mindegyre hathatósabban fogják ösztönözni a korigények sürgette magasb művelődés felé, — minőre Révai zsenge alagyaiban is oly lelkesen buzdít vala.

E reményeiben mily hathatósan biztatják őt az egymás után érkező applaususok, melyekből itt-ott kiérzik azon elismerés is, hogy már is egy új irány úttöréjét sejtik benne, kinek neve csakugyan Molnáré mellett fog emlegettetni.⁴⁾

A szívét fennen dobogtató ilyenmű nyilatkozatok azonban hiú elbizakodásnál inkább serény kitartásra sarkalák.

17. Habár az alagyaék könyvének szétküldözgetése után legott ama realisabb irányú tevékenység foglalta el, melyet neki pártfogója Nagyváradon juttatott: mihelyt szerét tehette, e közben meg-megzöndítette időnként a magyar alagyaék lantot is, még pedig növekvő sikerrel.

Legelőbb válaszolt Molnár levelére,⁵⁾ melyben ez szintén di-

1) I. „Elegyes Versei” 247 lap. — Hogy Berentstsel Nagykárolyban laktakor magyar irodalmi tanulmányokat folytat vala, már föntebb említők. I. XI. fej. 14. §.

2) I. „Elegyes Versei” 241.

3) u. o. 233—40.

„Ditsőség’ ösvényén érdem’ oszlopáig
Menj új tsapásodon Fébus templomáig,
Zúgó Balatontól Tisza’ folyásáig,
Révai! fogsz élni időknék fogytáig.

4) I. Elegyes Versei 249 l. hol Berents így élteti s biztatja:

„Éljetek, o Molnár! o Révai! s öntse Apolló
Boldog bőséggel tollaitokba szavát.

Írjatok, o vérünk szép tsillagi! írjatok: hallja
Álmélkodva világ, hogy mire ébred Hazánk.

5) S e válaszát a „magyar alagyaék” függelékül hasonló alakban legott ki-

csérettel szól törekvéseiről,¹⁾ habár a mellett némely üdvös figyelemzetetés is lehetett abban.²⁾ Révainak erre válaszoló alagyájában hála-vallomásai mellett ott látjuk, mily epedve várta volt a példányaként tisztelt férfiú biztatását s hogy ez által fölbátorítva csakugyan kérésképen fölemlíti neki azon óhajtását is, vajha általa is segítettve kedvezőbb alkalmat nyerhetne a célja felé törekvése.

Az imént kiadottakon kívül csakis ezt az egy versezetét látjuk még ez évről (1778-ról) keltezve,³⁾ — a mi arra mutat, hogy tanítási foglalkodásán kívül minden egyéb idejét a tankönyvek készítésére fordítá ez évben.

Csak a következő 1779-ben nyúlhatott ismét sűrűbben a lant-hoz. Jelesen 7 magyar és 2 latin elegia kelte vallja ezt.⁴⁾ Amazok többnyire baráti érzelmeket fejeznek ki, részben viszonzások a verseiért nyert applaususokra, úgymint a Berentshez és Tóth Farkas-hoz szólók; részben a magyar költészet művelésére buzdítók, minők a Majlát György névnapjára kelt és a Sárvári Ferencnek mint „meghitt igaz barátjának s édes szerzetes atyafinak“ címzett alagyák; — tisztelgést s érdemlett dicséretet zeng a Szentzi István kanonok-hoz szóló; — engesztelő célzatú⁵⁾ a Baróti Szabó Dávidhoz írott; — s vallási érzelmeket ömledeztet a Besseyei György megtérését megénekló alagya. Ezek mellett egy pár idyllt is magyarított.

Szintén ez évben kelt két latin elegiájával pedig azt is bizonyítja, hogy erősen lüktető magyar vers-vénája a római lyrától sem fordult el még. Mindkettő jelentékeny haladását láttatja ez irányban.

A gróf Forgách Pál kanonok névnapjára kelt s ünnepélyes alkalmi tisztelgésül⁶⁾ hatásosan elmondott elegia bíráló figyelemmel

is nyomatta Tóth Farkasnak ő hozzá írt költői epistolájával és ugyanennek lantos dalával együtt, melyet ez Molnár neve napjára írt volt.

1) „És, ha mi számba jöhet, s ha tekintetet érdemel azzal,

Hogy rebegő Músám a Magyar hangra szokik;

Azt is mind tőled vettem, te vagy annak is első

Indítója, s ugyan csak te segített elő

Helybenn hagyta, igen szép s nagy dicséretet adván,

Bátor ugyan k és ő n meg j ö v e né k e m a z i s.

Majd elhitedsz. Tetszett? Érzem, többekre is ösztönt

Adsz ismét azzal, vérem is újra buzog. (u. o.)

2) Ezt gyaníthatni abból is, hogy Molnár levelét nem tette közzé a dicséretére szóló okmányok közt, sőt meg sem tartotta a gondosan megőrzöttekkel becses emlékül. Némileg e verse is olyas feddés-féltét sejtet:

„Bátor ugyan, s vak elhitt lehetek; de megengeded ezt is,

A ki kegyes szemedet már egyebemre vetéd (u. o.)

3) L. Elegyes Versei 30 l.

4) L. u. o. 41—62. l. — és Latina. 69—80 l.

5) Tudomására jutván, hogy Baróti Szabó Dávid zokon vette az ő önéretes fölléptét, mely Barótit számba sem látszott venni, ezért most utólag fejezi ki iránta való elismerését, gyöngéden jelezve egyszersmind a köztök levő differentiát is „a nyelvjárás és verstörvény“ tekintetében.

6) E tisztelgést Révai a tanügy e derék jötevője iránt helyesen indokolva adja elő ezen elegiájához csatolt jegyzetében. (L. „Latina“ 69. l.)

olvasva is igazolhatja azon sikert, melyet kivívott. Ugyanis Révai vallomása szerint ez nyerte meg részére különösen Horváth Mihálynak, a nagyváradi gymnasium derék igazgatójának, oly becses hajlamát s meleg barátságát, melynél fogva ez azonnal mindenkép rajta volt, hogy őt az ott keletkező akademia tanárai közé be vigye.¹⁾ — A másik t. i. Mária Theresia születésnapjára írt latin elegiája szintén műbecsért is figyelmet érdemel, meg valóban jelentékeny vonásokat tartalmaz hősünk ez idétti érzülete jellemzéséhez, élénken tűkrösvén, mennyire hazafias indokú az ő több ízben nyilatkoztatott áynastikus kegyelele. — Itt is jobbára a gyászos mult után leginkább a magasztalt királyné által keltett derengését a hon egének zengik szép distichonjai. — Ezek egy részét szintígy már magyar párverseiben is hangoztatá.²⁾

18. Az 1780. év folytán lantját ismét némitgaták hivatali bokros teendői, különösen bölcséleti tanulmányai. Csak 2 magyar alagyával növelte a mult évben kelték számát.³⁾ — Ezek egyike ismét Tóth Farkashoz szól, a másik Sannazárius Cumae romjairól írt elegiájának fordítása.

De ezen év végén (1780. dec. 22.) latin szónoki képességének kitüntetésére is alkalmat nyújtott neki akademiai tanár-társainak bizodalma, még pedig valóban kitüntetőt. A nagy nevű királyné elhunytá fölötti gyászérzelmek tolmáclását bírta rá. S ez jelentékeny bizonyossága annak, hogy a Révai képessége iránti elismerés csakhamar tényleg nyilvánult a nagyváradi tanultabbak körében.

Ezen kegyeleti áldozat alkalmával mondott s tetszéssel fogadott latin beszéde nyomtatásban láttatja, hogy mikép felelt meg a benne helyezett szép bizalomnak.

Hyros és Conradi valóban élvezettel olvashatták ki abból, hogy mily sikerrel követte volt mestereit Cicero tanulmányozásában.⁴⁾

Ez nem azt jelenti, hogy Révai e kísérlete valami remeklő emlékezés; hanem csupán arra szól, hogy azon szorongató körülményekhez képest, melyek közt azt készíthette, olykép sikerült, hogy

1) „Hac occasione pro Scholis Nationalibus, ubi tum Artem Delineatoriam docui, recitavi et ego meam hanc Elegiam, tam felici successu, ut inexpectata hac re, ego praesertim homo novus, Archigymnasii Directorem Michaellem Horváth maxime moverim, mihiqne mirum in modum devinxerim. Certe ille ex hoc tempore omnem suum conatum eo convertit, ut me erigendae serius Academiae omnino inferat. (L. „Latina“ 70. l.)

2) L. „A Magyar Alagyák I. k. 2. és 26. l.

3) Ezekből állt aztán elő a „Magyar alagyák másik könyve.“ (L. Elegyes versei. 39—67. l.)

4) E két jeles tanárának, mint említők, egyébként is sokat köszönhetett Révai szellemi fejlődése tekintetében, különösen pedig azt, hogy Cicero műveit behatóbban kezdte tanulmányozni az ő értelmezésök nyomán. Valóban nem oly fitymálást érdemlő férfiak, mint a minőkül Bánóczi J. nézi őket. (l. i. m. 67. l.)

hallgatóságának tetszését méltán nyerte.¹⁾ Ma olvasva némileg a mult századi panegyriek nyúlósságára és szertelen amplificatióira is emlékeztem, de ezek ernyedő lapultságától megóvja tartalmi emelkedettségé s izletes latinisége, habár stylje — alkalmasint az ifjabb hallgatóságra való tekintettel — tartózkodik a fenszállongástól.

19. Naggyvárad „triennium“-a közben történt, hogy 1778. év nyarán valamely magán ügyben²⁾ szülőföldére kellvén mennie, több évi távollét után ismét megtekinthette a hajdani nevezetessége miatt neki annyira kegyelt emlékü Csanádot, melynek többnyire elföldelt romjait 10 év előtt zsenge lantján oly mély érzelemmel megénekelte volt.

Mostani hazafias érzelmeit ismerve elgondolhatjuk, mily igéző hatást gyakorolhatott rá azok megpillantása. Bizonyára szívemelő visszaemlékezésbe andalította lelkét az azok fölötti elmerengés.

Történetesen épen imént ásatott ki ott egy márvány emlékkő. Ennek szemlélete azt gyaníttatá, hogy Christovich Imre, ki a mult évben lett a csanádi egyházmegye püspökévé s ki esetleg ekkor ott időz vala, szintoly melegen érdeklődik Csanád történelmi multja iránt.

Erre rögtön oly gondolat villant föl elméjében, melynél fogva vajmi könnyen lehetett volna hazafias célzatú buzgalmát a hazai történelem s hazai emlékek kutatására terelni!

Mintegy delejes erővel szállta meg lelkét a vágy, hogy újra fölkarolja azt a kedves foglalkozását, mely iránt már szegedi tanuló korában gyuladott föl keblében az óhaj, s melynek valószínűsítéséhez mihelyt lehetett, oly hévvel fogott, hogy mint említém, e nemes szenvedélyét tatai tanárkodása folytán egészsége tetemes kárával lakolta meg.³⁾

A hazai történelmi művek átbúvárlása volt ez Csanád dicső hajdanának földériteése végett, melyért két éven át szinte túlfeszített szorgalommal fáradozott mindaddig, míg főleg a bölcséleti tanulmányok tüzetes feladata miatt azt abbahagyni kénytelenült.

Im e lelkétől elválhatlan vonzalmát mintegy varázserővel hevítette föl ama látvány, mely 5 év előtt megszakított búvárlásainak most már mélyebbre ható folytathatására látszott biztatni.

Mennyire lehetne abban haladnia — gondolá magában — ama kutatási buzgalommal, melylyel akkoron csupán a már napvilágra jutott történelmi adatokat Csanádról jobbadán átvizsgálta: ha ily

¹⁾ A mit Révai e beszéde kiadásakor róla dedicaló soraiban mond, annak bírálataul is elfogadható. (l. „Latina“ 147 l.)

²⁾ „Ob privatas meas res...“ l. az odább közlendő levélben. E magán-ügy sajátképen az ő árván maradt nővérenek gondozása volt, kit alkalmasint ezúttal vitt el Tolnai Pál alispán özvegyéhez. (l. erről a Tóth Farkashoz írt alagyáját „Elegyes versei“ Alagyák II. k. 9. a.)

³⁾ l. VII. fej. 3 §. 109. l.

Maecenas pártfogása mellett folytathatná azt, ki ilyesek iránti élénk érdeklődését immár ásatások által is tanusítja, s mint lehetne az ő fedezete alatt tán már a levéltárak eddig megközelíthetetlen titkaihoz is hozzá férnie, hogy azokból a haza egyéb emlékeire is fényesebb világot deríthessen!¹⁾

Ily gondolatok fűződtek elméjében ama márvány emlékkő szemlélése folytán.

20. Csak alig fél napot tölthetett Csanádon. Habár a püspök nyájasan fogadván tisztelgését, ez által még inkább fokozódott reménye amaz ötletének megvalósíthatása iránt: még sem látta illemesnek, hogy első bemutatkozás alkalmával annak kifejezést adjon.

Visszautazta alatt azonban határozottá érlelte azt, hogy ama vágyódásáról mentül előbb bizalmas nyilatkozatot terjesztszen eléje, a minthogy ezt meg is tette, még pedig valóban figyelemre méltó módon.

Ennek érdekes tanuságát láttatja azon beceses kézírata, melyet a csanádi püspöki könyvtár maig megőrzött s melyet dr. Engels János²⁾ 1872-ben a „dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat“ november 28-ki választmányi ülésén tárgyalván, a csanádi püspöki könyvtár „egyik kincse“-ként emelt ki.³⁾

Előadása szerint⁴⁾ ez egy bőrkötésű folians Kőszeghy László püspök címerével ékesítve, melynek címlapján ez áll: „Illmo ac Rssimo Emerico Kristovits, Episcopo Tsnadiensi, Domino et Patrono Benignissimo Joannes Nicolaus Révai a Matre Dei, Clericus Regularis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum.“

Ezután következik Révai ajánló levele a fönt címzett püspökhöz intézve, mintegy előszó gyanánt a 40 ívrét lapra terjedő kézirat többi tartalmához.

Mind tárgyi, mind alaki tekintetben igen beceses tanuság e kézirat; főleg a levél kiválóan érdekes documentum Révai életének s különösen ifjabb kori tanulmányainak s igyekvéseinek megvilágí-

¹⁾ Mint már föntebb említettem, Révai Veszprémben tudomásul vevén azt, hogy ott Katsor Keresztély és Conradi Norbert (mint házfőnökök) engedélyt nyertek a káptalani archivumban búvárkodhatni, — mint ezt kézirati jegyzeteik fönmaradt részei is láttatják, — ezek példája nyomán ő is szeretett volna oda bejutni, de ez fiatal kora miatt még neki nem sikerülhetett. (L. VIII. fej. 16. §. 160. l.)

²⁾ Irói neve Dr. Angyal János, ki azóta is serény munkálkodással mozditja elő nemzeti irodalmunk intensiv gyarapodását. — 1878-ban jelent meg tőle Alighieri Dante „Divina Commediá“-jából a „Pokol“ olaszból fordítva s beceses jegyzetekkel kísérve. — Már e világirodalmi nagy mű többi részében is jelentékenyen halad annak dacára, hogy bizony a könnyen felfogható okok miatt nem igen tapasztalhat méltó elismerést.

³⁾ L. a dr. Ortway Tivadar és Szentkláray Jenő szerkesztette „Történelmi adattár Csanádegyházmegye hajdana és jelenéhez.“ II. k. 458. l.

⁴⁾ L. u. o.

tására. — Ez oknál fogva igen helyén lesz azt itt egész tartalma szerint bemutatnom: 1)

21. „Még úgy szólván csak gyermek valék, midőn már azon gondolat vett erőt lelkemen, hogy hazám multjának földerítésére szenteljem törekvéseimet. Mert ama szelidebb tudományokkal, melyekbe az ifjúkort szokás beavatni, míg gyöngédebb elmém sok egyébre is képezteték, kiváltképen az oltatott szívembe, hogy az a föld, melyen a világra jöttem, szent legyen előttem és minden kitelhető erőmmel s teljes igyekvéssel oda törekedjem, hogy ennek hasznát s díszét lehetőleg elősegíthessem.

És midőn azt láttam, hogy ez minden előbbi ékességétől megvan fosztva, mivelhogy ott minden az egykori barbár düh által romba döntve hajdani fényét s méltóságát elveszté; midőn ezt láttam, keserű fájdalom égette szívemet. É miatti hevületemben elegiát írtam Csanád romjairól, már akkor, midőn még Szegeden a költészet tanulmányozásával foglalkozám, gyermekies módon utánozván Sannazarius azon elegiáját, melyet ez Cumae romjairól írt volt. 2) Aztán továbbad a hazaszeretet e tüze folyton növekedék bennem s lángja még sokkal erősebben föllobogott szívemben, midőn a piarista rend kebelébe fogadott. Mihelyt a noviciatust elvégeztem, minthogy magamat egészen a tudományokra szántam, eltökélttem, hogy valami effélével tegyek áldozatot a hazának. Ezért legelőbb is az iránt tűnődtem s gondoskodtam szorgosabban, hogy lássam, vajon mely tárgyakat illenék leginkább kivonni a viszontagságok szennyéből s kellőleg megvilágítva hozni napfényre. 3) Ekkor láttam, hogy e tárgy olynemű, mely mind bőségre nézve sokkal többől álló, mind jellessége tekintetéből nagyobbserű, semmint azok vélték, kik csupán a mostani pusztultságot s az itt-ott ritkultan széthányt omladványokat tekintve esztelenül vagy rosz akarattal azokat fölöttébb becsmérték s nem tudom, mily silányságokként oly méltatlanul s keserítően szólták le szélteben, miszerint valóban csodálkoznom kell, hogy ama szándékomtól vissza nem riasztattam. 4)

Merész gondolat volt ugyan az, mely által indítatva először

1) Azon hű másolat szerint, melyet kértemre Kasics Károly püspöki levéltárnok 1876. volt szíves megküldeni az „elegia“ másolatával és a kézirat többi részeinek ismertetésével együtt.

2) L. Jacobi, sive Actii Synceri Sannazarii Poemata, Elegiarum L. II. 9. „Ad ruinas Cumarum, urbis vetustissimae.“ — Ezt Révai 1,80. elég sikerülten fordította magyarra. (L. „Elegyes versei“ 66. l.)

3) E részletek latin szövegét már föntebb idéztem. (L. a III. fejezet végét, az V. fejezet 19. §. és VI. fejezet végét. 48. 88. 106. l.)

4) „Tum vero vidi materiam hanc esse eiusmodi, quae et copia sua multo esset amplior, et dignitate magnificentior, quam illi judicarunt, qui vastitatem modernam solum intuiti, disjectaque raris locis rudera, aut malevolentia, aut stultitia vehementer insultarunt, et nescio quam vilitatem ita indigne, ita acerbè passim objectarunt, ut mirer, me tamen a proposito non fuisse deterritum.“

is a csanádi püspökök összeírásához fogtam, aztán pedig a Csanádról szóló egyéb adatokat szándékoztam megírni. Mintegy 2 évet fordíthattam valahogy e dolgokra, mely idő folytán átnézegettem majdnem mindazt, a mit erre vonatkozólag a hazai történetírókban föllelhettem.¹⁾ Ekkor óhajtottam már a rejtett (levéltári) történeti adatokat s egyéb frott okmányokat is fölkeresni. De az még nem volt eszközölhető, hogy azokhoz férhessek, mivelhogy ifjabb korom miatt nem tehettem szert oly tekintélyre, mely engem a kiváló férfiak bizalmasságához juttathatott volna, kiknek jóakaratótól pártfogolást, vagy tanácslásaitól irányadást nyerendtettem. — Tehát felhagyván e munkálkodással, egyebeket kezdtem művelni addig is, míg olyan alkalmat szerezhettek vagy teljesebb korom, vagy bármi más szerencse.²⁾ Azonban minap, midőn Nagy-Váradról magán ügyeimben Csanádra mentem, Te ott valál akkor, buzgalmadnál fogva azon ügyekkel foglalkozva, melyekre a legjobb püspökök szokták gondjaikat fordítani.

Szerencsétlenségemre ügyeim annyira sietteték visszatérésemet, hogy ott fél napot sem tölthettem. Méltóságodnál azonban mégis tisztelkedhettem; meg ama márványkőből, mely esetleg akkor ásatott ki, azt is elég világosan megérthettem, mily nagy buzgalommal veszed szemügyre egyházadnak a sötétségből napfényre hozott régiségeit, püspök-elődeidnek az idő kíméletlenségétől s a veszedőségtől megemeltetted jeles tetteit s egyházmegyédnek visszaszerzett hajdani méltóságát, melyet a nyomorúságteljes viszontagságok már-már végkép kioltani kezdetek volt.³⁾

Ennek láttára valamely hathatósabb ösztön gerjedt föl bennem, hogy ama félbeszakasztott tanulmányaimat, melyek ez utóbbi 5 év alatt mintegy eltemetve valának, újabb gonddal elővegym és szorgalommal folytassam.

Mert azzal kecségtetem magam, hogy a Te pártfogásod által gyámolítva, nevednek s méltóságodnak tekintélyével fődözve most

¹⁾ Latinul idézve I. VII. fejezet 2. § 109. l.

²⁾ „Desiderabam postea arcanas historias, et cetera documenta nostrorum. Sed, ut eo admitterer, nondum potuit fieri, quod propter aetatem non mihi ea est parta auctoritas, quae me possit Summis Viris aliqua consuetudine jungere, quorum vel benevolentia protegerer, vel regerer consilio. Itaque intermissa hac opera alia coepi moliri, dum interea illam mihi occasionem pariat sive major aetas, sive quaecunque alia fortuna.“

³⁾ „Nuper, cum Varadino ob privatas meas res descendi Tsanadinum, Tu ibi tum eras pro tuo fervore iis rebus occupatus, in quas curae studique optimi Episcopi solent evigilare. Et meo infortunio mea me negotia ad viam repetendam ita impulerunt, ut ibi ne diem quidem dimidium potuerim exigere. Salutare Te tamen potui, deinde ex illo lapide marmoreo, qui tum forte erutus est, etiam illud non obscure intelligere, quam esses incredibili ardore contuendi tuae Ecclesiae res veteres e tenebris eductas, Episcoporum, qui Te praecesserant, facta illustria a temporis injuria, atque interitu vindicata, restitutamque pristinam dignitatem, quae misero quodam fato exstingui coeperat.“

sokkal szerencsésebben haladhatnék elő olynemű igyekvéseimben, ha ugyan tetszésedet nyerhetném azokkal, a miknek kezdeménye tán azt a reményt is keltheti, hogy kedvezésed által segítettén elő folytatásuk, majdan azokat, a miket nagyon óhajtasz, egykoron szerencsésebben föl kutatva, pontosabban meghatározva s alaposabban leírva láthasd.¹⁾

Összegyűjtöttem hosszú sorozatban a püspököket; legtöbbnek viselt dolgait is leírtam olyatén írásmódon, a minőre szert tehettem közepes tanulmánynyal azon kor szerint, a melyben akkor voltam.²⁾ Szeretném pedig néked mindezeket egytől-egyig bemutatni, ha dolgaim, melyek elfoglalnak, tisztábban leírnom engednék. Most csak Gellértet nyújtom be ilykép leírva, a többieknek csupán neveit sorolom elő. Ebben bizonyára sok javítani való fog egykoron találkozni leginkább azért, mivel ezeket nagyon fiatal koromban állítottam össze, aztán meg azért is, mivel ámbár ezek igen gondosan vannak összegyűjtve, mégis a későbbi kor fedez föl olyasokat, a miket az előbbi nem láthatott. Ennek jeles példái vannak a mi nemzetünkben is és épen az irodalomnak e nemében, melyben a legkomolyabb írók versenye mindinkább világítja meg a hazai dolgokat.³⁾

Én ugyan valóban épen nem hasonlítottathatom össze azon férfakkal, kiket mind kitünőbb elme, mind bővebb tanultság és sokféle irataik s ezek által nyert tekintélyök kiválóká emelt: azonban mégis a honszeretet, nem tudom miképen, de naponként buzdít s mintegy égő üszkökkel gyűjtogat s tüzel, hogy szerfölött kívánjam valamely irodalmi dolgozattal tanusítani legalább ezen buzgalmat, mely hazám iránt lángol szívemben.

Ha ápolandónak véled ezt, igen kérlek s könyörgök azért, hogy e dolgozatomat irántad való tiszteletemnek, valamint honszeretetemnek is mintegy valamelyes emlékéül vevén engedd meg, hogy pártfogoltjaid közzé számítkozhassam. Fogadj kedvezésedbe,

¹⁾ „Tum mihi vehementior quidam stimulus additus est, ut illa mea interrupta studia, et hoc quinquennio fere consepulta, adhibita recente cura, atque opera iterum excitarem. Etenim pollicebar mihi, ut tuo praesidio, nominisque tui, ac dignitatis gloria multo nunc felicius in eo genere elaborem, si tibi ista placerent, quae incepta fortasse eam spem faciunt, ut cum fuerint tuis favoribus provecta, quae nimium desideras, ea olim felicius eruta, accuratius definita, certiusque descripta conspicias.“

²⁾ „Collegi longa serie Episcopos, etiam res gestas plurimorum deduxi eo scribendi genere, quod potui assequi studio mediocri per eam aetatem, in qua tum fui.“

³⁾ „Cuperem vero singula tibi ostendere, si purius describi possent per mea negotia, quibus occupor. Nunc solum Gerardum offero, ceterorum autem nuda nomina. In quo erunt sane multa emendanda, maxime vero, quod ista admodum juvenis concinnavi, deinde etiam propterea, quod etsi ista essent studiosissime collecta, tamen longior aetas aliquid detegeret, quod prior dies non vidit. Cuius rei praeclara sunt vel in nostra gente exempla, atque in ipso hoc scribendi genere, ubi gravissimorum scriptorum concertatione egregie res patria quotidie illustratur.“

védj pártfogással, nevednek s méltóságodnak nagyságával. Kelt N.-Váradon aug. hó 31-én 1778.¹⁾

22. Habár a latin eredetinek kellemes folyású szövegét csak alig halaványan tükrözi is e magyarításom, azt tán mégis meglehetősen kiéreztetni ez is, hogy lelki világának mily jelentékeny mozzanatairól tesz ő e levelében vallomást, különösen, hogy az mintegy genetikus fejlődését tünteti élénk honszeretetének, szellemi tevékenysége ama hatalmas „vis motrix“-ének, mely úgy szólva élete összes törekvéseinek sarkpontját teszi, sőt szellemi mivoltának s erkölcsi jellemének is tengelyét képezi. — De alaki tekintetben is előnyösen jellemzi az műveltsége ekkori fokozatát, látván, hogy önértetét meglehetősen sejtető bizalmassága is mily nemes szerénységgel s finom urbanitással képes nyilatkozni, sőt az őszinteség megnyerő hangján mintegy naivul mondja el olyatén óhajtságait, melyeket ismert hazafias lelkesültsége a közügy érdekében valóban jogosultaknak érezhetett.

E figyelmet érdemlő momentumok közt jelesen föltetsző hősünek azon sovár vágya, melylyel nemzete ős multjának mennél mélyebbre ható kutatását óhajtotta előmozdítani, hajdani dicsőségének föltüntetőbb igazolása végett.

Ezen érdekes levél után, — mely valóban jelentékeny oldalról tünteti élénk fiatal bajnokunk tetszomjas honszeretetét, — következik ama kéziratban latin lantjának zsengeje még költészettanuló korából, íme fölirattal: „Elegia de Ruinis Morisenaë, nunc Tsanadium dicimus.“ — E 26 distichonból álló elegiája — néhány szó változtatását leszámítva — ugyanaz, melyet a „Latina“ 16—19 lapjain olvasunk. — Továbbá következik a „Catalogus Episcoporum Tsanadiensium,“ mint mutatóvány azon történelmi búvárlatából, melyet szülőföldje multjának földerítése végett két évig feszült szorgalommal folytat vala, s melyhez újra hozzá látni oly igen szeretett volna. — Ebben 80 püspököt sorol fel sz. Gellértől Christovich Imréig, ki iránt ezt az óhajt fejezi ki a Catalogus végén, hogy „Isten őt hosszú élettel áldja meg s adjon neki erőt, hogy egyházmegyéjét menthesse meg az enyészet mindazon szennytől, melyet arra az egykori barbar düh s az idők mostoha viszontagságai hoztak, és

1) „Sane equidem iis viris comparari nullo modo possum, quos et excellentior mens, et vasta eruditio, et multiplex scriptio, et his rebus parva auctoritas summos efficit: me tamen amor patriæ, nescio quomodo, quotidie exhortatur, ac veluti quibusdam facibus accendit, et inflammat, ut nimium cupiam aliqua scriptione vel hunc solum ignem testari, quo sum in meam patriam. — Eum si tu putaveris alendum esse, id oro, obtestorque te, ut, cum hoc et observantia in te meae, et patriæ charitatis aliquod quasi monumentum excepisti, patiaris me esse in numero tuorum clientum complectarisque tuo favore, et defendas praesidio, nonnisque tui, ac dignitatis amplitudine. Varadini Pridie Calendas Septembres 1778.

hogy azt romjaiból kiemelvén új díszszel ékesíthesse, annak régi jogait visszaszerezve egyházi méltóságát növelhesse.¹⁾

Révai levelében teljesen indokolvák e catalogusa hiányai az ott érintett körülmények által. — Dolgozatát elég szerényen maga is csak ifjúkori buzgalma merész vállalatának nevezi s csupán mint kezdeményt kívánja bemutatni bűvár hajlamának és serény szorgalmának tanuságául azért, hogy ennek elősegíttetése által dúsabb eredményt mutathasson föl idővel. — Nem csoda tehát, hogy abban a történelmi bűvárlatok mai eredményeihez képest oly hibák lehettek, minőkre abban dr. Engels János bukkant.²⁾

Mind e mellett a 12 lapra terjedő „catalogust“ korához képest így is becses hagyatéku ismerik el az e tekintetben illetékes ítélők.³⁾

A kézirat 15-ik lapjától a 40-kig sz. Gellért életrajzát adja szintoly ékes latin nyelven,⁴⁾ mint a minőt a föntebbi levélben él-

1) „So. Emericus II. Emericus Kristovitsius, cui Deus Optimus Maximus vitam diuturniorem, viresque concedat, ad detergendam omnem maculam Ecclesiae Tسانadiensis, quae reliqua est a barbarorum immanitate, temporumque et injuria et iniquitate, ad tristes ruinas ex squallore veteri novo ornatu, novoque cultu erigendas, ad recuperanda jura pristina augendamque dignitatem Ecclesiasticam!“ — E jó kívánatnak elseje s végsője, mint a Christovichról szóló életrajzi adatok mutatják, olyképp valósult, hogy 88 éves kort ért és a csanádi egyházmegye „ecclesiastica dignitasát“ egyebek közt azzal is igyekezett emelni, hogy — Kasics Károly közlése szerint — „a csanádi kanonokok létszámát eggyel szaporította (a 6-dikkal) 1780., a midőn a káptalan is jobb dotatiót nyert.“

2) L. Ortway (Orthmayr) Tivadar és Szentkláray J. „Történelmi Adattár“ II. k. 459. l. hol dr. Engels e megjegyzését olvassuk, hogy Révai „abba a csanádi püspökök névsorába persze olyanokat is foglalt, kik soha azok nem voltak,“ — Ilyenül azonban Engelstől csak Janus Pannoniust látjuk ugyanott főlemlítve, kit Révai — ki tudja, mily forrás szerint — a csanádi püspökök névsorában 36-iknak mond s Vitéz Jánossal azonosnak vél. — (L. „Tört. Adattár“ 465. l.) — E kirivőbb tévedésbe Révai mint fiatal nyomozó könnyen eshetett oly történelmi időszakban, melyre nézve még Batthyáni Ignácnak jóval későbbi (1790.) kiadott „Episcoporum Csanadiensium Series“-e is meglehetősen ingadozó, sőt a történelmi kutatások figyelembe vételével készült „Schematismus cleri dioec. Csanadiensis a. 1880. Episcoporum series“-e is eléggé érezteti a hiányokat. — Kasics Károly is úgy tartja, hogy még ez sem egészen teljes lajstrom s hogy ilyenek összeállítására még nem kevés kutatást igényel.

3) Hogy R. e catalogusát a csanádmegyei püspöki hivatal maig is figyelemre méltó bűvárlat eredményeként tekinti, tanúsítja a rá hivatkozással. (L. „Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis pro anno 1880.“ 8. l.) — Hogy pedig a mult század végéig alkalmasint leginkább azt tartotta szem előtt a csanádi püspökök sorozatára nézve, abból gyanítható, mert Christovich Imrét, ki 1798. dec. 23-án mult ki, emlékkövén is 80-iknak jelezi a káptalan kegyelete a csanádi püspökök sorában. (L. Brüstle József „Recensio Universi cleri dioec. Quinque-ecclesiensis 1874.“ T. I. 604. l.) Az 1880-ra szóló csanádi névtárban mint 83-ik fordul elő.

4) Kasics Károly, ki mint püspöki levéltárnok érdeklődő figyelemmel kutatta a csanádi egyházmegye multját — s e tanulmányát jelentékenyen értékesítette is a Névtár adatainak kiigazításában, — becses dolgozatnak tartja Révai Catalogusát, valamint sz. Gellért életrajzát is. — Elgondolható, hogy Batthyáni Ignácnak 1790. kiadott „Sti Gerardi Scripta et acta cum Serie Episcoporum

vezhet olvasója és a mely mint latin irodalmi productuma méltán állhat a már említettem gyászbeszéd mellett is.

23. Mikép viszonzta Christovich Imre Révainak e lelkes bizalmát, arról földerítő adatokhoz eddigi nyomozásaim nem juttattak.¹⁾

Tényleg mutatkoznék, ha biztató választ nyert volna levelére; sőt alkalmasint érdekes történelmi dolgozatok jelölnék eredményül annak emlékét, ha buzgó ajánlkozása pártfogólag karoltatott volna föl. — Ez által Révai irodalmi tevékenysége s tán életpályája is tetemesen különböző irányt vehetett volna. — Azonban az akkori viszonyok — különösen ott — ilyféle ohajtások valószínűsítésére nem lehettek kedvezők.²⁾ Hogy hősünk kedves Csanádjá multjának teljesebb földerítésére onnét biztatóst nem nyerhetett, arra hallgatag bizonyosság az, hogy sem irodalmi hagyatéka, sem levelezése nem mutat arra jelzést, hogy a föntebb említett történelmi kutatásaihoz ismét hozzáfogott volna. Tudtomra Christovich Imréről sem fordul elő további említés sem irataiban, sem leveleiben.

Jó, hogy a hozzá intézett kézirat legalább mégis megőriztetett. Mert im Révai ezen ifjúkori szorgalmas kutatásának gyümölcse is mily jellemző bizonyosságul szolgál arra, hogy hányféle irányban nyilatkozott az ő készsége már ifjantan a szellemügy szolgálatára, hogy a nemzet multja iránti kegyelettel egyszersmind jobb jövőjének eszközölését részéről is lehetőleg elősegíthesse.

Kedvezőbb viszonyok közt bizonyára a hazai emlékek s történet-kütfők búvárlásával tett volna fontos szolgálatot a nemzeti művelődés terén.

24. A nagyváradi három évi időszaknak egy másik érdekes epizódiuma az, melynek emlékét „Révai M. szinyérváraljai szürete 1779.“ című irodalmi termékével jelezte s egyik legrokonszenvezőbb verselő barátjának kedveskedve ilykép dedicálta azt: „Tóth Farkasnak, az ékes tudományok és böltselkedés tudósának, Budán a királyi tudomány mindenességnek a tisztos oskolákban lévő öregbe-

Csanadiensium“ című művének kijötte előtt e tárgyról valamit összeállítani bajorabb dolog volt,

¹⁾ Kasics Károly értesítése szerint a csanádi püspöki könyv- s levéltárban semmi adat sem lehetett erről.

²⁾ Christovich gondjait sokkal inkább igénybe vették egyházmegyéjének tömérdek szükségai, semhogy a Révai reménylette maecenásságra vállalkozhatott volna. Egyébként a jámbor püspök azon biographiai adatok szerint is, melyek róla, mint előbb pécsmezei dignitariusról s ott több éven át Vicarius Generalisról s utóbb vál. püspökről Brüstle József föntebb címezett „Recensio“-ja I. kötetében említetnek (I. 593—604. l.), a tudományos maecenásságot illetőleg távol állónak látszik oly hajlamoktól, mint a minők pécsi kanonok társát Nunkovics Györgyöt a hazai tudományosság s irodalom lelkes pártolásáért oly kedves emléküvé tették, (L. Brüstle J. „Recensio“ I. 609—10.) Azonban a csanádi káptalan kegyelele 1799. az emlékkövön őt „pietate insignis-, liberalitate celeberrimus-, és provehendae literaturae ecclesiasticae studio immortalis- ac restauratione dioecisana gloriosus praesul“-nak tiszteli. (I. u. o.)

bik tanfőnök, pétsi megyebéli áldozópapnak mondja üdvözlését Révai Miklós.¹⁾

Ezen üdvözlő fölirat s az utána következő barátságos sorok kíséretében küldötte meg a méltán megkedvelt s azontúl is változatlan barátsággal szeretett férfiúnak²⁾ egypár idylli fordítmányát, mintegy szüreti ajándékképen Nagyváradról „már az őszi ürességek (vacatio) után 1779.“

E küldemény tartalma: 1) „Bion' halottos verse Moskus' pásztor éneke“ kellemes hangzású alexandrinekben. 2) „Az áldozat, pásztorjáték egy nyilásbann.“ Mind kettő jelentékenyen bizonyítja hő-sünk ez idétti hajlamát az idylli költészet iránt s vonzódását a természet egyszerűség felé.³⁾ Élénken nyilatkozik ez az utóbbi elé illesztett „előljáró beszédjében,“ melyet ezért egyszersmind ekkori aesthesise ismervél idézek ezennel:

„Kimondhatatlan — u. m. — mi igen gyönyörködtető a természetnek együgyűsége. Az ő szépsége, noha pusztá, olyly bé-ható még is, hogy magán kívül ragadja az érzékeny szívet. Ilylen édes együgyűséget tapasztaltam, én leg alább, Szonnenfels' Áldozatjábann, abban a kis Pásztor Játékban, melylyet Németül irt, és még pedig igen is sietve, a mint maga vallja, Felséges Mária Terésia Kegyes Fejedelem Aszszonyunknak születése Napjára. Igen tartott tőle, ne talám, nevének kisebbségére, gyarlóbban ejtse munkáját siettetésével. De épen nem volt mitől tartania. Szerentsés Szerzője volt ártatlan remek Játékának. Maga az ártatlanság, ha szóllana, tulajdon olyly természeti együgyűséggel mozgatná gyenge ajakait. Nekem ugyan anynyira megtetszett, hogy ürességem telvén reá, azt szüreti multságomra Magyarbann is próbáltam kiejteni.⁴⁾ Ha pedig mását

¹⁾ „Elegyes versei“ 177. l.

²⁾ Barátsági nemes viszonyokról érdekes adatokat tartalmaz a köztök foly levelezés még Révai geső éveiből is.

³⁾ E vonzalmának jeleit adta már előbbi éveiben is, mint ezt föntebb a tatai tanárkodásáról szóló fejezetben említettük. (L. VII. f. 4. 5. §.) — Aztán elméleti tanokkal is erősbité szellemének ily irányú fejlődését, különösen tanulmányozván Batteux ízléstanát, mely a költészetet Aristoteles tana szerint kiváltképen a természet utánzására utalja. Hogy e tanulmánya, melyet későbbi éveiben is igyekezett a magyar irodalomban érvényesíteni, nem volt irányál hátrányos befolyású, meglátszik prózai és verses dolgozataiból, melyekben fesztelenül természetes kifejezésre törekszik. Pedig ez a nyugodt mérsékletet igénylő írásmód az ő heves mivoltától nem könnyen telhetett. E végett olvasmányait is lehetőleg ezen ízlés szerint válogatta. — Egy jegyzék szerint, melyet a nagy-károlyi kegyesrendiek könyvtárában leltem, Révai ott laktakor e könyvtárból leginkább Batteux, Gellert s Gyöngyösi István műveit, Dugonics „Trója veszedelmét“ és a föbb classikusokat használta.

⁴⁾ Bíráló figyelemmel olvasva Sonnenfels e művecskéjét, róla valóban nem egyezhet nézetünk Révaiéval. Meglátszik abból, hogy udvaronc hizelgés sugalmazza a fejedelem-istenítő kegyelet-szavakat. — Nagyon úgy látszik, mintha Révai egyéb indító ok hathatósabban buzdította volna annak magyarítására, semmint a mű megindító hatása.

nem is adhatom édességének, elég nékem, hogy tsak ugyan még is szép foglalatossággal töltöttem időmet.¹⁾

25. A Sonnenfels affectálta természetességnéljával előnyösebben telhetett kedve az előbbinek magyarításában, mely irodalmi tekintetben is számot tesz, különösen mint az elévülhetlen görög példányok felé térítés. — E nemű kísérleteinek elseje ez, mely nyilvánosságra került. S ízléséről annál nyomósb tanúságot tesz, mint-hogy Moschos siránkozása valódibb bensőségű érzést s anyyi naivsággal ömledeztet, hogy ez bajnokunk elegikus hajlamának is megfelelőbb. Így ebben mintegy a két irány találkozása van jelezve.

Azon kívül, a mit „szinyér-váraljai szüretéről“ az ennek eléje tűzött ajánló sorokban említ, annak keletkezése történetkéjét körülmenyesebben elmondja a Tóth Farkashoz intézett második alagyájában.²⁾ Ebben jelzi egyszersmind e nemes lelkű s hazafias érzelmű férfiúval szövődött barátsága keletkeztét is. Azzal nyerte ez meg különösen az ő szívhajlamát, mivel már Bécsbe utaztakor meleg üdvözléssel jelentette iránta való érdeklődését,³⁾ aztán pedig a „Magyar alagyák“ megjelenése után lelkes magyar párversekben adta annak nyilatkozását.⁴⁾ Erre Révai a már említettem 1779-diki alagyájában válaszolván, meleg ömledezéssel vallja az ő Helikon felé törekvésük találkozása fölötti örvendezését s viszont buzdítja a rokonszenves biztatót, sőt a nemzeti hajdan nagy jelenségeinek megéneklésére is hozzánzi őt.⁵⁾

Most e hozzá írt második alagyában 1780. már egészen testvéries bizalommal küldvén neki xenion gyanánt ez újabbi dolgozatát, érdekesen elmondja ennek keletkeztét, t. i. hogy 1779. az őszi napokra kirándult Nagy-Károlyba meglátogatni ottani kedveltjeit.⁶⁾

1) L. „Elegyes Versei“ 195—6. l.

2) L. „Elegyes Versei“ 63. l.

3) „Vaj mi öröm kedvvel fogadám a drága köszöntést,
Melylyet Bétsbe menett olyly szeretettel adól“ (u. o.)

4) U. o. 241. l.

5) „Már te nagyobb hangokra szokott lantoddal, egekbe
Fel hatol olyly fenynyen zengeni tárgyaiddat.

Majd onnét Hunyadit, Mátyást is, az ilyen Atyának

Mint járt nyomdokain Nagy Fia, hallja Hazánk“

6) Kiváltképen lelki rokonaival kívánt találkozni. S kik lehettek inkább ilyenek, mint szellemes barátai : Berents Keresztély, Sárváry Ferenc, Hannulik Chrysostom, Raab Albert, kik iránti meleg érzelmeit közzétett iratai tanusítják. E jeles egyéneknek kívül még más derék tagjai is voltak ekkor a nagy-károlyi társháznak, kik szintén örömmel fogadták őt körükben, kiváltképen a lelkes fiatalok (Majer János, Strobl György, Gétzy András, Lambach Elek s Guul János) mint irodalmi bajnokot, mint testületök díszét, kit a kegyúr is kitüntetésre méltatott. — Mert tudni való, hogy Révai nagyváradi tanárkodása folytán a nagy-károlyi társház testületének vala tagja. Azok közé van sorolva 1781-ig mint „professor Architecturae Magno-Varadini in Scholis Nationalibus.“ — 1781. pedig mint „philosophiae professor in Academia in M. Varadinensi.“ — Hogy Révainak e nagy-károlyi látogatásában mennyi illetve lehetett a Sárváryval való barátság

Ezúttal természetesen megtisztelte látogatásával különös jótevőjét, Tolnai Pál egykori alispán tisztos özvegyét, kit, úgymond, mint istenes életet kedvelő, példás jámborságú asszonyságot¹⁾ egyébként is nagyra becsül, különösen pedig azon kegyességéért, hogy árván maradt nővérét leánya gyanánt tartja,²⁾ s ezért ő is „Asszony-Anyám“ címmel tiszteli. E kegyes asszonyság elvitte őt szüretre Szinyér-Váraljára, „hogy ott vígan töltsse az őszi időt. Am szüretelt ő is — úgymond, — hanem oly hegyen inkább, hol a költők édesen álmódoznak, a kik Appollónak szoktak munkáikkal adózni.“

„Nem nyugodott elmém, mire meg szoktattam egyébkor,
Ott is az olyly dolgot szüntelen üzte külön.“

De ezúttal elméjének e munkálkodását egyszersmind az üdítő természet élvezetével elegyítve folytató. — Dalolgatva barangolt az erdők rengetegeiben, meredek hegyeken s mély völgyekben. — Elment „Máramarosba is meglátni Szigetet, annak épülőfélben lévő templomát³⁾ és az aknákat, Koronánk bő jövedelme erét.“ — Ez által jobb kedvre vidult és költői s hazafiúi lelkesültsége is erősebben gerjedezett. Munkálkodni szokott elméje e közben készítőgeté némely műveit, közöttök ama két fordítmányt is, melyek által Tóth Farkas „barátjának iránta mutatott szeretet jeleit“ azzal kívánja megtisztelni, hogy ezek homlokára az ő nevét illeszti, neki ajánlván föl barátsága emlékéül, hogy — ha a kegyes ég megengedi nevének s műveinek fönmaradását

„Lássá Magyar maradék több század utánn is örömmel,
Hogy mi barátságban élsz vala Révaival.“⁴⁾

fölmelegítésének, elgondolható abból a sokat mondó nemes ömledezésből, melyet a hozzá ez évről datált magyar alagyája tartalmaz:

„Mint vagy, jobb földből lett alkotmányba rekesztett
Szép lélek! még úgy rejted-e kintseidet?
A mit ezer nem bír, egyedül Sárvári, te bírod
Mind azt, a kegyes ég szebb adománya tied,
Fébus arany lantot maga nyujtott gyenge kezedbe:
S mint maga, oly kedves hangozatokra vered,

Úgy mosolyog szép versedbenn, s édesget az ékes
Szó ejtés, azt úgy tetszeti kedves erő

(L. „Elegyes Versei“ 43—5. l.)

1) „Kit minden Rendjel kedveltet az Istenes élet,
S a szent Jámborság' lak helye nála vagon.“ (u. o. 63. l.)

2) Árván el maradt Testvéremet oldala mellé
Bé fogadá kegyesen, s tartja Leánya gyanánt.

3) Hogy mulaszthatta volna el ekkor az ő nyitrai kedves laktársának Simonchicznak meglátogatását, ki ekkor Szigeten a humaniorák ifjabbik tanára vala, a derék Virág Jácint gymn. igazgatósa alatt? Ez a „vir morum facilitate amabilis et laborum Simonchiczii aestimator aequus ac promotor“ mint róla Hannulik jegyzi, (l. Epistola de recta institutione iuventutis ad Innocentium Simonchitz 1788.) tudomány- s irodalom-kedvelő lévén, szintén kedvessé igyekezett tenni a kebelbarátok viszontlátását.

4) L. „Elegyes Versei“ 65. l.

Ez az ő „szinyér-váraljai szürete“ történetkéjének rövid foglalata.

26. A „szinyér-váraljai szürete“ cím alatti két fordítmányához¹⁾ mellékelve — így jelzi a Tóth Farkashoz szóló (1780. kelt) másik alagyában — szándékozik neki megküldeni egy másik dolgozatát is, t. i. Makó latin művének fordítását: „A mennykövekről“ s arra kéri Tóth Farkast előre is, hogy ezt „jó útha igazítsa, a hová kéreznék elérni s néki időt szabadabb bé menetelre ki nézzen.“

A Molnárhoz ugyanazon alagyája végén kívánt igen kegyeletes tisztelet jelentéséből olyasmi gyanítható, hogy kiváltképen ennek akarja azt bemutattatni főlebb-ajánlás, illetőleg kiadás eszközlése végett. És az eredmény szerint igen valószínű, hogy leginkább Molnár ajánlására sikerült e kívánsága.

A nemeslelkű Tóth Farkas barátsága ím már kezdetben is jó közvetítőnek mutatkozott s még inkább olyannak bizonyul később.

Még ez idétti költői termékeiből a föntebb már említettekén kívül felhozandó itt a „Brunsvick Antal gróf bihari főispánságra lett innepes beiktatása alkalmára“ készült magyar ódája is metrum Alemaniumban (mint Horatius L. I. o. 7. s 28.), mely bár alkalmi, de azért beválik Révainak jóféle elmetermékei sorába.²⁾

¹⁾ T. i. Moschos „Pásztor-énekéhez“ és Sonnenfels „Áldozat“-ához. — Bánóczi J. fölületes figyelme a Révai „Elegyes versei“-ben ezek után következő „Sztzipio álma“ fordítást (Ciceróból) szintén a „szinyér-váraljai szürete“ cím alá vonja s amazokkal együtt készültnek tartja, (l. „Révai Miklós élete és munkái“ 66. 67. l.) — Pedig a Tóth Farkashoz szóló ajánlatban, (l. Révai „Elegyes versei“ 178. l.) mily világosan mondja Révai, hogy szüreti ajándéknak tőle várható „szőlő nyelesek gyanánt kitsiny munkáit, Bion' Koporsós Versét és Sonnenfelsz Áldozatját adja neki. — A „Scipio álma“ pedig már Miller Ferdinand Jakabnak van humorosan dedikálva, mint a hogy ezt Bánóczi is észrevette (l. Révai M. élete és munkái 67. l.) — E csekélységnek vehető figyelmetlenségét sok más és tetemesb tévedése mellőztével azért véltem itt főlemlítendőnek, mert épen ott követi el ezt, hol Toldyt szólja meg hibás adatai miatt és pedig meglehetősen kritikai önérzettel így szólván: „Egyébiránt több a hibás adat Révainak Toldy által összeállított életrajzában; de nem fogunk többé ezekre rámutatni, ily kritikai nyomtaték fölös módon szaporítaná jegyzeteink számát.“ (l. Bánóczi u. o. 66. l.) Hát Bánóczi Révaijára mit mondjunk?! — Utaljuk az érdeklődő olvasót figyelmes egybevetésre, — a mint azt az előszóban eleve ajánlók. — Bánóczi figyelmetlenségét ugyanott lapidézése is elárulja, melyben észrevétlenül két sajtóhibás lapszámra utal. De mily apróság mindez egyéb fölületességei- s tévedéseihöz képest!

²⁾ L. „Elegyes versei“ 157. l. — Révai alkalmi verseléséről is föl kell itt holmit említnem. Már föntebb (l. XV. fej. 8. §.) ejtettem némi megjegyzést arról, hogy a miért előbb egyik fiatal rendtársát gúnyversekkel csalánozta, azt utóbb — némely késztető körülmények s visszautasíthatlan tekintetek miatt, — maga is gyakorolgatta. — De azt még sem lehet megrovás nélkül hagyni, a hogy Bánóczi József fiatalos délcegséggel Révai alkalmi verseléséről szól, mintha a korízlést követve Musáját ő is „vulgivaga“-vá alacsonyította volna. (L. Bánóczi J. Révai M. élete és munkái 63—4. l.) Ily ítélet a korviszonyok s körülmények

27. Nagy-váradi három évének eddig felsorolt irodalmi eredményei, mint többnyire költői termékek, inkább csak „parnassusi időtöltéseit“ tüntetik elének, tán még ezeket sem teljesen. Mert azon fölbiztató üdvözlések, melyek a nyilvánosságra bocsátott alagyáit oly melegen fogadták, az ő egyébként is nyugtalan szellemét még serényebb feltörekvésre ösztönzék. — Ily neki hevültében ki tudja, hány más költemény darabja készülhetett még szintén ekkor, például azok közül, melyeket időkelti jelzés nélkül adott ki későbbi „énekei“ közé foglalva, vagy a melyek szándékolt kiadása utóbb abba maradt?

Észlelő figyelemmel vizsgálva, kétségkívül fontos tanuságot adnak az imént említettek is Révai szellemének ez időszakai fejlődéséről s alakulásáról, különösen magyar irodalmi törekvéseinek mindegyre sikeresebb előhaladásáról. És föltetszően láttatják már azon élénk buzgalmát is, melylyel a folyton szemei előtt lebegő hazafias nagy feladatnak eszközését több jeles tehetség fölbuzdítása s a munkás erőknek lehetőleg sokasítása által mind nagyobb mérvben igyekszik előmozdítani, sőt e célnak teljesebb valósitására mintegy szellemi áramlatot iparkodik támasztani.

Ily célzatát nyomósan látjuk nyilvánulni a Bolla Mártonhoz, Majláth Györgyhöz, Sárvány Ferenchez, Tóth Farkashoz, Berencs Keresztélyhez, Baróti Szabóhoz szóló alagyákban. — Mindezekben jelentékeny indíciuma vehető észre annak, hogy hősünk a nemzeti érzelem hatályosabb ébresztésére akar vállalkozni.

Hogy azonban lélektanilag minél biztosabb pillantásokat vehessünk lelki világába, nem elég annak csupán költői emótióit észlelnünk. Kevesbbé lendületes, sőt olykor nyomott hangulatú momentumairól is tudomást kell vennünk s lehetőleg megismerkednünk helyzeti viszonyaival úgy, a mint ezek a prózai valóságban

concretebb ismerete hijjával s meg egyébként sem illetékes álláspontból ejtve, a tárgyilagos kritikától természetesen távol marad. Bánóczit figyelmetlensége különösen compromittálja ezen indiscret becsmélésében; mert épen ott szólja meg Révai alkalmi verselését, hol azt inkább mentenie illett volna, ha figyelemmel olvasta mind magát a Forgách Pál gróf névnapjára készített szép latin elegiát, mind pedig különösen Révainak ahhoz csatolt indokoló jegyzetét, melyben elég világosan mondja, hogy ezt iskolája nevében tette, mert a tudományosság iránt egyébként is jótékony kanonok „praeclare auxit et Scholarum tum renascentium supellectilem tam Latinarum, quam Nationalium. Par erat itaque, ut ab his Scholis illi vicissim omnis, qui posset, honor cultusque ultrò exhiberetur.“ ... (I. „Latina“ 69. l.) Egyébként maga az elegia is Révai jelesb latin versezeteinek egyike, és mint eucharistikon, már a hálaérzelmek ápolásáért is méltánylandó productuma egy fenkelt lelkű tanfőúrúnak. Általán Révainak alkalmi versezetei mindig emelkedett s többnyire hazafias érzelmeket zengnek. Ez pedig bizony nagyon időszerű volt akkor s alkalmasint ma is az még. Ilyesmért ma is ízetlen elméskedés a jobbféle alkalmi verselésről holmi „vulgivaga Venussal“ hasonlítgatott „vulgivaga Musát“ emlegetni, — mint a hogy ezt Bánóczy teszi.

környezék. Ezeknek körülményesebb ismerete indokoltabban láttatja belélete mozzanatait s módot nyújt azon küzdelmeinek becslésére, melyeket hősünk a realis élet akadályával vív vala eszményies célzatai érdekében.

Azon adatok, melyek állapotának hétköznapibb oldalát is engedik mepillantanunk, valóban azt mutatják, hogy a látszó kedvezményeket, sőt a kilátásba helyezetteket is csakugyan küzdelmes fáradalmakkal kellett kiérdemelnie.

28. Uj állapotát már eleve is elég terhessé tették a kezdeményi nehézségek.¹⁾ — Aztán pedig ezekhez utóbb jelenkező igényletek is csatlakoztak.

A rajz és polgári építés tanítását több rendbeli szükségletek hiánya mellett kellett megkezdenie s ezek némi fedezésére előbb pártfogókat szereznie.²⁾

Majd nyomban egyéb teendőkre is igénybe vétetett készséges buzgalma. A nemzeti iskolákban a hitoktatás, az isteni tisztelet és vallási kötelességek teljesítése az ifjúsággal szintén részére jutott.³⁾ E végett már az 1778. év derekán (jun. 14.) az egyházi rend is föladatott neki,⁴⁾ melyet némi theologiai vizsgálat előzván meg, bizonyára ez is holmi póttanulmányokat igényelt, minthogy Nyitrán a theologiai tanfolyamnak csak első évét végezte volt.⁵⁾

Ezen eléggé elfoglaló teendők mellett a fensőbb helyről ajánlott tankönyvek kidolgozása is tetemesen igénybe vette tevékenységét.⁶⁾ Időnként Károlyi Antal gróf is megbízta holmi teendőkkal, úgymint rajzolási, tervekészítési s könyvbírálati, illetőleg kiigazítási munkálatokkal, mint ez az odább közlendő levelekből látható.

Mindezt készséggel teljesíté részint hálából, részint a jövő iránti jó remény fejében.⁷⁾

Ily több oldalról jelesen föltetsző képessége, szíves és sikeres buzgalma, valamint általán megnyerő műveltsége azon szép elisme-

¹⁾ L. Verner Jakabnak 1800. adott bizonyítványát Fényfalvi Kardos Adorján id. m. 213. l.

²⁾ Ime ily helyzeti viszonyainak csak némi meggondolása is elég mentséget láthat arra, hogy Révai lantját alkalmi versezetekre is fölhasználta a művelődés ügyének előmozdítása végett. Hisz a hazai cultura-ügyért való küzdést missiója fő feladatának tekinti hősünk.

³⁾ L. Verner Jakab bizonyítványát u. o.

⁴⁾ A kegyes-tanító rendiek protocolluma szerint Révai Nagyváradon szenteltetett presbyterre 1778. jun. 14., gr. Kornis Ferenc nagyprépost és felszentelt püspök adta fel neki az egyházi rendet. — E rendi hivatalos jegyzőkönyv („Nulla maior“) adata biztosabb, mint Horvát István jegyzetei, melyek szerint Révai ordinatioja jun. 9-én történt. Egyébként is a különbség nem valami jelentékeny.

⁵⁾ Révai Nyitrán az 1777-ki catalogus szerint „Studens Theologiae et SS. Canonum in annum I-um“ volt, s így csak részben végezte ott a theológiát.

⁶⁾ L. Verner Jakab bizonyítványát u. o.

⁷⁾ L. az odább közlendő levelét gr. Károlyi Antalhoz 1780. aug. 22-ről.

rést eredményezte részére,¹⁾ hogy az újonnan létesülő akadémiában egyelőre rendkívüli tanári minőségben a bölcséleti tanszékkal lón megbízva, de biztatott kilátással a rendes tanárságra.

29. Azok szerint, a miket a philosophiai tanulmányokra vonatkozó szándékairól föntebb (XII. fej. 14. §.) említettünk, azt hihetnők, hogy ily alig reménylett gyors előléptetés hősinket nem egykönnyen tágulandó kapocszal csatolta Nagy-Váradhoz és legalább egy pár évre boldoggá tette. — De ím már alig félévnyi idő lefolyása meglepő cáfolatát láttatja az efféle hiedelemnek.

Sem e kitüntetés, sem önállóbb helyzete, sem a szíves barátság hivatalársai részéről, valamint az a társadalmi közbecsülés,²⁾ melyet évek mulva is hő elismeréssel vall, nem vala képes őt Nagy-Váradon marasztalni.

Mintegy rögtönzött elhatározással lemond tisztos állásáról s bucsút vesz mindenkorra Nagy-Váradtól, — hol későbbi vallomásai szerint is annyi szívességet, elismerést s tiszteletet tapasztalt, — hogy a biztos jövőre jogosító helyzetből egészen bizonytalanra menjen át s mintegy a küzdelmes élet hullámai közé lökje életsajkját.

Valóban sajtóságtól peripetia, mondhatni talányszerű fordulat, melyet bajosan fejthetni meg csupán abból, a mit erre vonatkozólag Révai a nyilvánosságra juttatott. E nemű nyilatkozatai azt vallják, hogy leginkább a magyar nyelv s irodalom ügye iránti hazafias buzgalma bírta őt nem egyszer oly lépésre, melylyel egy-egy igen fényes állását, — hol magánérdekeinek jelesen használhatott volna, — hagyta el főleg azért, hogy a haza szellemi érdekét akadálytalanabban szolgálhassa.³⁾ Ily fényes állomások egyikéül tekinthető kétségkívül, sőt kiváltképen az, melyet Nagy-Váradon oly rövid idő folytán sikerült elérnie, t. i. az ott újonnan alakuló akadémiában nyert bölcséleti tanszék, habár egyelőre csak rendkívüli tanárkép foglalhatta is el azt, de jogos reménnyel annak majdan rendes tanári minőségben megtarthatására.

Az imént idézett jegyzetnél nyiltabb említést tesz Révai nagyváradi tanszékének odahagyatáról 1790. a „Planum erigendae eruditae Societatis Hungaricae“ című iratában, melyben magára vonat-

1) Ily jelességeiről nyomatkölt bizonytságot állított ki számára 1783. júl. 25. Horváth Mihály a nagyváradi akadémia igazgatója, mely nyomtatva olvasható az „Elegyes Versei“ 252—3. lapjain és Fényfalvi Kardos Adorjánánál 204. l.

2) L. u. o. és „Latina“ 148—150. l., hol Révai meglehetősen hálaérzettel emlegeti a Nagy-Váradon élvezett szívességeket.

3) „Hanc saltem laudem nemo mihi, nisi egregie impudens, inficiatum ierit: me in Societate Hungarica ad promovendum Sermonem Patrium erigenda, iam dudum, et prae ceteris enisum fuisse. Certum est, me aliquot Stationes splendidissimas, ubi privatis meis rebus insigniter potuisset consuli, deseruisse tamen propterea vel maxime; ut minus impedito essem loco ad curandum, et mea opera hoc publicum, et Patriae, nisi ego fallor, sane utilissimum negotium. (L. „Latina“ 125. l.)

kozólag a 84. lapon egyenesen kimondja, hogy, midőn a nagy-váradí akademiában a philosophiának „extraordinarius professora“ volt, leginkább azért hagyta el ezen állomását, hogy alkalmasabb helyen lehessen a hazai nyelv művelésének az ő közreműködése által is inkább előmozdítására.)¹⁾

30. E két nyilatkozata egybevetve azt sejteti, hogy hősiünk csakugyan már ekkor a magyar tudományos társaság vagy valamely solidarisabb magyar irodalmi szövetkezés létrehozása tervével foglalkozott. A föntebb idézett jegyzete²⁾ nyomósan rávall ily célzatára; ugyanis kiváltképen hangsúlyozza abban azt az érdemét, hogy a hazai nyelv előmozdítása végett föllátható magyar társaság ügyében ő már régen és másoknál serényebben törekedett, áldozatos lépéseket is tévén a végett úgy, hogy azért nem egy fényes állomásáról is lemondott.³⁾

Im ez a „Planum erigendae societatis“-ból idézett nyilatkozáttal összevetve eléggé kiteszi a Nagy-Váradról távoztának megokolását. — Miért ne tehetnénk föl hazafias lelkesültségéről már ezenel ilyesmit? Hogy ne telhetett volna tőle eszménye javára ily áldozatos nagylelkűség? Honszeretete s irodalmi becsvágya hevesen dobogtaták szívét. Költői önézetét is eléggé fellengzővé magasztalák a rokonérezelmű verselő társak. — És az időviszonyok mily sajtóságon fölhívók, mennyire fölizgatók valának épen ekkor, egy új korszakot ígérő állami vajudás napjaiban!

Mária Terézia nagyhorderejű kezdeményei folytán is már főleg culturalis tekintetben még sokkal kecsagetőbb remények fűződtek a népszerűsködő trónörökös József „szabadelvű, fölvilágosult“ gondolkodásához. Az újhódásvágy benne Mózesét sejté. — Ha már a dicsóított uralkodó nő is mindinkább tágitá előbbi zárgátjai réseit a nyugati műveltség beszívárogtatására: mennyivel inkább teendi azt a merészebb gondolkodást oly igen pártoló fia, ki ezért már előbb is olykor ellenzéki állást mert elfoglalni.⁴⁾ Mint uralkodó kétségkívül mind inkább eltávolítandja az akadályokat, melyek a nyugati szellem betolonóg áramlatát gátolák . . .

Elképzelhető, hogy efféle kilátások nem csekély izgalmat keltettek a nagynevű fejedelem-asszony elhúnyta után.

De a gondolkodóbb hazafiakban egyszersmind aggodalmakat is

1) „Antea in Regia Academia Varadiensí Extraordinarius Philosophiæ Professor: quam Stationem deseruit propterea vel maxime, ut oportuniore esse posset loco ad promovendam magis et sua opera Linguae Patrie Culturam. In qua contentione audax omnino et indefessus erat perpetuo, varia licet agitata fortuna.“

2) L. „Latina“ 125. l.

3) „Me in Societate Hungarica ad promovendum Sermonem Patrium erigendam dudum, et præ ceteris acriter enisum fuisse. Certum est, me aliquot Stationes splendidissimas, . . . deseruisse . . .“

4) L. Arneth „Geschichte Maria Theresias.“

támaszthattak ezek. Fokozták a hon s nemzet jövője iránti éberséget. — Ez okból a hazai értelmiség irányzói iparkodtak figyelő állást foglalni és pedig oly helyeken, hol lehetőleg alapos tudomást szerezhettek a haza sorsára befolyást gyakorló körökről; különösen Bécsben több magyar őrszem kísérte feszült figyelemmel az új alakítás mozzanatait.

Csoda-e, ha hősiünk is azon ügyért, melyet oly igen szíven visel vala, oda sovárgott, habár egyelőre egé zen bizonytalanban? — Olyan hő lelkesültség, mint az övé, könnyen kiesik a hideg számítás, sőt a higgadt fontolgatás szerepéből is.

Vajon nem elég indok rejlik-e az itt érintettekben arra, hogy Révai az ő hazafüi enthusiasmusában oly lépést rögtönözzön, mint a minót föntebbi nyilatkozatai vallnak.

Azonban a Károlyi Antal grófhoz Nagyváradról írt levelei még egyéb érvekkel is indokolják ama hevenyészettnek látszó fordulatot s egyszersmind jelentékeny adatokat tartalmaznak ottani helyzetének s körülményeinek concretebb felfogására. — Azokból világosabban tűnik elénk az is, hogy mi egyéb járult még ama fő motívumhoz, a mely őt az oly kedvező viszonyokkal való szakításra és jövőjének elszámított kockáztatására bírta.

31. E terhes következményeket szülő válságnak alaposabb megítélhetése végett, bármily más találgató véleményezésnél előbb valót az ő magán nyilatkozatait is tekintetbe venni.

S ezek között mily igen fontosakul tekinthetők azok, melyeket az ő annyira kegyelt pártfogójához, Maecenásához intéz vala!

Kegyura iránti viszonyának is feltűnő módosultát idézván elő e helyzet változtatása, hadd szólaltassuk ily érdekből Révainak ez idétt hozzá intézett leveleit időrendi sorban, a mint azok a Károlyi grófok pesti levéltárában eredetileg lelhetők, és a föntebb közlött bécsi levele után im így következnek:

a) Kegyelmes Úr! — Meg nem szünik Kegyelmes Úr igyekezeteimnek kedvezni. A hallatlan kegyelmeket azzal is tetézni méltóztatott a minap, hogy Magyar Alagyaímnak I. Könyveket Nagyméltóságú Neve alatt kikelni engedvén, a költségeket kegyesen kirendelné a betű satura. Elégtelen vagyok a meghálálásra. Engedje meg, Kegyelmes Úr, hogy azt írhassem meg én is a jövőndő nyomnak, a mit érdemei méltán szerettek: hogy a mennyire a Magyar Tudományokat előbb segíti, és előbb mozdítja Kegyelmes Úr, mind bőkezűségével, mind pedig hallatlan fáradságaival, és ösztöneivel, azzal minden időre tartozni fog a haza a Ngym. Károlyi Háznak. Ne láttassam visszaélni hajlandóságával a Kegyessegre, Kegyelmes Úr! hogy egy kegyelem után mást kérek ismét. Engedje meg, hogy részenként fizessem meg azt a pénzt, melyet előre felvettem: mivel magam szárnyára hagyatván, a gazdálkodásnak kezdete, valamint egyebekben is, igen nehéz, és még most is sokak nélkül szűkölkö-

döm, a mellyek hivatalomban is igen akadályoznak. Én a Nm. Háznak örök háladatossággal kötelese lévén, meg nem szűnök Áldozataimban a Kegyes Istennek esedezni annak boldogulásáért. Kegyes Uramnak érdemtelen szolgája Révai M. s. k. Váradon 1. Febr. 1779.

b) Kegyelmes Úr! — Majd tsak nem épen elmenetelem előtt tudtam meg tellyesebben a Kegyelmes Úrnak hozzám való újabb és különösebb Kegyességét, mind uti költségemnek segéltetése, mind pedig adósságomnak elengedtetése eránt. Engedje meg Kegyelmes Úr, hogy hálaadatosságomnak jeléül, mellyel most újabbra örök adósa vagyok a Méltóságos Károlyi Háznak, írhasam kitsiny levelemet, és újabb bizonyítást tehessek arról a kötelelességről, melylyel holtig tartozom. Ma, hogy beérkeztem Váradra, Szentzi Kanonok Urat, hirtelen való rövid betegsége után, a halállal küzködni hallottam: azután déli öt óra tájbann valósággal meg is halálozott. Megfordulván a Nagyobb Papság között, majd mindnyájoktól hallottam helyébe ohajtatni, és neveztetni Horváth Director Urat. De az ő alázatossága és esméretes szelidsége mosolyodással feddette az ilyen korán való jövendőlést. Ezt ujságúl írom, hanem én szegény ügyemet alázatos esedezéssel ajánlván tovább is Hatalmas Pártfogása alá, kívánok holtig Kegyességében lenni. A Kegyelmes Urnak alázatos igaz híve Révai Miklós s. k. Váradon 11 Aug. 1780.

c) Kegyelmes Ur! — Kegyes parantsolatjára feltettem papirosra a' Károlyi Nemzeti Főoskolának Képét, a költségek minden meglehető kéméllésével, tsak egyedül a' szükséges, és elkerülhetetlen felosztásokat kijegyezvén, az Ispítálnak helyére, mellynek hossza 18 öl és 3 nyom. Ezzel ajánlván mindenkori kész udvarlásomat, kívánok tapasztalt Kegyes Pártfogása alatt holtig megmaradni. Kegyelmes Uramnak lekötelezett igaz híve Révai Miklós sk. Váradon 18 Aug. 1780.

d) Kegyelmes Úr! — Három egész esztendőnek unalmát, és a sok terhes fordítások között tisztetnek is kedvetlenségét azzal az egy reménységgel győztem, hogy Kegyelmes Uramnak Pártfogása alatt Szerzetem ditsőségére Váradon elnyerjem a Mathezist. A minap, hogy ez az ohajtott vizasztalásom elkésett, kétségben esésből, más kéréssel terheltem Kegyelmes Uramat. Hanem most már, hogy egyszer bizonyosabban felderült az a kívánt alkalmatosság, legyen ismét helye régiebb esedezésemnek, és adja meg nékem azt az egyet, a' minek reménységével eddig táptált, a minél nagyobbbat a Kegyelmes úr sem tehetett soha többé velem, és a minél illendőbbet én sem kérhetek sem magam vizasztalására, sem Szerzetem ékeségére. Vagyok utolsó pihegésemig Kegyelmes Uramnak lekötelezett igaz híve Révai Miklós s. k. Várad 22 Aug. 1780.

e) Kegyelmes Ur! — Engedjen meg gyengeségemnek. A természet fogyatkozott alkotásombann, hogy olly érzékenynyé szült. Még most is alig épülhetek ki keseredettségeből. A jövő reménységek-

kel győzetett sok fáradozás s a nagy biztatás elragadván legszebb időmet, megfosztott legfogatosabb eszközömtől állapotom szerencsétetésére: és tsúfságúl kitolt a térpiatzra, bé keverve az inséges bajba: mellyet úgy látok borzadova előttem, mint egy messze elszélyedett tengert, a honnét lehetetlenség kievezнем. — Így késtem el annak az orvos könyvnek által olvasásával is. Hanem már tsak hamar elvégzem, és mennél előbb igyekszem által küldeni. Kegyelmes Ur! mutassa jobb kedvét hozzám, hogy érezhessem magamat Kegyelmében lenni, és ismét felébredjek a nemesebb iparkodásokra. Kegyelmes Uramnak örökös híve Révai Miklós sk. Váradon 27 Novembr. 1780.

f) Kegyelmes Gróff! Kegyes Pártfogó Uram! Épen ma találkozott alkalmatosságom útnak bősátnani mind az Orvos Könyvet, mind pedig Halottas Beszédemet. Az Orvos Könyvnek kívánám Hazánknek abból származható hasznaiért mennél előbb való kibotsátatását. Igaz ugyan, hogy a Fordítóbann nagyobb szorgalom lehetett volna. Ami fogyatosokot tapasztaltam az Igaz Magyar Szókötés és az Igazítás ellen, igyekeztem helyre hozni. Kegyelmes Ur! bátorkodom minapi kérésemet újítani: szerentséltesse inséges ügyemet! hogy ezzel is ujabban lekötelezve köszönhessem telyes boldogulásomat a Nm. Károlyi Háznak, Kegyes Pártfogó Uramnak igaz híve Révai M. mp. Várad 8 január 1781.

g) Exme Comes! Regiam illam Gratiam, quae mihi recentissime est benigne collata, cum munere Professoris Philosophiae Extraordinarii in Academia Regia Varadinensi, acceptare non possum: quod non sufficio cum honore in tot partes, in quot pro hoc officio advigilare debeo, perpetuo esse paratus: qui naturae inclinatione solum Mathematicis, et Physicis disciplinis rapior. Deinde Varadinensi aëre penè victus iam iam patior magnam, et irreparabilem valetudinis iacturam, nisi me mature eripio. Exme Comes! dignetur haec exaudire, et repraesentare Excelso Consilio Regio Locumtenentiali, ut possim et rebus meis, et valetudini quantocius consulere. Ita me debilem, et quasi septum natura exiguis Scientiarum limitibus, vehementer doleo, non me posse uti hac oblata occasione inserviendi Patriae. His me altissimis gratiis, et favoribus impense recommendans, persevero iugi cum cultu et perenni observantia Exmi Comitibus, Patroni Benignissimi minimus cliens N. Révai m. p. Varadini 10. Januarii. 1781.

32. E levelek tartalma némileg alább szállítja hősünk lemondásának áldozati értékét, azonban még sem dönti meg arról szóló fontosabb nyilatkozata valóságát. Mert azokban is jelzi lemondásának egyéb okát is, esakhogy legkiválóbb indokként emeli ki a magyar nyelv ügye iránti buzgalmét.¹⁾ S ezt valóként vehetni e levelei sze-

¹⁾ Mindkettőben ott vannak a „propterea vel maxime“ szavak, melyek ezt vallják. —

rint is. Ugyanis, mint ezekből látható, három éven át feszült szorgalommal munkál vala több irányban azon jó remény fejében, hogy serény munkásságával oly állást vívjon ki, melyben irodalmi szándékait mind inkább valósíthatja. Nézete szerint ilyen lett volna különösen a matematika tanszéke az akadémiában. E mellett, olykép mint Dugonics ő is eléggé rá érkeztetett volna magyar irodalmi több rendbeli célzatainak teljesítésére.

S ezért esengett is a grófnál, valamint egyébütt is. Közben más valamely szintügy neki-valónak vélt állásért is folyamodott, — melyet azonban leveleiben nem nevez meg. — De kérelmei nem teljesültek. Az óhajtott mathesis helyett a philosophia tanításával bizatott meg. S ezt — rá nézve — főleg irodalmi szándékai tekintetében amattól nagyon különböző, fölöttébb bajos, sőt nem is teljesíthető feladatnak látta.

Kedvetlenül foghatott e nem ínye szerinti feladathoz: mert az alaktalan abstractiókba való bemélyedésre kevésbé volt hajlama, meg előbbi feszült munkássága is meggyöngítvén erejét, a bölcsélet messze ágazó részleteire nem terjeszkedhetett olykép, mint a hogy azt a tantárgy igényelni látszott. — Becsvágya azonban sarkalta, hogy eddigi reputációjának megfeleljen. Folytatta azt mindaddig, míg lehetett. De egészségi állapotának roncossága már az 1781. év telén komolyan inté, hogy azzal fölhagyjon.

Erről eléggé nyomosan szólnak utóbbi levelei. A legutolsó pedig már meglehetősen jelzi a Nagy-Váradról nem sokára bekövetkezendő elköltözést. Ez a rend hivatalos könyvének, a „Rulla maior“-nak jegyzetei szerint 1781. március hó elején vagy február végén történhetett.

Nagy-Váradot elhagyván, ismét Bécsbe ment, de már nem Károlyi Antal gróf költségén, sőt tán jóváhagyásával sem. — Habár hallgatag bizonyágként — nyomos tanúságot tesz erről az, hogy a kegyúrhoz intézett levelek utóbbika után következő már csak 1787. kelt. A féltizedi hallgatás legalább is viszonyszünetet jelez.

Pedig vajmi nagy okai lettek volna hősünknek arra, hogy oly sanyarú éveiben a jó patronus kegyét élvezhesse!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

Abafi L. Mikes Kelemen	60 kr.
— Tréfás népdalok	40 kr.
— Szerelmi népdalok	40 kr.
— Gocseji népdalok	40 kr.
Ányos Pál költeményei	40 kr.
Aristophanes. A békák	20 kr.
Bayer F. Czuczor élete és költészete	20 kr.
Bolgár M. A régi arabok családi élete és jelleme	20 kr.
Brankovics Gy. Shakespeare jellemképei	40 kr.
Caballero. Elbeszélés.	20 kr.
Castelar. Byron élete	40 kr.
Collins. Két beszély	20 kr.
Czakó Zs. Leona	20 kr.
Éjszaki. A cydoni alma	60 kr.
Erekmann-Chatrian. Francia életképek	20 kr.
Gaskell. Mély titok	40 kr.
Gozlan. A ki egy halottba szerelmes	40 kr.
Grillparzer. A szegény muzsik	20 kr.
Irmel F. Az aranypróba	40 kr.
Kerékgyártó E. Tompa költészete	60 kr.
Kvassay E. Megtörték egymást	40 kr.
Makróczy J. A becület szegénye. Vigjáték	60 kr.
Margitay D. Föltámadás után	60 kr.
Moller E. Arany „Tetemre hívása”	20 kr.
Neményi A. Kortörténelmi rajzok. I. rész. (Francia- s Németország)	80 kr.
II. rész. (Róma, Magyarország, török világ stb.)	80 kr.
Obernyik K. Beszélyek	20 kr.
Phaedrus Aesopi meséi	20 kr.
Pontmartin. D'Aurebonne marquise	20 kr.
Rényi R. Petrarca mint hazafi, tudós és költő	20 kr.
Sacher-M. Holdas éj	20 kr.
Schiller. Don Carlos, ford. E. Kovács Gyula	1 frt 20 kr.
Sealsfield K. Egy túlvilági adósság	20 kr.
Sheridan. A rágalom iskolája	40 kr.
Strauensee. A Wallisból	20 kr.
Szana. A két Kisfaludy	40 kr.
Szathmáry K. Képek a középkorból	40 kr.
Tennyson. Enid.	20 kr.
Tolnay L. A somvári Fényes Ádám úr	20 kr.
Torkos László. A kigyóbőr	40 kr.
Tóth Ede. A tolonc	40 kr.
— A falu rossza	40 kr.
— A kintornás család	40 kr.
— Névtelen hősök	40 kr.
— Költeményei	40 kr.
Tóth Kálmán. Irka-firkák. Beszélyek, rajzok stb.	60 kr.
Turgenyev A fatalista	20 kr.
— Az óra. Egy aggastyán elbeszélése	20 kr.
— Boldogtalan	40 kr.
— Három találkozás.	20 kr.
Váradi Antal. A szív örvényei	20 kr.
Virághalmi F. A cserepár naplója	60 kr.

Tíz-tíz füzet egy folyamot képez, ára bekötve 2 frt 60 kr. Eddig 9 kötet jelent meg.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Névy László. Aesthetikai dolgozatok	1 frt — kr.
Szana Tamás. Nagy szellemek	1 frt 50 kr.
— A két Kisfaludy 1 frt 50 kr., diszköt.	2 frt 40 kr.
— Molière élete és művei	1 frt 50 kr.
Haraszti Gyula. Költészetünk új népies iránya	— frt 60 kr.
— Csokonai Vitéz Mihály	1 frt 60 kr.
Abafi Lajos. Mikes Kelemen. Angol kötésben	2 frt 50 kr.
— Az elegiáról. Koszorózott pályamű	1 frt — kr.
— A magyar népdalról	— frt 60 kr.
— Figyelő. Irodalomtörténeti közlöny I—XI. kötet, egy-egy	4 frt — kr.
Tóth Sándor. A lyrai álláspont és Arany János	1 frt — kr.
Vajda Viktor. Kőlcsey Ferenc élete 2. kiadás	2 frt — kr.
Szinnyei József. Irodalmunk története 1711—72	1 frt 50 kr.
Erődi Béla. A magy. nemz. irodalom története	1 frt 20 kr.
— Olvasókönyv hozzá	2 frt 40 kr.
Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor levelezése	1 frt 50 kr.
P. Szathmáry Károly. Magyar regevilág	1 frt — kr.
Zsilinszky Mihály. A széptan előcsarnaka	— frt 80 kr.
Lecky. A fölvilágosodás történelme Európában	6 frt — kr.
Buckle. Anglia művelődésének története 1—7. k.	8 frt 80 kr.
György Aladár. Az egyetemes művelődés történelme	1 frt 20 kr.
Torkos László. Az emberi nem művelődésének történelme.	1 frt — kr.
Seneca munkái, ford. Zsoldos Ignác	2 frt — kr.
Lucretius tankölteménye a természetről, ford. Fábíán Gábor	2 frt — kr.
Valerius Flaccus Argonauticon, ford. Fábíán Gábor	2 frt — kr.
Rutilius Claudius átírása, ford. Fábíán Gábor	— frt 80 kr.
Horacius Pizókhez írt levele a költészetéről	— frt 20 kr.
Horác levele a Pizókhoz, ford. Édes Albert	— frt 30 kr.
Brankovics György. Shakespeare jellemképei. 2 kötet	2 frt 40 kr.
Neményi Ambrus. Kortörténelmi rajzok. 2 kötet.	3 frt — kr.
Rényi Rezső. Petrarca és Kisfaludy Sándor	— frt 80 kr.
Pintér Sándor. A palócokról.	— frt 80 kr.
Jakab Elek. Dávid Ferenc emléke	2 frt 80 kr.
Peterdi József. Kisfaludy Károly és Irenéje	1 frt — kr.
Petrik Géza. Magyar könyvészet 1860—75. 1—3. füzet. Egy-egy	1 frt 20 kr.
Bodnár Zsigmond. „Urania.“ Kármán és Pajor. Irodalomtörté- neti értekezés.	— frt 50 kr.
Jancsó Benedek. Magyar nyelvtudománytörténeti tanulmányok	2 frt — kr.
Endrődi Sándor. Dugonics András	1 frt 20 kr.
Fereczki Zoltán. A kurucvilág énekei	— frt 60 kr.
Károly Gy. Hugó. Szépészeti képzés gymnasiumainkban	1 frt 20 kr.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY